ÖZGÜR ÜNİVERSİTE KİTAPLIĞI 62

Editör FİKRET BAŞKAYA
SAİT ÇETİNOĞLU

Resmi tarih tartışmaları -3-

İttihatçılıktan Kemalizm'e...

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Resmi Tarih Tartışmaları 3

İttihatçılıktan Kemalizm'e

Editörler

Fikret BAŞKAYA
Sait ÇETİNOĞLU

1. Baskı
Nisan-2007

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
Ragıp ZARAKOLU

İttihatçı Gelenek; İttihat Terakki Dersleri 17
Tolga ERSOY

İttihat ve Terakki'den Kemalizm'e .....
Jön Türklerin İki Dönemi-İki Yüzü 45
Sait ÇETİNOĞLU

Türk Siyasal Sisteminde Resmi İdeoloji 97
İsmail BEŞİKÇİ

İttihat ve terakki Cemiyeti'nin Seyir Defteri 129
İlker ÇAYLA

İbrahim Temo ve Resneli Niyazi'nin .....
Anıları Üzerinden İttihatçılar ve Jön .....
Türkler Üzerine Düşünceler 159
Mete K. KAYNAR

İttihat Terakki'den Cumhuriyete Azınlıklar 207
Ayşe GÜNAYSU

1908-1938 Döneminde Hukuk Dışı Uygulamalar ... 235
Ayşe HÜR

Nüfus ve İskân Politikaları 277
Pervin ERBİL

Bir Başka Açıdan 'Goeben' ve 'Braslau' 297
Güngör ŞENKAL

Neden İnönü Değil, Niçin Bayar?! 331
Şükrü ASLAN

Önsöz

Ragıp ZARAKOLU

İttihat ve Terakki Partisi (İTP), Türk milliyetçiliğinin kurucu partisidir ve 1. Dünya Savaşı yenilgisi nedeniyle tarihe karışmış görünse bile, bazı önderleri Kemalistler tarafından asılmış olsa bile, bütün önemli toplumsal projelerini ve üniter bir ulusal devlet yaratma hayalini Türkiye Cumhuriyeti devralmış ve hayata geçirmiştir. Maliyeti ağır ve çok kere insanlık dışı uygulamalar içerse de, genel olarak bunda başarılı olunduğu bile söylenebilir. Kısmen başarılı olunan, Kürtleri asimile ederek eritme hedefi dışında...

İTP devrimci bir parti idi. Balkan milliyetçiliğinden, Rusya'da yükselen popülist hareketlerden ve Tatar milliyetçiliğinden etkilendi. Döneminde yükselen devrimci hareketlerden, egemen olan pozitivizm gibi düşünce akımlarından etkilenmesi doğaldı. Ancak bu devrimci hareketler de daha çok komplocu, gizli ve ritüel örgütlenmeye yönelik akımlardı. 19. yüzyılda İtalya'nın ulus devlet olarak birleşme sürecinde önemli bir rol oynayan Karbonari teşkilatının ya da Rusya'daki Narodniklerin komplocu, dar, suikast ve diğer bireyci şiddet eylemlerini tercih eden eylem tarzı Balkan'larda Osmanlı yönetimine karşı yükselen ulusal hareketler için bir örnek model oluşturmuştu. Öte yandan, ***klept*** tarzı çete geleneği bu coğrafya da her zaman yaşanmıştı. Balkanlar'da, Makedonya'da çeşitli milliyetlerden gerillalara karşı mücadele yürüten, genç subaylar bir yandan gıdalarını Fransız devriminin milliyetçi mirasından alırken ve onun sosyalist mirasından uzak dururken, mücadele yöntemi olarak da Balkan komiteciliğinden etkileniyorlardı. İttihatçılar, aslında en başta bir kontr-gerilla hareketi

olarak yükseldi. Yeni Balkan uluş devletlerinin birbirlerine karşı ve genel olarak Müslüman nüfusa karşı uyguladığı göçe zorlama, katliam, etnik arındırma uygulama gibi yöntemler de, İttihatçıların önemli ilham kaynakları arasında yer aldı.

İttihatçılar toplumsal bir devrimi asla hayal etmediler, din karşısında oportünist bir tavırları vardı. Onu bir silah olarak elde tutmaya devam etmek istiyorlardı, ama öte yandan o dönem Fransa'sında burjuvazinin üst kesimlerinde egemen olan pozitivizmi benimsiyor, laisizme sempati ile bakıyorlardı. Her ne kadar Bayrak ve Kuran üstüne yemin etseler de, o dönem burjuva dünyasına egemen olan ve etkileri Latin Amerika'lara kadar uzanan Mason Localarına üye idiler.

Bir İmparatorluğun mirasçıları olarak, yeni bir devlet ve toplum yaratmaktan çok, "devleti kurtarma", "imparatorluğu yaşatma" misyonuna da soyunmuşlardı. Öte yandan Modern dünyada "ulus devlet" olmadan yaşama olanağı olmadığını da görüyorlardı, Balkan milliyetçiliklerinin zaferi ve kendi yenilgileri, var olmak için bir ulus olmayı, eğer ulus yoksa, onu yaratmayı, onu yoktan var etmeyi dayatıyordu. Devletin bekası için ulus gerekiyordu. O zaman ulus ne pahasına olursa olsun yaratılmalıydı.

Balkan Savaşları ve onu izleyen Birinci Dünya Savaşı hezimetleri, büyük bir imparatorluktan arta kalan orduyu ve bürokrasiyi de yok olma eşiğine getirmişti. Onlara sığınabilecekleri bir vatan parçası ve burada hükmetmeye devam edecekleri bir halk kitlesi gerekli idi. Sonuç olarak, Balkanlarda, Orta ve Doğu Avrupa'da görüldüğü üzere bağımsızlıklarını kazanan ulusların, devletlerini kurması, yaratmasından daha farklı bir süreç yaşandı. Bizim modelimizde, can çekişen bir devlet, eski yönetme tarzını modern giysilerle örterek, yeni bir ulusu inşa etti. Devlet ulusu yarattı ve yarattığı bu ulusun mutlak hakimi ve efendisi olmaya devam etti. Prusya eğitimi ve milliyetçi ideoloji ile yoğrulan Türk ordusu, gerçekten de yoktan bir millet yarattı. Bir yerde bu, Çin'de Çan Kay Şek Goumindang'ının hayal edip de, başaramadığı şeydi. Yaratılan bu milli devletin sadece askeri anlamda değil, ideolojik anlamda da koruyucusu oldu. Türkiye Cumhuriyeti bugüne kadar "militer bir demokrasi" olarak geldi, resmi bir devlet ideoloji-

sine sahip oldu, totaliter özelliklerini terk etmeye karşı direndi. Gerçek anlamda yurttaşlardan oluşan, sivil bir topluma dönüşmek onun için korkulu bir düş oldu her zaman.

Kemalizm, İttihat Terakki Partisinin mirasçısıdır. Her ne kadar resmi tarih, ikisi arasındaki kadrolar ve projeler bakımından bir sürekliliği örtmeye çalışsa da, bütün veriler bunun tersini doğrulamaktadır. Milliyet anlamında "Milli Burjuvazi" yaratma, yeni bir Türk alfabesi yaratma, kadınların siyasal hayata katılımı, yasaların modernleştirilmesi vb. konular İttihat Terakki tarafından tartışılmış ve başlatılmış projelerdi. Bir anlamda Kemalizm, İttihatçılığın kadrolarını ve projelerini çalmıştır. Kibarca buna devralmıştır da diyebiliriz. İttihatçıların çekirdek kadrosu, Kemalistlerin takibi altında olsa da, siyasetleri "iktidarda" idi. Bu olgu, tarihimizde çok kereler yaşandı.

En son 1980 darbesiyle, İttihatçılığın özünü oluşturan İslam-Türk sentezi, "örtülü" değil, "açık" olarak devletin resmi görüşü oldu. Bu elbette ABD'nin "yeşil kuşak" projesi ile de uyum sağlıyordu. İslam-Türk sentezi devlet felsefesi haline gelir, saf İttihatçılık ile Kemalizm versiyonu arasındaki rekabet, birincinin galebesi ile sonuçlanırken, Atatürk'ün oluşturduğu Tarih ve Dil Kurumları askeri cunta hükümeti tarafından kapatılabiliyordu.

Ve bu düşüncelerin siyasal savunucusu olan MHP yönetici kadroları ise hapiste idi. Eğer ülkeye faşizm gerekli ise, onu da devletin öz kadroları getirecekti, ayak takımına gerek yoktu! Ya da vardı, ama belli alanlarda milis gücü olarak. MHP liderlerini hapseden Evren Cuntası, onların tetikçilerini, Ermenilere karşı örtülü eylemlerde bulunmak üzere göreve çağırabiliyordu. Daha sonra Kürt savaşında da yaşandığı üzere... "Derin Devlet" denen geleneğin dayandığı "Teşkilat-ı Mahsusa" ruhu hiçbir zaman ölmeyecekti. Pentagon daha "özel savaş" kavramını icat etmeden, yarım yüzyıl önce İttihatçılar, gayri nizami savaş yürütecek özel savaş kadrolarını çoktan yaratmışlardı.

İttihat Terakki, "faşizm" kavramının icadından önce doğmuş, proto-faşist bir partiydi. Tıpkı 1915 Ermeni Tehcirinin, daha jenosit kavramının oluşmasından 30 yıl önce meydana gelmiş bir soykırım olması gibi. Ama BM'nin Soykırım Söz-

leşmesini kaleme alan Polonyalı Hukukçu Lemkin, bu sözleşmenin ilham kaynakları arasında Ermeni örneğini de sayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce, Balkan Savaşı yenilgisinden sonra İttihatçıların kafasında şu proje vardı: İmparatorluk, kurucularının anavatanına doğru yani Orta Asya'ya doğru büyümeliydi, yitirilen ulusal Türk kimliği yeniden kazanılmalı idi. İslam aslı değil, milli projenin tali unsuru olarak sonuna kadar sömürülmesi gereken bir olanaktı ve bu hem Arapları, hem de Kürtleri elde tutmanın bir aracı olabilirdi. Ermenilerin, Süryanilerin, Rumların yeni ulus devlet projesi ile bağdaşmaları mümkün değildi. Tasfiye edilmeliydiler. Araplar eski bir ulus olarak asimile edilemezdi, onlarla federasyon oluşturulacaktı. Kürtler, Kafkas kökenliler, Rumeliler asimile edilecekti. Kürtler, Ermeni sorunu karşısında kullanılan ve kullanılmakta devam etmesi gereken bir unsurdu. Kürt egemenleri 1915 trajedisinde İttihatçıların suç ortağı oldu. Dünya savaşı sonrasında gasp ettiklerinin geri alınması ve cezalandırılma korkusu ise, onları Ankara Hükümeti ile işbirliğine itti.

Ermeniler, oluşması hayal edilen Turan İmparatorluğunun ortasında bir çıbanbaşı idi ve mutlaka tasfiye edilmeli idi. İttihatçılar bu siyaset bağlamında, Rus devriminden sonra Kafkasya'ya yayılırken ve 1918'de Bakü'yü alırken de kıyım uygulamalarına devam ettiler.

Sadece Alman emperyalizminin değil, İttihatçıların da bir "Drang nach Osten" i (Doğu'ya Yayılma Dürtüsü) vardı. Almanlar Doğu'ya yayılmak için İttihatçıları bir koçbaşı olarak kullanıyordu. Kayzer II. Wilhelm, daha sonra ABD'nin komünizm karşısında İslam faktöründen yararlanmak istemesi gibi, "Cihat" olanağından emperyal rakiplerini sömürgelerinde yıkmak için yararlanmak istedi.

İttihat Terakki içinde de elbette farklı kadrolar vardı. A takımı yenilince, siyaseti yürütmeyi B takımı üstlenecekti. Partı içinde Alman yanlısı olanlar gibi, İngiliz yanlısı olanlar da vardı. Bu kadroların varlığı, harekete ilerde daha geniş manevra olanağı sağladı. Ama nasıl Demirel bir emanetçi olduğu halde, DP'nin siyasal mirasını çaldı ise, Kemalizm de, o dönemdeki dünya konjonktürüne uymayan Turancılık faslını terk edip, İttihatçılığın siyasal ve toplumsal mirasını çalacaktı.

Kemalistler başarılı bir reel politika izleyerek Sovyet desteğini arkasına alarak, I. Dünya Savaşı sonrasında dayatılan barış koşullarını ilk çöpe atan deneyim oldu. Bu bakımdan da Alman Nasyonal Sosyalizminin umut ve ilham kaynakları arasında yer aldı.

İslamcılığı İngiliz sömürgeciliğine karşı seferber edeceği vaatleri ile Enver Paşa da, Sovyetlerin bir dönem hoşgörüsünü kazanabilmişti. Hatta Bakü'de toplanan 1. Doğu Halkları Kurultay'ına bile katılacaktı. Ve Kongre başkanı Zinovyev, emperyalist çatışmanın kurbanı olan Ermeni halkının dramını dile getirmeye çalışan John Reed'e söz hakkı tanımayacaktı, Enver'i rahatsız etmeme kaygısı ile...

Sovyet yönetimi Kemalistlerin yanı sıra, Çin'de de Goumindang Partisine destek vereceklerdi, yine anti kolonyalist kaygılar ile. Goumindang ile yani Çin milliyetçiliği ile Kemalizm yani Türk milliyetçiliği arasındaki paralellikler incelemeye değer. Goumindang da, Çin kıtasını yitirdikten sonra, imparatorluk ordusunu ve bürokrasisini Formoza adasına taşıyarak, orada Kemalistler gibi kendini yeniden yapılandırmaya çalışacaktı.

Bugün Türkiye'deki egemen elitin soy kütüğünü incelediğinizde, mutlaka İttihatçılık ile Ermeni tehcirinde ve daha sonraki azınlık karşıtı uygulamalar ile bağlar bulursunuz. Türk kapitalizminin temelini oluşturan "ilksel sermaye birikiminin" kaynağı buralara uzanmaktadır. İttihatçı kadrolardan birçok "savaş zengini" ve "işadamı" çıktı. Bu zaten 1926 yılında İzmir suikast girişiminden dolayı idam edilen Kara Kemal'in projesi idi.

20. yy.da devam edebilen ve Ankara ile ittifak kuran Kürt feodalizminin, ağalığının, şeyhliğinin kökleri bakımından da buralara uzanan izler bulabilirsiniz. 19. yy. sonunda, Ermeni sorununun en önemli başlıklarından bir de, topraklara el konulması idi. Topraklara, binalara, servet ve zenginliklere el konulması ve bunların devralınması da, yeni yönetici elitin maddi zeminini oluşturdu. "Hamal"ların, "kahya"ların, "bakkal"ların, Anadolu eşrafının, eski zabitlerin iş alemindeki "parlak" başarı öykülerini dinliyorduk artık. Türkiye, bir "fırsatlar" ülkesi olmuştu. Ama üreten yada yaratan için değil, el koyma-

sını, gaspetmesini bilen için. Ama bunlara sahip olmak yetmiyordu ne yazık ki, bir de "know how" diye bir olgu vardı. Ve Türkiye 60'lara kadar statik bir toplum olarak kalacaktı.

30'lu ve 40'lı yıllarda Avrupa'da Fransa, İsviçre ve Çekoslovakya dışında demokratik bir ülke kalmamıştı. Bir de İngiltere, Benelux ülkeleri, İskandinav krallıkları gibi meşruti rejimler vardı. Onun ötesinde bütün kıtada ırili ufaklı "Şef"ler, "Führer"ler, "Duçe"ler, "Caudillo"lar egemendi. İşgal altında da bunlara kukla hükümetler eklenecekti. Ve hepsi Nazi işgali altında, Yahudi yurttaşlarını gönüllü olarak Nazilere imha kamplarına yollanmak üzere teslim etmişlerdi. İspanya, iç savaş başlatan ordusu tarafından gerici bir dikta altına sokulmuştu. Bu bakımdan Ankara'daki Kemalist rejim bir istisna oluşturmuyordu. Hatta bu örneklere oranla, görece daha ılımlı ve daha modernist sayılabilirdi.

Ancak faşizm ile savaş, Avrupa'da milliyetçi gelenek ile bir kırılma noktası yaşanmasını sağlarken, Türkiye'de bu gelenek egemenliğini bir kırılma olmadan günümüze kadar sürdürebildi. Bu olanağı ise onlara Batı'nın reel politikası ve ikiyüzlülüğü sağladı. Sözde "demokratik değerleri savunmak için" inşa edilen NATO felsefesi bakımından nasıl Salazar, Franco ya da Çan Kay Şek bir sorun teşkil etmiyorsa, Militarizm/Kemalizm iç içe geçmişliği de bir sorun teşkil etmiyordu. Bırakın bu 2. Dünya Savaşı öncesinin arkaik rejimlerini, Pentagonizm, Asya'da, Afrika ve Latin Amerika'da birbiri arkası pıtrak başı gibi fışkıran küçük Caudilloların, küçük Generallissimoların, Albayların başını çektiği militer dikta rejimlerinin önünü açtı. Avrupa'da Avrupa Konseyi üyesi olan Yunanistan'da ve Türkiye'de askeri cuntalar iktidarı ele alabildi.

İttihatçıların azınlıkları tasfiye programı, Lozan Barış Antlaşmasının onların haklarını sözde güvence altına almasına karşın, imzacısı İsmet Paşa tarafından istikrarla sürdürüldü. 1934 yılında Trakya'dan Yahudilerin göç ettirilmesi operasyonu başarıyla tamamlandıktan sonra, Dersim otonomisini kaldırma operasyonunun altında da onun imzası vardı. Uygulaması Bayar Hükümetine kalsa bile. 1939'da Hatay topraklarının ilhakına ve yeni göçlere de mührünü O vurdu. Azınlıkları, 2. Dünya Savaşı sırasında Birinci Dünya Savaşının "amele tabur-

ları" benzeri özel birliklerde toplama "şerefi" ona aittir. Varlık vergisi anti semitizm yanında, azınlık karşıtlığının zirveye çıkmasını simgeliyordu. 1915'ten bu yana en büyük mülksüzleştirme olayı yaşandı.

Jenosit olgusunun arka planında yatan ve es geçilmemesi gereken bir nokta da, servetin el değiştirmesi ve kitlelerin de yağma ve talanda bir suç ortağı haline getirilmesidir. Tarihçi Jonathan Petropoulos, "Naziler sadece tarihteki en namlı katiller değil, aynı zamanda en büyük hırsızlardı" der. Alman araştırmacı Götz Avy, yeni yayınlanan kitabı, "Hitler'den Yararlananlar" adlı kitabında, Yahudi holokaustunun ve işgallerin aynı zamanda nasıl kitleleri yağmadan pay vererek susturma ve savaşı finanse etme aracı olarak kullanıldığını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Almanların çoğu Nazi rejiminden rahatsız olmamış ve ona sadık kalmıştı. Bunda kitleler içinde yaygınlaştırılan "Yahudi nefreti"nin de önemli bir rolü vardı. (Götz Aly, "Hitler's Beneficiaries/Plunder, Racial War and the Nazi Welfare State"- Hitler'den Yararlanalar / Talan, Irkçı Savaş ve Nazi Refah Devleti", NY 2007). Kitlelerin, ırkçı nefret aşılanarak nasıl Nazi rejiminin suç ortağı haline getirildiğini, Jonah Goldhagen de, harika kitabı "Hitler'in Gönüllü İnfazcıları" adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatmıştı.

Tek partiden sözde çok partili rejime geçildikten sonra, CHP muhalefette de olsa, yeni "derin devlet" mekanizmasının "başarılı" diye nitelediği 6–7 1955 Eylül operasyonunun perde arkasında, CHP gençlik teşkilatlarının önemli bir katkısı olmuştu. (Aynı "duyarlı" gençliğe 1945 Aralığında da, Tan gazetesi ve diğer sol basın organları tahrip ettirilmemiş miydi? Tetikçi gençler her zaman el altında tutuldu)

Ve 1961 yılında, 1960 darbesi sonrası İsmet Paşa bir koalisyon hükümeti kurduğunda, ilk yaptığı işler arasında, gizli bir Azınlıklar Tali Kurulu kurmak yeraldı. Bu kurulun en büyük operasyonu ise, 1964 yılında, "son tehcir" olarak İstanbul Rumlarının kovulması olacaktı. Bu Kurul, 2005 yılında, yine gizli bir karar ile Erdoğan Hükümeti tarafından kaldırıldı. Zaten bu kurula gerek de kalmamıştı, azınlıkların zamana yayılmış tasfiye operasyonu başarı ile tamamlandığı için. Rum azınlık 2 500 kişiye, Ermeni azınlık 50 bin kişiye, Yahudi azınlık

20 bin kişiye indi, Süryanilerin sayısı ise 5-10 bin kişi olarak tahmin ediliyor.

Gerek Atatürk'ün yanında, gerek İsmet Paşa'nın yanında eski İttihatçılar önemli görevler aldılar. İttihatçıların Kemalizme devşirilen kadrolarla uyuşmayan, yeni erk merkezi ile çatışan kesimi ise, Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet Paşa tarafından devşirildi. CHP'nin ana ideologu olan, İtalyan Faşist Partisinin statüsündeki bazı kalemleri, CHP yapılanmasına aktaran Şükrü Kaya, 1915 yılında Ermeni tehcirinin genel koordinasyonunda görevli idi. TBMM'nın uzun yıllar başkanlığını yapan ve Atatürk ölünce, birkaç gün devlet başkanı olan Abdülhalık Renda, 1915 yılında valilikleri sırasında bir sürü vahşetin yaşanmasından dolayı, bir "savaş suçlusu" olarak İngilizlerce yargılanmak üzere tutuklanarak Malta adasında enterne edilen İTP sorumluları arasında idi. Daha sonra İngilizlerin 1921 yılında Mustafa Kemal'in Londra'ya yolladığı Bekir Sami Beyin yürüttüğü pazarlık sonucunda Malta'da "savaş suçlusu" olarak yargılanmak üzere tutulan kişiler, rehin tutulan İngilizlere karşılık serbest bırakılacaktı. Bunların çoğunluğu Ankara hükümeti tarafından önemli görevlere atanacaklardı. Eğer Malta Duruşmaları gerçekleşse idi, belki de Nurnberg Duruşmaları, ya da Bosna veya Ruanda Savaş ve Soykırım Suçlularının yargılanması dizisinde bir ilk örnek yaşanmış olacaktı. Ama reel politika hükmünü icra etmiş, Ekim Devriminin yarattığı yeni dünya koşullarında, Ankara hükümeti Mustafa Suphi'leri katlettirerek ve Meclis içindeki sosyalistleri hapsederek, ülke içinde işçi grevleri ile Mısır, Hindistan ve Irak'ta ayaklanmalar ile boğuşan Londra'ya, Sovyet tehditine karşı bir tampon olabilecekleri yolunda dolaylı bir mesaj iletmişti. Zaten Fransızlar, Ankara hükümeti ile çoktan anlaşma yapmıştı. İmparatorluk ordusu gerçi ateşkes imzalamıştı ama vurucu kadroları artık Anadolu'da üstlenmişti ve Kafkas cephesindeki Karabekir ordusu ise hiçbir zaman tasfiye olunmamıştı. Bu ordu aslında Ankara Hükümetinin dayandığı temel güç olacaktı.

Kafkas ve Irak cephesi komutanlarından olan Urmiye'deki kıyımlardan sorumlu tutulan Ali İhsan Sabis Paşa, İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya konanlar arasındaydı. 2. Dünya

Savaşı sırasında Naziler Türkiye'de önemli bir propaganda çalışması yürüterek Pan-Türkist çevrelere destek verdi. Bunlar arasında Nazilerin zaferlerine övgüler düzen Ali İhsan Paşa da vardı. 1944 yılında Sovyetler Stalingrad'da Alman ordusunu teslim alınca, savaşı Almanların kazanamayacağı anlaşıldı. Ali İhsan tutuklandı, hapsedildi. Rüzgarların değiştiğini gören İsmet Paşa yönetimi Nazi yanlısı Pan-Türkist çevreleri tutuklattı. Bu çevrelerin Almanya uzantısı ise, Almanların Sovyetlere karşı çarpışan lejyonlar oluşturduğu Orta Asyalı kişilerdi. Soğuk Savaşın başlamasından sonra CIA, anti Sovyet faaliyetlerde kullanmak üzere bu kadroları devralarak, Münih'te üslenmelerine olanak sağladı. 1944 yılında tutuklananlar arasında Alpaslan Türkeş adında genç bir teğmen de vardı. Ama nasıl olduysa bu kişi orduya geri alındı, 50'li yıllarda ABD'ye eğitim için yollandı. Münih'te eski Nazi ve yeni Hıristiyan politikacılardan, Hür Avrupa Radyosu çevresinden "dostları" vardı. Ve 1960 darbesinin "sesi" olacaktı tasfiye edilene kadar. Ve solun yükseldiği 1975–80 arasında yaşanan fiili iç savaşın ayaklarından birini onun partisi ve yan örgütleri oluşturacaktı.

Neo-İttihatçılık, 2000'li yıllarda ailenin bütün fraksiyonlarını bir araya getirerek, "Kızıl Elma Koalisyonu" tanımlaması altında, Türkiye'nin siyaset sahnesinde yerini yeniden aldı.

Berlin'de gerçekleştirdikleri "Talat Paşa Yürüyüşü", 6–7 Eylül Sergisi baskını gibi, "Kızıl Elma Koalisyonu"nun kötü bir tarihi, trajikomik biçimde yeniden canlandırılmasıydı sanki. Ve Hrant Dink, Zohrab'lardan bu yana katledilen ilk Ermeni aydını oldu. Trajikomik durum, gerçek bir trajediye dönüştü. Ne yazık ki, hesaplaşılmayan bir tarih kendini yeniden tekrarlama potansiyeli taşıyor her zaman.

Bu bakımdan resmi tarihi sorgulayan, tabuları zorlayan İsmail Beşikçi'lerin, Fikret Başkaya'ların, Taner Akçam'ların çalışmaları büyük önem taşıyor. Mete Tunçay, Taner Timur, Murat Belge, Halil Berktay gibi öncü akademisyenler bu konuda perdeyi ilk aralayanlardan. Cemil Meriç, İdris Küçükömer de ilk tabu kırıcılar olarak resmi klişelerden farklı konuştukları için dönemlerinde dıştalandılar. Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Nazım Hikmet gerek Ermeni gerekse Kürt sorunu ile ilgili ilk namuslu konuşan Marksistlerimiz arasında yer

almalarına karşın, yasaklı oldukları için, onyıllarca kamuoyuna bu görüşlerini yansıtma olanağına bile sahip olamadılar. Sanatçı olarak Yılmaz Güney'in 1984 yılında Ermeni trajedisi konusunda sembolik Tribünal'de ilk konuşan kişi olduğu da asla unutulmamalı.

Türkiye'nin sağlıklı, demokrat ve insancıl bir toplum olmasının yolu kendimizle ve tarihimizle yüzleşmekten geçiyor.

Sait Çetinoğlu'nun İttihat ve Terakki Partisi ile ilgili olarak sürdürdüğü önemli çalışmanın ürünü olan yazıları kitaplaştırması, okurlara İTP geleneğinin sürekliliğini algılamada, sistemin "gizli" kodlarını okumada ve günümüzde yükselen Neo-İttihatçılığı yargılamada önemli bir araç sağlıyor.

İttihatçı Gelenek;
İttihat Terakki Dersleri

Tolga ERSOY

Ön Not: Bu yazı Hrant Dink'in İttihatçı çete tarafından öldürülmesinden ve Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Osmanlıya dayanan bir "derin devlet geleneğini" dile getirmesinden çok önce yazılmıştır.

*

Susurluk'ta neler olup bittiğini ya da olup bitenlerin ne anlama geldiğini unuttuğumuz bir sırada sağ olsunlar bize tekrar anımsatmakta bir zarar görmediler; biz buradayız, biz her yerdeyiz, biz Şemdinli'deyiz, Ankara'dayız, Trabzon'dayız... biz her yerde varız. Uzayıp giden bir her yerde her şeyde ya da her anda olma durumu devletin bir diğer tanımı olabilir pek ala! Ve hemen ardından her yerde her şeyde veya her anda olanların ağzından dökülen –ya da dökülmeyen- şu sözcükler yaptığımız tanımı derinleştirmekten başka ne işe yarar "devlet bizız ya da biz devletiz"

Elimizde bir şablon var; her ne kadar adına "siyaset bilimci" denilen kapitalizmin kalemşörleri siyasette şablon kurgusunu reddediyorsa da biz bu şablonu kullanmakta ısrarlıyız, elimizdeki şablon öyle fazla eğip bükmeye de gereksinim duyulmadan ve kimi zamanlarda bir iki ufak tefek müdahale ile birçok olayın anlaşılmasına aracılık ediyor; şablonla çözümlenebilen "siyasi pratik" yaptığımız devlet tanımının daha da anlaşılabilir olmasını sağlıyor. Örneğin; kısa bir Mustafa Suphi ve "Onbeşler" okuması bu şablonun tanımlanabilmesi için fazlasıyla yeterli, geri kalanı tarihe analitik bakma *yeteneği* ile doğrudan ilişkili. Kısaca anımsayalım Karadeniz'de olup bi-

tenleri: Anadolu'da süre giden iktidar mücadelesine doğrudan taraf olmak ve onun "dış savaşına" katkıda bulunmak amacıyla Kafkaslardan Ankara'ya gelmek isteyen Suphi ve arkadaşlarının dönüşüne izin verilmemiş ve ardından Ankara hükümeti ve Trabzon yerel ittihatçı liderlerin işbirliği sonucunda "kendileriyle sürekli gurur duyma halinde olduğumuz" tetikçiler aracılığıyla bu *hayalperest* devrimciler Karadeniz'de boğdurulmuştur. Ve daha sonra birçok benzeri katkıyla ödüllendirilmeyi uman tetikçiler sırayla-sırasıyla, bir diğeri tarafından ortadan kaldırılmış ve sona kalan muhafız alayı komutanlığına getirilmiştir. Son derece yerindedir ve bu atamaya hiçbir zaman itirazımız yoktur. Olay misak-ı milli sınırları içinde cereyan etmiştir, ne var ki 1920'deki misak-ı milli ile 1924'teki ya da 1981'deki ya da 2006'daki arasında fark vardır... özeti budur...

Susurluk olayını unuttuğumuz günlerde, Suphileri, Kubilay Olayını ya da 5-6 Eylül olaylarını ve şu anda "anımsayamadığımız" daha birçoğunu unuttuğumuz günlerde birden onunla yeniden karşılaşma şansına sahip olduk; karşımızda *yeniden* Şemdinli'yi bulduk. Bizden Şemdinli'yi daha hızlı bir şekilde unutmamız istenmişti ki unutmamızı isteyenler Danıştay Cinayeti ile *ters yönden* deşifre olmakta şimdilik kaydıyla bir sakınca görmediler. Bir anımsatma bir öncekinin unutulmasına aracılık edebiliyordu ve onlar bir sonrakini işleme sokmadan bugünkünün unutulacağını çok iyi biliyorlardı. Amacımız günü yorumlamaktan çok, günün ışığında dünü yeniden anımsamak olduğu için bizde bu an'ı hızla geçmek zorunda kalıyoruz, unuttuğumuz sanılmasın yeter ki, ve bu bağlamda 1913'deki Mahmut Şevket Paşa Suikastını anımsamak, anımsatmak istiyoruz. Danıştay cinayeti öncesi ve sonrasıyla çoktan unutulmuş olanı bize yeniden anımsattı. Sandığa kaldırılma zamanı gelene kadar her zaman masamızın üzerinde durmasında epeyce fayda bulunan şablonumuzun bir kez daha işe yaramasından duyduğumuz *haz*, tarihin acı ironisinden sakınma dürtüsüyle çakışma halindeydi. Neydi Mahmut Şevket Paşa suikastı, 31 Mart *gericiliğini* bastıran bu şöhretli paşamız neden öldürülmüştü, kim ya da kimler öldürmüştü bu meşhur paşayı, dönemin başbakanını? Hala yanıtları verilmemiş ve sırlara gömülmüş sorular. Şablonumuz bize bir soruyu daha kurgulama hak-

kı veriyor; bu olaydan kazançlı çıkan kim ya da kimlerdir? Mahmut Şevket Paşa "olayı" siyasi tarihimizdeki siyasi geleneklerin anlaşılması için yeteri sayıda ipucu içermektedir, böylece bu cinayetten kimin kazançlı çıktığını öğrenmek için yeterli veriye sahibiz, en azından...

Anımsayalım.

Bilindiği gibi İttihat ve Terakki iktidarı doğrudan belirleyebilme-atama gücüne sahip olmasına rağmen örgütlenme mantalitesinin doğal bir sonucu olarak iktidara açık/legal bir şekilde gelmeyi kendisini tümüyle güçlü hissetmediği zamanlar dışında tercih etmemiştir. "Gizli" bir merkez-i umumi tarafından yönetilen partinin örgütlenme yapısı kendi devlet kurgusuna da birebir uyarlanmış ve bu nedenle de merkez-i umumi açık yönetimden ziyade gizlide kalmayı yeğlemiştir. Bu bağlamda bir "gizlilik" onun gücünü niteleyen bir unsura dönüşmüştür ve merkez-i umumi bu "durumun" fazlasıyla farkında olup bu "durumu" sonuna kadar kullanmıştır. 1913 yılında parti sadrazamlık görevini Kamil Paşa'dan alıp Abdülhamit döneminin hafiyelik sisteminin planlayıcılarından biri olduğu hep unutturulmak istenen ve daha çok 31 Mart olaylarında "hareket ordusu" komutanlığı ile ön plana çıkan Mahmut Şevket Paşa'ya verirken genel "teamüllerine" uyup gizliliğini özenle sürdürmektedir. Bu gizlilik durumu Babıali Baskını adı verilen bir hükümet darbesi ile Ocak 1913'te Kamil Paşayı istifaya zorlayıp/devirip yerine bir başkasını Mahmut Şevket Paşa'yı geçirme *işine* engel oluşturmamaktadır. Gizli yapı korunurken daha doğrusu böyle bir gizli yapının korunmasına özen gösterilirken tanınmış birçok İttihatçı bu baskına katılmışlar, iktidar el değiştirdikten sonra gizli örgüt yaşamlarına devam etmeyi tercih etmişlerdir! Ancak hükümetin *yenilenmesi* ülkedeki siyasi kaosun ve ekonomik durumun düzelmesini sağlamamıştır. Doğal olarak...! Diğer taraftan böyle bir *iyi niyetinde* varlığının sorgulanması gerekmektedir. Aradan geçen birkaç aylık sürede gelişen olaylar partinin merkez-i umumisinde bazı kararların alınmasına neden olmuş olmalı: Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen bir suikastın ardından parti açık bir şekilde iktidara gelir. Yazımda, anlatı ve anılarda ısrarla korunan gizlilik bu birkaç aylık sürede yaşananları algılamamızı

zorlaştırıyor. Ancak şablonumuzun son sorusundan yola çıkarak bir ya da birkaç varsayımda bulunmak hakkına da sahibiz: bu işten kim kazançlı çıkıyor? İttihat Terakki'nin bu suikastın ardından gücünün mutlaklığına inanıp iktidara açık bir şekilde geldiğini onlarca muhalifini sorgusuz sualsiz –ve yargısızidam ettiğini ve yüzlerce muhalifini gemi ambarlarına doldurup yüzlerce adi suçlu ile birlikte Sinop'a sürgün ettiğini anımsarsak sorumuz bir yanıta ulaşabiliyor. İttihat ve Terakki'nin geleneğinden soyutlanarak, psikopolitik indirgemeci yaklaşımla tu kaka sayıldığı dünlerde –çok uzak değil!- kimi resmi tarih yazarları arasında da bu cinayetle ilgili olarak yukarıdaki yaklaşımımız çerçevesinde yorumlarda bulunulduğunu anımsatmakta yarar var; örneğin Tunaya önce sorar ve ardından yorumunu yapar: *"İttihatçıların Babıali baskını ile ele geçirdikleri iktidarı temsil ile görevlendirdikleri Mahmut Şevket Paşa'ya karşı bir suikast yapılacağından haberleri var mıydı? Kendisine haber vermişler midir? Yoksa bildikleri halde Paşa'dan kurtulmak için gevşek mi davranmışlardır?"*[1] hiç kuşku yok ki kurtulmak istenilen yalnızca Mahmut Şevket Paşa değildi, onun ölümü ile mutlak/legal iktidar kapısının ardına kadar açıldığını tekrarlamamız gerekiyor. Sina Akşin ise kuşkusunu daha net bir şekilde dile getiriyor: *"Birine zarar vermek için düzenlenmiş hareketlerin tersine dönüp ona yarar sağlaması karşısında bunun, aslında onun düzeni olması gerektiğini savunan kuram gereğince, Mahmut Şevket Paşa suikastının İttihat ve Terakki tarafından bilindiği, fakat ses çıkartılmadığı yönünde görüşler cardır... İttihat ve Terakki'nin sivil kanadının Mahmut Şevket'le olan uyuşmazlıkları dolayısıyla, Paşanın aradan çıkmasının –olay, İttihat Terakki'nin iktidarını sarsmadan, hatta onu kuvvetlendirerek oluştuğuna göre- onları sonradan memnun etmiş olması da ayrı bir konudur. Hatta Edirne'nin geri alınması konusundaki tutumu dolayısıyla İttihat Terakki'nin asker kanadının da bu ölüme fazla üzülmediğini tahmin etmek mümkün görünmektedir."*[2] Bu ve benzeri yorumlarla sorumuzun yanıtına kesin olmasa bile kısmen yaklaşmak olanaklı olabilmektedir. İktidar bir sene içinde bir dizi komplo ve cinayetle iki kere el değiştirmiş görünmekle birlikte gücünü hep koruyan İttihat Terakki olmuştur. Vurgulu bir tekrar yapar-

sak o zamana kadar devleti taşeronları aracılığıyla yöneten İttihat Terakki partisi, hala aydınlanamayan ve anı yazıcılarının tümüyle bilinçli olduğundan emin olduğum çelişkili anlatı, anı ve ifadeleriyle içinden çıkılmaz bir sırra dönüşen Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından açık bir şekilde iktidara gelmekte bir sakınca görmemiştir. Burada "sakınca görmeme" durumuna dikkat çekmek isterim, çünkü kimilerinin "derin devlet" diye adlandırdığı unsur için bu özel bir durumdur. Kanımca Mahmut Şevket Paşa'yı İttihat Terakki öldürmüş – öldürtmüş- böylece fiili iktidarına hukuki bir meşruiyet sağlamıştır. Bunun tam tersi bir yoruma da ulaşmak olanaklıdır: Mahmut Şevket Paşa'yı İttihat Terakki öldürtmüş –öldürtmüş- böylece hukuki iktidarını fiiliyata dönüştürmeye meşruiyet kazandırmıştır. Tarih, tarihimiz okunduğunda her iki durumunda birbiriyle çelişmediği anlaşılabilecektir, özellikle de *siyaseten katl* geleneğimiz geniş ölçekli bir okumada gözden geçirildiğinde. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüne her benzeri ölümde olduğu gibi timsah gözyaşlarının bolca dökülmüş olduğunu yazarsak sanırım tarihte tahrifatla suçlanmayız. Çünkü bu cinayet muhalefetin ortadan kaldırılmasının aracı olmuştur. 1913'le birlikte Türkiye'de kayıtsız şartsız kaydıyla yüzyıllık Tek Parti dönemi başladığında muhalefetin tümü ya susturulmuş ya da sindirilmiştir Ve İttihat ve Terakki'nin dile getirdiği gibi "bulunmaz meclisi mebusan" kurulmuştur.[3] İşte bu türden bulunmazlık yüzyıllık geleneğin başlıca amaçlarından birisini oluşturmaktadır. Bunu gerçekleştirilmesi sağlayan dönemeci tanımlar Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü.

Olayın nasıl gerçekleştiğine dair muhtelif rivayetler var ve rivayet bolluğu her zamanki gibi durumun tekrar tekrar sorgulanmasını haklı kılan en önemli gerekçelerden birisini oluşturuyor.

İşte bunlardan birisi;

İttihat Terakki'nin dönemindeki en etkin *ideolojik* muhaliflerinden biri olan "ademi merkeziyetçi" Prens Sabahaddin çevresinde örgütlenen bir oluşum ya da bugünkü yaklaşımla gurur duyulduğu söylenen bir çete Babıali Baskını sırasındaki ölümlerin hesabını sormak üzere örgütlenirken, en az onlar kadar "vatanını seven" bir diğer çete İttihat Terakki benzeri bir

tarzda darbe yaparak iktidarı ele geçirmek istiyordu. Komplocu ruhun yaygınlığına bir bakın, vatan aşkı insanlara neler yaptırıyor! Ancak burada dikkati çekmesi gereken bir başka unsur var ve döneme ait tüm okumalarda bu "unsur" kendisini ağırlıklı bir şekilde hissettiriyor: o da İttihatçı yöntemlerin muhalefet tarafından da benimsenmiş olmasıdır. İktidar mücadelesi ya da ele geçirilen iktidarın sürekliliğinin sağlanması için olmazsa olmaz araçlardır komplo ve provokasyonlar. İşte bu "muhalefet" örgütleri darbe ile iktidarı kendi lehine çevirecek ve adamlarını, Prens Sabahaddin'i iktidar getireceklerdi. Devletin kötü yönetildiğine inanan ve kendisini devletle özdeşleştiren, giderek zamanla kendisini devlet sanan bu çetelerden birisinin ya da herhangi birisinin eylemi sonucu Mahmut Şevket Paşa öldürülür. Tetikçiler kısa sürede yakalanır ve sadece tetiği çekenler değil suikasta karıştığı *düşünülen* herkes idam edilir.[4] Yaptığımız özet, olayın magazinel bir tarih yaklaşımını da örneklemektedir. Birkaç çapulcu ya da meczup edebiyatına indirgenecek yaklaşımlar ardından yaşanacakların sorgulanmasına onların neden niçin gibi sorularla yargılanmasına yol açmamalıdır. Bir pehlivan tefrikası okuması tarihin algılanması konusunda unutturma-yok sayma yönünde sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ve hiç kuşku yok ki sorumuzun yanıtlanmasını bir yana bırakın, soruyu bile anlamsız kılacak desenformasyona ve falsifikasyona yol açacaktır.

Bir diğeri; bu sefer bir roman aracılığıyla.

Türkiye'de roman yazımının ya da edebi yazımın resmi tarihin üretilmesindeki rolü ciddi bir biçimde gözden geçirilmelidir; burada tek adam tek parti döneminde edebiyatın böyle bir işlevinin de olduğunun anımsatılması gerekiyor. Örneğin, roman aracılığıyla ya da diğer edebi metinlerle tarih yeniden kurgulanmış, yeniden üretilmiş ve an'ın koşullarına göre yeni bir tarih yazımına gidilmiştir. Edebiyat resmi tarihe bu şekilde önemli katkılar sunmuştur. Edebiyat ile "an" kutsal bir vurgu ile yeniden yoğrulmakta ve gelecek bu kutsallığın ışığında planlanmaktadır. Toplumsal geleceğin düşlenmesi ve 30'lu yılların resmi tarih yazarlarının ve resmi romancılarının toplumsal *ütopyası* ancak kutsallık vurgusu ile var olabilmektedir. Geleceğe yönelik tarih kurgusu, gelecekte de resmi tarihin

tıpkı o gün yazıldığı gibi okunacağının da garantisidir. Ancak resmi tarihin-resmi romanın işlevini bu kadarla sınırlarsak ona haksızlık etmiş oluruz! Onun belki de söz ettiklerimizden daha önemli işlevi geçmişin yeniden yazılmasıdır, çünkü geçmiş bugünün gereksinimlerine göre yeniden yazılmazsa –zorunlu değişimler yapılmazsa- bugünün inşası olanaksızlaşacaktır. Resmi tarih geçmişi yeniden yazma aşamasında başlıca hesaplaşmasını, aslında kendisinin de birer parçası olduğu İttihat ve Terakki ile yapar. Bu genel hipotezimize bir parantez açmak zorunludur: sorun yalnızca İttihat Terakki partisinin etkin isimlerinin gözden düşürülmesi şu ya da bu şekilde tarihten silinmesinden ibarettir. Bu iktidar mücadelesinin gereğidir ve Kemalist pragmatik siyaset dünyasında kazananı bunu yaptı diye suçlayamayız, bu siyasetin doğasındadır!

Yakup Kadri'nin 1927 tarihli Hüküm Gecesi adlı romanı geçmişi yeniden kurgulama ve oyunun kurallarına uygun olarak yeniden yazma *işine* bir örnek olarak verilebilir. Kitabın zamanlaması yerindedir. Resmi tarihe İzmir Suikastı olarak geçen olayın ardından yapılan –sözde- yargılamaların sonunda yeni yönetim için tehlikeli olabilecek tüm eski İttihatçı unsurlar temizlenmiştir. Bir suikast girişimi 1913'tekinin aksine başarısız olmuş gözükmektedir. Bu "başarısızlık" görecelidir çünkü sonuç dikkate alındığında ciddi bir "başarının" söz konusu olduğu görülebilir. 1910'lu yılları ve bu dönemdeki İttihatçıları anlatan kitap, İzmir Suikastı-İstiklal Mahkemeleri operasyonunun hemen ardından yayınlanır ancak kitap resmi tarihin her zaman başvurduğu bir yönteme başvurarak dünü anlatırken dünden bugüne göndermeler yapar bugünün olaylarını dünde yaşatmaya özen gösterir. Dünü bugünün egemenliğinde yargılar ve mahkum eder. Özetle, Hüküm Gecesi'nde yazar, bugünün, 1926-33'ün kuralları ile 1910-13'ü yazmaya kalkışmıştır.

Temmuz 1926'da Los Angeles Times gazetesinde Mustafa Kemal'le 22 Haziran 1926'da yapılmış bir röportaj *Kemal, Türkiye'de Daha Birçok Siyasi Muhalifini Asmayı Vaad Ediyor"* başlığı ile yayınlanır. Röportajın ara başlığı ise *"Cumhurbaşkanı, bir zamanlar kendisinin yakını olduğu halde sonraları suikastçılara katılan kadını affedecek"* şeklindedir. İl-

ginç olan suikast ve yargılanma sürecinde böyle bir kadına rastlanılmaması değil örneğin Hüküm Gecesi adlı romanda böyle bir öykünün yer alıyor olmasıdır. (Bu *öykü* oldukça dikkat çekici: resmi tarihin hiçbir metninde böyle bir kadından söz edilmiyor, ancak Hüküm Gecesi ile Mustafa Kemal'in söyleşisindeki benzerlik araştırmayı zorunlu kılıyor ve bu araştırmanın sonunda suikastçılardan Laz İsmail'in karısı izlenimi verilen Naciye Nimet Hanım ismine ulaşılabiliyor. Naciye Nimet yargılanmadan beraat ediyor. Bir ajan mı? Sorusunun yanında bu türden *gizliliklerin-gizlemelerin* resmi tarihin ayrıntı yazımı hakkında da ilginç bir ipucu oluşturduğunu düşünüyorum) Diğer taraftan bu metinde dile getirilen birçok görüş örneğin, "cumhuriyetin hayatına kasteden iki unsur" diye tanımlanan saltanatçı/dinsel bağnazlık unsuru ile "ittihatçılık" tanımlandığı şekliyle romanın temel siyasi eksenini oluşturmaktadır. Burada dikkat çekmek istediğim unsur bu metnin örneğinden yola çıkarak 1926-27'de hakim olan siyasi görüş ve bu görüşe uygun öznel yargılarla geçmişin yeniden yazılması ve edebiyatın bu *işe* aracı edilmesidir. Diğer taraftan bu metinde, Hüküm Gecesi adlı romanda, birçok benzeri roman denemesinde olduğu gibi, gerek tarih gerekse edebiyat alanından gelecek eleştirileri *diğer tarafa* geçerek yanıtlama şansına sahiptir!

İttihatçılara yakın duran ancak "ülkenin içine düştüğü durum" nedeniyle onları da sürekli sorgulayan bir gazetecinin Ahmet Kerim'ın öyküsünü anlatan roman, 1913'de "tüm olumsuzluklarıyla" -ya da 1926'da yazıldığı gibi "hayvanca suikast yöntemlerine başvurarak, katiller kiralayarak, kadınları baştan çıkararak"- İttihat Terakki'nin açık bir şekilde iktidara gelişi, idealist gazeteci Ahmet Kerim'in yeterince olgunlaşmamış siyasi düşüncelerinin de katkısıyla mahvoluşu ile sona erer. Tıpkı tüm İttihatçılarda olduğu gibi olumlu birçok niteliğine rağmen Ahmet Kerim'de diğerleri gibi ülkenin gerçeğini iyi değerlendiremediği ve bu eksiklikle kurtuluş yolunu doğru tanımlayamadığı için tarihten silineceklerdir. Karanlık bir sokakta kulağına fısıldanan *"Türkiye son günlerini yaşıyor. Artık bizden hayır gelmez"* sözleri, kuşağını nitelendirmektedir. Ve bu nitelendirmeyle Yakup Kadri onları "kayıp" olarak ilan etmekte bir sakınca görmemektedir. Yakup Kadri'ye göre ro-

manın tüm kahramanları, romanda ismi geçen herkes –biri hariç- Enver'inden Talat'ına, Ahmet Samim'den Ahmet Kerim'e herkes bu gerçekliği algılamaktan uzak, umutsuz bir yaşam sürmektedir. Biri hariç; romana tümüyle eklenmişlik duygusu veren "bir genç" Ahmet Samim'e kurtuluş nutku çekecek kadar bilinçlidir ve sözleriyle cumhuriyet sonrasının tüm kurgu ideallerini taşıdığı görülmektedir. O cumhuriyet kuşağının temsilcisidir ve "kayıp" İttihat Terakki kuşağına son uyarılarını yapmaktadır. Mahmut Şevket Paşa'nın vurulup İttihat Terakki'nin açık bir şekilde iktidara gelmesiyle sonlanacak olan romandaki Hüküm'ün sadece bu suikastla ilgili olarak İttihat ve Terakki'nin "diğerleri" hakkında verdiği bir hükmü değil, 1927 yılında iktidardaki ikinci kuşak İttihatçıların diğer İttihatçılarla ilgili hükmünü de içerdiğini görürüz. Bu öznel hüküm resmi tarihin "gerçeği" olmaktadır.[5]

Romanı belki de en ilginç kılan unsur Merkez-i Umumi olgusunun resmedilişi ile ilgilidir; buna resmi tarih yazımın da sık rastlanılmaz, çünkü bu olgu devralınmış ve fiilileştirilmiş bir gelenektir. Gizlidir. Burada anlatılan ise karikatürleştirilmiş bir "merkez" yapısıdır, iktidardan düşmüşler ve tarihten kaybolmuşlardır. Bu tabloda yalnızca kaybolanların ismi vardır, yola devam edenlerin ise gizliliğine her koşulda saygı gösterilmektedir. Ayrıca değerlendirilmelidir! Hüküm Gecesi adlı roman ard arda işlenen cinayetleri 1927 yılının "nesnelliğinde" anlatır. Romanda da "çete" ve "intikam" vurgusu söylemin ana eksenini oluşturmakla birlikte *"şimdiye kadar işittiklerine, bildiklerine, gördüklerine rağmen bu siyasi cinayetin evveliyatı ve neticeleri herkes gibi Ahmet Kerim için de bilinmez ve esrarlıydı"*[6] Cinayetin ardından bilinen tüm muhalefeti adli mahkumlarla birlikte İstanbul'un bütün karakol ve tevkif evlerine, hapishanelerine doldurulması ile devam eder roman ve ardından idamlar ve sürgünler gelir. Romanın böyle biteceğini sanırken şaşırtıcı bir PS/postscript ile devam eder; bu bölümde Kemalist tarihçilerin resmi ideoloji-resmi tarihin koruma altına aldığı merkezi umumi karşımıza çıkar, tabii birçok tanıdık isimle birlikte: *"Bir gün Dahiliye Nazırı Talat Bey, İttihat ve Terakki Merkezi Umumi binasında Bahaettin Şakir'in odasında İstanbul Merkez Kumandanı Cemal Bey'le buluştu ve büyük*

*bir sevinçle Cemal Bey'in ellerini kocaman avuçları içine alıp: 'Var ol, temizledin, tertemiz ettin şu İstanbul'u!..." dedi. Onların tabiriyle artık Çürümüş Bizans'ta 'haşarattan' iz kalmamış, **kimi öldürülmek, kimi de yığın yığın süpürülüp dışarı atılmak suretiyle** bunların sinsi, fakat devamlı zararlarına son verilmişti. Talat Bey'in bu sözleri üzerine Bahaettin Şakir kapalı bir tebessümle gülümseyerek: 'Bu vesileyle bizlere verdiklerinde dolayı onlara teşekkür etmemiz lazım gelir' dedi.* Sonra bir Talat Paşa portresi çizer yazar: *O istiyordu ki, her şeyi parti yapmış olsun. Hamiyet ve gayret gibi şan ve kuvvet de hep onun olsun* –partinin– *ve bu adsız esrarlı firkanın içinden hiçbir ferdin başı sivrilmesin... onun aklı ne yenilik ne de eskilikte idi; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayatı ve çıkarı yanında bu çeşit meseleler onun için ikinci derecede bir değer taşıyordu. Her şeyden önce İttihat ve Terakki! Her şeyden önce onun yaşaması, onun hükmetmesi ve kuvvetlendirilmesi..."*[7]

Roman Osmanlıcılık, milliyetçilik/Türkçülük üzerine kısa bir tartışmayla son bulur; milliyetçiliğin/Türkçülüğün bir "ulus yaratılmasındaki" önemiyle söz edilir ve "Merkezi umuminin derin ve esrarlı nazariyecisi" Ziya Gökalp'in katılımıyla "hars" kavramının da kısaca tartışılmasına özen gösterilir. Bugün birçok yazar ulusal kimliklerin oluşmasında bir başka ulusu "düşman" olarak görüp mücadelede hedef olarak seçmenin yeri konusunda çeşitli teoriler ortaya sürerler. Bunun doğru olduğunu kabul edersek, Türkler için 20. Yüzyılın başlarında ve devamında Rum ve Ermenilere duyulan nefretin realizasyonunu daha kolay yapmak olanaklı hale gelir. Batı'da sürekli toprak kaybeden bitik Osmanlı için kurtuluş Doğu'ya, Orta Asya'ya açılmaktan geçiyordu. Bu yaklaşımın realizasyonu ise "Türkçülük" ideolojisiyle yerine getiriliyordu. Kuşkusuz yüzyıllardır "ümmet" kavramı ile yetişmiş Osmanlı "aydını" için Türkçülük ideolojisinin de somut bir çıkış noktası bulması zorunlu hale gelmişti. Bu nedenle "Türk Yurdu" ve "Türk Ocağı" kavramları giderek Hıristiyan unsurlardan arındırılmış bir toprak parçasını dayatmaktadır.

1913'de faili meçhul bir suikastın ardından iktidara gelen *parti*, 1915 yılında en güçlü günlerini yaşadıktan sonra on beş yıl süreyle yeniden *yeraltına* çekilmeyi uygun görecek ve ikti-

darını aracı kurumları aracılığıyla yürütecektir. 1915 önemlidir. Çünkü partinin gizli yönetim aygıtı merkez-i umumi tümüyle meydanda görünmektedir ve 1915'de olanların üstünün kapatılması, yok sayılması ve desenfeormasyonu için zor kullanımlı çaba gösterilmesinin ardında yatan unsurlardan birisinin de bu yılda yaşanan olaylar nedeniyle *gizli* merkezi umuminin yapısının açığa çıkması olduğu düşünülebilir. Yönetim ve hükmetme "geleneğinin" deşifre olduğu ender tarih süreçlerinden birisini tanımlar 1915 ve günün etkilerinden uzak tartışılmayı beklemektedir.

Hegel, tarihte olayların iki kez tekrarlanacağını söylüyor, Marx'ta O'nun bu aforizmasını ironik bir şekilde zenginleştiriyordu: "Birincide trajedi, ikincide komedi olarak." Kuşkusuz her ikisi de büyük toplumsal olayları düşünerek konuşuyorlardı yoksa "daha fazlası" şeklindeki sorumuzu yanıtlamakta bu bağlamda güçlük çekebilirlerdi. Evet daha fazlası! Öznelerin değiştiği yöntemin ve beklenen sonuçların sabit kaldığı tekrarları adlandırmak gerekirse buna kısaca "gelenek" diyebiliriz. Sonucu kan olan vahşi bir süreç, gelenekselleşmiş siyasetten katl yöntemi olarak da tanımlanabilir.

Devletin yüksek çıkarlarının korunması için zorunlu bir devlet yönetim anlayışı olan İttihatçı-komplocu geleneğin kökenlerini Orta Asya'ya dek dayandırabiliriz. Egemenliğin devam ettirilmesi için kullanılacak zor'un meşruluğu ve bu zor'a bir hukuk *uydurulması* küremiz tarihindeki tüm devlet modelleri ve kurguları için olmazsa olmaz bir zorunluluk olarak ele alınmalıdır, dolayısıyla diğer devlet geleneklerini bu bağlamda İttihatçı devlet geleneklerinden bağımsızlaştırmamız ya da onları olumlamamız olanaklı değildir. Burada sorun bize ait olanın temel üslup ve argümanlarının doğru okunabilmesidir.

Tarihimizde bunu ilk realize eden ya da bir kanun çerçevesine alıp kan dökmeği legalize eden Fatih Sultan Mehmet'tir. Böylece devletin geleceği için kardeş öldürme yüzyıllar boyunca doğru bir o kadar da etik bir davranış şekli olarak kabul görmüştür. Aynı süreçte "siyasetten katl" olgusu da pratik uygulamalarıyla zenginleşerek Osmanlı devlet anlayışındaki yerini almış giderek gelenekselleşerek kanıksanmıştır. Kuşku-

suz Makyavelist yönelimlerin, Osmanlı ve izleyicileri kadar fazla yaşam alanı bulduğu bir devletin olmadığını değilse bile fazlaca bulunmadığını örnek zenginliğinden yola çıkarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Fatih Sultan Mehmet'in bu geleneğin olgunlaştırılmasındaki rolü önemlidir ve isminin bir kez daha tekrarlanmasında yarar vardır ve onun bu sürece katkısı yalnızca devletin bekası için kardeş katlini meşrulaştırmakla sınırlandırılmamalıdır. Çevresel boşluğunda etkisiyle sınırları gün geçtikçe büyüyen devlet siyasi/sosyolojik olarak bir imparatorluk şeklini almakla birlikte, günün şartları düşünüldüğünde denetimsizliğinin yaratacağı boşlukların, egemenliği sarsabilecek önemli bir sorun olduğu görülmüştür; çevrenin denetimsizliğin merkezin egemenliği için sorun yaratması kaçınılmazdır. Diğer taraftan büyüyen imparatorluğun eninde sonunda bir diğer devletlerin/imparatorlukların egemenliğini tehdit etmemesi ve aynı doğallıkla benzer tehdidi kendisinin de duymaması olanaksızdır. Aynı kaygıların engellenemez çözülme-küçülme ya da çöküş sürecinde de duyulması paradoks değildir, dolayısıyla bu *geleneğin* temelini atan Fatih Sultan Mehmet ile onu biçimlendiren ve geliştiren İttihat ve Terakki'nin bir savunma refleksiyle hareket ettikleri de düşünülebilir. Şu ya da bu şekilde biçimlendirilen ve kurgulan "güçlü devlet" bu savunma refleksinin sonucudur ve "güçlü devlet" kurgusu aşırı güçlendirilmiş ve bu güçlülüğü özenli bir zorla güvence altına alınmıştır. Bu öylesine bir "güçlülüktür" ki her geçen an kendisini kanıtlamaya ve yeniden üretmeye bağımlıdır. Bu türden güçlülük tümüyle merkezi olmak zorundadır, paylaşılmasına ya da nihayetinde demokrasiye bu anlayışta yer yoktur. Devlet merkezindir, merkez devlettir; ülke ve millet devletin ya da merkezindir. Dolayısıyla egemenlik bilaü kaydü şart merkezindir. Devleti doğrudan ya da dolaylı etkileyen tüm konularda karar merkeze aittir, bu şekilde kurgulanmış bir merkez, yasama, yargı ve yürütmenin tümüne hakimdir, onlar üzerindeki tek belirleyicidir, bu bağlamda ayrımlar-dengeler retoriği geçersizdir ve geçersizliği *mütemadiyen* kanıtlanmaktadır. Kimi zamanlarda bu tablonun renklendirilmesi gereği duyulabilir; siyasi pragmatizm bize özgü *izmler* üretmekte oldukça beceriklidir. İşte bu parlatma ya da renklendirme anlarında öyleymiş

oyunu oynanabilir kimi zamanlarda da fiili ve hukuki meşruiyetlerin arkasına sığınılabilinir, yoksa, bu türden meşruiyetler yaratılabilinir. Fatih Sultan Mehmet şeriat hukukunu gazi unvanı ile denetlenemez güçlülüğüne bu gücün yasalarına meşruiyet kazandırma yoluna gitmiştir; hiç kuşku yok ki bu *arkaik* tarzın ya da söylemin 20. yüzyılda geçerli olamayacağını İttihatçıların da iyi bildiğini görüyoruz. Yöntem olarak seçilen yol ya da dayanılan söylem "devletin yüksek çıkarlarının korunması" olmuştur. Merkez tarafından belirlenen "yüksek çıkarlar", merkez otoriteşinin ve totaliterliğin sürdürülebilmesinin fiili ve/veya hukuki meşruiyetini sağlayacak temel argümanı oluşturmuştur. Böylece ister şeriat hukuku olsun isterse medeni hukuk ya da *modern bir hukuk sistemi*, sonuçta temel belirleyeni sultanın, partinin ya da merkezi umuminin, ya da derin devletin, asıl devlet partisinin devletin yüksek çıkarlarının gereğini yerine getirme dürtüsü oluşturmuştur ki işte bu *çoğumlukla* bize özgü bir durumu tanımlar. Devletin bekası, devletlerinin bekası durumuna indirgenmiş olup, bu sürekliliğin sağlanmasına aracılık edecek her türden gereksinimler ve bu gereksinimleri işlevselleştirecek yöntemler temel politikayı oluşturmaktadır.

Bu yöntem hukuk dışılıkla itham edilebilir, ancak hukukun bir önceki gereksinimleri belirlediği ve bu gereksinimlerin giderilme yöntemlerini meşrulaştırdığı unutulmamalıdır. Hukuk arkadan gelebilir, bu olup bitenlere tarih önünde meşruluk kazandıracak mıdır? Arkadan gelen ya da sonradan yaratılan hukuk yalnızca meşruiyet kazandırma işlevini yerine getirmekle kalmaz diğer taraftan "yüksek çıkar" olgusunun tanımlanmasına ve bu tanımın koruma altına alınmasına da aracılık eder. Böylece "devletin yüksek çıkarlarının" yüksekçe bir yerlerde ama kesinlikle toplumdan uzakta ve hatta topluma rağmen topluma karşı *korunması* sağlanmış olmaktadır. Buradan toplum çıkarı ile devlet çıkarı arasında bir fark gözetildiği sonucuna ulaşılabilir: "toplum gerçek çıkarının ne olduğunu bilmez" söyleminin arkasına sığınılır. Egemen ideoloji/kapitalizm bu söylemin arkasındadır çünkü devletin yüksek çıkarları söylemi doğrudan onun çıkarını içermekte ve korumaktadır, ancak bu kadar değil; resmi ideoloji kendi devlet

mitosunu korumak ve egemen ideolojinin kendisini yeniden üretmesini sağlamak üzere yani yönetmek üzere bu söylemin arkasında ***her daim*** iş başındadır.

Fatih Sultan Mehmet'le özdeşleşen tarz kendisini yüz yıllar boyu sürdürdüyse de "gerileme ve çöküş" sürecini durdurabilecek yetkinlikten yoksundur, ancak elde olanı koruyabildiği ölçüde korumaya şartlanmıştır. Dolayısıyla Tanzimat'la birlikte başlayan "Batılılaşma" hareketi bu geleneğin farklı biçimlerde sürdürülmesini engellememiştir. Devlet erkini ele geçirmek isteyen güçler isyan çıkarmaktan padişah indirmeye, vezir boğdurmaktan katliam yapmaya dek devletlerinin yüksek çıkarları için gerekli gördükleri tüm uygulamalarda, neredeyse artık Osmanlının genetik yapısına kodlanmış bu geleneğe sırtlarını dayamışlardır. III.Selim ile başlayan Mahmut ve Vaka-i Hayriye ile devam eden ve Abdülhamit'le yeni bir ruh kazanan bu geleneğin ana hatları da 19.yüzyılda net bir şekilde ortaya çıkmaya başlar: bunlardan birincisinin "devletin devamlılığının sağlanması için, iktidara sahip olan ya da iktidarı ele geçirmek niyetinde olan güçlerin amaçlarına ulaşması için her yol mubahtır" yaklaşımı olduğunu söyleyebiliriz. Buna ekleyebileceğimiz iki dipnotumuz daha olabilir:

1. Böylesine bir mücadele güçler açısından kaygan bir zeminde devam eder. Dolayısıyla iktidar ele geçirildikten sonra yalnızca tehlikeli olanlar değil tüm muhalefetin ve ayrıca tüm muhalefetle birlikte mücadelede ortaklık yapılmış diğer güçlerinde *katli* zorunludur. İktidarı ele geçirenler kendisine iktidar yolu açanlara karşıda tetikte durmak hatta fırsatını bulduğunda onları yok etmek zorundadır.

11. İktidar ve devlet böylesine bir sürecin sonunda özdeşleşirse, iktidarın devamlılığının sağlanması için provokasyonlar, sonucu ne olursa olsun gerekli olabilir, bu durum yadırganmamalıdır!

Çizmeye çalıştığımız bu tablo sürekli bir savaşı da tanımlamaktadır ki bunu bir "iç savaş" türü olarak düşünebiliriz ve bu savaşın katılığı gizli örgütlenmelerin de bu uygulamalarda etkin bir görev almasını zorunlu kılar. Kuleli Eylemi ile Abdülmecit'i devirmeye kalkışan "suikast yapabilecek kişilerden oluştuğu için bu adı alan" Fedailer Cemiyetinin Türkiye'de

kurulan ilk siyasi parti olarak görülmesi ve bu partinin suikast amaçlı kurulması tarihimizin doğru okunması için küçük bir ipucudur yalnızca.[8] Cemiyetin başlıca amacı "kötü giden devlet işlerinin düzeltilmesi" olup bunun için padişah değiştirmeyi yeterli görmekteydiler, bu bir devlet sahiplenme biçimidir ve kendileri bu tanımdan habersiz bile olsa "terör" devleti sahiplenmenin birer aracıdır. Tarihimizin ilk siyasi partisinin bir terör örgütü olduğunu ve bu terörün amacının devletin bekası olduğunu söyleyebiliriz.

İki ara notla/hipotezle tartışmamıza devam ediyoruz:

ı. Adları ve programları ne olursa olsun, herhangi bir "devletin" varlığının olmazsa olmaz koşullarından birisiide kendisine bağlı-kendisi tarafından oluşturulmuş hukuku dışı –illegal- gizli örgütlenmelerdir. Ve "devlet" olarak tanımlanan tüm örgütlenmeler için bu örgütler bu türden *örgütlenmeler* zorunluluktur ve

ıı. Devletin gizli örgütleri, gerektiğinde imha edilip gerektiğinde yeniden oluşturulabilecek örgütlenme modeline –zengin bir çeşitliliğe!-sahip olmalıdır.

Abdülhamit'le başlayan dönemde ise bu *uygulamalar* yeni gelişmeye başlayan aydın hareketine ve iktidar üzerine etkili olabileceği düşünülen aydınlara yönelir. "Aydın" devletin bekasını tehdit eden en önemli unsurlardan birisi olarak görülmektedir, çünkü o güne kadar reaya-tebaa –en iyi olasılıkla memur =emir alan- olarak görülen insanlar arasından devletin daha iyi *nasıl* yönetilebileceği konusunda görüşleri olanları çıkmaya başlamıştır ve bunun şaşırtıcı bir durum olarak algılanması doğal karşılanmalıdır! Diğer taraftan bu dönemdeki "aydınların" tartıştıkları görüşler arasında rejimin niteliği değil devletin bekasının nasıl sağlanacağını sorununun baş köşeye oturmuş olması önemlidir. Kuşkusuz bu tartışmanın bu şekilde gelişmesinde Osmanlı aydınlarının devletle içiçeliğin büyük etkisi vardır. Devlet tarafından beslenen ve ancak bu *beslenmeye* rağmen yönetim üzerinde etkili olmaya başlayan "aydınları" kontrol için özel bir örgütlenmeye daha gereksinim duyulur ki bu da "hafiyelik teşkilatı"dır. Kurulan bu polis örgütlenmesi ile nihayetinde "daha iyi bir sultandan başka amaçları olmayan" Namık Kemal'den Mithat Paşa'ya, aslında sultanlık

kurumunu/sarayı çok da etkilemeyeceği bilinen birçok "aydın" değişik şekillerde sindirilir. Bu süreç, Abdülhamit'in bir tür darbe sayabileceğimiz bir şekilde, despotizmini ilan etmesi ile başlar. Abdülhamit'in iktidarına son vermek ve V.Murat'ı tahta geçirmek amacıyla yola çıkan Ali Suavi ile Kleanti Skalyeri örgütü başarısız olmuş bu iki küçük darbe girişiminin ardından Abdülhamit tüm muhaliflerini hapse ya da sürgüne göndermiştir. Ali Suavi/Çırağan Olayı ve Kleanti Skalyeri Olayı "istibdat" için bir gerekçe oluşturur. Nasıl geliştiği, kimler tarafından yönlendirildiği tarih yazımında tartışılan oldukça kuşkulu bu girişimler padişahın en büyük rakibini, V.Murat'ı saf dışı etmesi ve Abdülhamit'in iktidarını pekiştirmesiyle sonuçlanmıştır. İlginç olan tarihe mal olmuş bu girişimlerden kimsenin idam cezası almamış olmasıdır. Kuşkuyu giderecek fazla bir bilgimiz yok, tıpkı Tunaya'nın kuşkulu yorumunda olduğu gibi: *"Her iki komiteyi gizlilikleri, programsızlıkları dolayısıyla bir cemiyet olarak kabul etmek dahi imkansızdır. Fakat her iki teşekkülde Abdülhamit saltanatının mabdeinde, belki de onun vehmini ve istibdadını arttıran tesire sahip addolunabilirler... Bu vakadan (Ali Suavi) şiddetle ürken Abdülhamit şiddet tedbirleri almış ve birçok hanümanlar –yuva- söndürmek fırsatını bir kere daha vermiştir"*[9]

Abdülhamıt iktidarı için konumuz ekseninde bir aranot/anımsatma yapılması önemlidir; bu dönem aynı zamanda, Hamidiye Alayları örneğinde de görüleceği gibi halkları birbirine karşı kışkırtmanın ve bu süreçte dökülen kandan fayda sağlamanın testini-öğrenilmesini de içerir. Ardıllarının tüm eleştiri ve *karalamalarına* rağmen bu dönemin uygulamalarından önemli dersler çıkardıkları ve bu dersleri siyasi pratiklerinde kullandıkları izlenebilir; bunlardan birkaçını "dönemin geleneğe katkıları" başlığı altında sıralayabiliriz:

1. Aydın hareketinin her koşulda izlenmesi ve bu izleme işlevi için özel yapılanma zorunludur. Bu izleme sürecinde dönemin koşullarına ve gereksinimlere göre iktidara hizmette kusur etmeyecek özel ve özgül bir aydın türünün yaratılması için de uğraş verilmelidir.

ii. Devletin kontrolü altında olsun ya da olmasın tüm olaylar iktidar erkinin sağlamlaştırılması için kullanılmalı, inisiyatif kontrolünde özenli olunmalıdır.

iii. Halklar arası çatışmaların kışkırtılması despotizmin kuvvetlenmesi ve iktidarın sürdürülebilirliği için önemli katkılar sunabilir.

Masonik tarzda gizli örgütlenme olan İttihat Terakki ise kuruluşundan iktidarı tümüyle kaybedişine dek geçen sürede, suikastları, provokasyonları ve komplolarıyla ardıllarının neredeyse bir protipi olarak değerlendirilebilir. Partinin iktidarı ele geçirme ve onu koruma yönündeki tüm girişimlerinin tümüyle komplolar üzerine kurulduğunu söylersek abartmış olmayız... Ülke topraklarının hemen her yerinde kendisine bağlı ancak farklı isimlerde gizli örgütlenmelere giden İttihat Terakki döneminde, faili meçhul ya da faili belli olmasına rağmen failin serbestçe dolaştığı siyasi cinayetler muhaliflerin sindirilmesi için etkin bir yöntem olarak benimsenmiştir. İktidarı ele geçirme Babıali Baskını ile gerçekleşmiş, partinin yönetim için icazet verdiği Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi muhalefetin sürgünü için bahane olmuş, muhalif ya da İttihat Terakki taraftarı gazetecilerin kuşkulu cinayetlere kurban gitmesi yine muhalefet üzerine bir baskı aracına dönüştürülebilmiştir (Örneğin; Hasan Fehmi, Ahmet Samim). Kuşkusuz dönemin konumuz açısından en önemli örgütlenmesi "derin devletin" köklerini arayabileceğimiz Teşkilat-ı Mahsusa'dır. Örgüt, Tunaya'nın deyişiyle "*İttihatçıların komitacı, eylemci, fedai ve hayalci yönünü bu kuruluş simgeler. Bu bakımdan İttihat ve Terakki ile bütünleşmiş, onun ahın yazısını belirleyici eylemlerde rol oynamış, onu örten "esrar"ın kalıcı bir öğesi olmuştur*"[10] Merkezi bir yapılanma özelliğinde olmasına rağmen birçok çevre örgütlenmesinden lojistik destek sağlayan Teşkilat-ı Mahsusa'nın gücünün önemli niteleyenlerinden biriside bu yerel ilişkileri ve bu ilişkilerin dahi, bir noktadan sonra gizliliğe gömülebilme becerisidir. Özellikle yerel burjuvazi tarafından kurulan ve yan unsurlarla desteklenen taşra örgütleri tüm Osmanlı toprağına yayılmakla birlikte daha çok azınlıkların yaşadığı ve *zenginliğin* saptandığı bölgelerde ağırlıklı faaliyet göstermekteydiler. Bunlardan Erzurum'da kurulanın adı

konumuz bağlamında ilginç ve açıklayıcı olabilir: Can Verir.[11] Rumeli başta olmak üzere Doğu Anadolu ve Ege bölgesinde oluşturulan bu yerel birimlerin birçok *çete savaşına* katıldığını ve bir iç savaş olarak tanımladıkları bu çete savaşlarında çoğu faili meçhul olmak üzere binlerce kişinin öldüğünü resmi tarihin temel kaynaklarının bile yazmaktan kaçınamadığını görüyoruz.[12]

Gönüllü müfrezeler ve çeteler kurarak gerillacı bir yöntem oluşturan, hapishanelerde bulunan mahkumları salarak onlardan taburlar kuran, bütçesi Savunma Bakanlığının –Harbiye Nezareti- örtülü ödeneğinden sağlanan ve amacı düşman olarak tanımladığı her unsurla savaş olan Teşkilat-ı Mahsusa/İttihat Terakki "baştan sona İttihatçı ve fedai kalmaya" özen göstermiş ve eylemleri kişisel ve toplu nitelikler taşımıştır. Tunaya'nın tanımladığı kadarıyla "örgütün" temel yapısı budur ve *"fevkalade heyecanlı ve inanılmaz eylemlerle dolu tarihini yazmak resmi kaynaklar yayımlanmadığı sürece olanaksızdır."*[13]

Uyguladığı politikalar -yanlış kampta yer alma!- nedeniyle emperyalist paylaşım savaşında başarısız olan İttihat Terakki merkezi umumisi savaşın ardından yeniden illegale çekilir, taşra örgütlenmeleri-Teşkilat-ı Mahsusa ise isim değişiklikleri ile sonraki sürece dahil olur. Ancak en azından olmak kaydıyla ruhu iktidarını sürdürmeye devam edecektir.

"Bir İttihatçı için kendisini muhalefette hissetmek kadar kahredici bir şey olamaz. Karizması gereği, İttihatçı muhalefete alternatif gözüyle bakmadığı için kendisini iktidarın doğal kullanıcısı olarak kabul eder."[14]

Sonuç itibariyle örgütün ismi değişse bile kalıcılığı esas olmuştur. Yüz binlerce ölümle sonuçlanan Ermeni *tehciri* ise Abdülhamit dönemimde başlayan yerel kışkırtmalara son noktayı koymuştur. Diğer taraftan Teşkilatın kendisini güçlü hissettiği döneme denk gelen bu süreç onun okunmasını sağlayacak ipuçlarının da deşifre olmasına aracılık etmiştir. Çok sayıda komplo örneği içeren dönemden izleyicilerine birçok önemli ders miras kalmıştır. Bu *derslerin* bir kısmını şu şekilde özetlemek olanaklıdır:

i.İktidarın korunması, dolayısıyla devletin-derin devletin oluşturulmasına bu da merkezi gizli bir örgütlenmenin zorunlu varlığına bağlıdır. İktidarın olmazsa olmaz aracı gizli örgütlenmedir. Diğer taraftan bunun özgün değil küresel bir devlet dersi olduğu unutulmamalıdır.

ii.Siyasi cinayetler özellikle de gazeteci cinayetleri muhalefeti ve giderek halkı sindirmede oldukça etkili bir yöntemdir.

iii.Türkçülük önemli bir ideolojik argümandır ve ulusal arındırma politikaları ve uygulamaları iktidar erkinin temel payandalarından biridir.

Ordu ile kuruluş ve örgütleniş doğası gereği her zaman iç içe olan yapılanmanın merkezinde de ordunun yadsınmayacak bir etkinliği olduğu dikkate alınmalıdır, ancak bu merkezi umuminin ya da asıl devlet partisinin tümüyle ordunun denetiminde olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla uygulanan politikalarda ya da siyasi üslubun ve yöntemin belirlenişinde ordunun çok güçlü olmasına rağmen tek belirleyen olarak değerlendirilmesi yanıltıcı olabilir. Bu *muhalefet şerhinden* sonra;

iv. İktidarın dolayısıyla da devletin devamlılığının en önemli koşulu, ordunun politik yaşamın tam merkezinde ve etkin erk unsurlarından birincisi olarak yer almasıdır. Bu durumun herhangi bir koşulu olamaz ve ülkedeki hiç bir siyasi hareket bu erkin denetiminin dışına çıkamaz. Silahlı Kuvvetlerin inisiyatifinin dışındaki her oluşum sindirilmesi gereken bir muhalif hareket olarak değerlendirilmelidir.

Savaşı izleyen, İttihat Terakki'nin açık iktidardan uzaklaştığı işgal yıllarında Birinci Meclis-Ankara eksenli kurulan hükümet, "yeni devlet" oluşumunu öncelemekle birlikte, bu süreçte devam eden iktidar mücadelesi eskisinden farksız yöntemlerle sürüp gitmektedir. Yaşanan sadece dış bir savaş değil, en az onun kadar şiddetli bir iç savaştır. İktidarı ele geçirmek isteyen güçlerin o an'a kadar görülmedik biçimde çeşitli oluşu, iç savaşın şiddetini arttıran en önemli unsurdur. Birkaç örnek olayın anımsatılması, geleneğin bu süreçte nasıl devam ettiğinin anlaşılması için yeterli olacaktır. Çerkez Ethem olayı resmi tarihin tüm baskılamalarına rağmen hala farklı yönleriyle tartışılmaktadır. Ancak kanımca, "Susurluk"tan sonra ortaya dökülene benzer ilişkiler ağını en güzel bir şekilde öncele-

yen/örnekleyen olay, başlangıçta da söz ettiğimiz gibi, Mustafa Suphi'nin boğdurulmasından Topal Osman'ın öldürülmesine dek geçen sürecin bütünüdür. Mecliste, kendisini komünist olarak tanımlayan Dr. Nazım'ın, Mustafa Kemal'in muhalefetine rağmen iç işleri bakanı olmasının ardından, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'den Anadolu'ya geçişlerinin yaratacağı risk, onların Karadeniz'de eski bir ittihatçı-tetikçi olan Yahya Kahya tarafından öldürülmeleriyle giderilir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın dağılmasını takiben onun bir devamı olan Karakol ve Mim Mım örgütlerinin bu süreçte çok önemli roller oynadığı bilinmektedir. Ne var ki Kahya, daha sonra İttihat Terakki'nin simgelerinden olan Enver Paşa'nın geri dönüşünü planlayınca bu kez bir başka tetikçi katil olan Topal Osman tarafından cezalandırılacaktır. Topal Osman bir başka görevini ise yine bir muhalif olan Trabzon Milletvekili-Gazeteci Ali Şükrü Bey'i mecliste telle boğarak yerine getirir. (Türkiye onlara mutlaka "gurur duyuyordur" –heykeli dikildiğine göre!) Ne var ki çok şey bilen Topal Osman'da kısa bir süre sonra İsmail Hakkı tarafından öldürülür ve bu kişi duyulan gururun bir göstergesi olarak muhafız birliğinin başına getirilerek ödüllendirilir. *Rutinin* özeti budur.

İktidarı ele geçirenler daha sonrada çok tartışmalı olay ve komploların ardından geride kalanları da kelimenin tam anlamıyla temizleyeceklerdir. İzmir Suikastı olayı ve Menemen Olayı bu sürecin iki örnek köşe başıdır. Terakkiperver Partinin ve daha sonraki yıllarda Serbest Parti'nin kapatılması, bir komplo mahkemesine dönüşen İstiklal Mahkemeleri, katliamları andıran idamlar, birçok gazetecinin tutuklanması, nüve halindeki sosyalist hareketlerin Abdülhamit tarzı casus-jurnalci yöntemlerle ancak diğerlerinden daha az kanlı bir şekilde ezilmesi, İttihat Terakki dönemini anımsatan sürgünler ve Kürt sürgünleri, yoğunlaşmış bu şiddet dönemini özetlerken, dönemin adı "Takrir-i Sükun"dur! Ülkenin sessizliğinin sağlanmasının yolu zor'dan geçmektedir.

Terakkiperver Parti/İzmir Suikastı süreci birinci kuşak İttihatçıların, onların yöntemini kullanan *yeni kuşak ittihatçılar* tarafından sahneden silinmesini örnekler. Takrir-i Sükun sonradan gelen hukukun adını oluşturmaktadır. Burada bu süreci

anlatmak yerine onu özetleyip sonuç itibariyle *benzerliklere* dikkat çekmeye çalışacağız. Kısaca.

Kendisini muhalefette hissedince kahrolan bir anlayışın iktidarda iken muhalefete de anlayışla yaklaşmasını beklemek safdilliktir. Kaldı ki kendisini ülkenin ve milletin sahibi devletle özdeşleştiren bir anlayışta muhalefete yer ve gerek yoktur. *"Anayasanın bütün normal hatta liberal yapısına rağmen şartlar, Türkiye'de çok partili rejim için henüz olgunlaşmış değildi."*[15] Aydemir'in bu sözlerini şöyle okumakta olanaklı: "1924 Anayasası yürütme için yeterli değildi, bu nedenle anayasayı destekleyen kanunlara gereksinim vardı." Yürütmenin gücü -burada şeflik kurumu- Takrir-i Sükun yasası ile desteklendi. Ve İnönü'nün dediği gibi "memleketin umumi hayatında" karışıklık ve kararsızlık yaratan tüm unsurları ortadan kaldırma hareketi çok yönlü olarak başlatıldı. Doğrudan taraf ve iktidarın diğer adayı olan *eski* İttihatçıların bu saldırıdan etkilenmemesi olanaksızdı, çünkü saldırının asıl hedefi onlardı.

Bir klasik: önce TCF'nin "irticai faaliyette bulunduğu" söylencesi yayılır ve ardından, parti kuruluşundan yedi ay sonra 3 Haziran 1925'te kapatılır. Partinin programının 6.maddesinde yer alan "dine saygı" ibaresi bu söylemin yayılması ve kapatılması için bir araç olarak kullanılabilmiştir. Anılan madde okunduğunda oldukça masum olduğu görülecektir; partinin suç unsuru olduğu ilan edilen program maddesi şöyledir: *"Fırka efkar ve itikadı diniyeye hürmetkardır."*[16] Bu, "devlet dini" oluşturma yaklaşımının çok sayıdaki örneğinden birisidir ve kuşkusuz sonuncusu değildir. Bu bağlamda "irtica" ancak o anki konjonktüre göre devletin din sınırlarının dışında kalanın adı olabilirken kimi zamanlarda da bir zaman önce reddedilen ya da bir zaman sonra reddedilebilecek olan irticai yaklaşım devletin birincil öneme sahip egemenlik aracı olabilecektir. İrtica stepnedir!

TCF içinde yer alan İttihatçılarla –dolayısıyla yasal muhalif unsurlarla- esas hesaplaşma İzmir Suikastı sonrasında olmuştur. Tıpkı Şeyh Sait isyanında olduğu gibi, İzmir suikastının hazırlanışında Ankara'nın haberi olduğu tartışmaları, bunun muhalefeti sindirmek, ortadan kaldırmak için kullanılan bir komplo olduğu savlarını güçlendiren bilgilerdir. TCF'nin kapa-

tılmasından bir yıl sonra İzmir Suikast'ı ortaya çıkar. Aradan geçen yıl boyunca, TCF'nin kapatılmasına rağmen milletvekillerinin görevlerinin devam ettiği unutulmamalıdır. Birçok olayda olduğu gibi egemen çevrenin bu olaydan önceden haberleri olmadığını düşünmek resmi tarihin tuzağına düşmektir. Siyasi alanda hala belirgin bir gücü ve "karizması" olan ittihatçıların karıştığı iddia edilen ve birçoğunun da içinde yer aldığını anılardan bildiğimiz ancak geniş kapsamlı bir "komplo" olarak değerlendirmekte bir sakınca görmediğimiz İzmir Suikastı, Mustafa Kemal'e İttihatçı kökenli muhalifleriyle son ve büyük bir hesaplaşma yapma fırsatını vermiştir. Bu fırsat yaratılmıştır. Göstermelik bir dava süreci sonucunda birçok İttihatçı "siyaseten katl" edilir, *eski* TCF'nin birçok önemli ismi ağır cezalara çarptırılır ve değişen sürelerde olmak kaydıyla biatları sağlanır. Yürütmenin muhalefete tahammülsüzlüğü ve devlet-parti-kişi özdeşleşmesi bağlamında "dışarıda" kalanların, bu özdeşleşme ve dolayısıyla devlet için bir risk faktörü olduğu düşüncesi, onların ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırılmasının zorunluluğu yaklaşımını da içermektedir. İstiklal Mahkemeleri bu sürecin zorunlu kurumudur ve devletin benzer kurgulanışında isim değiştirerek sık sık karşımıza çıkarlar ve "devlet" anlayışıyla demokrasiyi korurlar! İstiklal Mahkemeleri yürütmenin bir güç göstergesi olarak devletin bekası adına yüzlerce kişiyi siyasal yaşamdan-yaşamdan uzaklaştırarak bu dönemdeki işlevini yerine getirir. Belirlenen modelin dışındaki muhalefete hiçbir koşulda izin yoktur.

TCF, kontrol edilemeyen bir muhalifin varlığının devlet için tehlikeli görülmesinin en güzel örneklerinden birini oluşturur. Diğer taraftan parti kurucularından Rauf'a, Halk Fırkasından ayrılarak bir muhalefet partisi kurması yolunda telkin yapıldığı değişik anılarda yer alan bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu telkinin, güdümlü bir muhalefet oluşturma düşüncesinden çok, Rauf Bey'i meclis dışında bırakmaya yönelik taktik bir hareket olabileceği yaklaşımları, iktidar mücadelesinin henüz sonlanmadığı dönem dikkate alındığında geçerli görünmektedir.[17] Mustafa Kemal'in gelişmeleri kendi iktidar perspektifi açısından dikkatle izlediği ve TCF üzerinden bu müca-

delede öne çıkan isimlere bu eksende savaş açtığı görülmektedir.

İttihatçı düşüncenin muhalefet yaklaşımı üzerine:

ı.Görünürde farklı siyasi oluşumların varlığına dönem dönem izin verilse bile, merkez-tek adam-tek parti yönetim anlayışının üslup değişikliklerine rağmen sürekliliği zorunludur. Siyasi partilerin ismi-cismi değişebilir ya da değiştirilebilir ancak önemli olan devleti "ayakta tutan" kurumların sürekli güçlenerek devamlılığıdır.

ıı.Tüm muhalif yönelimlerin ne şekilde olursa olsun kontrolü zorunludur. Kontrol sınırlarının dışına çıkan hareketlerin ne şekilde olursa olsun yok edilmesi gerekir.

"Milli Şef'in kısa sayılabilecek "şef"lik dönemi oldukça sakin bir geçiş olarak görülse de 2.Dünya Savaşı ve ardından ortaya çıkan sosyalizmin başat olduğu iki kutuplu dünya, önceden edinilmiş bilgi ve deneyimlerin ışığında devletin yeni döneme hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. İnönü/Saydam-Bayar/Menderes hükümetleri döneminde Türkiye'nin yeni dünyaya uyumunu sağlayacak örgütlenme modelleri geleneğin yol göstericiliğinde oluşturulmaya ve pratikte denenmeye çalışılmıştır. Bunların en önemlisi Nazilerden alınan ilhamla kurulduğu belli olan Turan isimli örgüttür ki, bu yapılanma devlet desteğiyle palazlandırılmış ardından da dış politik gelişmelere göre kapatılmıştır. Örgütte adı geçen isimlerin "sivil faşistlerden" oluşması ve bu isimlerin daha sonraki yıllarda devlet kademesinde çok önemli görevler alması öğreticidir. Yargılananların ise "suç olmayan ideolojinin örgütlenmesi de suç olmaz" gerekçesiyle serbest bırakılması da aynı ölçüde ilginçtir ve buradan "bana sağcılar suç işliyor dedirtemezsiniz"e giden yol son derece kısadır.

Sol'a karşı baskıda 40'lı yılların ikinci yarısında yeniden başlar. Örnek olabilecek "Tan Gazetesi Baskınında" sivil faşistlerin maşa olarak kullanılması ve sonucunun da yönetenler açısından yararlı olması bu mekanizmayı geleneğe sokar. Ders iyi ezberlenmiş olmalı ve bu dersi geliştirebilecek siyasi pratiklerin hiçbir zaman ihmal edilmediği de unutulmamalıdır:

i.Kışkırtılan çetecilik, çetelerin ve kendileriyle her daim gurur duyulan çetecilerin kontrollü ancak *illegal* eylemliliği yönetenlerin zan altında kalmamasını sağlar.

ii.Emperyalist ülkelerin gizli servisleriyle ilişki zorunlu olup gerektiğinde danışmanlık hizmeti alınmalıdır!

İttihat ve Terakki farklı yol ve yöntemle ulus konusunu irdelemeye çalışmakla birlikte küresel konjonktürün dışında kendisini tanımlayabilecek güçten yoksundu. Bu yenilgiler emperyalizmle olan ilişkilerini niteleyen yenilgilerini getirende bu güçsüzlük durumuydu Alman emperyalizmi ile flört başarısızlıkla da sonuçlansa önemli politik pratiğin kazanımına aracılık etmişti, ardından –belki de en başından beri!- zorunlu olarak başat emperyalist güç İngiltere'ye biat söz konusu oldu ve bu biat durumu resmi ideolojinin mutlak güçlü olduğu dönemde çeşitli siyasi argümanlar kullanılarak gizlendi. Ve ardından emperyalist rolün değişimi ile birlikte ABD emperyalizmi ile olan ilişkiler gündeme geldi. ABD emperyalizmine bağımlılık zorunlu olarak ABD gizli örgütleriyle beraberlikleri zorunlu kılıyordu. 1947 yılından sonra yapılan anlaşmalarla "ABD'deki muhtelif eğitim merkezlerine" *adamlar* gönderilmiş ve CIA benzeri haber alma örgütünün oluşumuna daha doğrusu eskinin "uygar" dünyadan alınacak örneklerle yenilenmesi yoluna gidilmiştir. NATO'ya giriş ve Gladio benzeri örgütler bu dönemi simgeler. NATO'ya girişin hemen ardından kurulan Seferberlik Tetkik Kurulu finansmanı ABD tarafından sağlanan bir yapılanma olup Özel harp Dairesinin ilk örneğidir. Daha sonra ABD kontrgerilla talimnamesi Türkiye'ye uyarlanacaktır. Buna göre (9.madde) *"Bir gayri nizami kuvvetin yeraltı unsurları kanuni statüye sahip değildir."* Kanunsuzluğu devlet tarafından güvence altına alınan yeraltı unsurunun görevlerini ise, adam öldürmeden bombalamaya, soygundan kundakçılığa sabotajdan psikolojik savaşa bir dizi "yüksek çıkarları korumakla yükümlü" bir dizi eylem oluşturacaktır. Dönemi ve geleneği simgeleyen bir başka demostratif olay ise 6/7 Eylül'dür. Çok iyi bilinmesi gerektiğini düşündüğüm bu komplo süreci Mustafa Kemal'in Selanik'teki evinin bombalanmasıyla başlar. Kışkırtma, İstanbul'daki azınlıklara devlet destekli yoğun bir saldırıya dönüşür. Dış ve iç politikada

önemli kazançlar getiren yağmalama sürecinin sonunda çok sayıdaki Rum ve diğer azınlıkların göçü sağlanacak ve Varlık Vergisi baskısı ile azınlıklara başlatılan saldırı vahşi bir boyut kazanacaktır. Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'na göre "6/7 Eylül Olayları da Özel Harp Dairesinin işiydi ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amacına da ulaştı."[18] Bu muhteşem olayı (!) başlatanın, Selanik'teki evi bombalayanın bir Türk olduğu sonradan ortaya çıktı. Bombacı Oktay Ergin, TC burslu bir öğrenci olup daha sonra anavatanında Nevşehir Valiliği'ne atanarak ödüllendirilmiştir.

27 Mayıs-12 Mart ve 12 Eylül'le başlayan darbeler süreci, Türkiye'nin emperyalist kampta ve kapitalist dünyadaki rolünü daha iyi oynayabilmesi için yapması gerekenleri ne pahasına olursa olsun- büyük bir başarıyla yerine getirmesini içerir. Bin yıllık gelenek bu dönemdeki yaklaşık kırk yıla tüm deneyimleriyle tekrar tekrar sıkıştırılmıştır. Tarihçi Ribard'ın Ortaçağ veba yıllarını tanımladığına benzer, "büyük çapta bu kan ve ölüm yıllarında" ülke en ufak ayrıntılara dek sömürgeciliğin pazarına açılmış ve insansızlaştırmaya yönelik tüm girişimler temel politika haline getirilmiştir. İttihatçı ruh kimi reddiyelerin ardına gizlenilerek mas edilmiş durumdadır. ABD desteği ile 1960'da iktidara gelen ordu, bu desteğe daha ilk bildirisinde NATO'ya bağlı kalacağını söyleyerek teşekkür eder.

Azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin en aşağılık yazgısı, emperyalist bir güce bağımlılık duymasıdır ve bu onun aynı zamanda varlık koşuludur.

Ve 27 Mayıs'tan sonra sivil faşistler bu bağlılıklarının ödülünü hep iktidarda kalarak almışlardır. 60'lı yıllarla başlayan işçi hareketleri ve sosyalist uyanış, karşısında sivil faşistlerin maşalarını, kendilerini yetmediği zamanda "gerçek" devleti bulmuşlardır. Kanımca, "derin" ya da "gizli" devlet tanımları yerine "gerçek devlet" tanımının kullanılması devletin anlaşılması açısından daha net bir yaklaşım olacaktır. TİP'in gelişmesi ve anti-emperyalist eylemler politikaya faşist müdahaleyi zorunlu kıldığında komplo ve provokasyonlar yeniden gündeme gelmiştir. TİP milletvekillerine TBMM'inde yapılan saldırılar ve dokunulmazlık kaldırmalar (!) ne ilk ne de sondur. Milletvekili öldürmenin de bir tür dokunulmazlık kaldırma

şekli olduğunu tarih öğretir. Diğer taraftan komando kamplarında eğitilen faşistler 60'lı yılların sonlarından itibaren yoğun bir şekilde demokratik kurum ve kişilere yönelik saldırılara başlar. Aslında bu durum bir "faili meçhul" öncelemesidir. Bu dönemde aktif olarak saldırı ve cinayetlere katılan faşistler 12 Eylül döneminde üst düzeylerde ödüllendirilmiş ve suçlarının "zaman aşımına" uğraması sağlanmıştır. Ancak bu kırk yıllık dönemin konumuz açısından en önemli özelliği komplo ve kışkırtmaların tüm Türkiye'ye yaygınlaştırılması ve günlük, hatta an'lık sıradan olaylar haline dönüştürülmesidir.

Genel bir -ve kısmen küresel- birkaç vargımız:

ı.Güvensiz, kuşkucu ve ölüm korkusu duyan sindirilmiş ve psikolojik baskı altına alınmış bir toplum iktidar sağlamlılığının bir teminatıdır.

ıı.Dozun şiddeti insana ait değerlerle değil, iktidar tarafından belirlenir ve iktidarın "insan" diye bir sorunu yoktur. Tek sorun emperyalizme verilen taahhütlerin yerine getirilmesi, devletin sahibi sınıfların koşulsuz korunması ve sömürünün devam etmesini sağlayacak önlemlerin alınmasıdır.

ııı.Sivil faşizm ve İslami faşizm, en önemli ve her zaman güvenilir stepnelerdir. Gerektiğinde susturulmakla birlikte her zaman göreve hazır bir yapılanmaları ve yapılarının geleneğinden gelen bir heyecanları vardır. Bu görevlendirme militer-paramiliter ve ekonomi alanlarını kapsayacak şekilde geniş, kapsamlı ya da nitelikli ve niceliklidir.

ıv.Kontrol edilebilir ve satın alınabilir bir medyanın oluşturulması birçok konuda olduğu gibi işlevselliğin sürdürülebilmesi açısından da zorunludur.

Kaynakça:

1 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler –İttihat ve Terakki- Cilt III, Hürriyet Vakfı Yy., 1.baskı, 1989, ss.138

2 Sina Akşin, Jön Türkler Ve İttihat Terakki, Remzi Kitabevi, 1.baskı, 1987, ss.238

3 Hüsrev Tökin, Türk Tarihinde Siyasi Partiler Ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yy., 1.baskı, 1965, ss.52

4 Avni Özgürel, İktidar Hırsıyla Doğan İntikam İsteği, Radikal Gazetesi, 25 Haziran 2006

5 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, İletişim Yy., 7.baskı, 2004
6 age, ss.276
7 age, ss.301-305
8 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yy., tıpkı basım, 1995, ss.89-90
9 age, ss.100-102
10 Tunaya, 1 age, ss.275
11 Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yy., 1.baskı, 1995, ss.81
12 Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa Cilt I 1860-1908, Remzi Kitabevi, 5.baskı, 1995, ss.474-478, 506
13 Tunaya, 8 age, ss.275-282
14 Tunaya, 1 age, ss.35
15 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, 2.cilt, 1922-1938, Remzi Kitabevi, 5.baskı, 1975, ss.225
16 Tunaya, 8 age, ss.617
17 Eric Jan Zürcher, 1924'deki Çok Partili Demokrasi, Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak 1988, Sayı:49, ss.16-19
18 Suat Parlar, Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet, Spartaküs yy., 1.baskı, 1996, ss.235

İttihat ve Terakki'den Kemalizm'e Jön Türklerin İki Dönemi-İki Yüzü

Sait ÇETİNOĞLU

Osmanlı ile Cumhuriyet ilişkileri, bu ikisi arasındaki devamlılık ya da kopukluk söz konuğu edildiğinde, diyeceğimiz tabii ki, hem devamlılık hem de kesikliliktir. Ancak hemen aklımıza gelen, Dünya'nın kendi ekseni etrafında dönmesinin, yani kesiklilik taşımayan tek ve aynı bir hareketin, bizler tarafından Güneş'in doğması ve batması şeklinde iki farklı hareket olarak görülüp, yine iki farklı ve ayrı, üstelik de birbirine zıt iki süreç, yani gece ve gündüz olarak görülüyor/yaşanıyor olmasıdır. Ve de söz konusu tek ve süreklilik hareketin, yani Dünya'nın kendi ekseni etrafında dönmesinin sonucunda bizlerin algıladığı Günbatımı/Gündoğumu ve gece ile gündüz, birer halüsinasyon değil, en sahicisinden yaşantılardır[1].

Kemalistler kendilerini her ne kadar her vesileyle ve her vasıtayla İttihat ve Terakkiden ayrı tutmaya çalışsalar da bu sadece yaratılan/üretilen bir yanılsamadır.

Anadolu Savaşının ya da yaygın kullanımıyla, Milli mücadelenin önderleri, İttihat ve terakki kadrolarından geldikleri kadar ideolojileri, yöntemleri, sembolleri ve eylemleriyle de

[1] Cangızbay Kadir. Hiç Kimsenin Cumhuriyeti. Ütopya Y. 2000 s 11

Kemalizm, İttihatçılığın devamıdır. Milli Mücadele kadrosunun meşrutiyet ilanı öncesinden beri en önemli dönemeçlerde önemli ve önde gelen İttihatçı kadrolar olarak hep bir arada (Makedonya'da, Meşrutiyette, 31 Martta Harekât Ordusunda, Trablusgarp'ta, Balkan Savaşında, Mütarekede...) görüldükleri gibi. İttihatçı sembolleri de kullanmaktan çekinmezler. "Hüseyin Cahit Yalçın *İttihat ve Terakki adeta bir nevi* ***tarikat, mezhep ve iman*** *halinde yaşadı. İttihat ve Terakki'ye ilk girmiş olanlar, ona imanlarını ve ideallerini* ***hiçbir zaman*** *kaybetmediler; İttihat ve Terakki'nin asıl kuvvetini ve temelini teşkil eden* ***hakiki*** *İttihatçılar arasında tesanüt, karşılıklı anlaşma ve kardeşlik mevcuttur ve aradan seneler geçtiği halde samimiyetini kaybetmemiştir* demektedir"[2]

Erzurum Kongresinin[3] İkinci meşrutiyetin yıldönümü olan 23 Temmuz'da başlatılması, ilk meclisin Ankara'da İttihat ve Terakki merkezinde tesis edilmesi gibi İttihatçı sembollerin kullanılması herhalde tuhaf bir rastlantı olmasa gerektir. Zürcher'in ifadesiyle: "Kemalistler, İttihatçıların bıraktığı yerden devam ettiler".[4]

Talat'ın, giderayak Vahdettine, "İttihat ve Terakki, teşkilatı ile bütün memlekette yaygın, zannedildiğinden daha çok kuvvetli, köklü ve varlığına samimiyetle inanılmış bir kuruluştur. Veraseti vardır"[5]derken arkasında bıraktığı örgütüne güvenini ifade etmektedir.

Tunaya, İttihat ve Terakki'ye ilişkin çalışmasında, "İttihatçıların büyük kısmı, Müdafaa-i Hukuk örgüt kadrosunda TBMM içinde ve dışında *Milli Mücadele*ye katıl[dıklarını]"[6]

---

[2] Akal Emel, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, Tüstav, 2006 s 36

[3] Erzurum kongresine katılanlardan tesbit edilebilen 60 kişiden, 34'ünün İT, sadece 2'sinin HİF mensubu olduğu, geri kalan 24 kişinin ise siyasal aidiyeti belirlenememiştir (Dr. M. Derviş Kılıçkaya, Milli Kongreler ve İttihatçılık Sorunu www.ait.hacettepe.edu.tr) *Karabekir'in gölgesini de İT'ye ekleyebiliriz.*

[4] Zürcher Erik Jan Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Kemalizm İletişim Y s 44-55

[5] Okyar Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Y. 1980 s 238

[6] Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İletişim Y. 2000, s 676

ifade ederek, İttihat ve Terakkinin, ordu ile içli dışlı yapısı itibariyle de, Anadolu'daki savaşın yöntemine uygun olduğunu vurgular. İttihat ve Terakki'nin yapısı itibariyle askeri bir kuruluş olduğunun altını çizerek, sivilleşmesi gerektiği zaman, içindeki bölünmezliğin hemen belirdiğini kaydeder. Eski İT İzmir mebusu, partinin önemli şahsiyeti ve Kemalist dönemin Adliye vekili Seyyit Bey'in, "İttihat ve Terakki Fırkası doğrudan doğruya ordudan doğmuş ve ordudan tevellüt etmiştir (oluşmuştur), ordu serapa (baştan başa) İttihat ve Terakki Fırkasıdır"[7] sözlerini alıntılamasının yanında verdiği diğer örneklerle, militer bir yapı ve geleneğini vurgular.

Bu militer yapı ittihatçılara Anadolu savaşında başarıyı getirecektir. Tunaya'nın, Harekât Ordusu'nun İstanbul'a gelişinden sonra sivil unsurların, asker unsurlar karşısında süt dökmüş kedi gibi kaldıklarını eklemesi de, bugüne dair çok şeyi açıklayıcıdır.

İttihatçıların "Direniş" Planları

Resmi tarih yazımında Milli Mücadelede İttihatçılığın etkisinden söz edilmez, her şey Mustafa Kemal'in etrafında örülen kült çerçevesinden aktarılır. "Özellikle 1926'da M. Kemal tarafından yapılan İttihatçı temizlikten sonra, bağımsız Türk devleti kurma eylemi ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler daha da bilinçli olarak kopartılmış ve Anadolu'daki harekete, İttihat ve Terakkiden tamamıyla bağımsız bir karakter vermek için çaba harcanmıştır."[8] 1926 olayları iktidarı elinde tutan ittihatçı grubun diğerlerini tamamen yok etmesinden başka bir şey değildir.

Halbuki Milli Mücadelenin planları, kadroları ittihatçılardan miras kalmıştır, mücadele bu mirasın üzerinde yükselmiştir. "Türk İnkılâp tarihi yazıcılığı, baskın bir hat olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'unda sunduğu şemaya sadık kalmıştır. Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin büyük çoğunluğu Milli Mücadele'yi Mustafa Kemal eksenli olarak incelemişlerdir. Bunun nedeni ise Mustafa Kemal'ın ünlü nutkuna *1919 senesi*

---

[7] Tunaya Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İletişim Y. 2000, s 311

[8] Akçam İnsan Haklar... s 485

Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım giriş cümlesi ile başlamış olması olsa gerektir. Böylece Milli Mücadele'nin başlangıç tarihi 19 Mayıs 1919 olarak kabul edilmiştir. Halbuki savaşın yitirileceğinin anlaşıldığı 1918 yılından itibaren, içine düşülmesi kaçınılmaz gözüken durum, yani bir yenilgi sonucunda İmparatorluğun topraklarının parçalanması nasıl engellenebilir sorusuna cevap aranmaktaydı."[9]

Savaşın kötü gidişi üzerine İttihatçı şefler gereken tedbirleri yukarıdan aşağıya doğru almakta gecikmezler. Partinin militer yapısından dolayı Milli Mücadele, ittihatçılar tarafından tepeden örgütlenen bir harekettir. "1. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, savaş içinde halkın yaşadığı sıkıntılar, savaş koşullarının toplumun belli kesimlerini zenginleştirmekte kullanılmış olması, savaş içinde Rum ve Ermeni azınlıklara uygulanan politikalar hem ülke içinde hem de uluslararası kamuoyunda İttihatçı olmayı adeta bir suç haline getirmişti.

Bu durumda İttihatçılar 1–5 Kasım 1918 arasında topladıkları son kongrelerinde kendilerini feshettiler. Çok suçlanan bazı üyelerini dışta bırakarak 11 Kasım'da *Teceddüt Fırkası*nı kurdular. Bu, gerçekte savaşın sorumluluğundan kaçmak için yapılmış bir isim değişikliğiydi."[10] İttihat ve Terakki'nin isim değişikliğin yanında Teşkilat-ı Mahsusa Karakol örgütüne, İttihatçı kulüpler de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine dönüştürülür.

Bir düğmeye basılmış gibi aynı adı taşıyan örgütlenmeler, illerde ve ilçelerde İttihatçı kulüplerin tabelalarını indirerek Müdafaa-i Hukuk tabelalarını asarlar. "Şu inkâr edilemez bir olgudur ki, Milli Mücadele'ye eski İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası üye, kadro ve sempatizanlarının katkısı belirleyici öneme sahiptir. Bu tarihlerde en örgütlü hareket olan İttihat ve Terakki, son on beş sene içinde yetiştirdiği üye ve sempatizanları ile Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini örgütlemiştir... Anadolu'da verilen Milli Mücadele'de başı asker ve

---

[9] Akal Emel, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, Tüstav,2006 s 17

[10] Tekeli İlhan-İlkın Selim, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, TTK Y. 1989 s 29

sivil eski İttihat ve Terakkı kadrolarının çektiği, bugün Türk tarih yazıcılığı için bir muamma değildir. Mustafa Kemal de eski bir İttihat ve Terakki üyesi olarak bu kadrolara dahildir. 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından önce Balkanlar'da Sırp, Bulgar ve Rum çetelerini kovalayarak çete savaşlarında pişmiş bu kadrolar, 1908'de Meşrutiyet'in ilanını gerçekleştirmiş. Trablusgarp'ta çöl savaşlarında ve Edirne'nin geri alınmasında bizzat savaşmışlardır."[11]

Bazı bölgelerdeki örgütlenmeler ile ilgili birkaç örnek ittihatçı yönlendiriciliğinin rengi ve ağırlığını açıklaması bakımından aydınlatıcı olacaktır.

Trakya'daki örgütlenmelere ilişkin Tevfik Bıyıklıoğlu'nun yazdıkları, hareketin başında İttihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa elemanları olduğunu doğrulamaktadır: "1918 yılı Ağustos ve Eylül aylarında, Batı Avrupa muharabe cephelerinde, harekâtın merkez devletleri aleyhine dönmesi, arkasından Bulgar cephesinin, hiç beklenilmeyen bir şekilde, bir kaç gün içinde çökmesi (19 Eylül 1918), Osmanlı devlet adamlarını ve Türk umumî efkârını endişeye düşürmeye başlamıştı. Eylül 1918 sonlarında, Talât Paşa, Berlin dönüşünde, Edirne istasyonunda, vali Zekeriya Zihni [Baj] Beyle görüşürken Edirnelileri, Trakya'nın geleceği hakkında kaygılandıracak ifadelerde bulunmuş ve halk teşkilâtı kurulmasını tavsiye etmişti. Bundan sonra, Edirne'de, kötümser bir hava esmeye başladı. Bundan başka, İstanbul'da, bütün harp boyunca Başkumandan vekili Enver Paşa'ya bağlı olarak çalışmış olan *Teşkilâtı Mahsusa'yı* idare edenler, Batı Trakyalılara, memleketlerinin mukadderatiyle yakından uğraşacak bir cemiyet kurulması fikrini telkin ediyorlardı. Bu telkinlerin, *İttihad ve Terakki Umumi Merkezinden*, bilhassa rahmetli Talât Paşa'dan gelmiş olması çok mümkündür. Bu hava ve şartlar içinde, evvelâ, İstanbul'da Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran, Edirne Belediye Reisi Şevket ve Avukat Şeref (Aykut) beylerle tüccardan Yolgeldili, Kasım Efendi ve bunlara katılan bazı yurtsever Edirneliler arasında 2 Kasım 1918 günü, Kasım Efendinin, İstanbul'da Küçük Kınacıyan hanındaki yazıhanesinde bir toplantı yapılarak

[11] Akal Emel, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal ... s 28

Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulması kararlaştı."[12]

Ege'de de durum farklı değildir burada da örgütlenmelerin başında yine İttihatçılar vardır. "İttihat ve Terakki eğilimli olduğu açık hale gelmiş kişiler için, gerçekte seçenekler çok sınırlıdır. Hükümetin ve işgalci güçlerin baskısı bu grup üzerine yönelmiştir. Bunlar önce direnişi örgütlemeye çalışacaklar, sonra da Yunan işgali olasılığı yaklaştığında da geriye çekileceklerdir. Direnmiş ve direnmeyi örgütlemiş kişiler olarak, işgale uğrayan yerlerde kalamazlar. Bu grup için gemiler yanmıştır."[13]

Trabzon'da da durum aynıdır: "Yöredeki direniş hareketlerinin gelişmesinde ve teşkilatlanmasında eski İttihatçıların da katkıları olmuştu. Daha mütareke uygulanmadan önce Teşkilât-ı Mahsusa'nın adamlarından Yenibahçeli Nail Bey Batum'a, İttihatçılardan Filibeli Hilmi Erzurum'a, tüccardan Cafer Bey kurye olarak Trabzon'a gönderilmişlerdi. Kuryeler, Erzurum'da ateşli bir İttihatçı olup, bir çok hizmetleri görülen Albay Halit, Albay Rüştü ve Albayrak Gazetesi müdürü Süleyman Necati Beylere Enver Paşa'nın talimatını tebliğ etmişlerdi. Bunun üzerine Erzurum, Trabzon ve Kars ileri gelenlerinden bir delege heyeti Ardahan Kongresi'ne katılmıştı. İttihatçıların mütareke sonrasından itibaren Trabzon'daki faaliyetleri o kadar artmıştı ki bu faaliyetler İstanbul basınında da konu[14] olmuştu."[15]

---

[12] Bıyıklıoğlu Tevfik, Trakya'da Millî Mücadele, TTK Y. 1992 s 123-124

[13] Tekeli İlhan-İlkin Selim, Ege'deki Sivil Direniş ten... s 53

[14] *İkdam*, gazetesinde (9 Şubat 1919, 7902) -Trabzon'da "Mechulat Güruhu Kulûbu"- başlığıyla çıkan haber şöyleydi: *"Trabzon 'da İttihatçıların yeni bir fitildak çevirmek istedikleri anlaşılıyor. Gizli ve emrikalı işleri pek iyi bilen bu güruh İzmir'deki vesait-i neşriyesiyle hala açıkça propagandaya devam edebiliyor. Fakat Trabzon'da artık ortaya çıkacak bir halde olmadıklarından yine adi, bayağı vasıtalara müracaat etmekte, gizli kapaklı hareket eylemektedirler. Şimdi, Trabzon'da hükümet-i hazıra aleyhinde tefevvühâtta bulunan bir çok kuru tehditleri ihtiva eden beyannamelerle "Mechulat Kulübü Riyaseti" damgası altında duvarlara yapıştırılıyor ve öteye beriye dağıtılıyormuş".* Söz gazetesi de (10 Şubat 1919, 89) -Trabzon'da İttihatçı Faaliyeti- başlığıyla İkdam'da yayınlanan haberi verdikten sonra şunları yazmıştı: *"Bizim de aldığımız malumata göre, İttihatçılar Trabzon'da büyük faaliyet göstermekteymişler. İttihat Terakki Erzurum murahhası Hilmi Bey Trabzon 'da iki*

Erzurum'daki örgütlenmelerde de İttihatçılar başı çekmektedirler: "Mondros Mütarekesi'nden sonra İ.T.'nin aldığı iki karardan biri ilk safta bulunan İttihatçıların memleket dışına çıkarılmaları; ikinci karar ise, Teşkilât-ı Mahsusa'nın yeniden teşkilâtlanması ve harekele geçmesi olmuştu. Erzurum teşkilât Filibeli Hilmi ve Ebülhindili Cafer beyler tarafından yapılarak, bu meyanda mücadelenin içerde ve dışarıda duyurulması ve tanıtılması için, işgalde neşrine ara veren *Albayrak* gazetesi yeniden çıkarılacaktı. II. Ardahan Kongresi'nde de (7-9 Ocak 1919) aynı yolda karar alınmıştı. Balum'daki *Sada-yı Millet* ve Trabzon'daki *İstikbâl* gibi *Albayrak* da Erzurum'da halkı millî bir şuur etrafında toplamayı hedef edinmişti"[16]

Diyarbakır MHC, Erzurum Kongresinden sonra kurdurulur. Diyarbakır'daki hareketin başını Ermeni Soykırımında rol alan İttihatçılar başı çekmektedirler, MHC başkanı Cemilpaşazade Mustafa Bey Diyarbakır'daki Ermeni Soykırımının en önemli faillerindendir. Soykırımda, Dr Reşit'in milis alayı komutanı olarak rol almıştır. O günlerin tanığı olarak Ekrem Cemil Paşanın ilginç anıları vardır: "Mustafa Kemal hükme geçtiği zaman Kürdistan'da ve Anadolu vilayetlerinde müdafaayi milliye cemiyetlerini tesis etmişti. Diyarbakır Müdafaayi Milliye Cemiyetinin reisi, seksen yaşındaki kurusofu amcam Cemil Paşazade Mustafa Bey'di. Diyarbekir'in yüzde doksanı etrafında toplanmışlardı. O da Mustafa Kemal'in hakiki Mehdi olduğuna iman etmişti. Etrafındakilere de bu fikri telkin ediyordu ve *Mustafa Kemal'in emrine itaat cenneti kazanmaktır* diyordu."[17]

Kilikya'daki Müdafaa-i hukuk cemiyetleri de Sivas Kongresinden sonra Teşkilat-ı Mahsusa komutanlarınca örgütlenmiştir.[18]

---

aydanberi çalışmakta ve rüesa-i hükümetle pek sıkı fikri görüşerek, hattâ mazhar-ı muavenet olmaktaymış... Akt Selahattin Özel Milli Mücadelede Trabzon s 52

[15] Özel Selahattin, Milli Mücadelede Trabzon, TTK Y. 1991 s 52

[16] Güneri Süleyman Necati, Hatıra Defteri, Haz. Ali Birinci, Erzurum Kitaphğı, 1999 s 17

[17] Ekrem Cemil Paşa, Muhtasar Hayatım, Beybun Y. 1992 s 51

[18] Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Arma Y. 1998 s 12-15, Toros Taha, Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet

Bütün bu bölgesel MHC'nin kurucu ve yöneticilerinin büyük çoğunluğunun ortak noktaları mütarekeden sonra geri dönebilen Rum ve Ermenilerin mallarına sahip çıkma korkusudur, gasp ettikleri Ermeni ve Rum mallarının ellerinden alınması korkusu ve savaştaki faaliyetlerden dolayı yargılanma korkusu, "direniş"in en önemli çimentosudur. Bu durum Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ana temalarından biridir.

Vilayet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin 19 Mart 1335(1919) tarihli beyannamesinde, (muhtemelen ilk beyannamelerdir): "İcabât-ı harbiyye dolayısıle hükû-met-i sabıkanın Ermeniler'in yaptığı propaganda te'siriyle yaptığı tehcirden Avrupa Türk milletini me'sul tutmak istiyor. Halbuki milletin bunda büyük bir hisse-i mahcubiyyeti bile olmadığı gibi tehcir edilen Ermeniler efrâd-ı milletin nakdî ve sair sâmimî muavenetlerine mazhar olmuşlardır... Binaaneleyh müsteînen bi-tevfikihi taâlâ memleketimizde bir şu'besini teşkil ettiğimiz Vilâyât-ı Şarkıyye Cemiyeti bu memleketteki hukuk-ı tarihiyye ve milliyyemizin mubafazasiyle beraber **tehcir esnasında yapılan sû-i muamelâtda milletin kat'iyyen medhaldâr bulunmadığı ve emvallerinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiği** (abç)"[19] vurgulanmaktadır.

Trabzon'daki örgütlenme saiklerinden Rum ve Ermeni korkusunun yanında, *Lazistan Lazlarındır* şeklindeki, Trabzon ve doğusunda yapılan çalışmalar ve propagandaların korkusu da *etkili* olmuştur.[20]

İttihatçılar savaşın sonunun istedikleri gibi gelişmeyeceğini kestirerek direnişleri örgütlemeye uygun çalışmalarıyla ilgili, Milli mücadele önderlerinden Ali Fuat Cebesoy anılarında: "Harbiye nazırı Enver Paşa 9 Haziran 1918'de Batum, Kars ve Bayezit mıntıkalarında iki kuvvetli ordu vücuda getirmişti. Bunlardan dört fırkalı olan Üçüncü ordu, Batum ve Kars'a

---

kitaplığı, 2001 s 76-81, Kılç Ali, Atatürk'ün Sırdaşı Kılç Ali'nın Anıları, Der. Hulusi Turgut, T. İş Bankası Kültür Y. 2005, s 80-98

[19] Baykal Bekir Sıtkı, Erzurum Kongresi ile ilgili Belgeler, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Y.1969, s 2

[20] Türk İstiklal Harbi,c I, s 172. Akı Selahattin Özel Milli Mücadelede Trabzon, s 53

girmişti. Dokuzuncu ordunun ise İran ve Kafkas Azerbaycanlarını işgali kararlaştırılmıştı. Bu orduların her fırkasında dokuz bin insan vardı. Rusların Erzurum ve Kars depolarında bıraktıkları mebzul miktarda silah ve harp malzemelerinden istifade edilerek mükemmelen teçhiz edilmişlerdi. Fakat bu orduların karşısında düşman yoktu. Ermeni kıtaları çoktan mağlup edilmiş, İngilizlerin alelacele Enzeli yoluyla Bakû'ye getirdikleri bir müfreze de aynı akıbete uğrayarak çekilmişti. Enver Paşa şarkta bir mukavemet merkezi hazırladığı anlaşılıyordu."[21]

Cebesoy, Sovyetlerde Büyükelçilik görevindeyken Elçilikte yemeğe davet ettiği sürgünde bulunan Enver Paşanın ağzından şunları nakleder: "Şarkta memleketimiz için bir dayanak, bir kuvvet menbaı aramağa mecbur oldum bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistana doğru sevk etmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felaketi birkaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem şarkta temine çalıştığım ikmal membalarını temin ve hem de Anadolu'nun ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığmağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz ve hem de biz mağlup olmuştuk."[22] Millî mücadelenin dayandığı en önemli dayanaklarından biri bu tam teçhizatlı ve darbe yemeyen yorulmamış ordudur. Karabekir'in süratle bu ordunun başına geçmek istemesi ve herkesi Anadolu'ya çağırması bu planın bir parçası olsa gerektir.

Halil Paşa'nın anılarındaki: "İstanbul kaynıyordu, silahlar bırakılıyordu ve fakat biz yani İTTİHATÇILAR daha silâhları bırakmamak kararındaydık... İstanbul'da bulunan ve daha doğrusu İstanbul'da toplanmaya başlayan İTTİHATÇILAR şuna karar vermiştik ki daha savaş bitmemiştir. Mütareke bu savaşın bir safhasıdır, Türk Devleti vardır ve olacaktır. Aramızdaki konuşmalarda ve haberleşmelerde şuna karar verildi ki yeni hareket Doğu'dan başlayacaktır..."[23] Sözleri çok şeyi açıklamaktadır.

Arif Cemil'de Enver'in savaşa devam kararında olup, direnişin Anadolu'dan başlayacağını işaret ettiğini belirtir: "Enver

[21] Cebesoy A. Fuat Millî Mücadele Anıları Temel Y. 2000 s 22
[22] Cebesoy A. Fuat Millî..... s 39
[23] Halil Paşa. Bitmeyen Savaş, Haz Taylan Sorgun, Kum Saati y. 2003 s 173

Paşa'ya gelince... O da bidayette kabine istifa ederken Mütareke aleyhinde bulunuyor ve harbe devam etmeye mecbur kalacağımızı söylediğinden Boğazların müdafaası mümkün olmasa bile Anadolu'ya ve bilhassa vilayet-i şarkiye'ye gidilerek müdafaaya devam olunabileceğini ileri sürüyordu."[24] Sözleriyle İttihatçı önderin savaşa doğudan devam kararlılığını nakleder.

Arif Cemil, yurt dışında bulunan Enver'in uğradığı talihsizliklerden dolayı ülkeye zamanında dönemediği ve "direniş" için hazırladığı ordunun başına geçemediğini, Yurt dışındaki İttihatçıların, Almanya'da tutuklu olan Komünist Enternasyonal Sekreteri Bolşevik Radek'in cezaevinden çıkarılmasına yardımcı olunarak bu sayede Bolşeviklerle ilişkiye geçildiğini anlatarak, ittihatçı şeflerin "direniş"e madi ve manevi destek olarak yaptıkları yurt dışı faaliyetleri ayrıntılandırılır.

Japon tarihçi Yamauchi de Enver Paşa İle ilgili kitabında da aynı kanıdadır ve bu tezini Enver'in mektuplarıyla destekler: "1918 yılının son aylarında İttihatçıların silahlı direnişe hazırlandıklarına dair güçlü söylentiler dolaşmaktaydı. Enver Paşa ayrılmadan önce, Boğaziçi'nde, Kuruçeşme'deki villasında yaptığı son toplantıda, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan ve *savaşın ikinci safhası* olarak tanımladığı dönem için şimdiden savaşmaya kararlı olduğunu göstermişti. *Unutmayın, daha önce Balkan Savaşı'nı ikinci safhasında kazanmıştık* diye bağırmıştı. Enver Paşa bu savaştaki yenilgiyi iyimser bir şekilde sadece geçici bir geri çekiliş olarak yorumlamaktaydı."[25]

Milli Mücadele önderlerinden Kazım Karabekir, Enver'in hazırladığı bu orduya kumandan olarak atanmış ve diğer komutanların kendisini izlemeye çağırmış, arkadaşlarına hazırladığı siyasi ve askeri planını sunmuştur.

Şarka hareketinden önceki duruma ilişkin Karabekir olarak şunları nakleder: "Mustafa Kemal Paşa ile Şark'a hareketimden bir gün evvel, son olarak görüştüm. Ziyareti ben yaptım.

---

[24] Arif Cemil, Sürgün Hayatlar Haz. Halit Erdem Öksaçan, Emre Y. 2005, s 26

[25] Yamauchi, Masayuki, Hoşnut Olamamış Adam – Enver Paşa Bağlam Y. 1995 s 19

Uzun konuşmalardan sonra şu esas fikirlerimi kabul ettiler... Ben Erzurum Şark vilayetleri temsilcilerinden oluşan bir kongre toplayarak icabında bütün memleketin veya yalnız şark'ın istilasına karşı *muvakkat bir hükümet nüvesi* hazırlayacağım..."[26]

"Direniş"in diğer önderi Rauf Orbay'a kulak verdiğimizde de Anadolu'daki "direnişin" İttihat ve Terakki tarafından önceden planlandığını anlıyoruz: "Enver Paşa, savaşın kaybedileceğini kestirince, ülkenin istila edilmesi halinde gerilla savaşı yapılabilmesi için. Bazı yerlere silah yerleştirmiştir. Bu silah yerleştirilen yerlerden biri de Kuşçubaşının[27] çiftliği idi. Hem silahlar, hem altınlar, son derece özen gösterilerek gömülmüşlerdir. Anadolu mukavemetine karar verilince, ben bu altınları ve silahları, Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verdim."[28]

Aslında daha önceleri yapılan deneylerle epey "tecrübe" de kazanılmıştır: "Balkan savaşı sırasında, Milli Mücadelenin de kostümlü provası yapılmıştır.

Balkan Savaşı iki noktada daha sonraki Milli Mücadeleye yol gösterici deneyimlerin yaşandığı bir savaş olmuştur. Batı Trakya kaybedilince burada kurdurulan 'Batı Trakya Geçici Hükümeti' Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Anadolu'da verilecek mücadele için bir tür deney olmuştur. Yine Balkan Savaşı sırasında cephe gerisinde kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Milli Mücadele sırasında kurulan Müdafaa-i Hukuk derneklerinin ilk örneğidir"[29]

İttihat ve Terakki'nin son kongresinde de bu "direniş" üzerinde odaklanıldığını görüyoruz. Ermeni Soykırımı faillerinden ve daha sonra uzun yıllar hariciye vekilliği yapacak olan Dr. Tevfik Rüştü Aras[30] Kongredeki "direniş" ve yardım kararlarından söz eder; "1919 Ağustos ayında Bekirağa Bölüğünde mev-

---

[26] Karabekir Kazım Paşaların Hesaplaşması Emre y.1995 s 38

[27] Egedeki etnik temizliği gerçekleştiren Teşkilat-ı Mahsusa'nın 'efsanevi' lideri Kuşçubaşı Eşref (Sencer) Milli Mücadelenin sonunda 150'likler listesine alınarak yurt dışına sürgün edilmiştir

[28] Orbay Rauf Cehennem Değirmeni-I Siyasi Hatıralar Emre Y 1993 s 11

[29] Öngider Seyfi, Kuruluş ve Kurucu, Aykırı Y. 2003 s 40

[30] Tevfik Rüştü Aras Dr.Nazım'ın kaymbiraderidir. İT nin önemli bir üyesi olup Milli Mücadelede önemli görevlerde bulunmuş, 1925-1938 arası M. Kemal'in hariciye vekilidir.

kuf bulunurken beş günlük muvakkat tahliye ile serbest kalınca, Teceddüt Fırkasının kongresine iştirak etmiştim. Kongre birçok mevzular arasında Anadolu'ya nasıl yardım edileceği hususu üzerinde durulmuştu. Esasta bütün arkadaşlar beraberdi. Tatbikatta fikirler ikiye ayrılmıştı. Bir kısmımız manen müzaheret, diğer kısmımız da bilfiil iştiraki kabul etmişti. Bilfiil iştiraki kabul edenler arasında ben de vardım".[31] Bilindiği gibi, *Teceddüd Fırkası* 'feshedilen' İttihat ve Terakkinin yerine ittihatçı kadrolar tarafından kurulmuştur.

"Direniş" odakları olarak kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Karakol Cemiyeti ve oluşturulan ilk meclis (Rıza Nur dışında) tamamen ittihatçılardan oluşmuştur. İtibarını kaybetmiş İttihat ve terakkinin devamı görüntüsünü örtmek için Rıza Nur önemli görevlere getirilmiştir, "Ankara BMM İttihatçıların çok hâkim olduğu ve bu imajdan da rahatsızlık duyan bir yapıdaydı. Aralarında bir tane İttihatçılar'a karşı adam vardı, Rıza Nur gelmişti, onu da hemen bakan yaptılar, en mühim işlere getirdiler. Çünkü Ankara, 'bizimki bir İttihatçı hareketi değildir' imajını vermek istiyordu."[32] Gerçi ittihatçı karşıtı olmasına rağmen, Rıza Nur'un da eski bir İttihatçı olarak ittihatçılardan farklı düşündüğünü de söyleyemeyiz.

Ankara'da ki İlk Meclis de Son Osmanlı Mebusan Meclisinin devamı niteliğindedir. İstanbul'da meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra Ankara çağrısı yapılmıştır. Son Osmanlı meclisinde de ittihatçıların ezici çoğunluğu vardır. Bu meclisten katılanlara Müdafaayı Hukuk Cemiyetlerinden ve Matlada dönenlerle takviye yapılmıştır. Mete Tunçay'da: "Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan, sonra TBMM'ye dönüşen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yönetici kadroları hemen tümüyle İttihatçı ileri gelenlerinden oluşmuştur."[33] Demektedir. Sonraki meclislerin de İttihatçı kompozisyonu değişmemiştir İttihatçı kadroların devamlılığı esastır.

İttihatçı kadrolarca doğuda örgütlenen direniş o kadar Enver'in planlarıyla öyle örtüşmektedir ki sanki hareketin başında Enver vardır, Enver'in Erzurum'da olduğuna dair söylentiler ve

[31] Cebesoy Milli... s 231
[32] Tunçay Mete Eleştirel Tarih Yazıları Liberte Y s 167
[33] Tunçay Mete Eleştirel Tarih Yazıları Liberte Y. 2005 s 143

İstanbul gazetelerinde çıkan yazıların çok etkili olması karşısında M. Kemal, 3 Ağustos 1919 da yayınlamak zorunda kaldığı tamimde: "Enver Paşanın Erzurum havalisinde olmadığı gibi Kafkasya havalisinde bulunduğu da gayri mahsustur. Bu havalide Enver Paşanın ismi bile yadolunmuyor... Şüphenin izale buyurulmasını rica ederiz "[34] buyurmuşlardır.

İttihatçıların yenilgi halinde yürürlüğe koyacakları bir planı vardır bu organizasyonda rol alan bir İttihatçı olan Şeref Çavuşoğlu: "İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen kişilerinde, şöyle bir müşterek kanaat mevcut idi. Birinci Cihan Harbi yenilgi ile biterse, silahlar bırakılmayacaktır Anadolu'ya çekilip orada kademe, kademe müdafaaya devam kararı verilmiş ve hatta, İttihat ve Terakki umumi merkezinde uzun müzakerelerden sonra bir plan dahi yapılmıştır."[35] "Bu planlar etrafında bazı komutanlarla tartışmalar ve iç yazışmalar olduğunu anlıyoruz... Refik Halit Karay, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Maarif Nazırlığı da yapmış Şükrü Bey'in[36], kendisine 1918 Kasımında, Anadolu "direniş"ine ilişkin olarak, 'Hükümet bu ciheti de düşünerek, tedbirlerini evvelce almıştı. Dağ ve çete muharebesi için silah, cephane, teşkilat hepsi hazırdır. 50 sene dayanırız' dediğini aktarmaktadır... İtilaf devletlerinin Çanakkale Boğazını aşma girişiminde bulundukları sırada, 'bu planın ilk defa tatbikine lüzum görülmüş ve bu plan gereğince vazifelendirilmiş olanlar harekete geçmişlerdir'. Plan doğrultusunda çeşitli yörelerde yerel savunma örgütlerinin kurulması, silah depolanması yani uzun vadeli bir direnişin örgütlenmesi için bazı subaylara talimat yollanmıştır... Şeref Çavuşoğlu'nun planı Anadolu'da hayata geçirmek üzere görev verilen subaylara ilişkin verdiği isimler, Ermeni Katliamı'nı düzenleyen Teşkilat-ı Mahsusa örgütünün tanınmış subaylarıdır... İttihatçı yöneticilerin, Anadolu'da uzun süreli bir direniş savaşının, ancak Ermeni nüfusunun ortadan kaldırılması veya sorun olmayacak düzeyde azaltılması ile mümkün

---

[34] Cebesoy Milli... s 168

[35] Çavuşoğlu Şeref İttihat ve Terakkinin Gizli Planı, Yakın Tarihimiz 1962 c 1 s 8 sf 26. Akt Bayram Sakallı Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi İz y. s 84, Taner Akçam İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu s 223

[36] Şükrü 1926'da kı *temizlik* sırasında idam edilmiştir

olacağını düşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir... Yenilgilerinin kaçınılmaz olduğuna inandıkları bir dönemde, Anadolu direnişinin örgütlenebilmesi için Ermenilerin ortadan kaldırılması gerektiğini, kaçınılmaz bir önlem olarak görmüş olabilirler. "[37] Ki İttihat ve Terakki'den devralınan kadronun önemli isimlerinden Halil Menteşe Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun başarısında bu *temizliklerin* önemine işaret eder.

Mustafa Kemal'in düşüncelerini ve eylemlerini ise Karabekir şöyle nakletmektedir: "Ahmet Rıza beyin riyasetinde bir kabine kurmak ve kendisi harbiye Nazırı olmak ve benim de – pek zor durumda olan- iaşe vaziyetini düzeltmem için iaşe nazırlığını kabul etmemi kararlaştırmışlar ve İsmet Bey (İnönü) vasıtasıyla de bana bunu bildirmişlerdi... Ben bu teklifin tehlikesini belirterek kabul etmedim ve şarka gitmekte ısrar ettim."[38] Mustafa Kemal daha önce Halep'ten padişah Vahdettine çektiği telgrafta: "Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuvayi mevcudu müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir... Müttefikan olmadığı takdirde, münferiden ve behemmal sulhu takarrür ettirmek lazımdır... Muhterem padişahımıza olan sadakat ve vatanımın temini selameti itibariyle arz ederim ki, Tevfik Paşa Hazretleri, gerçekten güçlükle karşılaşmış ise Sadaretin derhal İzzet Paşa hazretlerine tevcihi ve Tevfik Paşa hazretlerinin de esası; Fethi, Tahsin, Rauf,[39] Azmi,[40] Canbulat,[41] şeyhülislam Hayri ve acizlerinden[42] mürekkep bir kabine, vaziyete hâkim olacağı zan ve itikadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri, size isimlerini saydığım zevata müracaat ettiği takdirde kolaylık görebilir zannederim".[43]

---

[37] Akçam Taner İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu İmge Y. 2002 s 224-226

[38] Karabekir Paşaların... s 38

[39] Milli Mücadele önderlerinden Rauf Orbay

[40] Azmi Soykırımdan sorumlu İttihatçıların ünlü polis şefi, Son Beyrut Valisi ve İstanbul polis müdürü ve eski Serez mutasarrıfı, M. Mücadelecilerin zaferinden sonra Türkiye'ye dönmüş, İzmir 'suikastı' davasında yargılanmış ancak nedamet getirmesi nedeniyle beraat etmiştir. Sonrasında M. Kemalin korumasında Silifke'de avcılıkla günlerini geçirmiştir.

[41] İttihatçıların ünlü İstanbul polis şefi ve Dahiliye Nazırı, 1926 yılında M. Kemal'e 'suikast'ten idam edilmiştir

[42] Acizleri M.Kemal'dır

[43] Karabekir Paşaların... s.34

Nitekim Ahmet İzzet Paşa hükümeti oluşturmuş Harbiye Nazırlığını da üzerine almıştır, Karabekir'e göre Ahmet İzzet Paşa Harbiye'yi M. Kemal için tutmaktadır onun Suriye'den dönmesini beklemektedir. Ancak M. Kemalin dönüşüne kadar Hükümet bekleyememiş düşmüştür. Cebesoy'da aynı kanıdadır; "Ahmet İzzet Paşa vaadinde durmuş, Harbiye Nezaretine kimseyi tayin etmeyerek kendi üzerine almıştı. Eğer sadarette uzun müddet kalmış olsaydı, bu makama Mustafa Kemal Paşayı getirecekti."[44] Ahmet İzzet paşadan sonra yeni kabine kurma görevi Tevfik paşaya verilmiştir.

M. Kemal İstanbul'la dönüşünde Tevfik Paşanın hükümet kuramamasına ve Sadrazamlığa tekrar Ahmet İzzet Paşanın getirilmesine çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Hatta Kara Kemal'le Tevfik Paşanın kaçırılması üzerine bile konuşulmuştur. O günleri İnönü şöyle nakletmektedir; "Atatürk İstanbul'a geldiği zaman Ahmet İzzet Paşa istifa etmişti, fakat sanıyorum ki, henüz yeni hükümet kurulmamıştı. Atatürk bunun üzerine büyük bir siyasi faaliyete girişti, önce Ahmet İzzet Paşa'nın istifasını durdurmak, sonrada Tevfik Paşa Hükümetinin Mebusan Meclisinde itimat oyu almasına mani olmak ve tekrar Ahmet İzzet Paşanın Riyasetinde bir kabine kurdurmak gibi teşebbüslere geçti, Bu ilk zamanlarda onun planı, Türkiye'yi siyasi yoldan, siyasi tedbirlerle kurtarmak esasına dayanıyordu, Daha cephede iken Harbiye Nazırı olmayı düşünmüş ve bunu telgrafla Ahmet İzzet Paşa'dan istemiş. Ayrıca Padişaha yazmış... Atatürk'e hâkim olan fikre göre, iyi bir hükümet, hedefini, vaziyetini bilen bir hükümet, memleketin kuvvetini müsait şartlarda değerlendirerek çok iş yapabilirdi. İstanbul'a geldiği günden itibaren bunu sağlamaya çalışıyordu... [B]u esasa göre istediği gibi bir hükümet kurulur, kendisi de Harbiye Nazırı olursa, galip devletlere karşı yeni bir politika takip etmek, Türk olmayan yerlerden zaten sarfınazar etmiş olan Türkiye'yi kurtarmak mümkündür."[45]

Mustafa Kemalin Başka çabalarına da işaret edilir: "Kurulu düzenin çerçevesi içinde sonuncu bir eylem olanağı, İstan-

---

[44] Cebesoy, Milli... s 28

[45] İnönü İsmet Hatıralar – I s 166-67

bul'da iktidara koyma yolunda bir hükümet darbesi düzenlemek olabilirdi. Bu çözüm yolu da göz önünde tutuldu ve hatta bu amaçla gizli bir örgüt de kuruldu. Ama var olan güçler arasındaki ilişkiler ve başkentteki Türk yönetim aygıtının içinde bulunduğu mutlak beceriksizlik göz önüne alınınca, böyle bir eylemi işgal kuvvetlerinin burnu dibinde gerçekleştirmek için katlanılacak güçlük yararından çoktu" [46]

İnönü, bu çalışmalarda bulunan M. Kemal'e herhangi bir müdahalede bulunulmamasına da şaşırmaktadır: "Atatürk'ün İstanbul'da bulunurken bir tecavüze uğramaması hakikaten şaşılacak bir şeydir."[47] Sözleriyle bu düşüncesini ifade etmektedir.

Mustafa Kemal İstanbul'da bulunduğu sıralar yabancılarla da görüşmeler yapmaktadır, bu görüşmelere ilişkin olarak Yerasimos, şunları kaydetmektedir: "[O] dönemde işgal kuvvetlerine ait subayların buluşma yeri olan Pera Palas'ın çay salonunda Daily Mail'in muhabiri M. Ward Price'ı kahve içmek üzere masasına çağırıyordu Gazeteci, işgal orduları genel karargâhındaki Entelijans Servis temsilcisine danıştıktan sonra bu davete *icabet etti.* Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa İngilizlere bir Fransız işgali tehlikesini haber vererek Osmanlı diplomasisinin eski oyununu yineledi. *Eğer* dedi; *İngilizler Anadolu konusunda sorumluluğu yüklenmek istiyorlarsa, kendi emirlerinde çalışacak tecrübeli Türk idarecilerle işbirliğine girmek ihtiyacında olacaklardır.*

Ward Price bunu bir rapor halinde genel karargâha bildirdiğinde epey sertçe ve beklenmedik bir yanıt alır: *Kısa zamanda, işsiz güçsüz kalıp da kendine meşgale arayan birçok Türk generali olacaktır.* Bundan sonra başvurulma sırası, kendi çıkarlarının tehlikede olduğunu sezinleyip ulusçularla ilişki kurmaya yatkın görünen İtalyanlara gelecektir. Mustafa Kemal bu amaçla İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza'yla görüşecektir. Ama az sonra İtalyanların, ulusçularla ilişki kurma kozunu, olsa olsa yedek olarak ellerinde bulundurmak istedikleri açık seçik anlaşılacaktır."[48]

---

[46] Yerasimos Stefanos, Türkiye Tarihi üzerine araştırmalar Belgeler S 634
[47] İnönü Hatıralar -1 s 170
[48] Yerasimos Stefanos, Türkiye Tarihi üzerine araştırmalar Belgeler s 634

M. Kemal'in Price ile yaptığı görüşmede Refet Bele'de bulunmaktadır. Gazeteci Price, "İkinci Dünya Savaşı ertesinde bu Türk generalini, yanı Refet Bele'yi yeniden gördüğünde kendisine Mustafa Kemal'in o sırada samimi olduğunu ve eğer bu öneri kabul edilseydi Yakındoğu'nun tarihinin çok farklı olacağını söylediğini ileri sürüyor"[49]

Mustafa Kemale, Anadolu'da görev teklif edilir ancak bu teklifi kabul etmez: "Bu arada 1919 yılı başında, İngilizlerin de onayıyla Mustafa Kemal'e merkezi Konya'da bulunan ve kendisinin de bir süre komutanlığını yaptığı eski 7. Ordu –yeni 2. Ordu- müfettişliği teklif edildi ama hasta olduğunu, yeni rütbeye hakkı olduğunu ileri sürerek bu görevi kabul etmedi. Yanı aklında henüz Anadolu'ya gitmek, oradan bir mücadele geliştirmek gibi bir düşünce yoktu. Oysa bu sırada bazı subaylar Anadolu'ya geçiyordu. Mustafa Kemal böyle düşünse bu fırsatı değerlendirir ve yine Anadolu'da bulunan en üst rütbeli subay olarak istediği gibi harekete geçerdi. Ancak tam tersine bu görevi İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesi olarak değerlendirdi ve kabul etmedi. Bunun üzerine makam arabasının alınmasından ve bazı ödemelerinin kesilmesinden şikâyet edecekti[r]."[50]

Bülent Tanör, Mütarekede Mustafa Kemal'in faaliyetinin iç politikaya yönelik bir manzara arz ettiğini ve çözümün kendisini kabineye dahil olmasında gördüğünü ifade etmektedir. "Mustafa Kemal asıl iç politika alanında etkili olmaya çalışmıştır. Fethi Bey'le *Mimber* gazetesi girişimi, Meclis'te bir lobi oluşturma çabaları, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'na üye olması, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin yerini alan Ahmet Tevfik Paşa kabinesine mecliste güvensizlik oyu verilmesine çalışması, İzzet Paşa'nın kuracağı bir kabinede nazır olarak görev almak istemesi, muhtemelen Mart 1919'a kadar kabineye girme çabalarına devam etmesi, bu arada Saray'la temas olanağı yaratarak Vahdettin'le görüşmesi... Nisan 1920'de Ankara'da Yunus Nadi'ye, Harbiye Nazırı olabilseydi *işi daha İstanbul'un eşiğindeyken halledebileceğini*... Daha

[49] Öngider Seyfi, Kuruluş... s 68
[50] Öngider Seyfi, Kuruluş... s 68–69

sonraları ise Hikmet Bayur'a, *Padişah ve hükümeti alıp Anadolu'ya çekilir, bırakışma ve barış görüşmelerini oradan idare ederdim* diyecek[tir]... Devlet tezi açısından altı çizilmesi gereken, bu aşamada Mustafa Kemal'in varolan Osmanlı devlet statüsü (meşruti monarşi) içinde bir çözüm aramasıdır. Amaç, mevcut devletin muhtemelen Arap illerinden arınmış olarak bağımsız varlığını sürdürmesini sağlamaktır."[51]

Sina Akşin, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki ittihatçı direnişe katılmasını, İstanbul'daki iktidar olanağının ortadan kalmasına bağlar: "M. Kemal ve arkadaşlarının durumundaki bir özelliğe de işaret etmek gerekir. Şöyle ki, padişahın istemezliğinden ötürü iktidar olma ihtimalleri solduğu oranda, kökenleri olan İttihat ve Terakki'ye yaklaşma ve hatta onunla bütünleşme eğilimleri artmıştır"[52]

Karabekir ayrıca Mustafa Kemal'in bu sıradaki düşünceleri hakkında: "Mustafa Kemalin mefkûresi (El yazısıyle ve bunu imzasiyle bunu teyit eden fotoğrafı da vardır) Saltanat ve Hilafeti almak idi. Bunu önce küçük bir şehzadeye naip olmakla elde etmek istedi... Saltanatın ilğası ve Hilafetin Osmanlı Hanedanında bırakılması kararı verileceği gün, Saltanat ve Hilafeti almaya yürüdü." [53]

Karabekir'e göre M. Kemal Payitahttan geri çağrıldığında ne yapacağını Karabekir'e sormaktadır: "İstanbul'dan istenilmesinden ve aykırı fikirlerinden dolayı da halkın kendisine siyanet edemeyeceğini anladığından dolayı, Mustafa Kemal Paşa, bana ne yapacağını soruyordu. Bende 'yanıma gelmesini' yazdım."[54]

Karabekir, Uğur Mumcuyla yaptığı mülakatta M. Kemal'in Mütarekedeki faaliyetleri ve Anadolu'ya geçişini ayrıntılandırır: "Bana Anadolu'ya geleceğini vaat ettiği halde neden önce Konya'daki ordu müfettişliğine (kendi harp ettiği

---

[51] Tanör Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları (1918 – 1920), YKY, 2002, s 50–51

[52] (Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele c 1, T. İş Bankası Y. 1998, s 192 Akt. Emal Akal, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İtihat Terakki... s30

[53] Karabekir Paşaların... s 32

[54] Karabekir Paşaların... s 53

ordu bakiyesi) tayin olunduğu halde, hastayım, terfi isterim, diyerek kabul etmediğinin hakiki sebebini yazmıyor. Sebep hala İstanbul'da Harbiye Nazırlığı'nı alarak kalmaya çalışması ve Padişah Vahdettin'e damat olmaya uğraşmasıdır... Nitekim Konya'ya gitmeyi kabul etmeyince oraya yine Filistin'de ordu komutanı bulunan Mersinli Cemal Paşa gönderildi. Bu vaziyette M. Kemal'in de benim mıntıkama gelmesini bazı arkadaşlarımız ısrarla kendilerinden rica ettiler. Hala İstanbul'da Harbiye Nazırlığı ile uğraşmasını artık bütün muhiti ayıplıyordu. Eğer dediği gibi Şark'a gelmek hususunda hala ısrar ediyor idiyse zamanın rical ve padişahı benim ikazıma uymayan M. Kemal'i zorla göndermiş oldukları anlaşılıyor ki kendileri için elim bir vaziyettir... M. Kemal Paşa İtilaf devletleriyle başa çıkamayacağımızdan milli mücadeleye taraftar değildi. Benim (Tek dağ başı mezar oluncaya kadar ya istiklal ya ölüm) teklifime delilik, diyordu."[55]

Karabekir'in iddialarını yorumlayan Seyfi Öngider: "Karabekir'in iddiaları bir yana gerçekten de İstanbul'da kaldığı 6 ay içinde Mustafa Kemal büyük bir inat ve ısrarla Harbiye Nazırı olmaya çalışmış ve en sonunda Anadolu'ya geçmek zorunda kalmıştır. Karabekir'in hatırlattığı gibi, ünlü Nutuk'ta kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırıldığını, sürüldüğünü iddia etse de, o dönemde böyle bir şeye ne Saray'ın, ne de İngilizlerin ihtiyacı vardı. İngilizler zaten tehlikeli gördüklerini derhal tutuklayıp Malta'ya gönderiyor, bazılarını daha Haydarpaşa'da trenden inerken tutukluyorlardı. Dolayısıyla eğer Mustafa Kemal'den çok rahatsız olsalar tutuklar, Malta'ya gönderirlerdi. Ama tam tersine, o İngilizler'den görev istemişti ve sonunda istediği görevi de verdiler. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde Rum ve Ermenilere karşı Türk çetelerinin artan saldırılarını durdurmak ve bu arada Rus devriminin de etkisiyle ortaya çıkan Şura türü örgütlenmeleri dağıtmak üzere 9. Ordu - sonradan 3. Ordu- müfettişi olarak Samsun'a gönderdiler. Doğan Avcıoğlu da aynı şeyi söylüyor."[56]

---

[55]Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor s.161 akt. Seyfi Öngider Kuruluş... s 70

[56] Öngider Seyfi, Kuruluş... s 70-71

Erzurum'a gelen Mustafa Kemal'in ve Rauf Bey'in ne istikametlerine dair bir düşünceleri yoktur. Kongre öncesinde geleceğe yönelik bir perspektifleri bulunmamaktadır. O günlerin tanığı Albayrakçı Necati anılarında bundan söz eder:

"Mustafa Kemal Paşa:

-Yarın kongre açılıyor. Pekiyi ama bu adamlara ne diyeceğiz? dedi. Bu sual maksad ve istikamet hakkında tebellür etmiş henüz bir kanaati bulunmadığını gösteriyordu.

Ben- Erzurum Heyet-i Merkeziyesi aynı zamanda heyet-i müteşebbise bulunduğundan on madde ve bir mukaddemeden ibaret bir teklif hazırlanmıştır. Bunlar hakkında kongreden karar istenecektir.

Mustafa Kemal Paşa- (tehalükte) [can atarak] Hani ya, görelim.

Teklif tarafımdan yazılmıştı. Müsveddesi cebimde idi, fakat Erzurum'un bu fikir mahsûlünü kapırmak istememiştim. Onun için bu talebe şu suretle cevap verdim.

Ben- Yanımızda yok, yarın kongrede manzur-u âliniz olur. Rauf Bey kongreden çok sonra bir mecliste *Biz Erzurum'a gittiğimiz zaman ne istikametimiz ve ne de millî bir kanaatimiz yoktu. Erzurum bize istikamet gösterdi, vatanperverlik telkin etti* diyerek ruhî asaletini göstermiş, Erzurum'un hakkını tavzih etmiştir. Aciz kalemimden çıkan ve bilâhare Misak-ı Milli'ye kadar yükselen teklifimin esas maddelerini burada zikretmek hâdiselerin tavzihi için lâzımdır."[57]

Sivas Kongresinde de düveli muazzama ile bir çatışmadan özel olarak kaçınma söz konusudur. Zaten bir çatışma ihtimali de yoktur, Anadolu'da da büyük bir çatışma beklenmemektedir. Sadece Yunanistan'la sınırlı bir çatışma ihtimali öngörülmekte ve bundan da her koşulda zaferin dışında başka bir ihtimal düşünülmemektedir. Sivas Kongresi üyesi ve Sivas mebusu Rasim Başara da bunu Mustafa Kemal'in ağzından doğrular: "Düşmanlarımızdan büyük devletlerin üzerimize ordular sevkile yeni baştan bir mücadeleye girmelerine bugünkü dahilî ve askeri vaziyetleri asla müsait değildir. Bundan emin olmak

[57] Güneri Süleyman Necati, Hatıra Defteri, Yayına Hazırlayan Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı,1999 s 65-66.

lazımdır. Bizim mukavemetimize karşı ellerinde kullanacakları yegane kuvvet, yegane silah Yunan Ordusudur. Bir taraftan birkaç ay *Gerilla* muharebesile düşmanı işgal eder, diğer taraftan da yeni baştan ordumuzun tanzim ve takviyesile muntazam bir cephe teşkil edersek biraz geç de olsa Yunan ordusunun behemmal hakkından geliriz."[58] Zaten başka da bir ihtimal yoktur. Mustafa Kemal ihtimalleri iyi değerlendirmiş çizdiği stratejiyi uygulamıştır.

M. Kemal'e verilen yetkilerin, Osmanlı tarihinde bir paşaya verilmiş en geniş yetki belgelerinden biri olduğu ve talimatnameyle verilen yetkilerin[59] 17. asrın güçlü vezir ailesi Köprülüler'e tanınan yetkilerin aynısı olduğu ileri sürülür[60]

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçiş tartışmasına Padişah Vahdettin de katılmaktadır, "Bir tür olağanüstü askeri vali olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal'i Anadolu'ya özel olarak gönderdiğini ileri sürenler arasında Padişah Vahdettin de yer alacaktı. Sürgüne gittikten sonra yaptığı açıklamalarda

---

[58] Başara Rasim, Kıymetli Bir Hatıra, Tasviri Efkar, 29 Ekim 1943.

[59] Mustafa Kemal Paşanın dokuzuncu ordu Müfettişi olarak aynı zamanda sivil yetkileri de bulunduğuna dair Dahiliye Nezâretinin şifre mahlutu (Aslı.)

Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin 18/5/35 (31-Mayıs-1919) tarihli ve 76/265 numaralı şifresinin hallidir.

Dokuzuncu Ordu kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunan Mustafa Kemal Paşanın meclis-i vükelâca kaleme alınan talimatname mucibince vazâifi yalnız askerî olmayıp Müfettişliğin ihtiva ettiği mıntaka dahilinde bulunan Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleri ile Erzincan ve Canik livalarında aynı zamanda da mülki mahiyeti haiz olduğu ve ez cümle

1— Mıntıkada asayiş-i dahilînin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbâb-ı hudûsunun tesbiti.

2— Mıntıka dahilinde müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara idhârı ve muhafaza altına alınması.

3— Muhtelif mahallerde bir takım Şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i salim surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunduğundan böyle Şuralar mevcut olup da asker topluyor ve silâh tevzi ediyor ve ordu ile de müsaebet-te bulunuyorlar ise kat'iyen men'ile bu kabil müteşekkil Şuraların da lağvı; bilhassa ahvâl-i sıhhiye hakkındaki icraatın ahaliye de teşmili vazâif-i mezkûre cümlesinden bulunduğu cihetle müfettişliğin vereceği bilcümle talimatın doğrudan doğruya ifası tebliğ olunur.

[60] Murat Bardakçı Şahbaba, s 129 akt. Seyfi Öngider, Kuruluş... s 71

Vahdettin Mustafa Kemal'i Yunanlılara karşı savaşı örgütlemesi için özel olarak Anadolu'ya gönderdiğini söyleyerek övünmüştür. Vahdettin, *İstanbul düşman süngüleri altındayken Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlıların üzerine göndermek kararını almak gibi kutsal bir mutluluğun zevkini tattığını* yazmakta, ondan *İşgalci*[61] *Yunanlılara karşılık vermek için mümkün ve gizli vasıtaları kullanarak Anadolu'ya memur eylediğim yaverim Mustafa Kemal*[62] diye söz etmektedir."[63]

Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan da vahdettin'le M. Kemal arasındaki bir muvafakattan söz eder: "Birbirlerini tanımıyor, mutabık kalmamışlar, ayrı ayrı iş göreceklermiş gibi hareket edilecek; iş hangi yönden selamete götürülürse sonra birleşecekler. Yegane gaye vatanın selameti, kurtulması ve istiklali olacaktı. Babam sonradan M. Kemal Paşa'nın sözünü tutmadığından, kendisini ve imparatorluğu hain insanlar gibi göstermesinden çok ama çok müteessir olmuş ve bunu asla hazmedememiştir.

Biz her şey olabiliriz. Cahil, tecrübesiz, hatalı bir siyasete de kapılmış olabilir ve zararlar da verebiliriz ama Osmanoğlu olarak nasıl vatan haini olabiliriz? Bizi en iyi tanıyan M. Kemal Paşa bunu nasıl söyler? der ve derin bir keder içinde kavrulurdu."[64]

Kemalistlerin İttihatçı Kökleri

Fethi Bey, Cemiyetteki etkinliklerini ve M. Kemalin İttihat ve terakkiye girişini şöyle nakleder: "Benim Cemiyete girişim, daha sonra Bursa Valisi olan ve bizden üç sınıf evvel kurmay subay olarak Manastır Kolordusunda vazifeli İsmail Hakkı Bey aracılığı iledir. Enver, Cemal Beylerle, daha sonra Şam'daki vazifesinden Selanik'e gelen kolağası (kıdemli yüzbaşı) Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu. Benim, Mustafa Kemal'in, Cemal'in ve diğer bazı arkadaşların ordu kurmay

---

[61] Vahdettin'in bu iddiası, Yunanlıların Anadolu'yu işgal edileceğinden önceden haberli olmasıyla olanaklıdır ki muhtemelen haberlidir. Mustafa Kemal Anadolu'ya işgalden önce hareket etmiştir

[62] Murat Bardakçı Şahbaba, s 141 akt. Seyfi Öngider, Kuruluş... s 71-72

[63] Öngider Seyfi, Kuruluş... s 71-72

[64] Murat Bardakçı Şahbaba, s 141 akt. Seyfi Öngider, Kuruluş... s 72

kadrosunun kilit noktalarında oluşumuz subaylar arasında cemiyetin benimsenmesine geniş ölçüde yardım etti"[65].

Fethi (Okyar) ve Hasan Tahsin (Uzer) 10 Temmuz 1908 de meşrutiyetin ilanı esnasında M. Kemal, Kazım Karabekir, Cemal, Talat ve Enver'le birlikte Selanik İT genel Merkezinde toplanan az sayıda kişilerden biridir ve bildiriyi de Fethi Bey kaleme almıştır.[66] (M. Kemal daha sonra devrimin amacını açıklamak ve sempatizanlarının faaliyetlerini koordine etmek amacıyla cemiyetten görevli olarak Trablus ve Bingazi'ye gönderildiğini,[67] Ayrıca "İTC'nin askeri kilit kadrosunun bir üyesi"[68] olan M. Kemal'in Aralık 1915'te Harbiye Nezaretince bir milis gücü olarak örgütlenen Osmanlı Güç Dernekleri'ne[69] umumi müfettiş olarak atandığını da ekleyelim[70] - sivilliğinin kaynağı bu görevi olsa gerektir -.

İttihat ve Terakkinin Kâtibi Umumiliği görevinde de bulunan Fethi (Okyar) daha sonra M. Kemal'in Dahiliye vekilliği ve iki kez de Başbakanlığını yapacak, kurduğu kabinelerde soykırım zanlılarını vekil olarak görevlendirmekten çekinmeyecektir. Fethi Bey kabinesinin yarısını soykırım zanlıları oluşturmaktadır.[71] Fethi Bey'in Başbakanlığı M. Kemalin önemli krizleri atlatma dönemine denk gelmektedir.[72] Fethi Beyin son görevi 'Son İttihatçı Paşa',[73] İsmet Paşa'nın Adalet Bakanlığı

---

[65] Okyar Üç Devirde... 21

[66] Okyar Fethi Üç Devirde Bir Adam Tercüman Y 1980 s 24

[67] Zürcher Erik jan Milli Mücadelede İttihatçılık iletişim Y. 2003 s 75

[68] Zürcher E.J. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Y.2004 s 269

[69] Bir savaşa hazırlık kuruluşu olan Osmanlı Güç Dernekleri 15 Mayıs 1914 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları: Başbuğ Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dr. Nazım, Eyüp Sabri, Atıf (Burdur mebusu), Sudi (lazistan mebusu), Dr. Rusuhi, Ziya Gökalp,

[70] Tayga Yunus Türk Spor Tarihine Genel Bakış TC Başbakanlık GSGM Y.1990 s 143

[71] Ermeni Soykırım zanlılarından, Dr.Mazhar Germen, Feyzi Piriççioğlu, Ali Cenani,Şükrü Kaya, Abdülhalik Renda Fethi Okyar kabinesinde vekil görevindedirler.Van jandarma kumandanı teşkilatı mahsusa üyesi Köprülü Kazım Bey (Özalp) da Milli Müdafaa Vekilidir.

[72] Cumhuriyetin ilanı öncesinde yaratılan kriz döneminde ve TpCF kuruluşu sonrası

[73] İdris Küçükömer'den ödünç alınmıştır (Düzenin Yabancılaşması Alan Y.1989 s 92-103)

görevidir. Tahsin ise valilik ve milletvekilliği görevinde bulunacaktır, Tahsin'in oğlu Celalettin Uzer 1960 darbesinden sonra kurulan restorasyon hükümetinde, bir diğer soykırım suçlusu Fevzi Pirinççioğlu'nun mahdumu Vefik Pirinççioğlu'yla birlikte İnönü'nün bakanları olarak görmekteyiz. Fethi, Tahsin ve M. Kemal üçlüsü Serbest Fırka muvazaasında da bir aradadır.[74] Her ikisi de Mustafa Kemalin sadık yakın çevresindendirler.

İsmet İnönü, Fethi Beyin etkinliğini ve kendisinin Cemiyete girişi hakkında: "1907 sonbaharında Edirne'de yeni bir hayat başladı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin 3. Ordunun mıntıkasını teşkil eden Batı Rumeli'ndeki yayılması, Edirne Bölgesine kadar uzanmıştı... Fethi Bey Selanik'ten bana yazdığı Mektuplarla besliyordu. Tanışmamızı Ali Fuat (Erden)[75] Bey sağlamıştı... Bir gün Selanik'ten esas sınıfı süvari olan Refet[76] adında bir jandarma yüzbaşısı geldi, beni buldu. Fethi Beyden bana bir Mektup getirmişti. Mektupta, yüzbaşı Refet Beye güvenmem ve inanmam için ne lazımsa yazılı idi. Görüştük. Refet Bey bana, İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında izahat verdi. Cemiyete giriş usullerini, yemin tarzını anlattı. Cemiyetin nizamnamesini verdi. Bundan sonra gizli bir siyasi cemiyetin mensubu olarak siyasi çalışmalara başladım... Fethi Beyle emniyet içinde mektuplaşmak için kısa bir şifre tespit etmiştik... İzmir'de ölünceye kadar ateşli ve hareketli kalmış olan Süleyman Askeri'yi[77] bulmuştum... Beraberce Yakup Ağa isminde bir zatın yanına gittik. Bu Yakup Ağanın, Doktor Nazım Bey[78] olduğunu bana sonra söylediler... Dr. Nazım, Müthiş bir propagandist idi, benim üzerimde de çok tesiri oldu. Adeta, ***büyülenmiştim*** *(abç)* ... Selanik'e geldiğim zaman kendimi büsbütün başka bir muhitte buldum... Selanik'te dikkatimi çeken bir fark, İttihat ve Terakki hareketinin siviller arasında Edirne'ye nispetle daha

---

[74] Okyar fethi üç devirde... s 405

[75] Gen Ali Fuat Erden, Cemal Paşa'nın Komutasındaki 4. Ordunun kurmay başkanlığı görevini yürütmüştür

[76] Milli Mücadele önderlerinden ve İlk mecliste Dahiliye vekili Gen. Refet (Bele)

[77] Teşkilat-ı Mahsusa'nın örgütleyicisi ve ilk şefi

[78] Ermeni Soykırımından sorumlu İttihat ve Terakkinin ünlü yöneticisi, 1926 yılında M. Kemale 'suikast'tan idam edilmiştir

geniş yayılmış olmasıydı. Bu seyahatimde hemen daima Fethi Bey'le beraberdim. Atatürk'le çok görüştük".[79] Sözleriyle bir anlamda dönemin ilişkiler ağını anlatmaktadır.

İnönü M. Kemal'le Enver ilişkileri konusunda: "Zaman, zaman bana soranlar çıkar, Enver Paşa ile Atatürk'ün münasebetleri nasıldı diye... İkisi arasında çatışma olduğundan bahsederler. Meşrutiyetin ilanı günlerinden itibaren ihtilal hadiseleri yüzünden, onun şerefinin paylaşılması hakkında umumi efkârda yaratılan kanaatler yüzünden çekişmeler, uzaklaşmalar olduğundan bahsolunur... İT nüfuzluları içinde, Atatürk, Fethi Beyle beraber bir grup teşkil ederdi. Trablusgarp Harbi sırasında bunlar, yani Enver Bey, Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey[80] beraber bulundular... Onun emrinde kumandan olarak çalışmıştır. Nasıl geçindiklerini uzaktan merak ederdim. Muharebeden sonra, bizzat Enver Paşadan, Atatürk'ün kendi yanında iyi hizmet ettiği, iyi kumandanlık yaptığı, muvaffak olduğu sözlerini işitmişimdir. Ondan sonra Enver Paşa Harbiye Nazırı olduğu zaman Fethi Bey Sofya Sefiri oldu ve Atatürk de Ateşemiliterdi... Enver Paşa ile aralarında hiçbir zaman büyük münakaşa geçtiğini sanmıyorum."[81] Kaldı ki, Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Miralay M. Kemal, İttihat ve Terakki'nin kontrolünde bir anlamda bir milis teşkilatı olup, yarı askeri olarak örgütlenen Osmanlı Güç Dernekleri'ne Aralık 1915 tarihinde Umumi Müfettiş olarak atanmıştır. "Albay Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti tarafından 1915 yılının Aralık ayı başında Osmanlı Güç Dernekleri Umumi Müfettişliğine atanmıştır. Atandıktan kısa bir süre sonra incelemelerini tamamlayarak bir rapor hazırlamış ve o dönemin hükümetine vermiştir."[82]

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'den ayrıldığına dair bir kayıt ya da beyanı yoktur. 1919'da İttihatçıdır, İttihatçılıkla ilgili Rahip Frew'ya söyledikleri açıktır: Rahip Frew, Mustafa Kemal'e İstanbul'daki görüşmelerinde, İttihat ve Terakkinin

---

[79] İnönü İsmet Hatıralar–1 Bilgi Y. 1985 s 39-41

[80] M.Kemal Trablusgarp'a giderken yol arkadaşının Teşkilat-ı Mahsusa'nın ünlü Fedaisi Yakup Cemil olduğunu da kaydedelim

[81] İnönü Hatıralar-1 s 148-49

[82] Tayga Yunus, Türk Spor Tarihine Genel Bakış, Başbakanlık GSGM yayını,1990, s 143.

üyesi olduğunu vurgulayıp İttihat ve Terakkinin savunusunu yapar. [83]

Teşkilat-ı Mahsusa ve Teşkilat'tan Kemalist Rejime Gelen Kadrolar

Teşkilat-ı Mahsusa İttihat ve Terakki'nin çelik çekirdeği olarak ve 30 bin kişilik kadrosuyla, Ermeni Soykırımında da önemli görevler üstlenmiştir. "İç güvenliği sağlamak, devletin varlığı için hayati önemi olduğu düşünülen Türkçe konuşan azınlığın süregelen hakimiyetini korumak ve Osmanlı devletinin daha fazla toprak kaybetmesini engellemek"[84] gibi amaçlarla tarif edilen Teşkilat, Milli Mücadelenin devraldığı en önemli hazır kadrolardan biridir.

Tunaya Teşkilat-ı Mahsusa'yı şöyle tarif eder: "Bugünün diliyle "Özel Örgüt" anlamına gelen *Teşkilât-ı Mahsus*a'nın ittihat ve Terakki tarihinde özel bir yeri vardır, ittihatçıların komitacı, eylemci, "fedai" ve hayalci yönünü bu kuruluş simgeler. Bu bakımdan ittihat ve Terakki ile bütünleşmiş, onun alınyazısını belirleyici eylemlerde rol oynamış, onu örten *esrar* perdesinin kalıcı bir öğesi olmuştur ve en önemli özelliği de baskın Balkanlı rengidir."[85]

Türkiye'nin yakın tarihinde böylesine bir rolü olan bu kuruluşla ilgili yeterli belgelere sahip değiliz. Resmî kaynaklar henüz yayımlanmamıştır. Bazı hatıratlar dışında, 1919'da Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanan İttihat ve Terakki yöneticilerinin ve sorumlularının ifadeleri resmi bir kaynak sayılabilir.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın kuruluşunda da bir sis perdesi hakimdir. Teşkilatın kuruluşunu Meşrutiyet öncesine götüren açıklamalar da vardır. Meşrutiyet döneminde ilk önemli damgası 1911-1912 yıllarında, Trablusgarp Savaşı'nda görülür, Daha sonra, Balkan Savaşlarının ilk döneminde cephelere *Teşkilât-ı Mahsusa* adlı kıtalar sürülmüştür. Kıtalar, sayıları beş bine varan mahkûmlardan ve sabıkalılardan oluşturulmuştur. Bunlar

---

[83] Bkz. Ayşe Hür'ün bu kitaptaki yazısı.

[84] Stoddard Philip H. Teşkilat-ı Mahsusa Çev Tansel Demirel Arma Y.2003 s 9

[85] Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Sıyasal Partiler Cilt 3 İletişim Y. 2000, s 339

arasında işe yaramayanlar *amele taburları* olarak yol ve yapı işlerinde çalıştırılmışlardır, işe yarayanlardan *Mücahitler Fırkası* (tümeni) kurulmuştur, Teşkilât-ı Mahsusa'nın resmi bir örgüt olarak 1913 yılında, bir İrade-i Seniyye ile kurulduğu ileri sürülmüş ise de bu iddia kanıtlanamamıştır. Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir daire olduğu açıktır. Nitekim Sadr-ı âzam Talat Paşa da Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir *devlet dairesi olduğunu* belirtir. Başka bir nezarete bağlı olduğu da belirtilmiştir. Hükümet kararıyla kurulmamış olduğu da kesinlikle söylenmiştir. Bu örgütü *Şube-i Mahsusa* olarak adlandıranlar da olmuştur. Kuruculara gelince, Enver Paşa Teşkilât'ın başına ilk olarak çok sevdiği ve beğendiği Süleyman Askerî Bey'i Irak cephesinden çağırarak getirmiştir. Reisin isteği üzerine de yardımcılığına Atıf (Kamçıl) Bey atanmıştır, üyeliklere, Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini Aziz Bey (Hüseyin Aziz Akyürek)[86] ve Dr. Nazım Bey. Bu dört isim Teşkilât-ı Mahsusa'nın nüvesini oluşturmuştur. Beşinci üye olarak da Dr. Bahattin Şakir Bey eklenmiştir. Başkan olarak daha sonra Halil Bey (Kut) ve Cevat Bey'i (Çobanlı) görürüz[87]

Teşkilatın özelliği gönüllü "müfrezeler" (küçük askerî birlikler) ve "çeteler" kurarak gerillacı bir çalışma yöntemi oluşturmuş olmasıdır, Ayrıca hapishanelerde bulunan mahkûmlardan da "taburlar" kurulmuştur. Ve yine iç içe olduğu İttihat ve Terakki taşra şubelerinden gönüllü toplanması için yardım istenmiş, çeşitli vilayetlerin valileri de bu kampanyada görev almışlardır. Bütçesi ise bir süre Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden[88] karşılanmış daha sonra Harbiye nezaretinin örtülü ödeneğinden alınmaya başlanmıştır. Teşkilatın asker olmayan üyelerinin ailelerine İstanbul'dan maaş verilmektedir. Alman-

---

[86] Ünlü Cumhuriyet valisi ve Belediye Başkanı

[87] Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İletişim Y. 2000, s 339-342

[88] Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, 13 Şubat 1914'te kurulmuştur, asıl özelliği yarı askeri bir kuruluş olmasıdır, seferberlik halinde ordunun gereksinmelerine göre hareket edeceği belirtilmiştir. Cemiyetin Nizamnamesinde insanları savaşa hazırlamak ve savaşın tehlikesinden korumak görevler sayılmıştır. Kurucuları, Sultan Reşat, Talat Bey, Enver Paşa, Hayri Efendi (Şeyhülislam), Sait Halim Paşa, İbrahim Bey (adliye Nazırı), Ahmet Şükrü (maarif nazırı), Bustani Efendi (Ticaret ve Ziraat nazırı), Oskan Efendi (Posta Nazırı)

ların da nakit ve altın olarak Teşkilatın bütçesine katkıları olmaktadır.

Teşkilatın faaliyetine ilişkin olarak uzmanlar şunları ifade ederler: "Teşkilat-ı Mahsusa Dünya Savaşının başından sonuna kadar faaldi. Faaliyetleri az çok gizli işlerden oluşan geniş bir alanı kaplar... [D]üşman sınırlarının ötesinde tahribat ve gerilla faaliyetleri... [K]arşı casusluk ve Rum ve Ermenilerin elindeki ticaret ve sanayinin zorla 'Türkleştirilmesi' (Celal Bayar İzmir'deki Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi olarak bu sahada faaldi). Teşkilat-ı Mahsusa, Türk davası için, değişen başarı derecesiyle, büyük enerji ve gayretle çalıştı".[89] "[B]u örgüt, her şeyden önce, esas itibariyle Talat'ın inisiyatifiyle şekillenmiş ve Dr. Nazım ve Dr. Şakir tarafından tasarlanan ve gerçekleştirilen 'özel misyon'a yönlendirilmiş bir parti 'kukla'sıydı. Harbiye Nazırı Enver, genelde bu düzenlemeye uyuyordu... Örgütün misyonu öylesine 'gizli' idi ki 'kabine nazırları bile bilmiyor'lardı. Hükümet içinde devlet içinde bir devlet gibi çalışan bu örgütün kendi özel şifreleri, üniformaları, özel personeli ve kendi gelir kaynakları vardı."[90] Teşkilat-ı Mahsusa müfrezeleri ve çeteleri gönüllü ve hapishanelerden çıkarılan mahkûmlardan kurulmuştur. Profesyonel haydutların kumanda ettiği çeteler de oluşturulmuştur.

Enver'in amcası Halil paşa bunların Balkan Savaşlarındaki yararlarından söz eder: "İstanbul hapishanelerinden dört bin kadar gönüllü seçtim, bunları Yıldız'daki Zuhaf alayları koğuşlarına yerleştirdim ve 45 günlük bir program tatbik ederek, silah kullanmak, bomba atmak ve avcılık yapmayı öğrettim. Çalışmaların sonunda bunlar işe yarar hâle geldiler. Elbiselerini ordu modeli gibi değil, eski avcı kıyafeti gibi yaptırdım. Klâsik cephane kurulan yerine de meşin fişeklikler hazırlatıldı. Gerilla yapacak ve çadırsız yaşayan birliğin kıyafeti ancak böyle olabilirdi... Aslında hırsız, kaatil, dolandırıcı, kumarbaz, ayyaş ve canilerden kurulu bu birlik kırk beş gün içinde silâh

---

[89] Zürcher Milli... s 130-131

[90] Dadrian Vahakn N. Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler I Çev. Attila Tuygan, Belge Y. 2004 s 29-30

kullanmayı öğrendi."[91] Halil Paşa'nın yanında Yakup Cemil ve Filibeli Hilmi de vardır.

1919'daki Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde İttihatçılara isnat edilen suçlardan biri de bu hapishanelerden tahliye edilenlerden oluşturdukları Teşkilat-ı Mahsusa çeteleriyle, Ermeni sürgünü ve soykırımının gerçekleştirildiğidir, iddianamede, Teşkilatın bu eylemlerinden söz edilir: "... Hapisanelerden tahliye ettirdikleri kavafil-i mücrimin (suçlu kafilelerinin) hareket-i cinayet karelerine esas hazırlamak ve bunlara emir ve talimat vermek ve bütün bu kabil harekat-ı hafiye ile İstanbul'da iştigal etmek üzere Teşkilat-ı Mahsusa namı tahtında vücuda getirdikleri bir komiteden" bahseden mahkeme başkanı Kürt Mustafa Paşa'da (Nemrut) bir Teşkilat-ı Mahsusa elemanıdır.

Miralay Behiç Bey (Erkin) Hatırat'ında: "Muntazam orduların yanında bir takım çeteler [Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri] teşkil edildiğini ve Harbiye Nezareti Meydanında bu çete mensuplarının talim ettiklerini" kaydeder. Behiç Bey[92], Milli Mücadelede de orduların yanında çetelerin de kullanıldığından dolayı Erkan-ı Harbiye 2. Reisliğini kabul etmediğini belirtir. Buradan çetelerin kurumsallaştığı çıkarmak yanlış olmayacaktır.

Teşkilatın Anadolu Hareketine katkısı önemli boyutlardadır, "Teşkilat-ı Mahsusa'ya öyle isimler alındılar ki, bunlar daha sonra mili mücadele zamanında Anadolu'daki yerlerini alacaklardı. İçlerinde mebus ve ordu komutanları görülecekti."[93]

---

[91] Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, Haz Taylan Sorgun, Kum Saati y. 2003 s.90-91

[92] Behiç Erkin DDY Umum Md, Nafıa Bakanlığı, Budapeşte ve Paris Sefirliğinde bulunmuştur. Paris Elçiliği görevi sırasında Yahudi Soykırımına karşı tavrı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve vatandaşlığını kaybetmiş dahi olsa altı kelime Türkçe öğrenen Türkiye doğumlulara T.C. pasaportu vererek 20 bin kişiyi ölümden kurtarmasıyla Türk Shindler'i olarak anılmaktadır. 20 bin Museviyi işgal bölgelerinden geçirerek trenlerle Türkiye'ye taşımıştır. Bu trenler Behiç Bey trenleri adıyla anılır (Emir Kıvırcık, Büyükelçi, GOA Y. 2007) Türkiye Cumhuriyetinin bir büyükelçisi din ve ırk ayırımı yapmadan Nazilere bir insanlık dersi verirken, aynı tarihlerde Başbakan Saracoğlu, içerideki Gayrimüslim vatandaşlarını tasfiyeye yönelik uyguladığı Varlık Vergisi ile Nazı toplama kamplarına nazire yapmaktadır.

[93] Sorgun Taylan, Devlet Kavgası- İttihat ve Terakki, Kum Saati Y.2003 s 251

Galip Vardar Teşkilatı anlatırken aynı temalara değinir: "Teşkilat-ı Mahsusa, çok geniş tutulmuş bir teşkilattı. Dahili ve harici siyasete, harbin bütün icaplarına göre ayarlanacaktı. Kadrosu o kadar genişti ki, buraya bağlı çeteler, çeteciler temin edilmişti. Bütün bu insanlar, ordunun vazifesini kolaylaştıracak... Burada hakim olan ruh, bir zamanlar Balkanlarda eşkıya takibinde hasıl olan ruhun tamamen aynı idi. İttihat ve Terakki erkanı, bütün ömürleri boyunca o havaya sadık kalmışlardı."[94]

Fethi Bey Teşkilatın gücü ve faaliyetlerine ilişkin şunları kaydeder: Trablusgarp Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa'cılar, kadro halinde vazife almışlardı... Enver bey'i, iki derece terfi ile Harbiye nazırı yapan onlardı. Asıl varlıklarını, aralarına devrin tanınmış fikir adamlarını, şairleri, sanatkârları, kalem erbabını da alarak Birinci Dünya Savaşın içinde gösterdiler. Tuttukları yol, hatta benimsedikleri gayelerin tatbik kabiliyeti münakaşa edilebilir, fakat samimiyet ve fedakârlık olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın manevi mirası gelecek nesillere örnektir."[95] Sözleriyle Fethi Bey tarafından Teşkilat olumlanmaktadır. İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin Teşkilatın cesaretli fedailerinin sayesinde geri alındığı da iddiaları arasındadır.

Fethi Bey, Hükümetin Teşkilata el altından her türlü yardımı yaptığını, Teşkilat deşifre olursa ya da Teşkilatın harekatı başarılı olamazsa, *Hükümetin denetiminde olamayan* bu kuruluşla ilgili üzerine sorumluluktan kurtulma imkanını kullandığını da ekler.

Ünlü Teşkilat-ı Mahsusa komutanı Fuat Balkan Teşkilat-ı Mahsusa komitacılarını ve eylemlerini heyecanla şöyle tarif eder: "Yalnız, şunu da kaydetmek isterim ki; *komitacılık* denilen şey, bazılarının zannettikleri gibi soygunculuk, çapulculuk değildir. Aksine vatanseverliğin en müfritine komitacılık denir! Ve komitacı vatan dâvası karşısında, her şeyini, hattâ canını dahi feda eden, gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar; yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üs-

[94] Vardar Galip, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Haz. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Y. 2003 s 387-388

[95] Okyar Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Y. 1980. s 199

tüne taş, omuz üstünde kelle bırakmaz!! Kaç defa böyle vaziyetler karşısında kaldık ve yapılması lâzım olanı yaptık! Şimdi bakıyorum da, şu veya bu işte, cezrî hareket etmemiş olsa idik, memleket kim bilir kimlerin ayakları altında kalacak ve bu şerefli millet kim bilir kimlerin esiri kalmağa mahkûm olacaktı!"[96]

Etnik temizliğin en önemli faili[97] Teşkilat-ı Mahsusa'nın kadrosuna baktığımızda karşımıza aşina yüzler çıkmaktadır: Çiftliğindeki gizlenmiş silahları ve parayı Rauf Orbay tarafından alınıp Millî mücadeleye tahsis edilen, Mudanya mütarekesiyle Malta'dan salıverilmesinden sonra Anadolu'ya geçip Millî Mücadelenin Adapazarı bölgesi kuvvetlerine komuta eden Teşkilat-ı Mahsusa'nın efsanevi şefi kendini 'Ermeni tehciriyle alakadar... hadiselerin iç yüzünde vazife almış bir insan olarak' diye Cemal Kutay'a anlatan[98], **Kuşçubaşı Eşref,** kardeşi **Kuşçubaşı Selim Sami**[99], Millî Mücadele önderleri **Çerkes Reşit, Çerkes Ethem ve Çerkes Tevfik** kardeşler,[100] Millî Mücadele önderlerinden Doğu Cephesi kumandanı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kurucu Genel Başkanı ve Meclis Reisi **Kazım Karabekir,** Hamidiye Kahramanı, Bahriye vekili, Başbakan **Hüseyin Rauf** Orbay, M. Kemal'in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin **Hakkı Baha** (Pars), **Ömer Naci** ve **Mustafa Necip'**le birlikte Selanik şubesinin ilk üyelerinden[101] Sivas Kongresi Eskişehir delegesi topçu yüzbaşı **Hüsrev Sami** Kızıldoğan, Teşkilatın ilk başkanı **Süleyman Askeri.** Selanik postanesinde Şemsi Paşayı öldüren mülazım, Ermeni soykırı-

---

[96] Balkan Fuat, Fuat Balkan'ın Hatıraları, İlk Türk Komitacısı, Arma Y. 1998 s 10

[97] Halil Menteşe anılarında bu işe bulaşmamış pek az kişi olduğunu ifade etmektedir.

[98] Aktaran Dadrian Ermeni Soykırımında Kurumsal roller s 30

[99] Cemal Kutay'ın "Lavrense Karşı Kuşçubaşı" adlı kitabında yer aldığına göre Şam'da kolağası olan Mustafa Kemal, Kuşçubaşı Selim Sami'yi sahte bir mürur tezkeresi ile Teşkilat yapmak için İzmir'e gönderirken, yazdığı tavsiye mektubunda "Bizim Teşkilat-ı Mahsusa için.." diyordu. Muradoğlu Abdullah *yeni şafak 14 Kasım 2005.*

[100] Reşit mebus, Ethem Kuvay-i Seyyare Umum Kumandanı, Tevfik kumandan vekili.

[101] www.sodev.org.tr

mında önemli roller üstlenen, İnönü'nün kurmayı, M. Kemal'in yaveri ve fedaisi **Atıf** Kamçıl, Milli Mücadelede önemli görevler üstlenen **Sapancalı Hakkı**, Ermeni Soykırımının örgütleyicilerinden Şevket Süreyya Aydemirin deyimiyle İttihadın terör kolunun müdürü, bir milyon kişiyi öldürmekle övünen **Dr. Nazım**[102], Milli Mücadelenin ve Karakol Cemiyetinin önemli isimlerinden **Sevkiyatçı Rıza**-Trabzonlu Rıza, ünlü dahiliye nazırı **İsmail Canbulat**, İstanbul merkez kumandanı, Malta Sürgünü ve Karakol Cemiyeti kurucusu **Galatalı Şevket**, Kuvayi Milliyenin İzmit Bölgesi sorumlusu **Yahya Kaptan**. Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran'ın lüks yaşamına imrendiği Trabzon'un kayıkçılar kahyası ve Mustafa Suphi'nin katili **Yahya Kahya**[103] ve kardeşi Kaçakçılık işlerinde Milli Mücadelede önemli hizmetleri geçen çete reislerinden **Osman Kahya, İpsiz Recep, Dursun Ali Kaptan**, Teşkilatın son başkanı ve Milli mücadelede önemli istihbarat işleri yürüten **Eyüp'lü Hüsamettin** Ertürk (Teşkilatın son şefi olarak Enver'in görevlendirdiğini iddia eder), İT'nin önemli yöneticilerinden, Milli Mücadele Komutanlarından, Eskişehir mebusu **Ohri'li Eyüp Sabri** Akgöl, Cebeli bereket (Osmaniye) Mebusu, Bahriye vekili, İstiklal Mahkemeleri üyesi **Topçu İhsan** Eryavuz, İT nin önemli fedailerinden. Kemalist rejimin ilk Ankara Valisi **Abdülkadir**,[104] *"Vatanın menfaatleri uğruna babamı da öldürmezsem bana Yakup Cemil demesinler"*[105] diyebilecek kadar İT'ye bağlı, emrindeki hapishaneden çıkarılmış azılı mahkumlardan oluşan ölüm mangalarıyla Soykırımda

---

[102] London Morning Post 5 ve 7 Aralık 1918 den aktaran Dadrian Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller s 147–148

[103] Trabzon kayıkçılar kahyası, M. Suphi ve arkadaşlarını denizde boğmuş ancak "zapt" edilemeyince pusu kurularak ortadan kaldırılmıştır, *"Sanki bütün işlerde ben tek başıma mı idim? Daha üstüme varırlarsa her şeyi olduğu gibi ortaya dökerim"*[103] denli tehditler savurduğu günlerde rakibi olan Topal Osman'ın yardımı ile İsmail Hakkı Tekçe tarafından 3 Temmuz 1922'de öldürülür.

[104] Adülkadir 1908 öncesinde önemli siyasi faaliyetleri bulunmaktadır. Selanik'ten M. Kemal'ın arkadaşıdır. İzmir Suikastı ile ilişkilendirilmiş firari olduğundan giyabında idama mahkûm edilmiş. Bulgaristan sınırında yakalanarak idam edilmiştir

[105] Dadrian V. Ermeni Soykırımında Kurumsal roller s 58

önemli rolü olan Teşkilatın mümtaz silahşörü **Yakup Cemil,**[106] Şair **Mehmet Akif, Saidi Nursi,** Şair **Mehmet Emin** Yurdakul, **Dr. Esat Paşa** Işık,[107] Yazar **Ömer Seyfettin,** Soykırım suçundan aranırken Sivas Kongresine dahil olan **Halis Turgut,** yine Soykırım zanlısı olarak aranırken, Erzurum'da Mustafa Kemal'i bekleyen ve ölene kadar yanından ayrılmayan Bitlis valisi **Mahzar Müfit** Kansu. Yine zanlılardan Van valisi **Haydar Hilmi** Vaner, Erzurum'da bekleyenlerdendir, **Mehmed Fuad** Carım, İT Merkez-i Umumi azalarından **Dr. Rusuhi** Diktürk, Mustafa Suphi'nin katlini düzenleyenlerden, **Miralay Nuri** (Ahmet Nuri Öztekin).

Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarından gelip Kemalist rejimde bakanlığa başbakanlığa cumhurbaşkanlığına kadar yükselen hayli kabarık bir liste de yapabiliriz. İzmir İTC katib-i mesulu ve Teşkilat-ı Mahsusa başkanı, Egedeki etnik temizlikleri örgütleyen, Milli Mücadelenin Galip Hocası, Vekil, Başvekil ve 3. Cumhurbaşkanı **Mahmut Celal** Bayar, Mustafa Kemalin yakın arkadaşı ve bütün kriz dönemlerinde başvurduğu kişi, İT Katibi Umumisi **Ali Fethi** Okyar ki Fethi Bey kabinesinde Ermeni Soykırım zanlılarından **Dr. Mazhar** Germen, Ziya Gökalp'ın kuzeni **Feyzi** Pirinççioğlu, **Ali Cenani,** Ermeni Soykırımında Muhacirin Umum Müdürü olan **Şükrü** Kaya, Talat'ın kayınbiraderi **Mustafa Abdülhalik** Renda[108]'ya vekil görevini vermekten çekinmemiştir, Soykırımda Van jandarma kumandanı olan teşkilatı mahsusa üyesi **Köprülülü Kazım Bey** (Özalp)'a Milli Müdafaa Vekilliği görevi veren Fethi bey, kabinesinin yarısını soykırım suçlularıyla doldurmuştur. Fethi Bey hükümetinin Soykırım suçlusu Dr. Nazım ülkeye dönmesine izin

---

[106] Harbiye Ordu İkmal Şubesi Reis Vekili Miralay Behiç Bey Erkin, yayınlanmamış Hatırat'ında Yakup Cemil'den Çete Komutanı olarak söz edip: "hakikaten bu Yakup Cemil çeteleriyle yapmadığı zülüm kalmamıştır." der

[107] İttihat Terakkinin ünlü Sıhhiye Umum Müdürü Kemalist rejimde kendi isteğiyle bir görev kabul etmemiştir.

[108] Talat'ın kayınbiraderi olan Abdülhalik (Renda) Bitlis valiliğinden sonra kalanlar için Halep valiliğine atanmış, 1922'de İzmir'in yakılması ve yağmalanmasında İzmir valisi, Maliye, Maarif, Milli Müdafaa bakanlıklarından sonra TBMM Başkanlığına kadar da yükselmiş, Ebedi şefin ölümünden sonra yerine mili şef geçene kadar birkaç gün Cumhurbaşkanlığına da vekâlet etmiştir.

verdiğini de ekleyelim. Bandırma vapuru yolcularından ve Trablusgarp fedailerinden Sağlık Bakanı, Başbakan **Dr. Refik** Saydam, Refik Saydam Türkiye'ye 780 Romanya Musevisi **mültecileri** ile sığınan Struma gemisini, aylarca aç susuz bekletiktten sonra bozuk motoru ile Karadeniz'de kendi kaderine terk eder, gemiden sadece bir kişi kurtulur. kendini haklı çıkartmak için Refik Saydam; 'Türkiye başka ülkelerin istemediği artıkları almak zorunda değil diyecektir.[109] İT'nin İslamcı kanadına mensup olup Kemalist rejimde Başbakanlığa kadar yükselen **Şemsettin** Günaltay, Ünlü Türkçü, 1911 yılında İT üyesi olan ve bu Partiden İzmir mebusu seçilen **Mehmet Şükrü** Saraçoğlu, Kemalist rejimde başbakan olur olmaz azınlıkları tasfiyeye yönelik varlık vergisini getirmiş, ağır vergileri ödeyemeyenleri toplama kampına yollatmıştır. amaç İttihat ve Terakkinin eski rüyalarından biri olan Müslüman-Türk sermayesini yükseltmektir.[110] Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucusu, Aydın mebusu, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti kurucusu, 1926 tasfiyelerinde İstiklal Mahkemesi üyesi,[111] Darülfünun tasfiyesi döneminde Milli Eğitim Bakanı **Dr. Reşit Galip,** Sonradan "Hatay Devleti" Cumhurbaşkanı olacak Tayfur Sökmen, **Ahmet Ferit** Tek (Türk ocağı kurucusu ve Başkanı, Mebus, Maliye ve Dahiliye vekilliğine getirilmiştir), Soykırımda önemli görevleri ile ünlü Kafkas tümeni komutanı kendisi gibi soykırım suçlusu ve Teşkilat-ı Mahsusacı, Deli Halit Paşa'yı meclis binasında öldüren, İstiklal Mahkemelerinin Kel Ali'si, nafıa vekili, Rum ve Ermeni kırımlarından sorumlu **Ali** Çetinkaya, **Çolak Selahattin** Köseoğlu.

---

[109] Zarakolu Ragıp 1915'in Günümüze Uzanan 'Derin' Kökleri Uzun Yürüyüş Nisan-Mayıs 2005, s 39

[110] Ragıp Zarakolu, 1915'ten.... S. 39

[111] İstiklal Mahkemelerinde nasıl karar verdiğine ilişkin şu sözler ibret vericidir; ***"Dr. Nazım'ın akıbeti hakkında müzakereye başladık, Aramızda anlaşmazlık çıktı... Bunu Gazi'ye haber verdik. Bizi yanına çağırdı, dinledikten sonra üzerinde konuştuğumuz kimsenin politikacılığı, fikirleri, yeni kurulmakta olan bir rejime karşı cephe aldığı takdirde yaratabileceği tehlikeler hakkında uzun, uzun izahat vererek bizi kararımızda serbest bıraktı"*** (Ağaoğlu Samet Babanın arkadaşları Baha Matbaası 1969 s 145) Dr. Nazım'ın idam edildiğini söylemeye lüzum yok tabi ki. .

Mahmut Kamil paşanın sorumluluk bölgesindeki kırımlardan sorumlu, Milli Mücadelede önemli mali ve silah yardımları olan Karabekir'le sürekli yazışma halinde olan, "Bekirağa hapishanesinde kendini ziyarete gelen Britanyalı bir yüzbaşıya 1919'da gururla ve iğneleyici bir şekilde, kurbanlarının sayısıyla ilgili olarak '300.000 Ermeni... Daha fazla veya daha az olabilir, saymadım'... 1918 yazında Yerevan'da bir Ermeni dinletici grubu önünde *'Ermeni milletini son ferdine kadar yok etmeye gayret ettim' diye*"[112] övünen Enver Paşa'nın amcası **Halil** (Kut) **Paşa**, Soykırım suçlularından Enver Paşa'nın kardeşi **Nuri** (Killigil) **Paşa**, Halil ve Nuri paşalar Birinci Büyük Savaşta olduğu gibi İkinci Büyük Savaşta da Alman Nazileriyle işbirliği yapmışlardır

Trabzon'daki soykırımın örgütleyicilerinden İT Trabzon sorumlusu **Yenibahçeli Nail,** Nailin kardeşi, Karakol cemiyetinden ve Milli mücadelenin İstanbul Anadolu ve İzmit Bölgesi sorumlusu, İstanbul mebusu **Yenibahçeli Şükrü** Oğuz, Dadrian tarafından "*Soykırım suçuna boğazlarına kadar batan*"[113] sözleriyle tanıtılan İT Erzurum Katibi Mesulu **Filibeli Hilmi.**

İttihatçıların ünlü iaşe nazırı savaş sürecinde sermayenin "Türk"leştirilmesinin en önemli aktörü, Karakol cemiyetinin kurucusu **Kara Kemal,**[114] Karakol Cemiyetinin diğer kurucusu, Sivas Kongresi üyesi, Malta dönüşü Sivas milletvekili **Kara Vasıf** Karakol, Egedeki Rumları ya ölüm yada göç tercihlerinden birini seçmeye zorlayarak etnik temizliği gerçekleştiren ekipten yüzbaşı **Sarı Edip Efe,** Enver Paşanın ünlü yaveri **İzmitli Mümtaz.**

Trakya ve Egede milli mücadeleyi örgütleyen **Bekir Sami** Günsav, THK Başkanı General **Fuat Bulca,** ünlü komitacı **Fuad Balkan,**[115] Ünlü Teşkilat-ı Mahsusa komutanı Fuat Bal-

---

[112] Dadrian Ermeni soykırımında Kurumsal Roller s 281

[113] Dadrian Yenibahçeli Nail'in bölgedeki görev arkadaşı Yakup Cemil'i de aynı ifadelerle nitelemiştir. Dadrian V. Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller s 34.

[114] Kara Kemal İzmir suikastı ile ilişkilendirilmiş yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir, resmi tarih yazıcılar bir ağızdan tavuk kümesinde intihar ettiğini söyleyerek önemsizleştirmeye çalışırlar

[115] 1908–1923 yılları arasında aralıksız olarak, en önemli ve gizli görevlerde bulunmuş, imparatorluk zamanında Makedonya'da komitacılık yapmış, daha

kan'ın yardımcısı **Mülazım Fahri** General Özdilek[116], Ege'deki etnik temizliğin örgütleyicisi ve düzenleyicisi General **Pertev** Demirhan.[117] Yaptığı yayınlarla Teşkilatın sürekli tansiyonunu yükselten ajitasyon ile provokasyon arasında gidip gelen **Silahçı Tahsin**.

Soykırım plancısı Bahaettin Şakir'in Soykırım sürecindeki 'asistanı', Bandırma vapuru yolcularından Kemalist rejimin ünlü valisi, Umumi Müfettiş **Dr. İbrahim Tali** Öngören, Mustafa Kemalın çocukluk ve okul arkadaşı muvazaa partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucusu Süleyman Askeri'nin kayınbiraderi **Mehmet Nuri** Conker, Emniyeti Umumiye Müdürü ve soykırım boyuca İstanbul Ermenilerinin Kırbacı **Bedri**,[118] **Şükrü** Sökmensüer.[119]

"Cumhuriyet" Türkiye'sinde her olağan üstü dönemde familyasından birine önemli görevler verilen Trakya Paşaeli M. Hukuk kurucusu, Mebus, Bakan **Faik** Öztrak, Trakyada örgütlemesinde Talat tarafından görevlendirilen Edirne mebusu **Faik** Kaltakkıran.

Yargılama sonucunda soykırımından suçlu görülerek idam edilen **Kemal** (Yozgat Mutasarrıfı), Yine soykırımdan suçlu görülerek idam edilen **Nusret**[120] (Urfa mutasarrıfı),

---

sonra Büyük Millet Meclisi tarafından Yunanistan içlerine sokulmuştur. Fuat Balkan'ın buradaki görevi, Anadolu'ya geçmeye hazırlanan Yunan kuvvetlerini Yunanistan'da karışıklık çıkararak alıkoymaktı. Bunun için kendisine sınırsız yetkiler verilmiştir.

[116] Gen Fahri Özdilek 1960 darbesi gerçekleştiren kadrodan olup daha sonra tabii Senatörlüğe getirilmiştir..

[117] Pertev Bey Sivas'taki Ermeni sürgünlerinin de yöneticisidir. Albay Pertev Bey Giresun'da Topal Osman Ağa'nın eylemlerinin destekçisi olarak mütareke sonrasında da karşımızdadır.

[118] İstanbul'un ünlü polis müdürü Bedri Kemalist rejim sırasında Van Valisi Cevdet' ve kardeşleri ile Halil (Menteşe) nın de ortak olduğu İNKİŞAF Şirketinde ticaret yapmaktadır. Daha sonra Mithat Şükrü (Bleda) bu şirkete ortak olacaktır. Malta'cılar siyesi olarak işbirliği içinde oldukları gibi ticari olarak da işbirliği içindedirler. Mithat Şükrü bu durumu: "Atlattığımız badirelerden sonra huzur içinde yaşamak hakkını kazandığımıza inandığım için İzmir'de iş tutmuştum" şeklinde ifade eder.

[119] Harput Em. Müd, ilk Hatay Valisi, Em Gen. Müd, Mebus, Dahiliye Vekili

[120] Nusret ve Kemal Beyler daha sonra milli şehit ilan edilmişlerdir.

Halep İskan ve Muhacirin Dairesi Müdürü, Hariciye vekili Y. Kemal Tengirşenk'in kardeşi Soykırım zanlısı olarak tutuklanmış ancak kardeşinin şantajı ve tehdidiyle serbest bırakılan **Abdüllahad Nuri Bey,** BMM'de mebus olan **Giritli Ruşeni** Barkan, Ali Fethi hükümetinde Sağlık bakanlığı görevi verilen Soykırım zanlılarından **İT** Bolu Katibi Mesulü **Dr. Mazhar** Gennen, Ziya Gökalp'ın kuzeni ve soykırım zanlısı **Feyzi** Pirinççioğlu, Diyarbakır mebusu Feyzi vali Dr. Reşit'le birlikte Teşkilat-ı Mahsusa'nın 120 bin Ermeni, Süryani, Keldani Hıristiyan'ın ölümüne yönelik Mardin operasyonunu yönetti, tutuklandıysa da İngilizlerce Malta'dan serbest bırakıldı, 1922-25 yılları arasındaki hükümetlerde bakan olarak görev aldı.[121] Soykırım zanlısı ve Güney Cephesi Müdafaa-i Hukuk örgütçüsü **Ali Cenani**, Ermeni Soykırımında Muhacirin Umum Müdürü olarak Soykırım sorumlusu Kemalist rejimde bakanlığa kadar yükselen Şükrü Kaya, Bitlis ve Halep valiliklerinde soykırımdan sorumlu, Bitlis ve Muş yöresinin Ermenilerden arındırılmasını gerçekleştiren **Mustafa Abdülhalik** Renda Daha sonra bu işlevini Halep'te sürdürerek sağ kalmayı başaranların Suriye çöllerinde eritilmesini sağladı. Mustafa Abülhalik bir diğer İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacı Celal Bayar'la birlikte İsmet İnönü'nün Devlet Başkanı seçilmesinde önemli rol oynadı, İsmet Paşa Devlet başkanı seçilir seçilmez yaptığı ilk iş tasfiye edilmiş İttihat ve Terakki Partisi unsurlarını affederek, onları iktidara ortak etmek oldu, 1943 yılında ise Nazi Almanyası ile Talat Paşa'nın cenazesinin Türkiye'ye getirilmesi konusunda bir anlaşma yaptı.[122]Ünlü Milli Eğitim Vekili **Mustafa Necati.**

Önemli bir İttihatçı lider olan kaymakamlık, valilik gibi çeşitli idari görevler yanı sıra son İttihat ve Terakki kabinesinde Nafia Bakanı görevini yürüten, Adana'daki tehcir olaylarına katıldığı için tutuklanıp, daha sonra Malta'ya sürülen, Tutuklanmasına neden olan belge için "*Esasen, daha mühim evrakı zamanında imha ettiğim halde, bunu bavulun küçük cebinde unutmuşum... İmhasını unuttuğum bu vesika aleyhimde suç*

[121] Zarakolu Ragıp 1915'ten Günümüze Uzanan 'derin' kökleri s 40
[122] Zarakolu Ragıp 1915'in Günümüze Uzanan 'derin' kökleri s 39

delili olarak kullanılıyordu."[123] Diyen Milli Mücadeleyi Adana'da örgütleyen **Ali Münif** Yeğena, "Deyr-Zor ve Resul Ayn'da katıldığı katliamlarda 'şan ve şöhret' kazanan hazin bir ün sahibi",[124] Halep ve Trablusşam Polis Şefi, Soykırım suçundan aranırken milli mücadeleye katılan **Arslan** Toğuzata,[125] Kardeşi **Ahmet Selim,** Müdafaa-i Hukukçulardan **Şefik Ali** 'Özdemir' Güney Cephesi komutanlarından, general Dağıstanlı **Osman Nuri** 'Tufan Bey' Aydınoğlu.

İttihat Terakki Cemiyetinin fedaisi Enver Paşa'nın kişisel koruması ve kardeşi Nuri Paşanın yaveri, Sovyet elçisinin tanımıyla: Mustafa Kemal'e kendini feda edercesine sadık, onun baş muhafızı olarak tanınır, ödün vermez bir milliyetçi olarak ünlü, sadece adı bile hemşehrilerinde kaygı yaratan,[126] İstiklal Mahkemelerinin Ali'si **Kılıç Ali** 'Üsteğmen Asaf',Kılıç Ali'nin kuzeni ve Bandırma vapuru yolcularından Mustafa Kemalin yaveri **Muzaffer** Kılıç, Teşkilatın fedailerinden **Cevat Abbas** Gürer,[127] M. Kemalin sadık yaverlerinden ve teşkilatın fedailerinden **Salih** Bozok, Serez grubunun önemli ismi, Teşkilat fedaisi M. Kemal'in yaveri ve sadık muhafızı ve fedaisi **Recep Zühtü** Soyak.[128]

Harekat ordusu öncü birliği komutanı ve Enver'in eniştesi, Kuvayi Milliye komutanlarından, Genel Kurmay Başkanı **Kazım** Orbay,[129] Babıali baskını sırasında Erkanı Harbiye reisi kaymakamı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyelerin-

---

[123] Akçam Taner Arşivlerin Temizlenmesi Radikal 26.12.2004

[124] Avagyan Arsen Osmanlı İmparatorluğunda ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-iktidar Sisteminde Çerkesler çev Ludmilla Denisenko Belge Y. 2004 s. 213

[125] Halep ve Trablusşam'da ki Ermenilere yönelik işlemlerinden dolayı vur emri ile aranırken Milli Mücadeleye katılan, çok önemli görülen Ermeni Soykırım zanlılarından, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı, Maraş ve Güney Cephesi komutanlarından, İlk Meclis üyesi, kırmızı yeşil İstiklal Madalyası sahibidir

[126] Avagyan a. Çerkesler s 219

[127] Cevat Abbas M. Kemal'in yaveri olarak birlikte Anadolu'ya geçmiş ölene kadar yanından ayrılmamıştır. 1921-1941 yılları arasında Bolu Mebusu

[128] Bu Grup Serez Fedaileri olarak anılmaktadır.

[129] Enver'in eniştesi olan kazım Orbay 1960 darbesinden sonra oluşturulan restorasyon meclisinin de başkanlığını yapar daha sonra tabii senatörlüğe getirilmiştir.

den, Mustafa Kemal "9. Ordu Kıtaatı Müfettişi" olarak Samsun'a çıktığı sırada onun "Erkan-ı Harbiye Reisi", İzmir suikasti ve Menemen olayları sırasında İzmir valisi olan daha sonra Trakya Umumi Müfettişliğine yükseltilen **Manastırlı Kazım** Dirik, Soykırım sırasında Van jandarma komutanı olup 1915 yılında Muş ovasını Ermeni nüfustan arındıran Milli Mücadele kumandanlarından, Milli Müdafaa Vekili, 1924–1935 yılları arasında Meclis Başkanı **Köprülülü Kazım** Özalp,[130] Erzurum Belediye Başkanlarından, **Kaymakam Komiteci (Küçük) Kazım** Yurdalan,[131] Bahaettin Şakir'in elemanlarından, Adana Bölgesindeki Milli Mücadeleyi Osman Tufan'la birlikte örgütleyenlerden **Şakir Bahçe** Bozdoğan, Eski Genç Mutasarrıfı, Sivas kongresi üyesi **Serficeli Hilmi** Bey,[132] İlk Meclisin İkinci grubunun önderi, Trabzon mebusu **Ali Şükrü Bey**, Kardeşi **Kasımpaşalı Bahriyeli Şevket** Doruker.

Trabzon'daki Teşkilat-ı Mahsusa operasyonlarının yürütücülerinden ve 1919 yılı İttihat Terakki duruşmalarında soykırımın Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gerçekleştirildiğini itiraf eden Osmanlı Meclisi Mebusan'ında İttihat ve Terakki Cemiyeti Trabzon mebusu, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucusu ve mebus, Adalet Vekili **Hafız Mehmet**,[133] Pontos ve Ermeni kırımlarının yürütücüsü Kafkas Tümeninden **Miralay Halit**-Deli Halit Paşa[134] 'Karsıalan'.

M. Kemal'in muhafız komutanı, BMM 2. gurup önderlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in katili ve yine bir

---

[130] Manastırlı ve Koprülülü Kazım'lar Cemal paşa tarafından Hindistan'da ihtilal harekerlerinde görevlendirmek için M. Kemal'den istenilmiş ancak izin verilmemiştir, Kazım Paşa Van Özalp ilçesine de adını vermiştir.

[131] Kazım'ların en dikkate değer olanı olarak anılır

[132] Mustafa Kemal Hilmi Bey'i Pozantı valiliğine tayin etmiştir, Pozantı Kongresinin de üyesidir.

[133] İzmir Suikastı olayı ile ilgili olarak İzmir'de kurulan İstiklal Mahkemesi tarafından 13 Temmuz 1926'da idama mahkûm edilen 13 kişiden biridir. Sonradan kızı Meliha Engin'e 5269 ve 5814 sayılı Kanunlar gereğince vatani hizmet tertibinden aylık bağlanmıştır.

[134] Miralay Deli Halit Kafkas Tümeni komutanı olarak Doğudaki Soykırım zanlısı olarak aranmakta olduğu sırada milli mücadeleye katılmıştır. O sırada Maçka civarında saklanmaktadır, gaddarlığıyla ünlendiğinden deli lakabı ile anılmaktadır, Deli Halıt Paşa (Karsıalan) bir diğer Teşkilat-ı Mahsusacı Kel Ali (Çetinkaya) tarafından mecliste öldürülmüştür!

Teşkilat-ı Mahsusacı katil Trabzon Kayıkçılar Kahyası Yahya Kahya'yı, İsmail Hakkı Tekçe ile birlikte pusuya düşürerek öldüren **Topal Osman.**[135]

Milli mücadele sırasında Ankara ile Enver arasında muhabereleri ve işbirliğini yürüten **Küçük Talat** Muşkara. Trakya'da Kuvayi Milliyeden sorumlu **Cafer Tayyar** Eğilmez, Kuvayi Milliye komutanlarından, mebus, 'İzmir Suikastı' ile ilişkili görülerek idam edilen **Miralay Arif** 'Ayıcı Arif', Kemalist dönemin Genel Kurmay Başkanlarından **Abdurrahman Nafiz** Gürman, Ünlü Kafkas Tümeni komutanlarından, Pontos harekatı komutanı, Askerlikten ayrıldıktan sonra Recep Peker hükümetinde Milli Müdafaa Vekilliğine getirilen general **Cemil Cahit** Toydemir, Harbiye nezaretindeki Soykırım plancılarından **Miralay Seyfi** Düzgören,[136] Soykırım sırasında 4. ve 13. Müfreze alayı kumandanı olarak soykırım zanlısı olarak tutuklanıp Maltaya sürülen Milli mücadele kumandanlarından **Ali İhsan** Sabis **Paşa,**[137] **Muğlalı Mustafa** Paşa,[138] İzmir Valisi, Merkez ordu kumandanı Koçgiri ve İzmir fatihi, İzmit'te Ali Kemal'i linç ettiren, İzmir yangını faili **Sakallı Nurettin** Paşa, **Hasan Tahsin**-Osman Nevres,[139] **Sabit** Sağıroğlu, Milli Mücadelede haberleşmede –ki telgraf haberleşmesi Milli Mücadelenin can damarıdır- önemli görev üstlenen posta Telgraf müdürü

---

[135] Giresun Belediye Başkanı, Karadeniz bölgesindeki Rum katliamlarını örgütlemiştir, Koçgiri'de Sakallı Nurettin Paşa'nın yanında Galatalı Miralay Şevket'le birlikte kırımda önemli roller üstlenmiştir. Kendisine ihtiyaç kalmayınca Yahya Kahya'yı öldürürken birlikte olduğu silah arkadaşı İsmail Hakkı Tekçe'nin başında bulunduğu bir birlik tarafından çatışmada tarafından öldürülmüştür. Van milletvekili Haydar bey'in önerisi üzerin cesedi meclis önünde sergilenmiştir. Ali Şükrü Bey cinayetinin yargılamasında; "Osman Ağa'nın suç ortağı olan Mustafa kaptan beş yıl kalebedliğe mahkum edildi" Kılıç Ali'nin Anıları der. Hulusi Turgut, İş Kültür Y. 2005 s.193

[136] Gen Seyfi Düzgören II. Daire Müdürü olarak cinai faaliyetleri başarılı bir biçimde yürüten bir planlamacıdır.

[137] Sabis'in Alman subaylara "Ermenileri kendi elleriyle katlettiğini övünerek anlattığı ifade edilir Dadrian Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller s49

[138] General Muğlalı, Ahmet Arif'in 33 kurşun şiirinde geçen cinayetlerin faili 'Menemen olayı'nda Sıkıyönetim komutanı ve mahkeme başkanı, Doğudaki fiillerinden dolayı yargılanıp ceza almış ve cezaevinde ölmüştür.

[139] Sonradan HİF'na geçmiştir, İzmir'de Yunan işgali sırasında ilk kurşun atıp, çıkan kargaşada sivil halkın ölümüne sebebiyet verdiğinden kahraman mı kışkırtıcı mı olduğuna karar verilmemesine rağmen anıtı dikilmiştir.

Sakallı Eşref, Doğudaki Etnik temizlikte önemli rolleri olan Balabanlı Aşireti reisi **Gül Ağa, Hacı Bedir Ağa, Eczacı Mehmet Eczacıbaşı,** İstanbul umum Hapishaneler Müdürü **Hüseyin Emrullah** Barkan, Eskişehir ve Şarkikarahisar mebusu Ali Şuuri.

Diyarbakırdaki Ermeni Soykırımından sorumu olup Milli Mücadeleye katılanlardan, **Attarzade Hakkı** Tekiner, **Mirikatibizade Ahmet Cemil** Asena, **Cerciszade Yusuf** Göksu, **Zazazade Hacı Süleyman, Cercişağade Abdulkerim, Yasinzade Şevki** Ekinci, **Özdermiroğlu Kemal** Şakip, **Mustafa Akif** Tüteng, **Müftüzade Şeref** Uluğ, **Cemilpaşazade Mustafa Bey, Direkçizade Tahir, Pirinçzade Sıtkı** Tarancı, **Ganizade Servet** Akkaynak, **Muhtarzade Salih, Şeyhzade Kadri** Demiray, **Piranzade Kemal** Önen, **Lalizade Mustafa, Yazıcızade Kemal.** Diyarbakır'daki Soykırım suçlularından söz etmişken, asıl örgütçü vali Dr. Reşit'in Bedirhani'lerin damadı olduğunu da kaydedelim.

Sivas Kongresi Antep Delegesi **Ahmet Muhtar**, Sivas'ta Ermeni Soykırımıyla suçlanan İttihat ve Terakki Sivas kulübün başkanı, Sivas kongresi sırasında birçok delegeyi misafir eden Şekercizade İsmail Efendi Büyük Millet Meclisi Kâtibi Umumisi Hopalı **Yüzbaşı Ramiz**, Rize Mebusu Hopalı **Yüzbaşı Rauf**, Mustafa Kemalin uzun yıllar (1925-1938) hariciye vekilliğini yürüten, Soykırım plancısı Dr. Nazım'ın kayınbiraderi ve Soykırım zanlısı **Dr. Tevfik Rüştü** Aras, Yüzbaşı Rıfat Bey.[140]

Teşkilatın mümtaz silahşoru **Yakup Cemil'**in Kafkasya tayfasından **Memduh Şevket** Esendal CHP Genel Sekreterliğine, **Şakir** Kesebir.[141] İktisat vekilliğine, **Cemil Ferit** ve **Sudi Bey**-Süleyman Sudi Acarbay (Lazistan) mebusluğuna getirilmişlerdir.[142]

İttihat Terakki döneminin katib-i mesullerinden **Hamallar kâhyası Ferit** Hamal'ı yarım kalan işini tamamlamak için ünlü

---

[140] Milis Generali ünvanlı ünlü Türkçü ve anti-semitist Cevat Rifat Atilhan, Mersinli Cemal'in harbiye nazırlığında Bekirağa bölüğünden çıkarılarak yaverliğine getirilmiştir, 1934 Trakya olaylarının da provokatörüdür.

[141] Bayar Hükümeti İktisat Bakanı Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk kurucusu.

[142] Ertürk H. İki Devrin... s 126

Varlık Vergisi komisyonu görevinde görmekteyiz. Ferit, Varlık Vergisi komisyonlarındaki başarısından dolayı 1943 yılında İstanbul mebusu olarak tayin edilerek ödüllendirilmiştir.

1943–46 yılları arasında İstanbul Üniversitesi rektörü olan Prof. Dr. General **Tevfik Salim** Sağlam 1915 tehciri sırasında askeri doktordu, 1919 yılında 'alemdar' gazetesinde çıkan bir mektuba göre, Kobay olarak seçtiği Ermeni kökenli askerlere tifo mikrobu enjekte ederek Dr. Mengele benzeri deneyler yapmıştı, bugün onun adını taşıyan bir klinik hala üniversite bünyesinde mevcuttur,[143] bir diğer serum deneyleri faili Prof. **Hamdi Suat**'i Akmar'ı[144] ekleyebiliriz, bu deneylere Dr. Bahaettin Şakir'in de katıldığına ilişkin açıklamalar vardır.[145] Prof. **Akil Muhtar** Özden. Prof. **Süleyman Numan** Paşa, **Fuat Köprülü, Halim Sabit** Şibay, Türk ocağı kurucularından ve isim babası **Dr Fuat Sabit** Ağacık, Teşkilat-ı Mahsusa'nın en meçhul ve en çalışkan mensuplarından Erzurum Kongresi mimarlarından Köseoğlu **Ebülhindili Cafer** Erçıkan, **Haşimoğullarından Rasim** Acar, Erzurum Kongresinde Trabzon temsilcisi **Hacısalihoğlu Servet Siret** Salihoğlu, Mustafa Suphi'nin katlini organize edenlerden **Barutçuzade Ahmet Efendi**, Erzurum Kongresi mimarlarından, İttihat ve Terakki Mektebi müdürü, **Albayrakçı Süleyman Necati** Güneri, Soykırım suçlularından eski Erzincan valisi **Mehmet Memduh Bey**'in suç ortaklarından Ermeni Amele Taburlarının Kumandanı **Nazım Nazmi** de Erzurum Kongresinde tetikçi olarak boy gösterenlerdendir. Sivas Kongresinin örgütleyicilerinden ve Ermeni Katliamından aranan Sivas Mebusu, İş Bankası kurucularından **Rasim** Başara, Zirai Donatım Kurumu murakıbı ve İstanbul vergi itiraz tetkik komisyonları üyesi, tüccar, Amasya Mutasarrıfı Sırrı Bey Tavat, Alaşehir mevki kumandanı **Süleyman Sururi, Kör Ali İhsan** İloğlu, **Selim Sırrı** Tarcan.

Milli Mücadelede ve Kemalizm'in kadrolarının başında önemli görevlerde gördüğümüz Teşkilat-ı Mahsusa kadrosunun ünlülerinin ortak noktası Ermeni Soykırımına bulaşmış olmaları ve kurtuluşlarını Anadolu'daki milliyetçi "direniş"in başarısın-

[143] Zarakolu Ragıp 1915'in Günümüze Uzanan 'Derin' Kökleri
[144] Patolojik psikoloji profesörü
[145] Dadrian Vahakn N. Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller c) s 164

da görmeleridir, bu kadrolar; *"Keçiören'in ilk sahipleri Katolik Ermelilerden kalma kırmızı tuğlalı evleri, dar patikaları, hemen sadece meyva ağaçları ve üzüm kütüklerinden ibaret yeşilliği ile serin bir köşe"[lerinde]*[146] bin bir zorluklarla yedi düvele karşı kurdukları 'cumhuriyeti' geleceğe emanet ettiklerini söylemekte sakınca yoktur. Nasıl bir geçmiş tarafından kovalandığımız gerçeğiyle yüz yüzeyiz sadece.

Cumhuriyetle İmparatorluk arasında, sadece Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının devralınması değil, kadro açısından her alanda bir kesintisizliği görmekteyiz. Cumhuriyetin ilanından sonra devralınan Osmanlı askeri ve sivil bürokrasisinde yapılan "temizlikte, sadece 1250 memur işten çıkarılmıştır, Osmanlı subaylarından kaç tanesinin Cumhuriyet ordusuyla ilişiğinin kesildiği bilinmemekle birlikte, bu sayının sivillerden daha çok olmadığı"[147][mı], göz önüne alırsak tasfiye edilen kadrolar ihmal edilebilir sayıya inmektedir, (kaldı ki askeri personel hariç bunların bir bölümü itirazla bir bölümü de atla yerlerine döndüklerini de ekleyelim).

Teşkilatın İttihat ve Terakki ile ilişkisi şahsi birliğin var oluşudur. Teşkilatla İTC iç içedir ve "Teşkilat-ı Mahsusa'cılar baştan sona İttihatçı ve fedai kalmışlardır."[148]

Teşkilatı kadroları aynen Karakol kadrolarına tahvil edilerek görevlerine devam ederler.

Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının Milli Mücadelenin ilk köstümlü provasını Balkan Savaşında yaptıklarını ekleyelim, Balkan Savaşı sonunda Batı Trakya kaybedilince Teşkilatın fedailerince kurulan Garbi Trakya Muvakkat Hükümeti Anadolu'daki milliyetçiler için bir tür deney oluşturmuştur.[149]

Harekat Ordusu Kadroları

Kemalist kadrolarla ittihatçıların devamlılığını gösteren en önemli zincirlerden biri de harekat ordusu ile Ermeni Soykırımına katılmaktan dolayı tutuklanarak Malta'ya sürülen kadroların 'cumhuriyetin' kurucuları arasındaki kadro birliğidir. Kema-

---

[146] Ağaoğlu Samet Babamın Arkadaşları Baha Matbaası 1969 s 180

[147] Tunçay Mete Eleştirel Tarih Yazıları Liberte Y.2005 s.48

[148] Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de... s 347

[149] Öngider Seyfi, kurucu... s 40

list kadroların önder simalarına harekat Ordusunun başında ve Malta'da önemli tutuklular arasında rastlıyoruz. Bu kadrolar aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarını doldurmuştur, milli mücadeleyi örgütlemişler, gerçekleştirilen etnik temizlikle Anadolu'yu Türkleştirmişlerdir.

31 Mart Vakası dolayısıyla Selanik'ten Harekât Ordusu ile İstanbul'a gelen 'kurtarıcılarla' Kemalist kadrolar arasında sanki karbon kâğıdı konmuştur, burada okuyucunun tahammül sınırlarını zorlayarak kadro sürekliliğinin daha iyi anlaşılması bakımından Teşkilat-ı Mahsusa şeflerinden Hüsamettin Ertürk'ten aldığımız uzun bir liste sunuyoruz; "Hareket Ordusu'nun 10 Nisan cuma günü İstanbul'a resmen girmesi takarrür etmiş ve Hareket Ordusu ile hürriyet taraftarları şehrin sokaklarından geçmişti. Bu ordu ile gelenlerin içinde şu meşhur kimseler vardı. Erkânıharb Feriki Mahmud Şevket Paşa, Erkânıharb ***Kolağası Selânikli Mustafa Kemal Bey***, Erkânıharb Binbaşısı Pirlepeli ***Fethi Bey (Okyar)*** (Paris ateşemiliterliğinden geliyordu), Erkânıharb Kolağası **İzmirli *İsmet Bey (İnönü)***, Erkânıharb Yüzbaşısı **İsmail Hakkı Bey** (Paşa) (Viyana ateşemiliterliğinden geliyordu). Erkânıharb Kaymakamı **Üsküdarlı *Cemal Bey (Paşa)***, Erkânıharb Binbaşısı **Faik Bey** (Üsküdar Mutasarrıfı), Erkânıharb Binbaşısı Selânikli **Remzi Bey** (Birinci Cihan Harbi'nde Miralay), Erkânıharb Kolağası Vehbi Paşazade ***Süleyman Askerî Bey*** (daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı), Piyade Kolağası Ohrili ***Eyüb Sabri Bey***[150] (İttihat ve Terakkinin bir numaralı kurucusu), Piyade Kolağası ***Resneli Niyazi Bey*** (Hürriyet kahramanı), Erkânıharb Yüzbaşısı ***Giritli Ruşeni Bey*** (Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış, Millî Mücadelede Ankara'da mebus olmuş), Erkânıharb Yüzbaşısı ***Seyfi Bey,***[151] (Kâzım Karabekir Paşa ile Şark cephesinde çalışmış, Ankara'da mebus olmuş), Süvari zabiti ***Nidâi Bey*** (İstanbul'da gizli teşkilâtta çalışmış, süvari generalliğine kadar yükselmiştir), süvari Mülâzimievveli ***Yakup Cemil Bey*** (Babıali baskınında Nâzım Paşa'yı vurmuş, Almanya'ya taraftar olması yüzünden

---

[150] Eyüp Sabri (Akgöl) İttihat Terakki boyunca merkez-i umumi üyesi, Kemalist dönemde Çorum mebusluğuna getirilmiştir.

[151] Gen. Şeyfi Düzgören Harbiye Nezaretinde Ermeni Soykırımını gerçekleştiren şubenin sorumlusudur.

Enver Paşa ile arası açılarak isyan etmiş, bilmuhakeme kurşuna dizilmiştir), Piyade zabiti ***Filibeli Hilmi Bey***, (Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki müfettişi olmuş, Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış, Millî Mücadele'ye iştirak etmiş, Ankara'da mebus olmuş, Mustafa Kemal aleyhindeki sûikaste iştirak ettiğinden idam edilmiştir), Süvari Yüzbaşısı ***İzmitli Mümtaz Bey*** (Enver Paşa'nın meşhur yaveri), Süvari Mülâzimievveli Selânikli Saffet Bey, Mülâzimievvel ***Ömer Naci Bey***[152] (İttihat ve Terakki Fırkası'nın konferansçısı, Babıâli baskınına iştirak eylemiş, Teşkilât-ı Mahsusa'ya girmiş, Birinci Cihan Harbi'nde İran hududundaki Bahtiyarı Aşiretleri'ni savaşa sokmağa çalışırken tifüsten vefat etmiştir), Baytar Yüzbaşısı **Rasim Bey** (Millî Mücadeleye iştirak etmiş, miralay olmuş, İzmir Sûikasti'ne iştirak ettiğinden idam olunmuştur), Piyade Mülazimievveli ***Sarı Efe Edib Bey***[153] (İttihatçı, Mondros'tan sonra Jandarma Yüzbaşılığına yükselmiş, İstiklâl Savaşı'nda yararlık göstermiş, İzmir suikast üzerine idam edilmiştir.) Kastamonulu ***Şükrü Bey***[154] (İttihat ve Terakki merkezinin meşhur sûikastine katıldığından idam edilmiştir.), Piyade Mülâzimievveli ***Yenibahçeli Nâil Bey***[155] (İttihat"ve Terakki teşkilâtına dahil olmuştur.), ***Abdülkadir Bey*** (Ankara Valisi, pontusçularla çarpışmış, İstiklâl Savaşına katılmış, İzmir sûikastine girmemiş olmakla beraber doktor Nâzım ve Cavid Beylerle beraber asılmıştır), Topçu Mülâzimievveli Kızanlıklı **Cevat Bey** (İttihat ve Terakki güzidelerindendir. Babıali baskınında bulunmuş, hükümeti devirmiş, İstanbul Merkez Kumandanlığı yapmış, Miralaylığa yükselmiş, Millî Mücadelede Anadolu'ya geçerek Millî Müdafaa Vekâleti Mahâkım Şubesi Müdürü olmuş, hastalanarak vefat etmiştir), Piyade Mülâzimievveli ***Erzurumlu Necati Bey***, ve Piyade Mülâzimievveli ***Edremitli sağır Necati Bey*** (her ikisi İttihat ve Terakki teşkilâtında bulunmuş güzidelerdendir. Birinci

---

[152] İttihatçıların ünlü hatibi.

[153] Ege Bölgesi çete komutanlarından.

[154] Şükrü Bey İttihatçıların Selanik Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

[155] Yenibahçeli Nail 1915 yılında Trabzonda İttihat ve Terakki yöneticisi olup, Trabzon'daki Ermeni Soykırımı faillerindendir.

Cihan Harbinde Teşkilâtı Mahsusa'da çalışmışlar, Mondros'ta Anadolu'ya geçmişlerdir. ***Edremitli Necati Bey*** (Mustafa Kemal tarafından sonradan Millet Meclisi'ne mebus seçilmiştir), Piyade Yüzbaşısı ***Afyonkarahisarlı Ali Bey***[156] (Millî Mücadelede mebus, İstiklâl Mahkemesi reisi, sonra Nâfia Vekili olmuştur), Mülâzimievvel ***Japon Rıza Bey*** (İttihat ve Terakkinin güzidelerindendir. Millî Mücadelede Millî Müdafaa Vekâletinde Levazım Şubesinde, Hesabat Komisyonu'nda istihdam edilmiş, hastalanarak vefat etmiştir), Mümtaz Erkânıharb Yüzbaşısı Köprülü ***Kâzım Bey***[157] (Meclis Reisi Kâzım Paşa), Doktor ***Âbidin Bey*** (İttihat ve Terakkide gizli hizmetler ifa etmiş, Milli Mücadelede Büyük Millet Meclisi'ne âza olmuştur. İzmir sûikastinde idam edilmiştir), Mülâzimievvel ***İsmail Canbolat Bey*** (İttihat ve Terakki kurucularından ve güzidelerindendir. İzmir sûikastine karıştığı için idam olunmuştur). Erkânıharp Kolağalarından **Ali İhsan Bey** (General Ali İhsan Sabis)".[158] Ertürk'ün listesine birçok isimler eklenebilir Kazım Karabekir, Enver (Paşa), **Selahattin Adil**[159] (Milli Müdafaa Müsteşarı, İstanbul Komutanı, milletvekili), Karakol Cemiyetinin kurucusu,Sivas Kongresi üyesi, Malta dönüşü Sivas milletvekili **Kara Vasıf** Karakol, Tolcalı **Süleyman Bey** (Süvari mülazımıevveli, Teşkilat-ı Mahsusa elemanı, Milli Mücadelede Anadolu'ya geçti),**Pertev**[160] (Harekat Ordusu kurmay başkanlarından), **Kazım Orbay**[161] (Harekat Ordusu öncü birliği komutanı)... gibi ancak bu kısa yazı çerçevesinde, Ertürk'ün listesine yeni eklemelere lüzum görmüyoruz.

---

[156] Ali Çetinkaya ünlü İstiklal Mahkemeleri Reisi Kel Ali.

[157] Kazım Özalp Van Jandarma Kumandanı ve bölgedeki soykırım zanlılarından olup Van yöresindeki *muvaffakiyetlerinden* ötürü Özalp soyadını almıştır.

[158] Ertürk Hüsamettin İki Devrin Perde Arkası Sebil Y. 1996 s 38-39

[159] Milli Mücadelenin Güney cephesinin örgütleyicisi.

[160] Pertev Demirhan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ege Bölgesindeki 1913-14 yıllarında ki *temizlik* operasyonlarının yöneticisi Pertev beyi Ermeni soykırımında Sivas, Karadenizde Rumların kırımında Giresun'da Topal Osman Ağa'nın arkasında görürüz.

[161] Genel Kurmay Başkanı, K. Orbay Enver Paşa'nın enistesidir

Teşkilat-ı Mahsusa şefi Hüsamettin Ertürk'ün yukarıda bir kısmını saydığı Harekât Ordusu kadrosu ile Milli Mücadele kadrosu arasında ki aynılık şaşırtıcı değildir. Çünkü bu kadro süreklidir 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra Harekât Ordusu dağıtılmamış ve İstanbul'daki askeri konumu 1911'e kadar aynen devam etmiştir.[162]

Malta Kadroları

Malta kadrosunun meşhurlarına baktığımızda da, İttihatçılarla Kemalistler arasında ki kadro bağlantısını göstermesi bakımından ilginçtir. Malta sakinlerinin bir bölümüne bakalım: **Kuşçubaşı Eşref**(Sencer), 2667 **Ali İhsan Paşa** (Sabis), 2675 **Hüseyin Cahit** (Yalçın), 2689 **Ali Fethi Bey** (Okyar), 2691 **Rahmi Bey** (İzmir Valisi), 2692 **İsmail Canbulat** Bey (Dahiliye Nazırı), 2728 **Salah Cimgöz** (İstanbul Mebusu, İT Katibi mesul), 2730 **Süleyman Sudi** (Lazistan Mebusu, Katibi Mesul, Teşkilat-ı Mahsusa elemanı), 2732 **Süleyman Numan Paşa** (Ordu Sağlık müfettişi), 2738 **Şükrü Kaya** (Muhacirin Umum Müdürü, Dahiliye Bakanı, CHP Genel Sekreteri), 2742 **Zülfü Bey** - Tigrel (Diyarbakır Mebusu), 2743 **Feyzi Bey** -Pirinççioğlu (Bakan, Diyarbakır Mebusu), 2756 **Mithat Şükrü** -Bleda[163] (İT Katib-i Umumisi, Burdur Milletvekili), 2759 **Ziya Gökalp** (Akdağmadeni mebusu), 2760 *Halil Bey* Menteşe, 2761 **Kara Kemal**, 2762 **Ali Münif** -Yeğena (Nafia Vekili), 2763 **Ahmet Şükrü** (İT'nin Selanik Maarif Müdürü, Maarif Nazırı, Kemalistlerın Trabzon valisi, mebus), 2764 **Ahmet Ağaoğlu** (Afyon Mebusu, Serbest Fırka kurucusu), 2772 **Cemal Paşa** -Mersinli (Harbiye Nazırı, Isparta Mebusu), 2773 **Cevat Paşa** -Çobanlı (Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi),2775 Dr. **Esat Paşa** -Işık (Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi), 2776 **Rauf Orbay**, 2777 **Ah-**

---

[162] Avagyan A. Çerkesler s 140

[163] 1935'te Sivas Milletvekili tayin edilir. Dilekçesini Bizzat M. Kemal yazdırır "Ben İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi idim, memleketime hizmette kusur etmedim. Bu defa Atatürk'ün bana olan güvenine dayanarak, Sivas müstakil mebusluğuna namzetliğimi koyuyorum. Lazım gelen muamelenin ifasını rica ederim" M.Kemal Recep Pekere "Şimdi merkeze git, Sivas parti teşkilatını bul, Mithat Şükrü'nün müstakil mebusluğunu temin ettir. Şayet bir aksilik çıkarsa Sivaş intihabını feshedeceğimi söylemeyi de unutma" direktifini de özellikle verir.

met Şevket-Galatalı (İstanbul Merkez Kumandanı, Karakol Cemiyeti kurucusu), 2778 **Kara Vasıf Bey**[164] (Sıvas Mebusu), 2779 **Mehmet Şeref Bey**-Aykut (Edirne Mebusu), 2780 **Ahmet Faik Bey**-Kaltakkıran[165] (Edirne Mebusu),2785 **Celal Nuri**-İleri (Gelibolu Mebusu), 2787 **Ahmet Emin**-Yalman, **Aka Gündüz**-Enis Avni (İT üyesi, 1912 Darülfunun boykotu örgütleyicisi),2793 **Kel Ali Bey**-Çetinkaya[166] (Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, Afyon Mebusu, nafıa Vekili, İstiklal Mahkemesi Başkanı), 2796 **Mustafa Kırzade**-Acenta Mustafa (Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti üyesi), **Cevdet Belbez**[167] (Van Valisi ve Van Bölgesi Ermeni Soykırım zanlılarından, Saidi Nursi'nin de öğrencilerindendir), 2800 **Mustafa Abdülhalik Bey**-Renda (Bitlis Valisi, Halep Valisi, Maliye Vekili, Meclis Başkanı, Talat'ın kaymbiraderi), 2803 **Yakup Şevki Paşa**-Subaşı, 2805 **Ali Cenani Bey** (Antep mebusu, Vekil), **Süleyman Necmi Bey** Selmen (Samsun Mutasarrıfı. Soykırım zanlısı), 2774 **Hasan Tahsin** Uzer (1914 yılı Erzurum, 1916 yılı Şam valisi, 1935'e kadar mebus, M. Kemalin çocukluk arkadaşıdır, İttihat terakkiye aşırı derecede bağlı olduğu söylenir, annesi de İttihat Terakki üyesidir. Erzurum Valiliği sırasında yaptığı hizmetlerden dolayı Altın Liyakat Muharebe Madalyası ve fahri üsteğmen ve yüzbaşılık, bir yıl sonrada Harbiye Nezareti'nde yapılan bir törenle binbaşı rütbelerini almıştır.), 2731 **Mehmet Ubeydullah** Hatipoğlu-Ubeydullah Efendi (Sıra dışı ve ulemadan bir Jön Türk'tür, Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi, 4. ve 5. dönem de Beyazıt (Doğu Beyazıt) mebusu tayin edilmiştir, ünlü Türkçü Mahmut Esat Bozkurt'un dayısıdır), 2703 **Ferit Bey**-Hamal (Hamallar kahyası, İT katib-i Mesüllerinden, 1942 Varlık Vergisi tespit komisyonu üyesi olarak İttihat Terakki döneminde tamamlayamadığı gayri Müslimleri iktisadi hayattan silme işlemini varlık vergisi takdir komisyonlarındaki mevcudiyetiyle

---

[164] Karakol Cemiyeti kurucusu.

[165] Talat Paşa'nın Talimatıyla Edirne'de direniş örgütlemekle görevli (Zürcher E.J. Milli Mücadelede İttihatçılık s 137

[166] Nafıa Bakanı

[167] Cevdet Belbez, Enver Paşanın enistesidir. Kız kardeşi ile boşanınca, gözden düşmüş, valilikten alınmıştır. Miralay Behiç Erkin anılarında Enver'in kız kardeşinden boşanan Cevdet'in Paşa unvanının geri alınması için bir yasa teklifi hazırlattığını kaydeder.

tamamlamaya çalışmaktan kendini alamamıştır) **2757 Hacı Âdil Bey** Arda,[168] **2794 Ali Seyit Bey**,[169] **2682 Tevfik Hadi Bey** Mehmet Tevfik Hadi Baysal,[170] **2798 Mustafa Reşat** Mimaroğlu,[171] **2718 Zekeriya Zihni Bey** Baj, **2736 Ahmet Nesimi Bey** Sayman, **2737 Faik Bey** Öz, **2719 Ahmet Muammer Bey** Cankardeş, **2724 Ahmet Bey** Ahmet Faik Erner, **2752 Fahri Paşa** Fahrettin Türkan, **2698 Fazıl Berki Bey** Tümtürk, **2686 Sabit Bey** Sağırolu,**2687 Veli Necdet Bey** Sünkıtay,[172] **2801 Basri Bey** Gen Basri Saran, **2807 Süleyman Faik Paşa**, 2810 **Hoca İlyas Sami Bey** Muş, 2816 **Mehmet Nuri Bey** Baloş, **2817 Mehmet Ali Bey**,[173] **2782 Ali Sait Paşa**, General Akbaytugan, 2790 **Eczacı Mehmet** Eczacıbaşı, 2706 **Hoca Rıfat Efendi**,[174] **2712 Hilmi Bey** Musa Hilmi Demokan, **2733 Memduh Bey** Memduh Sermet.[175]

Malta Yarenleri, Malta dönüşü Anadolu'ya geçip Kemalist rejimin kadrolarını oluşturup önemli görevlere getirilmişlerdir. Listedekilerle Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve Ermeni Soykırımını gerçekleştiren Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarıyla aynılığı bugün sadece bir ayrıntıdır.

Trablusgarp Savaşı ve Kadroları

Trablusgarp Savaşı bir Teşkilat-ı Mahsusa'nın savaşıdır. Teşkilat-ı Mahsusa kadroları nerede olursa olsunlar, bu savaşa koşmuşlardır. **Enver, Ali fethi** yurt dışından derhal Trablusgarp'a geldikleri gibi diğerleri derhal intikal ederek direnişi başlatmışlar, yerel güçlerle İtalyanlar karşı direnişi örgütlemişlerdir.

Direnişi örgütleyenlerin başında **M. Kemal** gelmektedir. Mustafa Kemal Derne bölgesinin komutanıdır. "[M. Kemal] 15

---

[168] Kemalist dönemde adana ve Bursa Valisi, Reji idaresi Gen Müd, son görevi İst Ün Hukuk Fakültesinde Prof.

[169] İT İzmir Mebusu ve Kemalist dönemde milletvekili, Adalet Bakanı

[170] Ünlü valilerden.

[171] Vali, Danıştay Başkanı.

[172] ATO Yönetim Kurulu üyesi, Başkanı, TTK üyesi.

[173] Ruşen Eşref Ünaydın'ın kayınpederi.

[174] İttihat ve Terakki delegesi, İzmit bölgesi Milli mücadele önderlerinden, Malta'da yağmadan suçlanmaktadır.

[175] Erzincan, Bitlis, Musul Eski valisi 1922 tarihinde İzmir'e iş kurmaya giderken trafik kazasında öldü.

Ekim 1911'de Trablusgarp'a hareket eden Rus bandıralı bir gemidedir. TANİN gazetesi muhabiri Mustafa Şerif adına düzenlenmiş kimliği taşımaktadır. Mustafa Kemal, Mısır'da hastalanır, bir süre orada kalır. Trablusgarp'a sonradan geçer. Mustafa Kemal'in daha önce de gene gizli serviste görev aldığı biliniyor.

Philip H. Stoddard'ın Princeton Üniversitesi'ne sunduğu *Teşkilat-ı Mahsusa* başlıklı doktora tezinde Mustafa Kemal, teşkilatın kadrosu içinde yer almaktadır. 31 Mart Vakası'nın ardından, topraklarını savunma gereğini duyan pek çok gönüllü subay gibi o da teşkilata girmiştir."[176]

Fethi Bey (Okyar) Teşkilat-ı Mahsusacıların kadro halinde Trablusgarp Savaşında yer aldıklarını söyler.[177]

Savaş rütbelilerin savaşıdır. Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarına dayanır ve denebilir ki Teşkilat ilk sınavı bu savaşta vermiştir, Hükümet Doğrudan doğruya ve resmen bu eylemle ilgilenmekten çekinir. Bir süre ayda 15 bin altın vererek eylemleri sahip çıkmadan destekler. Hükümet bu savaşın içinde gözükerek eylemin resmiyete dökülmesini özellikle istememektedir, el altından destek verdiği Teşkilat, savaşı İTC ile koordinasyon içinde yürütecektir. Cemiyet'te koordinasyon ve haberleşmeyi Merkez-i umumi adına Ahmet **Şükrü Bey** ve **Kara Kemal** Bey yürütür. Trablusgarp'taki ünlülerden **Rauf Orbay**, **Süleyman Askeri**, **Ömer Naci**, **Cevat Abbas** Gürer, **Atıf** Kamçıl, **Kuşçubaşı** Eşref, **Sapancalı Hakkı**, **Kel Ali** Çetinkaya, **Çerkes Reşit** Bey, **İbrahim Süreyya** Yiğit, **Fuat Balkan**, **İskeçeli Arif Yakup Cemil** Mustafa Kemal'in yol arkadaşıdır, Dr. **İbrahim Tali** Öngören, Başbakanlardan **Dr. Refik Saydam**, Paşalardan **Halil Kut**, **Nuri Killigil** gibi Teşkilat-ı Mahsusa ünlülerini sayabiliriz.

Şahıslar bunlarla sınırlı değildir, Savaşın kadrolarına baktığımızda Milli Mücadelenin önemli kumandanlarına rastlamaktayız, Milli Mücadelenin kumandanları da ilk sınavlarını burada verdiklerini de söyleyebiliriz.

---

[176] Güneri Cıvaoğlu **Mustafa Kemal gizli serviste... Milliyet** 10.1.2007

[177] Okyar Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Y. 1980, s 199

Trablusgarp'tan geçen Milli Mücadele kadroları. **Nazif** (Gen. Kayacık), **Cevat** (Gen. Çobanlı), **Mehmet Nurettin** (Gen. Sakallı), **Alb Hasan Mümtaz** (Çeçen), **Mehmet Emin** (Gen. Yazgan), **Gen Süleyman Sabri**, Ali Sait (Gen. Akbaytugan), **Mustafa Fevzi** (Gen. Çakmak), **Alb Reşat** Çiğiltepe, **Alb Hacı Mehmet Arif** (Ürgüç), **Mehmet Muhittin** (Gen. Kurtiş), **Alb Şefik** Aker, **Yusuf İzzet** (Gen. Met), **Sami Sabit** (Gen. Karaman), **Hüseyin Nurettin** (Gen. Özsu), **Sıtkı** (Gen. Üke), **Alb Mahmut Nedim** (Hendek), **Alb Ahmet Nuri** (Öztekin), **Cavit** (Gen. Erdal), **Mehmet Selahattin** (Gen. Adil, mebus), **Ali Fuat** (Gen. Cebesoy), **Alb İsmail Hakkı**, **Alb Ahmet Fuat**(Bulca, Mebus THK. Bşk.), **Şevket Seyfi** (Gen Düzgören, mebus), Alb. **Mehmet Nuri** (Conker, mebus, Meclis Bşk. V.), **Cemil Cahit** (Gen Toydemir, MSB, Mebus), **Mehmet Emin** (Gen. Koral) **Albay Sadullah** Güney (Seyrüsefain Gen. Md.), **Mehmet Kenan** (Gen. Dalbaşar), **Abdurrahman Nafiz** (Gen. Gürman, Kurucu Meclis üyesi), **Alaeddin** (Gen. Koval), **Aşir** (Gen. Ath, Kütahya ve Antep Mebusu), **Deli Halit** (Gen. Karsıalan, Kars mebusu), **Yrb. Şefik Avni** (Özüdoğru), **Ahmet Naci** (Gen. Tınaz, Bursa, Ankara mebusu, Milli Müdafaa Bakanı), **Ömer Halis** (Gen. Bıyıktay), **Ahmet** (Gen. Derviş), **Mehmet Salih** (Gen. Omurtak, Genelkurmay Başk), **Abl Mehmet Nazım**, Nazif (Gen Kayacık), **Rüştü** (Gen. Sakarya), **Mehmet Emin** (Gen Yazgan), **Muhittin** (Gen. Kurtiş) **Kazım** (Gen. İnanç Samsun Valisi), **Kazım** (Gen. Dirik, Bitlis ve İzmir Valisi), **Dnz. Alb. Celal**, **Mehmet Hayrettin**, **Hulusi** (Gen. Gökdalay), **Dnz. Yrb. Mustafa Fahri**, **Dnz. Yrb. Şevket Doruker**, **Dnz Bnb Necip Okaner.**

Tesbit edebildiğimiz bu savaşçı rütbeliler, Kemalist dönemin en önemli komutanlarıdır.

Trablusgarp kadrolarını Balkan Savaşının çekirdek kadrosu olarak birinci ve ikinci Balkan savaşlarında da görmekteyiz.

Bütün bu örneklediğimiz önemli olayların kadrolarına baktığımızda Kemalist kadroların çekirdeğinin, İttihatçıların çelik çekirdeği Harekât Ordusu, Teşkilat-ı Mahsusa, Trablusgarp kadroları, Balkan ve Malta Sürgünleriyle aynı kadrolar olduğu görülmektedir, Kemalistler, kadro olarak İttihatçıların çelik çekirdeğinin devamıdırlar. Milli Mücadele bu olaylarda prova

yaparak "tecrübe" kazanan bu ittihatçı kadroların Anadolu'daki mücadelesidir.

Türk Siyasal Sisteminde Resmi İdeoloji

İsmail BEŞİKÇİ

Resmi ideoloji Türk siyasal sisteminin en önemli kurumudur. Resmi ideoloji Türk siyasal sistemini belirleyen ve yönlendiren temel bir kurumdur. Resmi ideoloji sadece siyasal sistemi belirlemiyor, düşün hayatını da belirliyor ve yönlendiriyor. Resmi ideoloji bilimi, sanatı, hukuku, toplumsal hayatı da belirlemekte ve yönlendirmektedir. Örneğin bilim kavramını ele alalım. Bilimin her şeyden önce gerçeği araştırmak, gerçeğe yaklaşmak olarak ifade edilen bir anlamı vardır. Bilim kavramı insanlarda böyle bir çağrışım yapar ama Türkiye'de bilimin amacı gerçeği ortaya çıkarmak, gerçeğe yaklaşmak değil bilakis gerçeği gizlemektir, gerçeği saptırmaktır. Resmi ideolojinin tarih, sosyoloji, siyaset bilimler, antropoloji, ekonomi gibi sosyal bilimlere, hukuka verdiği görev budur. Kürt sorununda, Ermeni soykırımında, Alevilik sorununda, azınlıklar sorununda durum böyledir. Yönetim, bu konularda somut gerçekliklerin ortaya çıkmamaması için düşün yasaklarına her zaman ihtiyaç duyar. Gerçekleri gizleme, gerçekleri saptırma işine bilim denilmesi doğru değildir. Türkiye'de, üniversitelerde, basında, yargı organlarında, resmi ideolojinin bilgilerine, resmi ideolojinin kabullerine "bilim" deniyor. Halbuki, bilim sınırsız bir düşün özgürlüğünü, sınırsız ifade özgürlüğünü gerekli kılar. Bilim ortamının oluşmasının temel koşulları bunlardır. Resmi ideoloji ise, yasaklarla ayakta duran bir kurumdur. 1960'ları ve daha sonraki yılları düşünelim. Resmi ideoloji Kürtleri Türk sayıyordu. Kürtlerin de Orta Asya'dan gelen bir Türk boyu olduğunu söylüyordu. Kürtçe diye bir dil olmadığını, 'Kürtçe denen dil'in Türkçenin ilkel bir ağzı olduğunu ileri sürüyordu.

Tarih, sosyoloji, siyaset bilimleri, antropoloji, hukuk, ekonomi profesörleri de basın mensupları, yazarlar ve yargıçlar da bu düşünceleri, bu görüşleri doğrulamak için yoğun bir çaba sarf ederlerdi. Kürtlerden, Kürtçe'den söz edenler ise çok ağır idari ve cezai yaptırımlarla karşılaşırlardı. Bu konularla ilgili davalarda, yukarıda sözü edilen sosyal bilimler profesörleri, mahkemelerin isteği üzerine, resmi düşünceyi, resmi görüşü doğrulayan "bilirkişi" raporları hazırlarlardı. 1950'leri, 1960'ları ve sonrasını düşünelim. Kürtlerle, Kürtçe ile ilgili araştırmaları, incelemeleri, bunlarla ilgili davaları düşünelim. Bu süreçte bilimin görevi, gerçekleri araştırmak, gün ışığına çıkarmak mı oluyor, gerçekleri gizlemek, saptırmak mı oluyor?

Resmi ideoloji günümüzde Alevileri Müslüman kabul ediyor. Resmi ideoloji, Aleviliğin aynı zamanda Türklük olduğunu vurguluyor. Resmi ideolojinin görüşü bu doğrultudadır. Günümüzün sosyal bilimleri ise, Alevilerin Müslümanlığını ve Türklüğünü ortaya koyabilmek için yoğun bir çaba harcıyor. Aleviliğin, Müslümanlığın Türk yorumu olduğunu söylüyor. Bilim yine toplumsal gerçeği ortaya çıkarmanın, toplumsal gerçeğe yaklaşmanın peşinde değil, gerçekleri gizlemenin, gerçekleri saptırmanın peşindedir. Böyle bir sistem her zaman düşün yasaklarına gereksinim duyar. Siyasal sistem ancak düşün yasaklarıyla, somut gerçekliklerin tartışılmasını, bilinmesini engelleyebiliyor.

Resmi ideoloji herhangi bir ideoloji değildir. Resmi ideoloji devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla korunan ve kollanan bir ideolojidir. Resmi ideolojini direktiflerine uymadığınız zaman, resmi ideolojiyi eleştirdiğiniz zaman bazı idari ve cezai yaptırımlarla karşılaşmanız büyük bir olasılıktır. Bilim ortamının oluşmasını engelleyen temel anlayış, sistematik uygulama budur. Halbuki bilim, sınırsız düşün özgürlüğü, sınırsız ifade özgürlüğü ortamında gelişir. Resmi ideolojinin düşün yasaklarıyla tartışmaları engellediği bilinmektedir.

Resmi ideolojiye sahip bir devlet demokratik bir devlet değildir. Burada ifade özgürlüğü yoğun bir baskıyla, kısıtlamayla karşı karşıyadır. İfade özgürlüğünün baskı ve kısıtlama altında olduğu bir devletin demokratik olmasından söz edilemez. Ama Türkiye'de devlet, kendini demokratik kavramlarla, demokra-

tik terminolojiyle gizleyebilmektedir. Seçim, siyasal partiler, parlamento, milletvekili dokunulmazlığı, kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü, özerk üniversite, sivil toplum örgütleri gibi kavramlar resmi ideolojiyi, resmi ideolojinin gereği olan uygulamaları gizleyebilmektedir. Antidemokratik bir siyasal sistemi, demokratik diye göstermek, başkalarının da böyle kabul etmelerini sağlamak Türk siyasal sisteminin büyük bir başarısıdır. Resmi ideolojinin bilgilerinin bilim diye sunulması, resmi ideolojinin bilgilerinin bilim olarak kabul edilmesi resmi ideolojinin ayrı bir başarısıdır.

Bir siyaset teorisi başlıca üç soruya cevap bulmaya çalışmaktadır. 1) Devleti ve toplumu kimler yönetmelidir? 2) Devleti ve toplumu yönetenlerin meşruluğunun kaynağı nedir? Yönetenlerin meşru kabul edilmesinin koşulları nelerdir? 3) Bu yöneticiler nasıl belirlenmektedir? Bir siyaset teorisi bu üç soruya makul cevaplar bulmaya çalışır. Resmi ideolojiye sahip bir devlette bu üç soruya da resmi ideolojinin anlayışına, resmi ideolojinin direktiflerine göre cevap verilir. Siyasal ve toplumsal kurumlaşmalar bu direktifler çerçevesinde gelişir. Siyasetin sınırlarını belirleyen bazı kurucu ve düzenleyici normlar vardır. Anayasa, siyasal partiler yasası, dernekler yasası, toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasası bu kurucu ve düzenleyici normları belirleyen yasalardır. Bunlar hep resmi ideolojinin anlayışına, resmi ideolojinin kabullerine, resmi ideolojinin direktiflerine göre belirlenir. Bu, aslında siyaset karşıtı bir ideolojidir. Siyasal aktörlerin özgürce faaliyet göstermesine engel olur. Resmi ideolojinin kabulleri ve direktifleri doğrultusunda siyaset kısıtlanmıştır. Resmi ideoloji devlet ve asker merkezli, düşüncelerin ve duyguların örgütlenmesi şeklinde belirir. Resmi ideolojiye Kemalist ideoloji demek de mümkündür. Dünyadaki küreselleşme, modernleşme ve kimliklerin öne çıkması, demokratikleşme ve katılım süreçleri resmi ideolojiyle yoğun bir şekilde çelişen bir içeriğe sahiptir. Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle ilişkileri sürecinde bu çelişkiler her zaman kendini göstermektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım isteği, bu isteğin yaşama geçmesi, resmi ideoloji kurumunun kırılmasına, etkilerinin en aza indirilmesine bağlıdır.

Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir devlet değildir. Çünkü resmi ideolojisi var. Bu duruma şu olguyla anlatmak mümkündür. JİTEM elemanlarından Abdülkadir Aygan yeniden Özgür Gündem gazetesinde, 2004 yılının Mart ve Nisan aylarında çok ciddi itiraflar yaptı. Bu itiraflarda örneğin Vedat Aydın'ın, Musa Anter'in, Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan'ın nasıl öldürüldüklerini, kimler tarafından öldürüldüklerini anlatıyor. Eşref Bitlis'in, Uğur Mumcu'nun öldürülmeleriyle ilgili bilgiler veriyor. JİTEM'ci Abdülkadir Aygan'ın itirafları kitap olarak da yayımlandı (İtirafçı, Bir JİTEM'ci anlattı, Hazırlayan: Timur Şahan, Uğur Balık, Aram Yayıncılık, Eylül 2004). Kitapta 'Musa Anter'in İnfaz Timi', 'Vedat Aydın'ın İnfaz Timi', JİTEM'e destek veren devlet yetkililerinin isimleri de yer alıyor (s.128-138). Kitapta JİTEM'ci komutanlarla çekilmiş fotoğraflar da var (s.81). Abdülkadir Aygan, kaçırdıkları, sorguladıkları, öldürdükleri insanlara ait bilgiler verirken yer gösteriyor, zamanı belirtiyor, bu operasyona hangi JİTEM elemanlarının katıldığını anlatıyor, cesedi nereye attıklarını belirtiyor.

Türkiye demokratik bir devlet olsaydı, Abdülkadir Aygan'ın itirafları üzerine soruşturmalar açılırdı, bu cinayetlere karışanlar hakkında, bu kişileri yönlendirenler davalar açılırdı. Cumhuriyet savcıları bu davaları, bu itiraflar Yeniden Özgür Gündem gazetesinde yayınlandığı günlerde açarlardı. Gazetedeki anlatımları suç duyurusu kabul edip kendiliklerinden soruşturmalar açarlardı ama, hiçbir soruşturma açılmamıştır. Bu itiraflar görmezlikten, duymazlıktan, bilmezlikten gelinmektedir. Halbuki bu açıklamalar kitleler üzerinde çok derin etkiler yarattı. Örneğin bir ana baba yıllardır akıbeti hakkında sağlıklı bilgi sahibi olamadıkları oğulları hakkındaki bilgiyi Abdülkadir Aygan'ın açıklamalarından, itiraflarından öğrendiler. Gülü Aslan ve İzettin Aslan, oğulları Murat Aslan'dan 10 yıldır haber alamıyorlardı. Murat Aslan 10 Haziran 1994'te, Diyarbakır'da, Yenişehir semtinde iki arkadaşıyla yolda yürürken beyaz renkli Renault marka bir otomobile zorla bindirilerek kaçırılmıştı. Abdülkadir Aygan, Murat Aslan'ın nasıl kaçırıldığını, Nasıl Silopi'ye götürüldüğünü, nasıl sorgulandığını, nasıl öldürüldüğünü, cesedinin nasıl yakıldığını anlatıyordu.

Cesedin Silopi'de yakıldığı yeri de belirtiyordu. Ana baba, anlatılanların oğullarını çağrıştırdığını farkettiler. Baba bu anlatımlardan sonra, cesedin yakıldığı yerde araştırmalar yapmış. Bir çoban babaya, on yıl kadar önce böyle bir olayın yaşandığını, infazı uzaktan gördüğünü, birkaç gün sonra cesedin yanına vardığını, bir çukur açarak cesedi oraya gömdüğünü anlatmış. Bunun üzerine ana, baba, Diyarbakır İnsan Hakları Derneği'ne başvurmuşlar. İnsan Hakları Derneği ve Diyarbakır Barosu ile birlikte oluşturulan bir heyette Silopi Savcısı, doktor ve jandarma yetkilileri eşliğinde, söz konusu yerde mezarın bulunduğu yerde kazı yapılmış, cesede ulaşılmış. Baba cesedin ağız ve diş yapısından oğlu Murat Aslan'a ait olduğunu anlamış. Kemikler İstanbul Adli Tıp Kurumu'na gönderilmiş, ana babadan alınan DNA örnekleriyle karşılaştırılmış Adili Tıp Kurumu'nun 9.9.2004 tarihli ve 46375/1761 sayılı raporuyla cesedin Murat aslan2a ait olduğu belgelenmiş. Diyarbakır Barosu başkanı Av. Sezgin Tanrıkulu ve İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şube Başkanı Av. Selahattin Demirtaş 2 Şubat 2005 günü bu raporu açıkladılar (sözü edilen İtirafçı kitabı, s.57, s.204-206).

Bu olgu, Abdülkadir Aygan'ın itiraflarının gerçeği aksettirdiğini gösteriyor. Bu itiraflar bu açıdan da dikkat çekici oluyor.

Bu çerçevede ele alınması ve incelenmesi gereken başka bir olgu ise 'Susurluk Kazası'dır. 3 Kasım 1996'da Susurluk'a meydana gelen bu kazada özel savaş elemanları Abdullah Çatlı, Hüseyin Kocadağ ölmüş, milletvekili Sedat Edip Bucak yaralanmıştı. Bu medyada 'polis-siyaset-mafya ittifakı', 'polis-mafya-aşiret ittifakı', 'siyaset-mafya-aşiret ittifakı' olarak değerlendirilmişti. Bu olay üzerine Başbakanlık, 1997 yılı ortalarında Başbakanlık Teftiş Kurulu'nu olayla ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirdi. Başbakan o zaman Mesut Yılmaz'dı. Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanvekili Kutlu Savaş 'Susurluk Raporu' adı verilen bir rapor hazırlamıştı. Rapor 1998 yılı Ocak ayı başlarında tamamlandı. Rapor o günlerde basına açıklandı. 119 sayfalık raporun 68, 69, 70, 71, 75, 77, 78, 79, 80, 99, 103, 104 sayfaları, yani 12 sayfa sansürlenerek yayınlandı. 1 Şubat 1998 tarihli Radikal gazetesi raporu bu haliyle yayımladı. Raporda Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu cinayetiyle

(20 Ekim 1978), Prof. Dr. Ümit Doğanay cinayetiyle (20 Kasım 1979), Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil cinayetiyle (7 Aralık 1979) ilgili bilgiler de var. Cinayetleri işleyenler, azmettirenler belirtiliyor. Raporda Vedat Aydın (5 Temmuz 1991), Musa Anter (20 Eylül 1992), Mehmet Sincar (5 Eylül 1993) cinayetleriyle ilgili bilgiler de var. Kürt işadamları Behçet Cantürk, Recep Kuzucu (12 Ocak 1994), Savaş Buldan, Hacı Karay, Adnan Yıldırım (3 Haziran 1994) cinayetleri de söz konusu ediliyor. Avukat Yusuf Ekinci (25 Şubat 1994), Av. Medet Serhat (11 Kasım 1994) cinayetleri belirtiliyor. Daha pek çok cinayet hakkında bilgiler var. Gizli devlet tarafından örgütlenen, cinayete teşvik edilen çeteler var. Çeteler tarafından yürütülen uyuşturucu ticareti var. Bu ticarette devlet olanaklarının kullanıldığı da biliniyor. Bütün bunlar hakkında ciddi soruşturmalar, davalar açılmadığı biliniyor.

Aslında soruşturmalardan, davalardan önce demokratik bir devlette bu çetelerin nasıl oluşabildiği, nasıl faaliyet yürütebildiği, birbiri ardına cinayetler işlediği üzerinde durmak gerekiyor. Gerek JİTEM'ci Abdülkadir Aygan'ın itirafları, gerek Kutlu Savaş'ın hazırladığı Susurluk raporuna bu yönden bakmak gerekiyor.

Kürt bilgesi Musa Anter 20 Eylül 1992 tarihinde Diyarbakır'da katledilmişti. Yaşar kemal 2005 yılında, Musa Anter'in öldürülüşünün yıldönümünde yaptığı bir konuşmada şöyle diyor: "Benimki belki de tuhaf bir inanç. Ben hiçbir insanın, gözlerini kan bürümüş de olsa, işkenceci de olsa, yüzlerce insanın katili de olsa, Musa Anter gibilerine kıyabileceğine inanmazdım" (Esmer Dergisinde, Aydınlığın Onuru başlığıyla yayınlanan yazı, sayı 9, Eylül 2005, s. 23).

Ama Musa Anter katledilmiştir. Canileri örgütleyenler, teşvik edenler besbellidir. Fakat onlar hakkında hiçbir soruşturma açılmamıştır. Belki de bu caniler bu tür cinayetlerini hala sürdürüyorlar. Bütün bunlar devletin demokratik olmadığının, önemli, ciddi göstergesidir.

JİTEM'ci Abdülkadir Aygan'ın itiraflarının neden dikkate alınmadığı, bunların neden bir suç duyurusu kabul edilmediği, Susurluk'un neden üstünün kapatıldığı artık daha iyi anlaşılıyor. 9 Kasım 2005 günü Şemdinli'de Umut Kitabevi'nin bom-

balanması, Eylül-Ekim Kasım 2005'te, Yüksekova'da, Şemdinli'de meydana gelen bombalamalar, çetelerin faaliyetlerini sürdürdüklerini gösteriyor. 9 Kasım günü Şemdinli'de Umut Kitabevi'ni bombalayanların, derin devlet elemanı olduğu, aracın jandarmaya ait olduğu, bombalamayı askerlerin gerçekleştirdiği, bunların yakalandığı, polise teslim edildiği, polisin bu bombacıları serbest bıraktığı biliniyor.

Resmi İdeolojinin Niteliği

Resmi ideolojiyi nasıl kavramak gerekir? "Türkiye Cumhuriyeti Türk milliyetçiliğine dayalı, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devletidir" denir. "Türkiye Cumhuriyeti, Türk milliyetçiliğine dayalı üniter bir devlettir" denir. Burada farklılıklarla birlikte yaşayan değil, farklılıkları asimile ederek, asimile olmamakta direnenleri yok ederek yaşayan bir anlayış söz konusudur. Bu, siyaseti sınırlayan, resmi ideolojinin direktiflerini öne çıkaran bir ideolojidir. Devlet ve asker merkezli düşüncelerin örgütlenmesiyle ortaya çıkan bir ideolojidir. Buna Kemalist ideoloji demek de mümkündür. Bugün önemli toplumsal farklılıkları iki kategoride toplamak mümkündür. Birinci kategoride Müslüman olmayan azınlıklar vardır. Bunlar Hıristiyanlar, Yahudiler ve Ezidilerdir. Hıristiyanlar içinde Ermeniler ve Rumlarla birlikte, Süryanileri de saymak gerekir. İkinci kategoride ise Türk olmayan Müslümanlar vardır. Bunlar, Kürtler, Çerkezler ve Lazlardır. Bugün önemli toplumsal ve siyasal sorun olarak Kürtler ve Aleviler vardır. Resmi ideoloji Kürtleri Türk sayıyor ve Türkleştirmeye çalışıyor. ç Alevileri ise Müslüman sayıyor,i Müslümanlaştırmaya çalışıyor.

12-15 yıl öncesine kadar Kürtler ve Kürtçe inkar ediliyordu. Kürtlerin aslının Türk olduğu, Kürtçe diye bilinen bir dil olmadığı, 'Kürtçe denen dil'in de aslının Türkçe olduğu söylenirdi. Kürtlerden, Kürtçe'den, Kürdistan'dan söz edenlere çok ağır cezalar verilirdi. Cezai yaptırımlar yanında, idari yaptırımlar da gündeme gelirdi. Bu cezalar 1950'lerde, 1960'larda, 1970'kerde, 1980'lerde sistematik bir şekilde uygulandı... Bu aşıldı. "Kürdüm" demek, "Kürtler vardır, Kürtler Türk değildir", "Kürtçe vardır, Kürtçe Türkçe değildir" demek artık suç değil... Yeni aşamada ise "Kürdüm" demek, "Kürtçe ayrı bir

dildir demek suç değildir ama Kürtlerin milli ve demokratik talepleri vardır demek suçtur" denildi. 1990'lar, 2000'lerin başları da böyle geçti. Giderek bu da aşıldı. "Kürtlerin milli ve demokratik talepleri vardır" demek de artık suç oluşturmayabiliyor. Ama günümüzde Kürt sorunuyla uğraşmak, bu konuları anlamaya, kavramaya çalışmak yine suç kapsamındadır. Şimdiki anlayış şudur: "Kürtlerin demokratik talepleri vardır ama bunlar tek millet, tek dil, tek bayrak, tek vatan, tek devlet çerçevesinde dile getirilmelidir, bu çerçevede çözüm aranmalıdır" deniyor. Sorunu bu çerçevede dile getirmeyen konuşmalar, yazılar, kitaplar yine suçlu kabul ediliyor.

Resmi görüşün önemli bir özelliği var. Resmi ideolojide özeleştiri yapmak diye bir kavram yoktur. Örneğin 1950'ler 1960'lar, 1970'ler, 1980'ler hep Kürtlerin Kürtçe'nin inkârıyla geçti. 1991'de Kürtlerin var olduğu, insanların kendilerine Kürdüm diyebilecekleri kabul edildi. İnsanların evlerinde ahırlarında, tarlalarında, kendi dilleriyle konuşabilecekleri dile getirildi. Kürt realitesinin tanındığı söylendi. Ama bu geçişte hiçbir özeleştiri yoktu. Geçmişte Kürtlerin ve Kürtçe'nin varlığını inkar, bu inkar da şöyle bir durum ortaya çıkarıyordu. "Bu yanlıştı, artık böyle yamayacağız, bu politikanın terk edilmesi gerektiğini anladık.. vs." denmiyor. Özeleştiri yapılmamasının temel nedeni, Kürtlere karşı yürütülen temel politikanın başka yollarla sürdürülmesi isteğinden dolayıdır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 10 ağustos 2005 tarihinde Ankara'da Türk aydınlarıyla görüştü. Türk aydın girişiminin sözcülüğünü Prof. Dr. Gencay Gürsoy yapıyordu. Bu görüşme sırasında başbakan Kürt sorunun varlığından, geçmişte devletin de hataları olduğundan da söz etti. Sorunu demokrasiyi çoğaltarak çözeceklerini söyledi. Recep Tayyip Erdoğan 12 Ağustos 2005'te Diyarbakır'da benzer açıklamalar yaptı. Diyarbakır ziyaretinde başbakanın 600-700 kişi tarafından karşılanması, Başbakanı çok az Kürdün dinlemesi ayrı bir olaydı. Örneğin programda Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanı DEHAP'lı Osman Baydemir'i ziyaret yoktu. Başbakan Ağustos ayı sonlarında Amerika Birleşik devletlerindeydi. Orada basın mensuplarıyla konuşurken Kürt sorunundan da söz etti, "Kürt sorunu var ama, bu, tek millet, tek bayrak, tek dil, tek

vatan, tek devlet anlayışı içinde çözülecektir" dedi. Başbakan daha sonraki günlerde Kürt sorununa ilişkin açıklamalarını bu şekilde dile getirdi böylece başbakan Recep Tayyip Erdoğan Türk aydınlarıyla yaptığı görüşmede ortaya koyduğu açılımı ABD'de yaptığı bir açıklama sırasında boğmuş oldu. "Kürt yoktur, herkes Türk'tür" demekle, "Kürt sorunu vardır ama bu sorun, tek millet, tek dil, tek bayrak, tek vatan, tek devlet anlayışı içinde çözülecektir" demek birbirine çok yakın bir söylemdir. Başbakan daha sonraki günlerde de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının üst kimlik olarak kabul edilmesini istiyor. Türk kimliği de alt kimlik olarak kabul edilmeden bu tür tartışmaların sonuç alıcı olması mümkün değildir.

Yukarıda, devletin Kürtleri ve Kürtçe'yi uzun yıllar inkâr ettiğini, 90'lardan itibaren Kürt realitesinin kabul edildiğini, fakat bu geçişte bir özeleştiri yapılmadığını belirtmiştim. Aslında resmi ideoloji bunu bir çelişki olarak görmemektedir. Burada, resmi ideolojinin temel anlayışı hikmet-i hükümet anlayışıdır. Önemli olan devletin çıkarlarıdır. 1990'lardan önce, Kürtlerin ve Kürtçe'nin varlığını inkâr etmek devletin çıkarlarını daha çok koruyordu. 1990'lardan sonra ise Kürt realitesini kabul etmek devletin çıkarlarını daha iyi koruyor anlayışı var. Her iki durumda da, uygulamada görülen temel politikanın asimilasyon olduğu açıktır.

Bugün devleti ve hükümeti meşgul eden diğer b,r toplumsal sorun ise Aleviler sorunudur. Devletle hükümet Alevileri Müslüman saymaktadır. Müslümanlaştırmaya çalışmaktadır. Devletin Alevilerle ilgili görüşü, Alevilerin Türk ve Müslüman olduğudur. Resmi görüş Aleviliği, Müslümanlığın Türk yorumu olarak değerlendirmektedir. Aleviliğin, Orta Asya'dan göç eden Türklerin getirdiği bir inanç olduğu, Şamanlıkla çok yakın ilişkileri olduğunu söylemektedir. "Alevilik Şamanlığın Müslümanlıkla yaptığı bir sentezdir" denmektedir. "Kürt olan Aleviler de vardır" denildiğinde ise, "Onların aslı Türk'tür, sonradan Kürtleşmişlerdir" denilmektedir. Halbuki Alevilik ayrı bir inançtır. Musevilik gibi, Hıristiyanlık gibi, Müslümanlık gibi bir inançtır. Mezopotamya'da ve Anadolu'da Müslümanlıktan çok önceki asırlardan beri yaşayan bir inançtır. Şamanlıkla da hiçbir ılgisi yoktur. Alevilik çoğu zaman da Şiilik-

le karıştırılmaktadır. Şiilik elbette Müslümanlıktır. Ama Aleviliğin, Şiilikle de hiçbir ilişkisi yoktur. Günümüzde Aleviliğin "Ali taraftarlığı" olduğu söylenmektedir. 4. Halife Ali'ye bağlı olanlara Alevi denilmektedir. Bu çerçevede devlet ve hükümet adamaları, "Alevilik, Hz. Ali'ye bağlı olmaksa, Alevilik Hz. Ali'yi sevmekse biz Ali'yi herkesten çok seviyoruz, biz Ali'ye herkesten çok bağlıyız" denmektedir. Aleviler devlet ve hükümetin, Diyanet İşleri Başkanlığının bu tür söylemlerine kızmaktadır. Fiili olarak da Ali'ye, Hasan'a, Hüseyin'e, 12 imamlara bağlı bir inanç yaşamaktadır. Ali, Hasan, Hüseyin, 12 imamlar söylemin sık sık dile getirmektedir. Örneğin "üçler" denildiği zaman, "Allah, Muhammed, Ali" akıllarına gelmektedir. Ali, Hasan, Hüseyin, 12 imamlar, Şiilikle ilgili kavramlardır. Şiiliğin kavramlarıdır. Bu kavramların inancına ne zaman sokulduğu, nasıl sokulduğu ciddi bir inceleme araştırma konusudur. Aleviliğe Şamanlık anlayışının, Şaman inancının ne zaman sokulduğu, nasıl sokulduğu yine ciddi araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Tarihsel Gelişim

Resmî ideolojinin nasıl oluştuğuna, tarihsel gelişimine bakmakta yarar vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık gibi akımlar vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında bütün Osmanlı uyrukları, Müslümanlar, Hıristiyanlar "Osmanlı" kavramı içinde değerlendirilmeye çalışılıyordu. Türkler, Araplar, Arnavutlar, Kürtler, Rumlar, Ermeniler, Sırplar, Hırvatlar, Bulgarlar, Romenler vs. Osmanlı kavramı içinde ele alınıyorlardı. 19. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyanlar imparatorluktan ayrılmaya başladılar. 1820'lerde Yunanlılar, 1870'lerde Sırplar, Hırvatlar, Bulgarlar, Romenler imparatorluktan ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmaya başladılar. Bu bakımdan Osmanlılık düşüncesinin imparatorluktaki halkları bir arada tutacak bir çözüm olmadığı anlaşıldı. 1870'lerde II. Abdülhamit'in padişahlığı döneminde (1876-1909) İslamcılık anlayışı geliştirilmeye çalışıldı. Bu, İslam kavimlerinin bir arada, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde tutulmasını amaçlayan bir anlayıştı. Yunanlar, Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar, Romenler gibi Hıristiyan halklar imparator-

luktan şu veya bu şekilde ayrılmışlardı. Kürtler, Araplar, Boşnaklar, Çerkezler, Lazlar gibi Müslüman halklar imparatorluk içinde tutulmalıydı. İslamcılık, bu anlayışın gerçekleşmesine hizmet ediyordu. Ama, Araplar, Arnavutlar da imparatorluktan ayrılmanın yollarını arıyorlardı. Gerek Araplarda, gerek Arnavutlarda milli hareketler gelişiyordu. 1910-1912 Balkan savaşı, savaşın yenilgiyle sonuçlanması, Arap, Arnavut gibi Müslüman halkların Osmanlı yanında yer almaması, İslamcılık anlayışının da çözüm olmadığını ortaya koydu. İslamcılık anlayışı da Müslüman halkaları bir arada tutmaya yeterli olmuyordu. İşte bu yıllarda Türkçülük akımı güç kazandı. Türklerin aynı bayrak altında toplanması anlayışı güçlenmeye başladı. Bu düşünce, aydınlar, ordu mensupları, subaylar ve bürokrasideki bazı elemanlar tarafından savunulmaya başladı. Türkçülük, Tanzimat döneminde de vardı. II. Meşrutiyet döneminde de vardı fakat imparatorluk içindeki Türk olmayan halkların milli bilinç kazanmalarını tetikler endişesiyle Türklüğe vurgu yapılmıyordu. Osmanlıcılık derken de, İslamcılık derken de, Türk etnisi etrafında bir devlet tasarlanıyordu. Ama Balkan yenilgisinden sonra artık tamamen Türk unsura dayalı olan bir devlet tasarlanmaya başladı. Ama, Türklüğe vurgu yapılırken İslamiyet'e de ayrıca vurgu yapılıyordu. Türk demek Müslüman demekti, Müslümanlık da önce Türklüğü çağrıştırıyordu. İttihatçıların böyle bir anlayışı vardı. Osmanlı devletini, Türk unsuru etrafında yeniden örgütlemek İttihat ve Terakki'nin çok önemli bir çabası oldu ama Osmanlı devletinin Türk unsuru etrafında yeniden örgütlenmesinde çok önemli bazı pürüzler de vardı. Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Kızılbaşlar bu yolda çok önemli pürüzler olarak görülüyordu. Bunlarla nasıl başetmek gerekirdi? Bu hal çarelerin ortaya koymak için Türkçülük akımının nasıl geliştiğine bakmak gerekir.

Aralık 1908'de Türk Derneği kuruldu. 31 Ağustos 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu. 30 Kasım 1911'de Türk Yurdu Dergisi yayına başladı. 12 Mart 1912 tarihinde ise Türk Ocakları kuruldu. Türkçü akım bu yolda ilerlemeye başladı. Turancı düşünce ve Turancı hareket gelişti. Türkçülük akımı başka bir kanaldan daha gelişiyordu. Bu, Genç Kalemler dergisiydi. Ömer Seyfettin (1884-1920) ve Ali Canip Yöntem (1887-1976)

1910'ların başlarında yeni Türkçe, yeni dil üzerinde birbirleriyle yazışıyorlardı. Bu tartışmaya daha sonra Ziya Gökalp de (1876-1924) katıldı. O sırada Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Fırkası'nın Merkezi umumisine yeni seçilmişti. Genç Kalemler 11 Nisan 1911 tarihinden itibaren Selanik'de yayımlanmaya başlandı. Balkan yenilgisinden ve Selanik'in terkedilmesinden sonra Genç Kalemler dergisi İstanbul'a taşındı. Türk Yurdu ve Türk Ocakları bünyesinde yer aldı. Aynı dönemde Türkler Balkanlardan İstanbul'a, Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar.

İttihat ve Terakki'nin Temmuz 1910'da Selanik'te düzenlediği kongreden söz etmek gerekir. Bu kongrede Osmanlı devletinin Türklük esasına göre, Türk unsuru etrafında örgütlendirilmesinin gereği üzerinde ciddi bir şekilde durulmuştur. Osmanlı Devletinin geriye kalan sınırları içinde Türk esassına göre yeni bir devlet projesi üzerinde durulurken Rumlar, Ermeniler, Kürtler ve Aleviler önemli pürüzler olarak ortaya çıkıyordu. Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki Türklerle birleşme projesinde de Ermeniler ve Kürtler önemli engeller oluşturuyordu. Bu pürüzlerin şu veya bu şekilde halledilmesi önemli görülüyordu. Ekonominin millileştirilmesi de, İttihat ve Terakki yöneticilerini, örneğin Talat Paşa'nın çok yakından ilgilendiği bir konudur. Rumların ve Ermenilerin birikimlerinin Müslüman Türk unsurunun denetimine alınması için yoğun bir çaba sarfedilmektedir. Örneğin 1915'te yapılan bir sanayi sayımında İstanbul, Ege, Akdeniz havalisindeki sanayi tesislerinin, fabrikaların, atölyelerin vs. %95'inin Rumlara ve Ermenilere ait olduğu saptanmıştır. Müslüman Türk unsurun ekonomideki rolü, varlığı, çok cılızdır. İttihatçılar bu rolün artırılması için çaba sarfetmektedir. Sanayi tesislerinin Müslüman Türk unsurun denetimine verilmesi için planlar, projeler hazırlanmaktadır. Bu da ilk önce Ermenilerin ve Rumların elindeki birikimi akla getirmektedir. Bu projelerin, planların gizli yapıldığı, kapalı kapılar ardında tartışıldığı açıktır. Bu kongrede, Ermenilere, Rumlara, Kürtlere ve Alevilere ilişkin bazı kararlar da alındı. Bu kararlar gizliydi. Bu gizli kararları şu şekilde özetlemek mümkündür. Karadeniz havalisinde yaşayan Rumlar, Pontuslar, Ege'de, Orta Anadolu'da İstanbul'da yaşayan

Rumlar sürgün edilmelidir. İstanbul'da, doğu'da yaşayan Ermenilerin nüfusu çürütülmelidir. Ermenilerle birlikte, Asurilerin, Süryanilerin, Ezidilerin nüfusları da çürütülmelidir. Kürtlerin Türklüğe, Alevilerin Müslümanlığa asimilasyonu sağlanmalıdır. Bu dönemde Yahudiler için böyle sistematik bir politika düşünüldüğü, tasarlandığı kansında değilim. Bunun nedenlerinden biri ittihatçı, Türkçü, Turancı politikaların düşünülmesinde, saptanmasında Yahudi aydınlarının katkısının da olmasıdır. Turancı politikaların düşünülmesinde ve tasarlanmasında Yahudi aydınlarının önemli katkılar sağladığı bilinmektedir. İngiltereli Arthur Lumbary David (1811-1882), Macar Yahudisi Arminis Vanbery (1832-1918), David Leon Çahun (1841-1900), bu Yahudiler arasında sayabileceğimiz önemli kişilerdir. İttihatçılar Yahudileri kendi politikaları konusunda daha kolay bir şekilde seferber edebileceklerini düşünmektedir.

Görüldüğü gibi, İttihatçılar dört kategori için de birbirinden farklı projeler üretmektedirler. Rumlar, Pontuslar Yunanistan'a, Ege adalarına sürgün edilebilirler. 1910-1912 Balkan yenilgisinden sonra Balkanlardan çok sayıda Türk İstanbul'a, Anadolu'ya dönmek zorunda kalmışlardır. O günlerde bu yenilginin nedeni "iç düşmanlar" olarak değerlendirilen Rumlar ve Ermeniler olduğu şeklinde bir anlayış vardır. Rumların, Pontusların sürgününün, Ermenilerin nüfuslarının çürütülmesinin bu bakımdan gerekli olduğu düşünülmektedir. Rumlara sürgün, Ermenilere nüfus çürütmesi tasarlanmaktadır. Rumların sürgün edilebilecekleri bir alan vardır. Ermenileri ise yüzbinlerce nüfusu kabul edebilecek bir devlet yoktur. Ayrıca Ermenilere böyle bir politika uygulandığı zaman bu politikayı ve uygulamayı eleştirebilecek, Osmanlı devletini uluslar arası kurumlara şikayet edebilecek bir devlet yoktur. Örneğin 1894-1895'te, Sason'da, İstanbul'da, 1909'da Çukurova'da Ermenilere karşı çok ağır, çok kanlı bastırma politikaları uygulanmış, hiçbir Avrupa devletinin bu uygulamaları eleştirdiği, Osmanlı devletinin u uygulamalarından şikayetçi olduğu görülmemiştir. Bu durum İttihatçılara, Ermenilere karşı tasarlanan politikaların içeriği hakkında da bilgi vermektedir. Rumlara, Pontuslara ise Yunan devletinin arka çıkacağı, bu uygulamaları uluslar arası platformlara götürebileceği, Osmanlı devletini şikâyet edebile-

ceği düşünülmektedir. Bu bakımdan Rumlara Pontuslara, Ermenilere nazaran daha ılımlı politikalar, uygulamalar tasarlanmaktadır. Kürtler için uygulanması tasarlanan politika ise asimilasyondur. Kürtlerin Müslüman olduğu, Türklerle uzun asırlar din kardeşi olduğu, bu bakımdan kolayca Türklüğe asimile dilebilecekleri düşünülmektedir. Aleviler için tasarlana politika da asimilasyondur. İttihatçılar Türklüğün Müslümanlık olduğunu düşünmektedirler. Alevilerin de Müslümanlığa asimile dilmelerinin büyük bir gereklilik olduğunu dile getirmektedirler. İttihatçılar bu yıllarda Kürtler ve Aleviler üzerinde gözlemler, incelemeler başlattılar. "Aşiretlerin iskanı ve Muhacirler genel Müdürlüğü" adı altında bir birim kuruldu. "Aşiretlerin iskanı ve Muhacirler genel Müdürlüğü" 1918'de 'Kürtler' isimli bir kitap yayınladı. Kitapta, Kürtleri aslının Türk olduğu anlatılmaya çalışılıyor. Kürtçe diye bağımsız bir dilin olmadığı vurgulanıyor. Kürtçe'nin Türkçe, Arapça ve Farsça'nın karışımından oluşan bir dil olduğu belirtiliyor. Kitabının yazarının Dr. Fritz adlı bir Alman olduğu görülüyor. Aslında Dr. Fritz isimli bir Alman yok. Araştırmalar, Dr. Fritz'in Habil Adem takma adını kullanan bir İttihatçı olduğunu ortaya koyuyor. Dr. Fritz isminin, yani bir Alman isminin kitleler üzerinde daha inandırıcı etki yaratacağı düşünülüyor. İttihat ve Terakki döneminde, politik konularda, askeri konularda Almanya'nın Jön Türkler üzerinde çok büyük bir etkisi olduğu görülüyor. Habil Adem takma adıyla yazan ittihatçının İsmail Pelister olduğu da biliniyor. Kürtlerle birlikte Alevler üzerinde de gözlemler, araştırmalar yapılıyor. Baha Sait isimli bir ittihatçı 1914-1915 yıllarında, Alevilerin yaşadığı alanlarda araştırmalar gözlemler yapmıştır. Baha Sait'in çalışmaları 1926-27 yıllarında Türk Yurdu dergisinin 21, 22, 23, 24, 25 ve 26 sayılarında yayınlanmıştır. Baha Sait Bey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Dağıstanlı bir ailenin oğludur. 1882 yılında Çanakkale'nin Biga ilçesinde doğmuştur. Harp okulundan ve harp akademisinden mezun olmuş fakat orduda görev yapmamış, serbest çalışmayı tercih etmiştir. İttihat ve Terakki fırkasında Türk ocaklarında Milli Türk talebe cemiyetinde, Karakol cemiyeti gibi cemiyetlerde politika yapmış, sanat ve kültür sorunlarıyla ilgilenmiştir(bk. Nejat Bırdoğan, İttihat ve Terakki'nin Alevi-

lik, Bektaşilik Araştırması, Baha Sait Bey, 2. baskı, Berfin Yayınevi, 1995, s.7-12).

Ünsal Öztürk Osmanlı İmparatorluğu döneminde Alevi kavramının kullanılmadığını, Alevilerin kendilerine Hak 'Erenleri' dediğini, semah, sema gibi kavramlar yerine de 'pervaz', 'pervane','çarka dönme' gibi kavramlar kullandıklarını belirtmektedir (Damlanın içindeki gerçek, Alevlerin Büyük Sırrı, Yurt Kitap-Yayın, Kasım 2005, s.132). Osmanlı yönetimi ise Alevileri 'kızılbaş', 'sapkın', 'zındık', 'mülhit', 'münkir' gibi kavramlarla değerlendiriyordu (Ali Yıldırım, Osmanlı Engizisyonu, 2. Baskı, Piramit Yayınları, Mart 2004, s.133).

İttihat ve Terakki Fırkasında Türk unsura dayalı devlet ve toplum yaratma projesi nasıl gelişti? Temmuz 1910'da, Selanik'te düzenlenen kongreden söz etmiştik. Bu olayın diğer bir boyutu da şudur: İttihat ve Terakki Fırkasının Merkezi Umumi denen bir organı vardır. Merkezi Umumi'nin üç önemli üyesi her zaman Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Ziya Gökalp olmuşlardır. Merkezi Umumi'nin şüphesiz başka üyeleri de vardır. Fakat bu üç kişi Merkezi Umumi'nin devamlı üyeleridir. Her zaman belirleyici ve yönlendirici olmuşlardır. Bu üç kişi Merkezi Umumi'nin değişmez üyeleridir (Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul 1989, s.240 vd.)

Ziya Gökalp'in Dr. Nazım'ın, Dr. Bahattin Şakir'in yukarıda sözü edilen tasarımının düşünülmesinde, planlanmasında birinci derecede rol oynadıkları açıktır. Bu yıllarda İttihat ve Terakki Fırkasının esas beyni ise Talat Paşa'dır. Talat Paşa'nın da bu toplum tasarımında rol sahibi olduğu açıktır.

Türk unsura dayalı toplum anlayışına uygun politikalar Cumhuriyet yıllarında da aynen sürdürülmüştür. 30 Ocak 1923'te, Yani Lozan Konferansı sürecinde Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların mübadelesi konusunda sözleşme ve protokol imzalanmıştı. 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediyesi sınırları içinde yerleşmiş olan Rumlarla Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacaklardır. Bu sözleşme 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren uygulanmaya başlandı. 1914 sürgününden sonra geriye kalan

Rumlar da bu şekilde Türkiye'den uzaklaştırıldı. Türk unsura dayalı toplum projesi daha sonraki yıllarda da uygulandı. 1934 yılında Trakya'da yaşayan Museviler ağır baskılar karşısında kalırlar. Bu baskılardan sonra bu alanları ve Türkiye'yi terk ettiler. Kasım 1942'de Varlık Vergisi kanunu çıkarıldı. Bu kanun 11 Kasım 1942 ile Mart 1944 arasında kararlı bir şekilde uygulandı. Bu konuda Hıristiyan azınlıklara yani Rumlara ve Ermenilere ve de Musevilere çok ağır vergiler konuldu. Rum Ermeni ve Musevi işadamları bu çok ağır vergileri ödeyemediler. Bu süreç içinde taşınmazları Müslüman Türk unsura geçti. Bu vergileri ödeyemeyen azınlıklar mensupları Aşkale'ye, taşocaklarına, mecburi çalışmaya gönderildiler.

6-7 eylül 1955'tedki olaylar sırasında İstanbul ve İzmir'deki azınlıklar çok ağır zararlar gördüler. Selanik'teki Atatürk'ün doğduğu eve Yunanlılar tarafından bomba atıldığı şeklinde bir söylenti yayılmıştı. Bunun üzerine Mukabele-i Bilmisil olarak İstanbul'da ve İzmir'de başta Rumlar olmak üzere, azınlıkların evlerine işyerlerine yoğun saldırılar yapılmıştır. Bombayı atanın ise bir Türk olduğu, Türk istihbaratına bağlı bir kişi olduğu, daha sonraki yıllarda valilik yaptığı da biliniyor. Nüfusu Türkleştirme, Türk olmayanlardan arındırma, ekonomiyi Türkleştirme bu şekilde sürüp gidiyor. Özel harp Dairesi eski başkanlarından ve Milli Güvenlik Kurulu eski Genel Sekreteri, emekli orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu 9 Haziran 1991 tarihli Tempo dergisinde bu olayı açıklıyor. Emekli orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu şöyle diyor "6-7 Eylül 1955'te gerçekleşen saldırılar Özel Harp Dairesinin işiydi ve muhteşem bir örgütlenmeydi, amacına da ulaştı" Bu saldırılardan sonra Hıristiyan unsurlar, Museviler, özellikle Rumlar İstanbul'u ve Türkiye'yi terketmek zorunda kaldılar.

Yukarıda 30 Ocak 1923 tarihli Yunan hükümetiyle yapılan mübadele sözleşmesinde, İstanbul Rumlarının bu sözleşmenin hükümleri dışında tutulmasını dile getiren hükümler de vardı. Varlık Vergisi uygulamasıyla 6-7 Eylül'den sonraki süreçte sürgün politikaları bu kesimler için de uygulanmaya başladı. 1964'teki Kıbrıs bunalımından da Rum azınlığı yoğun bir şekilde etkilendi. 30 Ekim 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefail Antlaşması imzalanmıştı.

16 Eylül 1964'te Türkiye bu antlaşmayı tek taraflı bir şekilde bozdu. İstanbul'daki Rumların Türkiye'yi terketmesini emretti. Yine o yıllarda Bozcaada'ya ve Gökçeada'ya yarı açık cezaevi ve devlet üretme çiftlikleri kurdu. Her iki kurum da çok geniş kamulaştırmaları gerekli kılıyordu. Sonuçta bu adalarda yaşayan Rumlar da buraları terk etmek zorunda kaldılar. 20. yüzyıl başlarında İstanbul ve çevresinde 300 bin yaşadığı belirtiliyor. Bu rakam şimdi 1000 civarına inmiş. Bütün bu süreçte Rumların ve Ermenilerin, Süryanilerin ve Ezidilerin sayılarının azaldığı da açıktır.

Resmi İdeoloji Türk unsura dayalı Türk milliyetçiliğine dayalı bir ideolojidir. Din bu ideolojinin payandası olarak kullanılmaktadır. Fethullah Gülen ve cemaati bu sürecin önemli bir göstergesidir. Fethullah Gülen'in dünyanın dört bir tarafındaki okullarıyla yaygınlaştırılmaya çalışılan aslında Türklüktür. Türk yapılı İslam aracılığıyla bu okullar dünyada Türklüğü yaygınlaştırmaya çalışmaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu

Türk siyasal siteminde resmi ideolojinin belirleyici ve yönlendirici olması Türk siyasal siteminin, yönetimin yekpare olduğunu gösterir. Bu sistemde devlet ve hükümet çelişkisi diye bir sorun yoktur. Hükümet elbette resmi ideoloji doğrultusunda icraat yapar. Bunun otoriter, otokratik bir siyasal sitem olduğu açıktır. Bu otoriterlik anayasaldır. Milli güvenlik Kurulu anayasal bir kurumdur. Milli Güvenlik Kurulu'yla kurumsal otoriterlik ortaya çıkar. Bireysel değil, kurumsal bir otoriterlik vardır. Diktatörlük de bireysel değil kurumsaldır. Bunun en iyi örneği Süleyman Demirel'in açıklamalarıdır. 12 Mart 1971'de ve 12 Eylül 1980'de başbakan olduğu sırada, 28 Şubat 1997'de Cumhurbaşkanı olduğu bir sırada askeri müdahalelerle karşılaştığı halde bu müdahaleleri yoğun bir şekilde savunmaktadır. 29 Ağustos 2005 tarihli Radikal gazetesinde yayınladığı "'başarısız devlet' nedir" başlıklı yazısı bu bakımdan önemlidir. 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 11, 12, 13 Eylül 2005 tarihli Radikal Gazetesinde yayınlanan röportajı da önemlidir. "Süleyman Demirel 12 Eylül'ü Anlatıyor" başlıklı bu röportajı Radikal gazetesinden Murat Yetkin yapmıştı.

Yargı faaliyetleri, adalet anlayışı yine resmi ideoloji tarafından yönlendirilmektedir. Yargı kurumlarının, mahkemelerin el koyduğu bir olay, şüphesiz resmi görüşün anlayışı çerçevesinde çözümlenir. Siyasal nitelikli olaylarda durum böyledir. JİTEM'ci Abdülkadir Aygan'ın itirafları karşısında, Kutlu Savaş'ın hazırladığı Susurluk raporu karşısında devletin tutumunu daha önce belirtmiştim. Devletin, herhangi bir olay karşısında "olay yargıya intikal etmiştir, olaya yargı el koymuştur" açıklaması, nasıl çözüme kavuşturulacağının da işaretidir. Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Alevi sorunu, azınlıklar sorunu gibi sorunlarda durum açıkça böyledir. Örneğin faili meçhul denen cinayetler, eğer yargıya intikal etmişse bundan hiçbir şey çıkmaz. Yargıya baskı, direktif en çok bu olaylarda gerçekleşir. Ama yargının bağımsız olduğu en çok da bu dönemlerde bu baskıyı gerçekleştirenler tarafından dile getirilir. Mülki idare amirleri, asker bürokrasinin en yukarı mevkilerinde bulunanlar "yargı bağımsızdır" sloganının en çok bu süreçte dile getirirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk milliyetçiliğine dayanan üniter bir devlet olduğu vurgulanmaktadır. Devletin laik, sosyal ve demokratik bir hukuk devleti olduğu belirtilmektedir. Burada bir çelişki olduğu açıktır. Hem resmi ideolojiye sahip olmak, hem de demokratik olmak mümkün değildir. Hem JİTEM gibi gizli suikast devletine sahip olmak, hem hukuk devleti olmak mümkün değildir. Resmi görüşe sahip devletlerde düşün hayatının da resmi görüş tarafından belirlendiği ve yönlendirildiği açıktır. Düşün hayatının böylesine denetim ve baskı altına alındığı bir yerde bilim ortamı oluşmaz. Özgür düşünce, bilim gelişmez. İki üç yıl önceki kadar bir durumu hatırlayalım. İstanbul Üniversitesinin o zamanki Rektörü Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu, üniversitede ders yılını açış konuşmasında düşün özgürlüğüne, ifade özgürlüğüne karşı olduğunu söylüyordu. Düşün özgürlüğüne, ifade özgürlüğüne karşı olunarak, düşünceyi baskı altına alarak bilimin gelişmesi mümkün olabilir mi? Resmi ideolojinin herhangi bir ideoloji olmadığını, devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla korunan ve kollanan bir ideoloji olduğunu bir defa daha belirtmek gerekir.

Resmi ideolojinin önemli bir özelliği, demokratik kavramlarla, demokratik terminolojiyle, demokratik söylemlerle kendini gizliyor olmasıdır. 1960'lardaki 1970'lerdeki, 1980'lerdeki anayasa hukuku incelemelerine, anayasa hukuku kitaplarına, siyasal bilim kitaplarına, hukuk kitaplarına bakalım. Bu kitaplarda, incelemelerde, resmi ideoloji ile ilgili bir analize rastlanmaz. Bu profesörlere resmi ideolojiyi dile getirdiğiniz zaman, bunun demokrasiye aykırı bir kurum olduğunu vurguladığınız zaman, Türkiye'nin hassasiyetleri olduğunu, böyle bir kurumun gerekli olduğunu kararlı bir şekilde dile getirirler. Halbuki siyasetin sınırları resmi ideoloji tarafından çizilmiştir. Siyaset alanı oldukça daraltılmıştır.

Milli güvenlik Kurulu, Türkiye'nin siyasal hayatında rol oynayan çok önemli bir kurumdur. Atanmış bir kurumdur. Askerlerin ve sivillerin eşit ağırlığı var. Kurumun genel sekreteri 2004 yılına kadar bir askerdi. 2004 yılında yapılan bir anaysa değişikliğiyle kuruma sivil bir görevli atanmaya başladı. Bu anayasa değişikliği sırasında sivil üyelerin sayısında da artma oldu. Bütün bunlara rağmen Milli Güvenlik Kurulu militarist düşüncenin baskın odluğu bir kurumdur.

Milli Güvenlik Kurulu, siyaseti belirleyici ve yönlendirici olmasına rağmen uygulanan politikalardan, bu politikaların sonuçlarından sorumlu değildir. Sorumlu olan bu politikaları uygulayan, uygulamak zorunda olan hükümettir. Milli Güvenlik Kurulu, yetkili fakat sorumsuz, hükümet yetkisiz fakat sorumludur. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin Türkiye'nin gizli anayasası olduğu söylenir. Bu, kamuoyuna açıklanmamış bir belgedir. Türk siyasal hayatında bu belge "Kırmızı Kitap" olarak anılır. Anaysa dahil hiçbir yasa, Milli Güvenlik Siyaset belgesine aykırı hükümler taşıyamaz. Türkiye Büyük Millet Meclisinde anayasa değişikliklerinin ansı zor bir şekilde yapıldığı biliniyor. 550 milletvekilimden 367'sinin bu değişikliklere evet demesi gerekiyor. Bu oturumlar sırasında, değişiklik teklifleri konusunda birçok tartışma yapılıyor. Madde iki kere oylanıyor vs. peki, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi nasıl değişiyor? Kamuoyunun bilmediği, kamuoyuna açıklanmayan bu belge, nerede kimler arsında tartışılarak değiştiriliyor? Bu belgenin basına yansımaması da gerekiyor. Ekim 2005 sonla-

rında toplanan Milli güvenlik Kurulu, Milli güvenlik Siyaset Belgesi'ne son şeklini vermiş, bu belge ile ilgili bazı bilgiler basına da sızdırılmıştı. Başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı Abdullah Gül, bu belgenin kimler tarafından basına sızdırıldığının soruşturulmasını, sorumlular hakkında soruşturma açılmasını istemişti. Rejimin otoriter niteliği Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bu görüşmelerle ve tartışmalarla gizleniyor. Anayasa hukuku kitaplarına siyaset bilimleriyle ilgili incelemelere bakıldığı zaman Milli Güvenlik Kurulu'yla, Milli Güvenlik Siyaset belgesi ile ilgili analizlerin olmadığı da görülmektedir. 2945 sayılı ve 11.11.1983 tarihli Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda da gizli olan bazı maddeler var.

Türk siyasal hayatında siyasal partilerin, hükümetin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Milli Güvenlik Kurulu'nun ağırlığı karşısında hiçbir hükmü yoktur. Bunun demokratik düşünceyle, demokrasi anlayışıyla bağdaşır bir yönü de yoktur. Ama devlet kendisini demokratik bir devlet olarak anlatma gayreti içindedir.

Kürt sorunu, Ermeni soykırımı Alevi sorunu, azınlıklar sorunları resmi görüşün büyük bir duyarlılıkla üzerinde durduğu sorunlardır. Siyasal partilerin bu sorunlara bulaşmasına engel olmak için her türlü önlem alınır. Bu sorunları programına alan, i bunalar çözüm önerileri sunan partilerin kapatılması için davalar açılır. Bu siyasal partiler sürekli olarak idari ve cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalır. Üniversitenin de bu tür sorunlarla ilgilenmemesine özen gösterilir. Sorunlara özgürce yaklaşım, resmi ideolojiyi eletiri daha başından engellenmeye çalışılır. Üniversitedeki akademik hiyerarşi sorunlara özgürce yaklaşmaya, resmi ideolojinin eleştirilmesine izin vermez.

Bilim kavramının nasıl algılandığı konusunda bir olguya değinmek istiyorum. İstanbul'da üç üniversite, Boğaziçi Üniversitesi, Bilgi Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri, Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi" konulu bir uluslararası sempozyum düzenlemeye karar vermişler. Sempozyum 2005 yılı Mayıs ayı sonlarında Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilecekti. Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in, bazı kurumların şiddetli tepkisi

üzerine bu sempozyum yapılamadı, sempozyumun yapılması ertelendi. Aradan aylar geçti. Eylül başlarında üç üniversite tarafından tasarlanan sempozyumla ilgili bir açıklama yapıldı. Sempozyumun aynı katılımcılarla, aynı programla 23-25 Eylül 2005 tarihleri arasında, Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirileceği duyuruldu. Sempozyumun başlayacağı günden bir gün önce, yani 22 Eylül 2005 akşamı, sempozyuma ilgili olarak İstanbul idare Mahkemesi tarafından yürütmenin durdurulması kararı verildiği açıklandı. Hukukçular Birliği Yönetim Kurulu üyesi avukat Kemal Kerinçsiz İstanbul İdare Mahkemesine başvurarak, sempozyumun bilimsel olmadığını anlatmış, yürütmenin durdurulması kararı verilmesini istemişti. Avukat Kemal Kerinçsiz, yürütmenin durdurulması kararı verilmesini isterken, sempozyuma katılanların hangi kriterlerle seçildiğinin bilinmediğinin, tebliğ sunacakların neler söyleyeceklerinin bilinmediğini, sempozyuma katılanların yol masraflarının, yeme, içme, otel masraflarının nasıl karşılanacağının bilinmediğini söylüyor. Bunlardan dolay sempozyumun bilimsel olmadığını, bunun için de yürütmenin durdurulması kararı verilmesi gerektiğini vurguluyordu. İdare mahkemesi bu istem üzerine yürütmenin durdurulması kararı verdi. Bu karara üniversitenin ve avukatın çok farklı tepkileri oldu. Üniversite, mahkemenin kendi alanına girmeyen bir işle meşgul olduğunu, üniversitenin belirlediği konularla ilgili sempozyum düzenleyebileceğini, üniversite özerkliğinin bu anlama geldiğini belirtiyordu. İdarenin de mahkemelerin de, bilimsel bir sempozyuma müdahale edemeyeceğini belirtiyordu. Avukat ise yürütmenin durdurulması kararı veren mahkemenin, bilimsel bir karara verdiğini, bilim, in, devletin onurunu koruduğunu, esas bilimsel çabanın bundan sonra başlayacağını dile getiriyordu. Avukatın bilim tanımlaması, bilimden bekledikleri, çarpık bir anlayışın göstergesi oluyor. Bu anlayışta, bilim yönteminin temel koşulu olan düşün özgürlüğü, ifade özgürlüğü yok, özgür eleştiri yok. Burada, bilim, baskıya, militarizme meşruluk sağlayan bir araç gibi kullanılmak isteniyor.

Sempozyumun programı ile ilgili olarak da birkaç şey söylemek istiyorum. Program Kürtlerle ilgili bir başlık içermiyordu. Türk-Ermeni ilişkileri dile getirilirken Kürtlerin nerede

durduğunu belirten bir başlık yoktu. Halbuki 19. yüzyıl sonunda 20. yüzyıl başında Türk-Ermeni ilişkileri konusunda bütünsel bir bilgiye ulaşmak için bu analizlere Kürt olgusunun katılması da gerekir. İyi veya kötü pek çok ilişki vardır. En azından Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri içinde yer alan pek çok Kürdün olduğu biliniyor. Bunların belirtilmemiş olması eksikliktir. Bunun nedeni yine resmi ideolojinin baskısı olabilir. "Ermeni sorunuyla ilgileniyorum. Bu zaten tepki çeken bir sorun bir de Kürt sorununa bulaşmayalım" anlayışı söz konusu olmuş olabilir.

Resmi ideolojinin önemli kavramlarından biri de laiklik kavramıdır. Cemevlerinin ibadet yeri olarak yasak olduğu biliniyor ama Aleviler günde beş vakit ezan dinliyor. Cemevleri yasak ama Alevi köylerine cami yapılıyor. Camisi olmayan köylere kablo yoluyla hat çekilerek komşu köydeki ezanın Alevi köyünde dinlenmesi de sağlanıyor. Bu, laiklik anlayışıyla bağdaşır bir durum mudur? Devletin bütün inançlara eşit mesafede durması gerekmez mi? Türkiye'de laiklik şimdiye kadar hep İmam-hatip okulları, imam hatip okulu mezunlarının üniversiteye giriş puanları, türban, ezan, kuran kursları gibi konular etrafında tartışılmıştır. Tartışılması gereken ama hep dikkatlerden uzak tutulmaya çalışılan teme konu ise laiklik-Alevilik-Müslümanlık ilişkileridir. Laiklik-Alevilik-Müslümanlık bağlamında, Alevilik-Müslümanlık-Devlet-Diyanet İşleri bağlamında tartışılmalıdır.

Bugün Türkiye'de 86.000 civarında cami vardır. Bu camilere tayin edilen, camilerde görev yapan, imamların müezzinlerin, din görevlilerinin ücreti devlet tarafından ödenmektedir. Devlet bu görevlilerin maaşlarını ödemezse, camilerin %90'ına yakın bir bölümü kapanır. Cemaatin da bu görevlilerin ücretini ödemesi, sürekli ödemesi olanaklı değildir. Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi birçok bakanlığın bütçesinden daha büyüktür. Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi bazı icracı bakanlıkların bütçesinden de büyüktür. 2006 bütçe tasarısında üniversitelerin toplam bütçe artışı %12'de kalırken, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi %16 artışla bir milyar 308 milyon YTL'ye ulaşmıştır. Bu 22 üniversitenin toplam bütçe büyüklüğü oluyor (Radikal, 20 Ekim 2005, s.9)

Devlet yol vermediği sürece Türkiye'de dinsel akımların ciddi bir tehdit olma durumları yoktur. Örneğin Hizbullah 1990'ların başlarında devletin gizli güçleri tarafından, derin devlet tarafından kurulmuştur. Hizbullah'ın bu yıllarda askeri garnizonlarda eğitildiğini bilmeyen yoktur. Hizbullah'ın gerilla mücadelesinde halka karşı, yani Kürt halkına karşı kullanıldığı ise çok açıktır. Diyarbakır Emniyet müdür Gaffar Okkan'ın da Hizbullah tarafından öldürüldüğü birçok yerde dile getirilmiştir. (Örneğin bk. Aktüel, sayı: 629, 6–12 Temmuz 2003, s.26-30). Devlete yaptığı hizmetler karşılığında özerklik kazanmaya çalışan bu çevrelerin bir süre sonra da kendi programını yaşama geçirmek için çalışmak isteyeceği doğaldır.

Dört Olgu

2005 yılı Kasım ayının ikinci haftasında cereyan eden dört olguyu birbirleriyle ilişkilendirerek resmi ideolojiyi açıklamak mümkündür. Bu olgulardan birincisi, 9 Kasım günü Şemdinli'de Umut Kitabevi'nin bombalanmasıdır. İkinci olgu 10 kasım 2005 günü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin türban sorunuyla ilgili kararının açıklanmasıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Türkiye'den götürülen bu davayla ilgili olarak mahkeme davacı Leyla Şahin'i değil, Türkiye'yi haklı bulan bir karar açıklamıştır. Üçüncü olgu, başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Kasım 2005'te Danimarka'da ROJ TV'nin kapatılmasıyla ilgili olarak Danimarka başbakanı Anders Rassmussen'le geliştirdiği temastır. Dördüncü olgu ise, 16 Kasım 2005'te, 2006 Dünya kupası sürecinde Türkiye-İsviçre milli takımları arasında yapılan futbol karşılaşmasıdır.

9 Kasım 2005'te Şemdinli'de Umut Kitabevine bomba atanların Jandarma genel Komutanlığına bağlı astsubaylar olduğu ortaya çıkmıştır. 1 Kasım 2005 günü Şemdinli bombalanmış, 67 dükkan içindeki eşyalarla birlikte, yakılmış yıkılmıştır. Temmuz-Ekim 2005 tarihleri arasında, Yüksekova'da, Şemdinli-Hakkari bölgesinde 20'nin üzerinde bombalama olayı meydana gelmiştir. Bunlardan dolayı halk bombalama olaylarına karşı duyarlılık kazanmıştır. 9 Kasım günü, Umut Kitabevi'ne bomba atılması sırasında kitabevi sahibi Seferi Yılmaz atik davranarak bomba atanın peşinden gitmiştir. Seferi

Yılmaz, bomba atanın eski bir PKK itirafçısı olduğunu farketmiştir. Bombayı atıp kaçan kişi, hemen ilerdeki bir arabaya sığınırken yakalanmıştır. Seferi Yılmaz'ın çağrısı üzerine öbür dükkan sahipleri de bombacının peşinden gitmiştir. Kitabevine bomba atan kişi arabaya sığınırken yakalanmış, araba içindeki kişilerin bu itirafçıyı yönlendirdiği anlaşılmıştır. Halk arabaya, içindeki malzemelere el koymuştur. Araba, görev emeriyle hareket eden askeri bir arabadır. Arabanın içinde çeşitli silahlar, bombalar, bombalanacak yerlere ait krokiler ele geçirilmiştir. Arabada üst rütbeli komutanlar tarafından imzalana sefer görev emirleri içeren yazılar da vardır. Arabanın içinde, astsubaylardan birine ait bir ajanda da ele geçirilmiştir. Ajandadaki notlardan, bölgede gerçekleştirilen faaliyetler hakkında, örneğin bombalamalar hakkında, kaçırılan, öldürülen, yok edilen kişiler hakkında üst makamlara bilgi verildiği de anlaşılmaktadır. Savcının olay yerinde zabıt tutması, mağdurları dinlemesi engellenmiştir. Güvenlik güçleri arabanın etrafında toplanan kalabalığa ateş açmış, Zahid Korkmaz adında bir kişi ölmüştür. Buna rağmen, arabanın etrafında toplanan kalabalık arabaya ve içindekilere el koymayı sürdürmüştür. Şemdinli halkı, bombacıları polise teslim etmiş fakat polis onları gözaltına almadan serbest bırakmıştır. Bu arada, Jandarma Genel Komutanlığı, olayı gerçekleştirenlerin jandarmayla hiçbir ilişkilerinin olmadığı, olayın terörist grup tarafından, PKK tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğine dair bir rapor açıkladı. Daha sonra olayla ilgili olarak MİT ve Jandarmanın hazırladığı raporla İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı rapor arasında çelişkiler olduğu da söylendi. İçişleri Bakanlığı'nın raporunda olaydan astsubayların sorumlu olduğu, MİT ve Jandarmanın raporunda ise, olaydan PKK'nın sorumlu olduğu söyleniyordu. Şemdinli halkı ve bazı sivil toplum kuruluşları olayın peşini bırakmadı. Van Ağır Ceza Mahkemesi, bombacıyı yönlendiren iki astsubayı tutukladı. Bu olayın önemlisi yönlerinden biri, kalabalık halk tarafından yakalan astsubayların Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Mehmet Ağar'ı aramaları ve yardımını istemeleri olmuştur. Mehmet Ağar'ın Susurluk dosyasında da adının geçtiğini hemen hatırlayalım. Olayın önemli olan diğer bir yönü de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar

Büyükanıt'ın yakalanan astsubaylardan Ali Kaya için "iyi çocuktur, Kuzey Irak'ta teröristlere karşı beraber çalıştık" şeklindeki açıklaması olmuştur. Olayın daha sonraki bir aşamasında, Emekli Org. Hurşit Tolon'un da Başçavuş Ali Kaya'yı tanıdığını, belirtilen işleri gerçekleştirmesine ihtimal vermediğini belirtmesi dikkate değerdir. Bunun yargıya müdahale olduğu açıktır. Bu müdahale aynı zamanda sözü edilen görevliler ve onların eylemleri hakkında bilgi sahibi olunduğu anlamına geliyor. Bu süreçte en çok telaffuz edilen en çok duyulan kavramlardan biri "yargı bağımsızdır" şeklinde dile getirilen bir slogandır. Bu sloganı da siyasiler ve bürokratlar dile getirir. Aslında bu tür olaylarda "yargının olaya el koyması" olayın üstünün kapatılması anlamına gelir. Susurluk dosyası da soruşturma komisyonlarının raporlarına rağmen kapatılmıştır. Susurluk olayında, bazı kamu görevliler hakkında dava açılmıştır fakat bu, buzdağının suyun yüzeyinde görünen küçük bir kısmı ile ilgilidir. Kamu görevlileri devletin bilgisi dışında uyuşturucu kaçakçılığına kalkışmak gibi, bazı iş adamalarından yüklü miktarda haraç alamaya çalışmak gibi bazı eylemlerden yargılanmışlardır. Mehmet Ağar'ın "Bin operasyon yaptık" şeklinde ifade ettiği olaylar hakkında hiçbir soruşturma açılmamıştır. Olayda iki astsubay tutuklu yargılanıyor. Ali Kaya ve Özcan İldeniz. Haber elemanı olarak kullanılan PKK itirafçısı Veysel Ateş ve kalabalık üzerine ateş ederek bir kişinin ölümüne neden olan uzman Tanju Çavuş ile tutukludur. Onlara görev veren üst rütbeli komutanlar da vardır. Şemdinli halkı, arabaya ve içindeki malzemelere el koyduğu zaman, Sefer Görev emirleri de ele geçirilmişti, bu yazıları ihtiva eden belgeler de vardır fakat onlar hakkında herhangi bir soruşturma açılması söz konusu edilmemektedir. Bu da olayın üstünün kapatılacağı anlamına gelmektedir.

Şemdinli'de, Umut Kitabevi'ne bomba atılmasından bir hafta kadar sonra Başbakan Recep Tayip Erdoğan bölgeye gitmişti. O günlerde, "ucu nereye varırsa varsın, kime çıkarsa çıksın, bu olayın peşini bırakmayacağız" şeklinde açıklamalar yapılıyordu. Soruşturma üst rütbeli bir subaya varınca, bu söylemin yaşama geçmediği de biliniyor. Örneğin bu astsubayları kimler görevlendirmiş?.. Başbakan, Ankara'ya döndükten

sonra ise, olaya ilişkin olarak, "Şemdinlililerin tanıklığı kabul edilmez." şeklinde bir açıklama yaptı. Bu olay üzerinde durulurken, bu sözün irdelenmesinde de yarar vardır. Bir de şöyle bir varsayım üzerinde duralım. Başbakan, örneğin Jandarma Genel Komutanıyla ve Kara Kuvvetleri Komutanıyla bölgeye gidiyor. Sorumlular hakkında takibat yapılacağını askerler de dile getiriyor. Olayın üstünün kapatılmayacağı ancak, böyle bir varsayımın yaşama geçmesiyle mümkün olabilir.

Şemdinli'de Umut Kitabevi'nin bombalanmasından, faillerin yakalanmasından, olayın basına yansımasından sonra, birçok sivil toplum kuruluşu Şemdinli'ye gitti. Sivil toplum kuruluşları, kişiler, Umut Kitabevi'yle, Şemdinli halkıyla, dayanışma içinde oldular, Şemdinli halkının acılarını, mağduriyetini paylaştılar. Umut Kitabevi'na paket paket kitaplar götürdüler. Sivil toplum kuruluşlarının, kişilerin Şemdinli'ye gidip geldiği, olayların basına yansıtıldığı, tartışıldığı günlerde, Silopi'den de benzer bombalama haberleri gelmeye devam ediyordu. Bu bombalamaların, Habur gümrük kapısından elde edilen rantın paylaşımından doğan anlaşmazlıklarla ilgili olabileceği de basında, medyada dile getirilen bir konuydu.

Bütün bunlardan sonra, İspanya hükümetinin, siyasal açıklamalar yapan bir generale karşı nasıl bir tutum izlediğiyle ilgili bir habere de değinmek gerekli olmaktadır. 8 Ocak 2006 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan bu haber şöyle:

"İspanya'da ayrılıkçı Katalanlara karşı çıkan komutana ev hapsi"

"Darbe iması generali yedi"

Haberin ayrıntıları şöyle: Katalanya'nın aşırı özerklik taleplerini eleştirirken,"gerekirse İspanya'nın bütünlüğü için, kışlamızdan çıkarız" diyen Kara Kuvvetleri Komutanı, General jose Mene (64) 8 gün ev hapsine alındı. İlk kabine toplantısında ise, general Aguado'nun görevden alınması konusu görüşülecek.

Genelkurmay Başkanı Felix Sanz silah arkadaşı Aguado'nun derhal görevden alınması talebiyle Savunma Bakanlığı'na başvurdu. Sosyalist hükümetin Savunma Bakanı Jose Bono, Aguado'nun 8 gün süreyle ev hapsine alınmasını emretti.

Kara Kuvvetleri Komutanı Aguado, Sevilla kentinde, düzenlenen askeri törende konuşmuştu.

10 Kasım 2005 günü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi türbanla ilgili kararını açıkladı. Bu, Mahkemenin Türkiye'nin lehine verdiği ender kararlardan biriydi. O güne kadar AİHM köy yakmalar, adam kaçırmalar, yok etmeler, işkenceler, ifade özgürlüğü gibi alanlarda onlarca karar vermiş, Türkiye'yi mahkum etmişti. Bu bakımdan Türban kararını AİHM'in Türkiye'nin lehine verdiği ender kararlardan biri olarak yorumlamak gerekir. Fakat bu kararda Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Bülent Arınç'ın, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Başbakan yardımcısı ve Dışişleri bakanı Abdullah Gül'ün, hükümetin diğer bazı üyelerinin, Adalet ve Kalkınma Partisi'ne mensup birçok milletvekilinin rahatsız oldukları görüldü. TBMM Başkanı Bülent Arınç, "AİHM büyük bir yanlışlık yapmıştır. Mahkemenin türban kararı Türkiye için bağlayıcı değildir" diyordu. Başbakan Recep Tayip Erdoğan, "AİHM'nin bu konuda söz söyleme hakkı yoktur, bu hak ulemanındır" diye konuşuyordu. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 3 Kasım 2002 seçimleri sırasında seçmenlere verdikleri bir söz vardı. Seçim propagandası sırasında seçmenlere sık sık hükümet oldukları zaman türbanı serbest bırakacakları söyleniyordu. Seçimler sonunda Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına hükümet kurdu. 365 milletvekili çıkardı. Bu sayı daha sonraki katılmalarla 367 yi de geçti. Bu sayıyla anayasayı, kendi istekleri doğrultusunda, parti programı doğrultusunda rahatça değiştirebilirlerdi. Ama parti, hükümet, bu iktidarı gösteremediler. Askerlerin, Milli Güvenlik Kurulu'nun, türbanı serbest bırakmanın laiklik ilkesini zedeleyeceği şeklinde bir anlayışı var. Bu, dinin, dinsel akımların devletin denetiminde olmasını gerektiren bir anlayış oluyor. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, bunca milletvekiline rağmen bu anlayışları aşıp kendi programını yaşama geçiremiyor.

Devlet kontrolündeki din anlayışının laiklik olmadığını da vurgulamak gerekiyor. Toplum mühendisliğini gerekli kılan bu anlayışın demokrasi karşıtı, tepeden inmeci bir anlayış olduğu da açıktır.

Recep Tayyip Erdoğan 14 Kasım 2005 günü Danimarka'daydı. Danimarka başbakanı Anders Rasmussen'le ROJ TV'nin kapatılması konusunu görüşüyordu. ROJ TV'nın kapatılması konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nin de Danimarka'ya bası yaptığı söyleniyordu. Taraflar bir basın toplantısıyla kendi düşüncelerini açıklayacaklardı. Basın toplantısına ROJ TV muhabirinin de katıldığı Türk görevlileri tarafından başbakana söylendi. Başbakan Danimarka başbakanına ROJ TV muhabirinin basın toplantısının yapıldığı salondan çıkarılmasını istedi. Danimarka başbakanı, Danimarka'da basının hür olduğunu, böyle bir şeyin mümkün olmayacağını dile getirdi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan " o zaman ROJ TV muhabirinin soru sormasını engelleyin" dedi. Danimarka başbakanı bunun da mümkün olmayacağını, salondaki her gazetecinin basın toplantısı yapanlara soru sorabileceğini söyledi. Bunun üzerine basın toplantısında başbakan Recep Tayyip Erdoğan kendi görüşlerini açıkladı. Danimarka başbakanı Rasmussen'in ne söyleyeceğini dinlemeden salonu terk etti. Avrupa basını bu tutum üzerine, " Avrupa Birliği'ne katılmak için çaba gösteren Türk başbakanı Avrupalı gibi davranmadı" şeklinde yorumlar yaptı.

Uzun yıllar Kürtlerin ve Kürtçe'nin inkâr edildiği biliniyor. Son yıllarda Avrupa Birliği istiyor diye anayasada ve yasada bazı değişiklikler yapılsa da, bunların yaşama geçmesi de mümkün oluyor. Örneğin TV'lerde Kürtçe yayın hala gerçekleştirilemedi. Özel radyo ve televizyonlarda Kürtçe yayın hala yok. Olaylar ise, medyada, devletin kavramlarıyla, devletin istediği doğrultuda veriliyor. ROJ TV ise Kürt bölgelerinde cereyan eden olaylar, çatışmalar hakkında daha objektif olabiliyor. Yalanları deşifre edebiliyor. Bu durumda Kürtlerin önemli bir sesi olan ROJ TV'nin sesinin kısılması, resmi görüş taraftarları bakımından zorunluluk olarak algılanıyor.

Başbakan, ROJ TV muhabirinin varlığından neden rahatsız oluyor? "Terör örgütünü muhatap kabul edemeyiz", "Terör örgütüyle yan yana olamayız", "terör örgütüyle aynı mekanı paylaşamayız" gerçeği aksettiriyor mu? Şöyle düşünelim: Türkiye'nin bu konularda devlet ve hükümet olarak bir düşüncesi var. Diyelim basın toplantısına ROJ TV muhabiri de katıldı,

farz edelim bir de soru sordu. O zaman başbakanın devlet ve hükümetin düşüncelerini dünya basını karşısında etraflı bir şekilde anlatması gerekmez mi? "terör örgütü" dediği örgütün düşünceleri, eylemleri vs. hakkında bilgiler vermesi, örgütü deşifre etmesi gerekmez mi? Ama başbakanın bunu göze alamadığı anlaşılıyor. Bunu gizlemek için de "terör örgütünü muhatap alamayız", "terör örgütü ile aynı mekanı paylaşamayız..." diyerek, esas muhatabı Danimarka başbakanı Anders Rasmussen'i ve salonda bulunan dünyanın çeşitli ülkelerinden basın mensuplarını hayretler içinde bırakan bir tutum sergiliyor. Bu olaydan şöyle bir sonuç da çıkarılabilir. Türkiye artık Kürt sorunu konusunda Avrupa'nın ve dünyanın yoğun desteğini alamamaktadır.

Şu konuya da değinilmelidir. Türk yöneticileri, "terörist yayınlarıyla" halkı rahatsız ettiğini, halkı kurtarmak için de ROJ TV'nin kapatılması gerektiğini ileri sürmektedirler. 2005 yılının son günlerinde, 30 Aralık'ta, DEHAP'lı 56 belediye başkanı ROJ TV'nin kapatılmaması konusunda, Danimarka Başbakanı Rasmussen'e müşterek imzalı bir mektup gönderdi. Mektupta, ROJ TV'nin Kürt halkının sesi olduğu vurgulanıyordu. Demokratik değerler açısından, hükümetin tutumuyla 56 belediye başkanının tutumları arasında derin bir çelişkinin olduğu açıktır. DEHAP'lı belediye başkanları, ROJ TV'nın kapatılmasında ısrarlı olan hükümetin anti-demokratik bir tutum sergilediğini vurgulamaktadır. Belediye başkanları ROJ TV'nin Ankara, İstanbul veya Diyarbakır'dan yayın yapabilmesini talep etmektedir. Belediye başkanlarını, Kürt halkının dilek ve isteklerini daha doğru bir şekilde yansıttığı açıktır. 56 belediye başkanının bu açıklaması üzerine Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı'nın soruşturma başlattığı yine, gözden uzak tutulmaması gereken bir süreç oluyor. ROJ TV konusunda Türk hükümetinin ve Kürt belediye başkanlarının tutumları, düşünceleri, bu tutumlardaki ve düşüncelerdeki çelişkiler, Türk demokrasisinin Kürt sorunu karşısında ne kadar yoğun bir hastalık içinde olduğunu açıkça gösteriyor.

16 Kasım 2005 akşamı, İstanbul'da Türkiye-İsviçre milli takımları arasında futbol karşılaşması vardı. Kazanan takım 2006'da Almanya'da düzenlenecek olan dünya futbol şampi-

yonasına katılacaktı. 12 kasım 2005 tarihinde İsviçre'de yapılan karşılaşmayı İsviçre 2-0 kazanmıştı. İstanbul'a avantajla geliyordu. Ama Türkiye'de Türk milli takımının 2006 Dünya Şampiyonasına katılması konusunda büyük bir istek vardı. Bu istek doğrultusunda İsviçre Milli Takımı her hal ve her şart altında elenmeliydi. Bu sonuca ulaşmak için her yol denenecekti. Bu yöntemler arsında korkutma, yıpratma, sindirme, bezdirme de vardı. İsviçre futbol kafilesi maç öncesinde, İstanbul'a gelişlerinde, havaalanında, henüz uçaktan inerlerken protestolarla, sloganlarla karşılaştılar. Milli takım taraftarları İsviçre Milli takımını, uçaktan inerken protestolarla, sloganlarla karşıladılar. "İsviçre'de Türk Milli Marşına saygısızlık yapıldı. Ona karşılık veriyoruz" denerek İsviçre kafilesine karşı yoğun bir protesto geliştirildi. Uçaktan yolcuların indiği bölüme gazetecilerin bile girmesine engel olunurken, Türk milli takım taraftarlarının bu bölüme nasıl girebildikleri, hem de çok miktarda girebildikleri soruşturulmaya değer bir konudur. Şemdinli'yi bombalayarak Türk egemenliğini halk üzerinde hissettirmeye çalışan bu zihniyetle, havaalanında İsviçre milli takımını sloganlarla protesto eden bu zihniyet arasında güçlü bir bağ var. İsviçre milli takımının, havaalanından kalacakları otele kadar gidebilmeleri de üç saatten fazla zaman aldı. Yoğun yumurta ve domates yağmuru altında protestolar, sloganlar eşliğinde İsviçre milli takımı kalacakları otele ancak üç buçuk saatte varabildi. Şemdinli'ye bomba atan zihniyetle İsviçre milli takımını domates ve yumurta yağmuruna tutan bu zihniyet arasında da yoğun bir bağ vardır. Havaalanı polisinin, gazetecilerin bile giremediği bu alana, milli takımın fanatik taraftarlarının girişine izin vermesi bu zihniyetin açık göstergesidir.

Maçın nasıl cereyan ettiğini biliyoruz. Türk milli takımı 4-2 kazandı ama bu başarı takımın elenmesine engel olmadı. Buysa milli takım çalıştırıcısı Fatih Terim'in, oyuncuların, taraftarların büyük öfkesine neden oldu. Maç sonunda İsviçre milli takımının elemanları Tünel denen yerde milli takım oyuncuları ve fanatik Türk taraftarlar tarafından hırpalandılar, dövüldüler. Tünel denen bu yere fanatik taraftarların çok ayıda girebilmiş olması ancak emniyet görevlilerinin göz yumması sonucu olabilir.

Bu dört olgunun birbirleriyle ilişkilendirilerek ele alınması, resmi ideolojiyi açıklamakta önemli bir anahtar işlevi görebilir kanısındayım. 2005 yılı Kasım ayının 2. haftasında cereyan eden bu olaylar sırasında gelişen bir süreç daha vardı. Bu, Kürdistan Demokrat Partisi başkanı ve Kürt federasyonu başkanı Mesut Barzani'nin Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya, Avusturya, İtalya, Vatikan gezileridir. Ekim'in son haftasında başlayan, Kasım'ın ilk yarısında da süren bu gezide Mesut Barzani devlet yöneticileri tarafından devlet başkanı gibi karşılanmış, devlet başkanı muamelesi görmüştür.

Bu arada, eski Jandarma Genel Komutanı, Emekli Orgeneral Şener Eruygur'un açıklamalarına yer vermek de yararlı olabilir. 4 Ocak 2006 tarihli Milliyet Gazetesi'nde, Hikmet Bila tarafından yayımlanan bu açıklama şöyle: "Bugün Kuzey Irak'ta bir devlet kurulmasına Türkiye de katkıda bulunmuş oldu. Keşke öyle olmasaydı. Hata yaptık. Barzani-Talabani, PKK-Öcalan arasındaki çatışmalar, çekişmelerle sonunun kontrol edilebileceği düşünüldü. Klasik birbirine kardırma politikasıyla sonuç alınacağı zannedildi. Halbuki, sonuçta bunların hepsinin amacının aynı olduğunu göremedik. Ortak amaçları bir Kürt devleti kurmaktı. Aralarında çekişme, çatışma, yarışma olsa da, ortak hedeflerinin bu olduğu unutulmamalıydı."

Sonuç

Türkiye Avrupa Birliği'ne katılmak istemektedir. Türkiye'nin bu isteği resmi ideolojiyi aşındıran bir süreç ortaya çıkarıyor. Avrupa Birliği, IMF gibi örgütler Türk siyasetini yakından etkiliyor. Dünyada bugün küreselleşme, modernleşme, kimliklerin ön plana çıkması, demokratikleşme, katılım politikalarının gelişmesi, resmi ideolojiyle çatışan süreçler yaratmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte yerel kimliklerin, baskı altında tutulan kimliklerin, ulusal kimliklerin ön plana çıkması, güç kazanması resmi ideolojiyle çatışan yeni süreçler yaratmaktadır. Avrupa birliği sürecinde resmi ideolojinin belirleyici ve yönlendirici niteliğini koruması gittikçe zorlaşmaktadır.

İttihat ve terakki Cemiyeti'nin Seyir Defteri

İlker ÇAYLA

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarihsel araştırmaların en tartışmalı konularından biridir. Gerek hareketin genişliği gerekse de hareket içindeki farklı fikirler bu teşkilatlanma üzerine yapılan değerlendirmeleri sınırlandırmıştır. Cemiyetin gizli bir örgüt olması dolayısıyla sadece yayın faaliyetleri üzerinden yapılan incelemeler de yetersiz olmaktadır.

İTC üzerine yapılan tartışmaların başında hareketin Türkçü çizgiyi başından beri izlediği üzerinedir. Bu çalışmanın amacı İTC'nin süreçsel bir hareket olduğu ve hareketin başında kuruluş ideolojisinin *Osmanlılık* olduğunu vurgulamaktır. Bunun için İTC başlangıcından 1908 sonrasına değin incelenecektir. Burada vurguladığımız nokta İTC'nin Türkçü çizgisinin oluşumunda belli tarihsel dönemlerin öne çıktığı ve genel olarak Türkçülüğün özellikle 1908 devriminden sonra Alman etkisiyle oluşturulan bir ekonomik kalkınma ideolojisiyle beraber yürüdüğüdür. Bunun yanında İTC'deki düşünsel dönüşümler Osmanlı'dan beri belli bir yönetme anlayışı geliştiren elitlerin geleneksel tutumlarını da açığa çıkaracaktır. O da elitlerin değişen her şarta göre "ipleri elinden bırakmamak" için sergileyebildikleri pragmatist tutumdur.

1. Kuruluş Yılları.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti birçok değişik grubun Abdülhamit iktidarına karşı değişik hareketleri örgütlemeye çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Hareketin kurucu nüveleri biyolojik materyalist düşüncenin egemen olduğu Mekteb-i Tıbbiye'de atılmıştır. 1880'lerin ortalarından itibaren Abdül-

hamit yönetimine karşı muhalif düşüncelerin okulda cereyan ettiği bilinmektedir. Cemiyetin kurucusu İbrahim Temo'nun anıları hem Cemiyetin kuruluşunu gözler önüne sererken hem de kendi kişisel yaşamı üzerinden cemiyetin yapısı hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Arnavut olan Temo Arnavutluktaki Istruga kasabasında Türkçe ve Arapça eğitim görür. Meslek edinmek ve ilerlemek amacıyla tek başına İstanbul'a yola çıkar. Bundan sonraki hayat hikayesi Osmanlı idaresindeki Rumeli kökenlilerin yönetimdeki ağırlıklarını göstermesi açısından ilginçtir..

"O vakit Rumeli'den gelen yolcular ve misafirler, Mahmud Paşa camii şerifinin avlusundaki nargilelerin **horladığı** kahvelerde toplanırlardı. Semtin eğlendiricisi meşhur hemşerilerden armonikçi ve sucu Hayri'yi buldum. Tahsil merak ile geldiğimi ve kime müracaat **etmekiğim** lazım olduğunu sorduğumda, beni o kahvelere gelen Tiranlı İsmail Bey **Topdaniye ve tabakatülarz** muallimi ve müderris İbrahim Paşanın köylüsü Haydar **Bloşmi** Beyle görüştürdü. Bu iki zat beni babamın zaten dostu olan İbrahim Paşaya götürdüler. Hüsnü kabul etti ve mülkiye mektebi tıbbiyesi müdiri miralay Dr Hüseyin Beye gönderdi."(Temo 1939: 9)

Temo bu sayede tıp idadisine kaydolur. Eğitimi için gerekli parayı ekonomik sıkıntı yaşayan babasından temin edemediği zamanlarda hemşerilerinin desteğini görür. Ertesi yıl amcası da aynı okula kaydolur. Tıbbiye mülkiyesine girmek üzere diplomasına almasına karşı ailesine ekonomik yük olmamak için askeri tıbbiyeye geçmesi gerekmektedir. Askeri idadiden mezun olmadığı için bu mümkün değildir ancak Temo yine aynı ilişkileri kullanarak Kuleli askeri tıbbiye idadısına kaydolmayı başarır. Okulda gizli olarak Yeni Osmanlıların önde gelen isimlerinden Namık Kemal'in eserlerini okumaktadır. Bu yolla ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden biri olacak olan İshak Sükuti ile yoldaşlığa başlar. Cemiyetin iki önde geleninin farklı etnik kimlikleri değişik bir atmosfer doğuracaktır. Temo Arnavut Sükuti ise Kürttür.

"İshak Sükuti bana Diyarbakırlı şair **Hamii Amidinin eşarını** ve sair Mezopotamya ve Şarki Anadolu zevatın asari edebiyesini verir, ben de Kemal Beyin, Ziya Paşanın Rumeli

üdebasına ve Bektaşilere ve Mevlevilere aid sırf Türkçe yazılmış gazelleri, ilahileri, nefesleri ve o sıralarda ecnebi postalarile Londra'dan gelen acem ahrarının neşr ettikleri gazeteleri, Ali Şefkatinin eserlerini verir ve emin olduğumuz talebeye gizlice okuturduk."(Temo 1939,11)

Bu faaliyetleri okulda canlı bir siyasal ortam yaratmıştır. Temo'nun anılarından okulda İstanbullular ve taşralılar arasında bir gerginlik olduğunu da öğreniyoruz. Hatta bu gerilim iki grup arasında bir kavgaya sebep olmuş, Temo istemeden (taşralılar tarafında) bu kavgaya karışmış ve bu olay yüzünden okuldan atılma durumuna gelmiştir. Atılmaktan kurtulmak için okuldan firar ederek Nazır Zeki Paşa'nın huzuruna varır. Paşa biraz nasihat ettikten sonra "omzumdan tutarak, ben seni bilirim, Rumeli uşağısın,, çalışkansın, senden bir daha şikayet olunmasını istemem" (Temo 1939: 14) diyerek affeder. Bu sırada okulda siyasal atmosfer de hızla artmaktadır. Tıp öğrencilerinin Batı okullarına öykünerek hazırladıkları bir ıslahat beyanı okul müdüriyeti tarafından kabul edilmediği için öğrenciler greve giderler. 340 öğrenciden 32'si Saraya şikâyet edilir ancak hareketin yükselmesinden çekinen Abdülhamit onlar hakkında ceza vermez. Yoğun bir çalışma dönemiyle birlikte siyasi tartışmalarına okuldaki belli bir çevreyle devam etmektedir. Bu tartışmaların sonunda bir cemiyet kurmayı tasarlayan Temo bu fikrini ilk olarak bir teneffüs saati sırasında İshak Sükuti'ye açar. O esnada yanlarına gelen Mehmed Reşid ve o sıralarda çok sofu olduğunu belirttiği Abdullah Cevdet'i de katarak dört kişi 1305 yılı Mayısında Cemiyeti kurarlar. Bir iki ay içinde Cemiyeti yaymak üzere yoğun bir faaliyet gösterirler ve çalışmalarının olgun bir düzeye geldiğine karar vererek okulun tatile yakın bir gününde bu dört kişinin güvendikleri isimlerle ilk toplantısı yapmaya karar verirler. Bu toplantıya katılan isimler şunlardır: Adliye yüksek memurlarından Hersekli Ali Rüşdi, Gazeteci Ali Şefik, tıbbiyeli Asaf Derviş, Şam tıp fakültesi muallimi Muharrem Girid, Dr Addullah Cevdet, İshak Sükuti, Şerafeddin Mağmumi, Çerkez Medmed Reşid.

Bağ evinde bir incir ağacı altında yapıldığı için "İnciraltı Toplantısı" olarak geçen bu ilk toplantıda ilk gündemin konu-

muzla da ilgili olarak üye olacakların etnik ve dini kökenleri üzerine olduğu anlaşılmaktadır.

Milli ve hafi cemiyetin bu ilk içtimaında bazı kararlar ittihaz ve ezcümle cemiyeti hafiyei milliyeye kimlerin kabul edileceğine dair müzakere cereyan etti. Ben, itimad olunacak sühal sahibi her osmanlının bila tefrikı din ve millet kabulü tarafdarı ididm. Giridli Muharrem, islamın gayrı efradın ademi tezini ileri sürmüşse de bu fikir red olunarak, iş görebilecek ve itimad edilecek her osmanlının, gayet ihtiyatkarane ve her türlü tecrübeden geçirilerek kabülü cihetine karar verildi. (Temo 1939:20)

Cemiyetin ismi İttihad-ı Osmani olarak kabul edilmiştir. Bu toplantıda cemiyet bu kararla birlikte her üyeye bir numara vermeye başladı. Hücre tipi örgütlenmeyi benimseyerek her hücreye karşılık gelecek üye numarası verilmiştir. Bu yöntemi Temo önermiş ve Cemiyetin ilk üyesi 1/1 numarası ile yine o olmuştur. İbrahim Temo'nun anılarında yer almamasına karşın Ramsaur (1972:31) bu örgütlenme modelinin İtalya'nı mason örgütü Carbonari'den alındığını öne sürer. Tatil sırasında Arnavutluktaki evine giden Temo'nun yolu üzerindeki Brindisi'de konakladığını, burada ve Napoli'de geçirdiği günlerde bir arkadaşı eşliğinde Mason locasını ziyaret ettiğini ve burada Carbonari örgütü hakkında bilgi aldığını belirtir. Askeri Tıbbiyede başlayan hareket hızla diğer okullara Harbiye, Baytarıyei, Mülkiye, Topçu ve mühendishane gibi diğer okullara yayılır. 1894 yılında Mektebi Tıbbiye ve hukuk öğrencilerinden bazıları gizli bir örgüt kurdukları iddiasıyla tutuklanırlar. Bunların arasında Abdullah Cevdet, Giritli Şefik ve Şerafettin Mağmumi de bulunmaktaydı. Abdullah Cevdet bir süre sonra serbest bırakılacak ve Abdülhamit karşıtı faaliyetlerine devam edecektir. Cemiyetin varlığının ortaya çıkarılmasıyla beraber Saray'ın Cemiyet üzerindeki baskısı da arttığı için bir çok cemiyet mensubu öğrenci 1895-1896 yılları artsında yurtdışına kaçmaya başlayacaktır. Temo'da Romanya'ya kaçar (Temo 1939). Cemiyetin faaliyetleri bu yıllar içinde baskılara rağmen artmaya devam etmiştir. İshak Sükuti, Ubeydullah Efendi ve Hoca Kadri gibi ulema sınıfının önde

gelenlerini örgüte katarken İsmail Kemal ve Mizancı Murad gibi önde gelen isimleri de örgüte katmaya çalışmıştır.

Aynı yıl içinde cemiyet Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey ve Kahire'de bulunan Ahmed Verdani Bey aracılığıyla bu iki merkezdeki muhaliflerle temasa girmeye başlamıştır. Cemiyetin merkez komitesinden Doktor Nazım Ahmed Rıza'ya Paris'te üyelik ve çıkaracakları yayının müdürlüğünü teklif etmiş Ahmed Rıza teklifi kabul edip cemiyetin adı üzerinde bir tartışma yürüttükten sonra Ahmed Rıza Bey'in pozitivist fikirleri doğrultusunda cemiyetin ismi Osmanlı İttihad ve Terakki cemiyeti olmuştur. Bu doğrultuda Ahmed Rıza bey Paris'te Meşveret gazetesini çıkarmaya başladı (Hanioğlu, 1989).

2. Ahmed Rıza Bey.

Burada Ahmed Rıza Bey ve fikirlerine daha yakından odaklanmalıyız. Ahmed Rıza Bey Cemiyetin entelektüel tarafının güçlü ismidir. Fikirlerinden taviz vermez ve dik başlı bir karakterde olduğu birçok kaynakta belirtilir (Kuran 1949; Hanioğlu 1989; Mardin 1999; Temo 1939). 1859 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Rıza Bey'in babası reformcular tarafından Sultan Abdülhamit'in yerine geçirilmeye çalışılan V Murad ile ilişkileri yüzünden Konya'ya sürülmüştür. Annesi Avustralyalı olan Ahmet Rıza Bey'in küçük yaşlardan itibaren Batı fikirleriyle yakın ilişkili olduğu belirtilir (Mardin 1999). Ahmed Rıza Fransa'da ziraat eğitimi görmüş yurda döndükten sonra bir süre İdadi Mülki Müdürlüğü yaptıktan sonra Bursa Maarif Müdürü olmuştur. 1889 yılında Fransız İhtilali'nin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla Paris'te açılacak olan sergiye kendini tayin ettirmeyi başarmış ve Paris'e gittikten sonra istifa ederek geri dönmemiştir. Burada eğitimle ilgili görüşlerini Abdülhamit'e iletmiş bunlarla bir süre alakadar olan Abdülhamit'in daha sonra görüşleriyle ilgilenmemesi üzerine kendi imkânlarıyla bunları yurtdışında bastırtmıştır. Sultanın bundan rahatsız olması ve aracılar göndererek kendisine para teklif edip yurda dönmesini istemesine karşın bu teklifi reddetmiş ve dönmemiştir. Ahmed Rıza'nın tavizsiz, kararlı ve sultanın parasına tamah etmeyen tutumu hayatı boyunca onun hem cemiyet içindekiler tarafından uzlaşmasız, otoriter, kavgacı yönü olarak bilinecek

aynı zamanda davasına olan bağlılığı ve kararlılığı cemiyet içindeki saygınlığını yıllar boyunca korumasını sağlayacaktır. Ahmet Rıza Aguste Comte'un pozitivist felsefesine derinden bir bağlılık duyuyordu (Mardin 1999:175). İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin siyasi sosyal fikirlerine odaklanmak bize hareketin yapısını anlamamızı sağlamada önemlidir. İttihat ve Terakki hareketin önde gelenlerinin hemen hepsi Avrupa'da sürgün hayatı yaşamalarına ve Batı uygarlığını kendilerine hedef almalarına karşın bu dönemde Avrupa'sında beliren siyasi fikirlerin en tutucularına ve en gericilerine ilgi göstermişlerdir. Bu dönemde Osmanlı monarşisine olduğu gibi, Rus ve Çin monarşilerine karşı olan bir çok aydın hareket Avrupa'da sürgün yaşantıları oluşturmuştur. Diğer iki akımda monarşiye karşı Marksizm gibi devrimci fikirlere merak salmalarına karşın bu Osmanlı aydınında neredeyse hemen hemen hiç görülmemektedir. Bu konunun derinlemesine tahlilini ileriki bölümlere bırakarak pozitivizm üzerinden devam ediyoruz. Aguste Comte'nin kurucusu olduğu ekol toplumsal araştırmanın bilimselliğine vurgu yaparak sistematik gözlemi, karşılaştırmalı analizleri ve deneyi metod olarak kullanıyordu.. Bu sosyal felsefeyi sosyolojiden ayırmayı amaçlamaktı. Comte toplumsalın araştırılmasını iki bölümde irdelemekteydi. Bunlardan ilki toplumsal yaşamın "düzen" ve "istikrar" dan oluşan alanı olarak **sosyal statik** ve sadece kurumsal gelişmeye dayalı olarak toplumsal değişim dediği **sosyal dinamiktir** (Ritzer 1983). Kurulu düzene ve ancak kurumsal gelişme yoluyla elde edilecek toplumsal değişmeye dayanan bu anlayış muhafazakar bir bakış açısını temsil ediyordu.1798 ve 1857 yılları arasında yaşamış olan Comte Avrupa'da devrimler çağı olarak adlandırılan, tüm siyasal ve sosyal yapıların hızlı bir değişime uğradığı çalkantılı yılların bilim insanıydı. Onun sosyolojisini yaşananlara bir tepki olarak algılamak mümkündü (Turner 1982). Kaotik durum karşısında "düzen" ilkesiyle tüm değerlerden arındırılmış olduğuna inanılan bir "bilimsellik" inancıyla birleşen bu anlayışa pozitivizm denmekteydi. Jön Türk hareketinin ve İttihat Terakki'nin önde gelen ismi Ahmet Rıza böyle bir entellektüel anlayışı taşıyordu. İttihat ve Terakkinin ilk yayın organı olan *Meşveret* Ahmet Rıza'nın düşünsel etkisi

altında yayın faaliyetine başladı. Türkçe yayınlanan *Meşveret*'in yanında Fransızca bir ek *Mechveret Supplement Français* de yayınlanmasına karar verildi. Bu ekin önemli köşe yazarları bu dönemdeki İttihat ve Terakki'nin *Osmanlılık* anlayışını sembolik tarzda yansıtır bir biçimde oluşturulmuştur. Ahmed Rıza Türk; Ümid mahlasını kullanan Aristidi Efendi Yunan; Halil Ganem Efendi Katolik bir Suriyeli; Anmegihan Efendi bir Ermeni; Albert Fua bir Selanik Yahudisiydi (Hanioğlu 1994).

Meşveret'in pozitivist çizgisi daha tarihlenmede kendini gösteriyordu. Meşveret künyesinde tarihi 1789 yılından başlatıyordu, bunun yanında Miladi takvim kullanıyordu ancak hiç bir zaman Hicri takvim kullanmamıştı. Bu dönemde Ahmed Rıza pozitivist görüşlerinin de etkisiyle İslamla arasına kalın bir çizgi çekmiştir. Jön Türk aydınları ve entellektüel tartışmalarında dini toplumsal ilerlemenin önünde bir engel olarak algılamışlardır. Ahmed Rıza'nın bu konudaki fikirleri hareketin halk tabanına yaslanmasıyla birlikte bir miktar değişime uğrayacaktır. Bundan sonra İslamiyet'in toplumsal dokuyu bağlayan bir harç görevi gördüğü fikri ön plana geçmeye başlamaktadır. Bu da topluma düzeni getirdiği için pozitivist fikirleriyle uyumlu hale gelmektedir. Tıbbiye kökenli bir hareket olan İttihat Terakki önderlerinde tıp fakültesindeki eğitimlerinin etkisiyle biyolojik materyalist bir düşünceye sahiptiler. Bu dönem toplumsal siyasal olaylara bakışı Sosyal Darwinizm'in etkisi altında biçimlenmişti. Darwinizm temelde doğal seleksiyona dayanan bir evrim anlayışı ileri sürer. Doğal şartların değişimine en çok uyum sağlayan türler evrim sürecinde kalıcılıklarını sürdürürken ve hayatta kalmayı başarırken, aynı süreçlere uyum sağlayamayan türler yok olurlar. Bu görüşün sosyal alana uygulanmasıyla oluşan sosyal darwinist görüş de aynı şeyi insan toplulukları için ileri sürer. En ileri toplumlar en güçlü toplumlardır. Geri kalanlarsa yeni şartlara ayak uyduramayan zayıf gruplardır. Bu anlayışın ileri ucu daha sonra faşizmin düşünsel alt yapısını oluşturacaktır.

Ahmed Rıza'nın harekete katılmasıyla birlikte lider bir konuma geldiğini görüyoruz. Kendi pozitivist açısının ağırlığını

taşıdığı çok açık olan örgütün görüşlerinin ilk olarak açıklandığı 3 Aralık 1895 tarihli "Programımız" başlıklı yazı şöyledir:

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, varlığını ortaya koymak amacıyla Paris'te **Meşveret** adlı bir dergi kurmuştur. Bilindiği gibi, Türkiye'de basının ağzı bağlanmıştır.

Fransızca bir ilave ile yabancı okurlara Jön Türklerin eğilim ve isteklerini izleme imkanı sağlanacaktır.

Aşağıdaki program kendimiz için çizdiğimiz ve şimdiye dek izlediğimiz yolu ve varmak istediğimiz hedefi büyük bir açıklıkla ortaya koymaktır.

Osmanlılarla eski dostluk ve anlaşma bağlarını yeniden kurulmasını canı gönülden isteyen bazı kimselerin işbirliğini sağlamış bulunmaktayız.

Amacımız, düzenin sürdürülmesi için gerekli olduğuna inandığımız hanedanı devirmek değil, barış içinde zafere ulaşmasını dilediğimiz ilerleme (terakki) kavramını aşılamaktır. Motto'muz (ilkemiz) "Düzen ve İlerleme" (İntizam ve Terakkidir); şiddet yoluyla elde edilen imtiyazlar karşısında dehşet duyarız.

Şu ya da bu eyalet için değil, bütün imparatorluk için, tek bir millet için değil, Musevi, Hıristiyan ve Müslüman bütün Osmanlılar için, ıslahat istiyoruz.

Medeniyet yolunda ilerlemek dileğindeyiz, ancak amacımızın Osmanlı unsurunu güçlendirmek ve kendi varoluş koşullarına saygı beslemek şiarıyla ilerlemek olduğunu kesinlikle bildiririz..

Doğulu medeniyetimizin özelliğini korumaya ve bu nedenle, batıdan yalnızca bilimsel evrimin gerçekten hazmedilebilecek ve halkları hürriyet yolunda ilerletecek nitelikteki genel sonuçlarını almaya kararlıyız.

Avrupa'da, her çeşit bağnazlıktan arınmış, Batı ve Doğu'nun ortak çıkarlarından başka bir şey gözetmeyen, yürekli insanlar vardır; işte bizler bu insanlardan manevi destek görmeyi umut ediyoruz.

Osmanlı otoritesi yerine yabancı güçlerin dolaysız olarak müdahale etmeleri teklifine karşıyız.. Bu, bir çeşit bağnazlık olarak nitelenmemelidir, zira bizler dinin kişisel bir sorun olduğu kanısındayız; bizleri böyle düşünmeye yönelten medeni

ve milli gururumuzun doğurduğu ve kanuni hakkımız olan bir duygudur (Ramsaur 1972:40-41).

Ahmed Rıza'nın yayınladığı bu programın İttihat ve Terakki'nin genel politikasını yansıttı söylenemez. Bu doğrultuda yapılacak bir irdeleme İttihat ve Terakki içindeki farklı eğilimleri ve politikaları anlamamıza da yardımcı olacaktır. İlk olarak İttihat ve Terakkiyi ilk kuran kurucu kadro asker kökenliydi ve bunlar sultanı devirmek için her türlü şiddet eylemini düzenlemekte bir sakınca görmüyorlardı. İlk hedefleri Sultana bir suikast düzenlemekti. Bundan sonra bu ekibe *aktivistler* diyeceğiz.

Bir ikinci grup Sultanın değişmesini isteyen üst düzey bürokratlardan oluşan ve İttihat Terakki'yi kendi amaçları için kollayan ve "saray darbecileri" olarak adlandırılan gruptur. Bunlar geleneksel düzen yanlısıdır. Bunların yanında ulemanın geniş bir kesimi de harekete destek veriyordu. Bu grup 1895 yılında İstanbul örgütünün hâkimiyetini ellerine aldılar. 30 Eylül 1895 yılında Ermemler Babıali'ye yürüyüş düzenlemişlerdi ve İstanbul'da kargaşa baş gösterdi. Bunu takiben 5 Ekim 1895 yılında Cemiyet Yıldız sarayı civarı dahil İstanbul'un değişik yerlerinde Abdülhanmit'i kınayan beyanmameler dağıttı. Bu yıl derin bir soruşturma sonucu Cemiyetin İshak Sükuti dışındaki Abdulah Cevdet de dahil olmak üzere tüm merkez komite üyeleri yakalanarak sürgüne gönderildi. Daha sonra İshak Sükuti de aynı akıbete uğrayacaktır... Sükuti bir süre sonra sürgün edildiği Rodos'tan Paris'e kaçmayı başardı. Bunun sonucu Cemiyetin İstanbul merkezi Tıbbiyelilerin ağırlıkta olduğu bir örgüt olmaktan çıkıp daha önce değindiğimiz saray darbecileri ve ulemadan oluşan bir yapı haline gelmiştir. Bu kesimler için Sultanın değiştirmek üzere yabancı devletlerin müdahalesi önde gelen bir seçenekti. Paris merkeziyse önemli eski üyelerden oluşan yeni firarilerin katılımıyla bağımsız bir merkez haline geldi. Balkanlar'da ise İbrahim Temo mahalli birimleri örgütleyen bir lider durumundadır. Böylece Paris, İstanbul ve Balkanlardan oluşan parçalı bir yapıyla karşılaşıyoruz (Hanioğlu 1989:188).

3. Mizancı Murad Bey

Aynı yıl yani 1895 yılının sonbaharında önemli bir isim Mizancı Murad Bey yurtdışına firar etti. Mizancı Murad Bey aydın çevrelerde etkili bir isimdi. Mülkiye mektebinde Hoca olan Murat Bey derslerinde Abdülhamit döneminde üzerinde konuşulması sakıncalı olan Fransız ihtilali ve özgürlükçü fikirleri işleyerek gençlerin hayranlığını kazanmıştı. Bunun yanında *Tarih-i Umumi* adlı tarih kitabı, tarihi hürriyete doğru bir gelişme temelinde ele alıyordu. Murad Bey gazetecilik alanında da etkili bir figürdü. Haftalık çıkardığı *Mizan* gazetesinde yönetimdeki aksaklıklarla ilgili cesur çıkışlar yapabiliyorlardı. Bu cesaretin kaynağı Mizancı'nın izlediği ince politikada yatıyordu. Mizancı Murat yönetimi eleştirirken Sultanı usta bir devlet adamı olarak betimliyor hükümetiyse onun politikalarını anlamamakla suçluyordu (Mardin 1999:84). Kafkas kökenli olan Mizancı, Ermeni olaylarındaki kargaşa ortamını fırsat bilerek Sultana reform önerileri sundu ve ardından Sivastopol'a giden bir gemiye binerek İstanbul'dan kaçtı. Orada kendini karşılayan isim Türkçü ideolojinin yaygınlaşmasında adını sonradan sıkça duyacağımız Gaspıralı İsmail Bey'di. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılacağına dair haberler çıkması üzerine Paris'e gitti. Avusturya Hariciye Nazırı Kont Goluchowsky ile görüşen Mizancı hemen ardından henüz Meşveret'i yayınlamaya başlamayan Ahmet Rıza ile görüşmüştü. Murad Bey'e göre Ahmed Rıza kendisini ılımlı bulduğu için soğuk karşılamıştı, aynı zamanda Murad Bey'i rakip olarak görüyordu. Mizancı Paris'teyken Hıdıv Abbas Hilmi Paşa'dan Mısır'a yerleşmesini öneren bir davet aldı. Mısır' a gitmeden önce İngiltere'de Lord Salisbury ile görüştü ve ondan *Mizan*'ı Mısır'da çıkarmak için izin aldı. Londra'da bulunduğu sıralarda Ermeni komiteleriyle de Abdülhamit'e karşı ortak bir hareket yaratmak üzere bir araya geldi ama başarılı olamadı. Bu dönemde İngiltere'nin Abdülhamit'in benimsediği Alman yanlısı politikalar dolayısıyla Abdülhamit'i cezalandırmak istediğini ve bu yüzden Ermeni sorununa özel bir ilgi duyduğunu eklememiz gerekir. İttihat ve Terakki'nin Mısır müdürü oldu ve Mizan'ı orada yayınlamaya başladı. Murad Bey buradaki faaliyetlerinde oldukça geniş yetkilerle donan-

mıştı ve ayrı bir merkez gibi faaliyette buluyordu. Ahmed Rıza bey sıkı bir pozitivistken Murad Bey'in daha İslami bir çizgi izlediği görülmektedir. Osmanlılık düşüncesi ve eğitim yoluyla sağlanacak uzun erimli bir ıslahat sonucu devlet yapılanmasının değiştirilmesi gerektiği görüşü her ikisinin de ortak paydası olmasına karşın, Mizancı İslami düşünceyi ön plana çıkarmıştır (Hanioğlu 1985; 206). Bu durum kendine aşırı güvenen ve etrafı tarafından geçimsiz olarak görülen Ahmed Rıza Bey'e karşı Mizancı Murad Bey'in etrafında bir toplanmayı meydana getirmiştir.

Yurtdışında bu gelişmeler yaşanırken, Cemiyet yurtiçindeki tüm önemli kentlerde şubeler kurmuştu. Bu örgütlenmede iki faktör rol oynuyordu Birincisi sürgüne gönderilen İttihatçıların sürgün yerlerinde örgütlenme çalışması başlatması; bir diğeri ise Cemiyetin ordu bulunan kentlerde çok kolay örgütlenmesiydi. Yüksek okul şubeleri dışında Beyrut, Selanik, İzmir, Kıbrıs Midilli, Rodos, Şam, Taşlıca, Trablusgarp, Tarblusşam, Trabzon ve Bulgaristan, Suriye, Girid merkez şubeleri kurulmuştu. Örgüt Ankara, Edirne, Erzurum, adana, Mersin, Humus, Hama gibi şehirlerde de mahalli birimler oluşturmuştu. Temo'nun kurduğu Balkan teşkilatıyla beraber geniş bir örgütlenme alanına sahipti (Hanioğlu 1989: 194-195).

1896 yılında yönetimi tamamen saray darbecilerinin ve ulemanın eline geçen İstanbul teşkilatı başkentteki örgütlenmeyi en üst düzeye çıkarmıştı. Önemli birçok kişiyi Cemiyete katmıştı ve Ermeni olaylarıyla beraber artan huzursuzluktan yararlanarak artık Sultanı indirmenin zamanının geldiğini düşünüyordu. Bir darbe planı yapıldı ve Abdülhamit'in yerine Sultan Reşad'ı geçirmek üzere Galata Mevlevi tekkesi aracılığıyla Veliaht Reşad efendiyle görüşüldü ve onayı alındı. Uygulamaya konuluşunda büyük oranda başarılı olması beklenen plan bir gün önce haber alınması üzerine bastırıldı... Geniş tutuklamalara gidildi ve birçok kişi sürgüne gönderildi.

Murad Bey'in çıkardığı Mizan izlediği İslamı politika yüzünden merkez yayın organı olan Meşveret'den daha çok satmaya başlamıştı. Aynı zamanda Ahmet Bey'in otoriter yapısı Avrupa'dakı birçok İttihatçıyı ona karşı muhalefete düşünmüştü. Ahmed Rıza Bey'in "düzen" vurgusu ve aktivizme karşı

görüşleri yüzünden suçlamalar artmıştı.. Bunun sonucu Ahmed Rıza Bey Ermeni komitecilerle görüşmek ve ortak hareket etmek üzere Londra'ya gitmiş ancak olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıca bu yıl içinde sürgünde bulunan birçok eski önemli üye cemiyetin çalışmaları sonucunda Avrupa'ya kaçırılmıştır. Bunlar arasında İshak Sükuti, Şerafettin Mağmumi, Selanikli Nazım, Tunalı Hilmi, İbrahim Temo, Mithat Şükrü, Çürüksulu Ahmet vardı (Ramsaur 1972:53).

Mizan'ın etkisinden rahatsız olan Saray İngiltere nezdinde girişimlerde bulunarak Mısır'a baskı yapmıştır. Bu baskılar sonucunda Murad Bey Mısır'dan ayrılarak Paris'e gelmiştir. Ahmed Rıza Bey karşıtları için bu gelişme aynı zamanda yeni bir liderin Cemiyetin başına geçmesi anlamına geliyordu. Mizancı Murad Bey'e örgüt liderliği teklif edildi. İlk başlarda bu teklifi reddeden Murad Bey daha sonra kabul etti. Kasım 1896 yılında yapılan toplantıda Murad Bey Örgüt liderliğine getirildi. Reis muavinliğine Çürüksulu Ahmet, İcra üyeliklerine Dr Nazım, Şerafeddin Mağmumi ve İshak Sükuti getirilmiştir. *Meşveret*'in yerine *Mizan* merkez yayın organı oldu. Avrupa'daki merkez organda Murad Bey dışındaki tüm üyeler asker kökenli aktivist kanattan oluşmaktaydı. Bu askeri kanat Cemiyet içinde Osmanlı İhtilal Fırkası olarak adlandırıldı. Cemiyet içinde askerlerin ağırlı ele almasının yanısıra ordu içinde de İttihat ve Terakkı'ye olan ilgi büyük bir artış göstermiştir. Bu ilgi genelde küçük rütbeli subaylardan gelmektedir. Murad Bey Cemiyet lideri olmasına karşın ne o ne de Ahmed Rıza lider olarak görülmemektedir. Bu dönemdeki örgüt içi yazışmalardan cemiyetin fiili liderinin İshak Sükuti olduğu anlaşılmaktadır (Hanioğlu 1989:220). Tüm bu tartışmalar arasında Sarayın baskılarının artmasına karşın Jön Türk düşüncesi yayılmaya devam etmektedir. Bu yayınlar yurtdışında serbestçe dağıtılırken yurtiçinde yabancı posta servisleri aracılığıyla dağıtılmakta ve okunmaktaydı. 1897 yılındaki bir gelişme harekete ağır bir darbe vurmuştur. Abdülhamit serhafiyesi Ahmet Celaleddin Paşa'yı Murad bey'i muhalefetten vazgeçmeye ikna etmek üzere Avrupa'ya gönderdi. Paşa reformların ancak padişah iradesiyle yapılabileceğini; bunun için Sultanla ilişkiye girmek gerektiğini Murad bey'e anlatarak ve maddi imkanlarla, tutuk-

lanan Jön Türk üyelerinin affını sağlayabileceğini belirterek Murad Bey'i İstanbul'a dönmeye ikna etti. Gazetesinde Sultana hakaretler yağdıran Jön Türklerin maddi imkânlar vaade edilerek muhalefetten vazgeçirilmesi bu dönem boyunca işe yarayan etkili bir silahtır. Hatta birçok Jön Türk'ün sırf saraydan para sızdırmak için yayın çıkardığı ve belli bir miktar para karşılığı yayınlarını sona erdirdiğini görmekteyiz. Her ne kadar cemiyet maddi sıkıntı içinde olduğundan ve tutuklu üyelerine özgürlük getireceği inancıyla merkezi olarak Murad Bey'i İstanbul'a yollamışsa da bu hareket sempatizanlar üzerinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır.

Murad Bey'in dönüşünden sonra Abdülhamit sözlerini tutmamış sürgünler ve tutuklamalar devam etmiştir. Ahmet Rıza Bey tutarlı ve Sultan karşıtı tutumuyla yeniden ön plana çıkmıştır. Cemiyetin merkezi bu dönem İshak Sükuti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmed, Akil Murat ve Refik Bey'lerden oluşuyordu. 1898 yılında Cenevre'deki bu merkez Ahmed Rıza Bey'le uzlaşma arayışına girdi. Onun entellektüel çevrelerdeki etkisi bu dönemde cemiyet için oldukça önemliydi. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve iki kanat birlikte hareket etmeye başladılar. Ancak Cenevre merkezi 1899 yılı ortalarında darbe girişimlerinin başarısızlığı ve mali bunalımlar yüzünden yılgınlığa düşmeye başlamıştır. Böylece Cenevre merkezi Saray'la pazarlıklara girişir. Ahmed Celalettin Paşa bu kez İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet'le pazarlığa oturmuş ve sonunda Cenevre'de çıkardıkları *Osmanlı* dergisini bırakmaları karşılığında kendilerine Avrupa'daki çeşitli büyükelçiliklerde memuriyetler verilmiştir. Tunalı Hilmi Madrid elçiliği katibi, İshak Sükuti Osmanlı Roma elçiliğinde tabip olmuş, Abdullah Cevdet'de Viyana elçiliğine atanmıştır (Ramsaur 1972:71). Bu anlaşmalar her ne kadar Cemiyeti mali sıkıntılardan kurtarmak için yapıldıysa da bu kişilerin büyük bir itibar kaybına uğradıkları bir gerçektir (Hanioğlu 1989:328). Cemiyet bu kötü durumdayken beklenmeyen bir gelişme hareketi yeniden canlandırmıştır.

Abdülhamit'in enişteşi Damad Mahmud Paşa iki oğluyla beraber yurtdışına firar etmiştir. Bir anda tüm Avrupa kamuoyu bu olaya odaklandı. Damad Mahmud Paşa'nın İngiliz yanlısı

olması Abdülhamit'i oldukça endişeye düşürmüştür. Sulatanın en büyük korkusu İngiliz yanlısı bir saray darbesine kurban gitmektir. Damad Mahmud Paşa'nın firarı Jön Türkleri büyük bir sevince sevk etmiştir. Paşa dağınık haldeki cemiyeti toparlayabilecek bir isim haline gelmiştir. Paşa'nın kaçıştan sonra yaptığı liberal açıklamalar bu beklentiyi boşa çıkarmayacağını gösteriyordu. Her ne kadar Paşa cemiyetle temasa geçmiş ve geniş maddi imkânları cemiyeti yeniden canlandırmışsa da Cemiyetin aktivist kanadı için bir lider olmaktan ziyade maddi bir kaynak olarak görülmektedir (Hanioğlu 1989). İshak Sükuti cemiyetin yönetimini Trablusgarp'tan firar ederek Avrupa'ya gelen Ethem Ruhi'ye devretmişti. Ancak Damad Mahmud Paşa maddi imkânları çerçevesinde merkezi yayın organı olan Osmanlı'ya büyük bir ağırlık koydu. Bir süre sonra Osmanlı'nın merkezi, Paşa'nın İngiliz yanlılığına uygun bir şekilde İngiltere'ye taşındı. Kuşkusuz bu durumdan en çok rahatsız olanların başında Abdülhamit'le birlikte Almanya gelmektedir. Bundan sonra Osmanlı'da Paşa'nın ve oğlu Prens Sabahattin'in yazıları ağırlık kazandı. Paşa'nın hastalanarak vefat etmesi üzerine liderlik oğluna kaldı. Prens Sabahattin 25 yaşındaydı ve imparatorluğun sorunlarını çözecek düşünsel çözümler üzerine yoğunlaşıyordu. Prens Sabahattin tüm Osmanlılara çağrı göndererek bir kongre teklifinde bulundu. Tüm muhalif unsurların çağrıldığı kongreye Osmanlı yönetimindeki tüm etnik unsurların temsilcisi katıldı.. 1902 yılındaki *Osmanlı Liberalleri Kongresi* çıkarları birbiriyle çok az noktada bulunan bu etnik grupların tartışmalarına sahip oldu. Abdülhamit'in indirilmesi üzerine çabalar Türkler için yeterli olabilirdi ama özellikle Ermeniler için bu yeterli değildi. Yönetimin değiştirilmesi için yabancı müdahalesi gerektiği yönündeki önerilere Prens Sabahattin'de destek verdi. Bunun üzerine Ahmet Rıza ekibiyle Prens Sabahattin ekibi karşı karşıya geldiler. Ahmet Rıza yabancı müdahalesine karşı olduğunu vurguladı.

Kongre büyük bir olumsuzlukla sonuçlanmıştır. İttihat Terakki içindeki farklı eğilimler kendilerini iyice açığa vurdular. Bu Kongre'den sonra hareket kesin olarak dağılma sürecine girdi. Bu yıldan sonra İttihat ve Terakki ismini 1908 yılına

kadar kullanan bir grup olmamıştır. Değişik ekipler farklı isimlerle yayınlar çıkardılar. Ahmet Rıza Mısır Hıdivi Mehmed Ali Fazıl Paşa ile Dr Nazım Beyler *Şurayı Ümmet* dergisini çıkarmaya başladılar. Cemiyet ismini **Terakki ve İttihat** olarak devam ettirdi. Yeni dergide başyazılar Sami Paşazade Sezai yazıyordu. Sabahattin Bey ise *Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet* ismi altında çalışmalara devam etti (Kuran 1949:410).

4. 1902 Sonrası Terakki ve İttihat

1902 tarihinden sonra ademi merkeziyetçi Sabahattin Bey ile Merkeziyetçi kanadın ayrılığına ve İttihat ve Terakki hareketini düşünsel ve siyasal olarak biçimlendirecek yeni bir yönelime şahit olmaktayız. Bu tarihten önce İttihat ve Terakki hareketi daha önce Ahmet Rıza Bey'in sosyal fikirlerini irdelerken vurguladığımız gibi daha çok entelektüel bir faaliyet etrafında biraraya gelen, Kanuni Esasinin geri getirilmesini ve Abdülhamit rejiminin değiştirilmesini amaçlayan bir düşünce kulübünün çerçevesini aşamamıştır. Bu tarihten sonra ise harekette aktivist olarak vurguladığımız asker kökenlilerin kontrolü tamamen ellerine aldıklarını görmekteyiz. Bunun sonucu olarak daha siyasal bir eğilim taşıyan, sıkı bir örgütlenmenin buna eşlik ettiği yeni bir parti ile karşılaşmaktayız. Hareketin aktivistlerin eline geçmesiyle birlikte ideolojik teorik yanı tamamen bırakılmış cemiyet çalışmalarına tam bir pragmatizm damgasını vurmuştur. Bu doğrultuda İmparatorluk içindeki tüm değişik muhalif unsurlara onların beklentilerine göre yaklaşıldığını görmekteyiz. İmparatorluk içindeki ve dışındaki Türk, Müslüman gruplarla Pan-İslamist ve Türkçü bir politika dahilinde yaklaşılmakta; diğer yandan gayri Müslimlere Osmanlılık üzerinden yürüyen bir siyaset izlenmektedir. Burada buna bir kaç örnek vermek gerekecektir:

Bulgaristan Kızanlık Şubesine yazılan 2 Haziran 1906 tarihli mektup şöyledir:

Ethem Ruhi edepsizinin verdiği malumat edepsizcedir. Ahmed Rıza Bey, Sultan Aziz devrinde Şehremini olan ve Sultan Hamid devrinde Sultan Murad taraftarlığıyla Konyaya neyfedilen ve menfasında iken vefat eden bâlâ ricalinden Ali Beyin oğludur. Ali bey ise Selim-i Sâlis'in Kâtib i Husuî olup

Islahatı Cedidedeki icraatı hasenesiyle Hammer'in "Osmanlı Tarihi"nde ismi mezkûr olan Rıza Bey'in sulbünden yetişmiştir. Ermenilerin Türkler arasında en ziyade çekindikleri adam Ahmed Rıza Beydir. Ermeni gazetelerini okursanız ekserisinin Ahmed Rıza Bey mutaassıp bir Müslüman olmak üzere Avrupalılar nazarında kıymetini azaltmak istediklerini görür, Ethem Ruhi'nin ne kadar garazkâr bir yalancı olduğunu anlarsınız... Bir Ermeni gelir de 'yahu ben Osmanlıyım, Osmanlılığı severim' derse, yol budur, der onu ikaza çalışırız. Biz, gayrimüslim bir Osmanlıyı Cemiyetimize alırsak ancak bazı şart dahilinde alabiliriz. Cemiyetimiz hâlis bir Türk Cemiyetidir. İslamlığa ve Türklüğe düşman olanların hiçbir vakit fikrine tebaiyet edilmeyecektir.

Eski Cemiyetin dağılmasına sebeb Ahmed Rıza Bey değil, Murad Beylerin, Sükûtilerin, Abdullah Cevdet edepsizlerinin paraya tamaı ve ahlâksızlıkları sebebolmuştur. Bu mürtedleri Sultan Hamid bin beş yüz frank maaşla satın aldığı zaman Rıza Beye sefirler gönderiyor, sefaretler vaadediyordu. (Kuran 1949:415)

Burada büyük olasılıkla Ahmed Rıza Bey'in dinsizliği hakkında ve babasının 'İngiliz Ali' şeklindeki lakabından dolayı aslıyla ilgili spekülasyonlara bir cevap verilmektedir. Bunun yanında örgütün İslam ve Türklük vurgusu çok açık bir şekilde belirtilmiştir.

Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm yöneliminin Cemiyeti ne kadar etkisi altına aldığı aşağıdaki mektupta gösterilmeye çalisilacaktir:

'Muhterem Sezai Beyimiz;

Ferid Beyden Ahmed Rıza Beye gelen bir mektupta, 'Şurayi Ümmet'in bir iki güne kadar tabedileceğini ve 15 Ağustos için makaleye ihtiyacı olacağını bildiriyor. Kıbrıs'tan gelen bir makaleyi, İstanbul mektuplarını leffen takdim ediyoruz. Kıbrıs makalesi için 'Şurayi Ümmet' tarafından ufacık bir mülâhazaya ihtiyaç hissolunuyor. Malûm-u sâmileri olduğu üzere, oradaki biçare müslümanlar henüz makam-ı hilâfetle o makamı muhteremi telvis eden şahsı tefrikten âciz bulunuyorlar. Bu acız yalnız Kıbrıs Müslümanlarına münhasır değildir. Zannederiz ki, sevimli ifadenizle bu husus tefsir olunursa hem

bu biçare Müslümanlar ikaz edilir, hem de daha ziyade taraftar peyda edilmiş olur. Aynı zamanda zatı biraderanelerine 'Hayat' gazetesinin bir nüshasını göndereceğiz. Bu gazetenin baş muharriri Ali Hüseyin Bey[1], Rus darülfünunlarında ikmal-i tahsilden sonra, İstanbul Tıbbiye-i Askerisine dahil olmuş ve efkarı vatanperveranenin Tıbbiye talebesi arasında tamimine pek büyük hizmet eylemiştir. Bütün emeli, Adriyetik Denizinden Çine kadar olan memalikten bir 'Türk İttihadı' husule getirmektir. Bu emeli mukaddesin husulü için en evvel atılacak hatvenin tevhidi lisanda olduğunu derkeden bu gayretperverin Rusya'daki hürriyeti matbuattan bilistifade afkarını kendi vatandaşlarına kabul ettirmek için gazetesinde hiçbir fırsat kaybetmiyor. Eğer 'Şurayı Ümmet' bu zatın efkar-ı milliyesine iştirak edecek olursa, hem vatanımıza hizmet etmiş ve hem de mir-i mumaileyhi teşçi eylemiş olu. Bu babda nazar-ı dikkatinizi celbetmekle iktifa ediyoruz...' (Kuran 1949:417-418)

Mektubun gönderildiği Sezai Bey 1902 ayrışmasından sonra Merkeziyetçilerin çıkardığı 'Şurayı Ümmet' dergisinin başyazarıdır. Samipaşazade Sezai Yeni Osmanlılarla Jön Türk hareketini birbirine bağlayan düğümlerden birıdır. 1860 yılında İstanbul'da doğan Sezai, Türkiye'de Batı düşüncesinin ilk tartışıldığı yerlerden biri olan babası Sami Paşa konağında Yeni Osmanlıların önde gelen lideri Namık Kemal'in ve çevresinin tartışmalarına katılma fırsatı yakalamıştı (Mardin 1999:254). 1881 yılında Londra Sefaret katibi olan Sezai 1885'de yurda dönmüş, 1889 yılında İstanbul konaklarındaki esir ticaretini yeren *Sergüzeşt* romanından sonra saray tarafından takibe uğramış ve 1901 yılında Paris'e kaçmıştır. Samipaşazade Sezai sağlam üslubu ve etkili Türkçesiyle dergide önemli bir rol oynamıştır. Sezai Bey Cemiyetin aktivist kanadının Türkçü fikirlerini paylaşmasına karşın komitecilik noktasında onlardan ayrılıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren Türkçü olduğuna dair yaygın kanın aksine bizim buradaki tezimiz, örgütün başlangıçta Osmanlılık idealini benimsediğidir. Bu

[1] Hüseyinzade Ali Bey Tıbbiyede İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Dr Bahattin Şakir Beyle birlikte Avrupa'ya kaçmış oradan Kafkasya'ya giderek yayın faaliyetine başlamıştır (Kuran 1949:418)

dönem 1902 yılından itibaren yerini Türkçülük ve İslamcılık görüşüne bırakmıştır. Bunun düşünsel olarak önde gelen nedeni kökenlerini Ahmed Rıza'da bulacağımız sosyal darwinist görüştür. Bu düşünce hem Almanya'da hem de Türkiye'de ırkçı bir paradigmaya yol açmıştır. Ancak bunun dışında bir diğer nedense teşkilata 1902'den sonra askeri –aktivist kanadın tamamen egemen olmasıdır. Burada ileride değineceğimiz Prusya ordu yapılanmasının etkilerini önemle dikkate almamız gerekmektedir.

Bu yıllar içinde önemli bir politika değişikliğiyle daha karşılaşıyoruz. Daha önce İttihatçı hareketin neredeyse Abdülhamit'in Almanya'yla yakın ilişkilerinden dolayı doğal müttefik gördüğü İngiltere 1906 tarihinden- Dr Bahattin Şakir'in teşkilata hakim olduğu dönemden- sonra şiddetli eleştirilere uğrayacaktır. Bu tarihten önce Jön Türk yayınlarında İngiliz aleyhtarı herhangi bir yazı görülmezken 1907 yılında Şurayı Ümmet'de İngiltere Ermenileri, Bulgarları ve Arapları cesaretlendirici politikaları yüzünden '20 yüzyılı haçlısı' olarak değerlendirilecektir (Hanioğlu,2002). Bu politika değişikliğini Londra Üniversitesinde görevli bulunan Halil Halid Bey'e gönderilen mektubun içeriğinden anlıyoruz:

'Aziz Halid Efendi

Vatanımıza olan muhabbetiniz ve hamiyeti milliyeniz hepimizce müsellem olduğu için âtideki ricamızın reddedilmeyeceğini kaviyyen ümidederiz. Vatandaşlarımıza "Şurayi Ümmet" vasıtasıyla Avrupa'daki dost ve düşmanı tanıtmak leh ve aleyhlerinde yazılan makâlat-ı mühimmeyi bildirmek, velhasıl içlerinde bulunmak ve lisanlarına vâkıf olmak gayesinde medeniyetin bâlâsında bulunduğunu iddia eden Fransız, Alman ve İngilizlerin gazete ve telifatında gördüğümüz efkârdan kardeşlerimizi de haberdar etmek istiyoruz! Bundan vatanımıza edilecek hizmet pek büyüktür. Bir de Türkiye'yi kabil ise yeryüzünden kaldırmak isteyen İngilizlere hâlâ dostumuz nazariyle bakan rical eksik değildir. Biz bunlara "İngilizler hasm-ı canımızdır" desek, bize inanmazlar; lâkin "falan tarihli (Taymis) de veya diğer mühim bir gazetede görülen makalenin aynen veya hülâsaten tercümesidir" desek yavaş yavaş dostunu düşmanından tefrik edemeyen bîçare Türkler hem kendile-

rine fenalık eden ve etmek isteyenleri tanırlar, hem de Avrupa'nın meslek-i siyaseti hakkında bir fikir edinirler.

... Eğer zat-ı biraderâneleri... İngiliz matbuatında tesadüf buyuracağınız makale ve havadisi bittercüme tahrire himmet buyurursanız Cemiyetimize pek büyük hizmet etmiş olursunuz.'(Kuran 1959:426-427)

Yukarıda görüldüğü üzere İngiltere aleyhine ciddi bir tutum yayılmıştır. Bu radikal değişikliğin nedenlerinin neler olabileceği konusunda daha kapsamlı bir tartışmaya girmeden, Cemiyetin İngiliz aleyhtarlığının ısrarcılığını gösteren başka bir mektubu daha inceleyelim. Yine aynı yıl yani 1907'de yine aynı içerikte bir mektup gönderilmiştir:

'Bu defa zat-ı âlilerinden dahilden gönderilmiş bir mektup kısvesinde İngiltere'nin 25 seneden beri icra ettiği fenalıkların Rusların asırlarca muharebe ederek yaptıkları tahribattan ziyade olduğuna dair bir makale yazmanızı rica ediyoruz. Bu makalede nazarı dikkate alınacak hususat, dost İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs'ı nasıl zaptettiği, Rumeli Şarkî'nın Bulgaristan'a ınzimamı için Bulgarları nasıl teşvik ettiği, kezâ Girid'in elimizden çıkması emrinde Yunanistan'ı ne yolda himaye eylediği; Ermeni, Makedonya meselelerinde ve kontrol vaz'î hususlarında inisiyatif aldığı, Cezîretülarab'daki isyanları idame için çevirdiği entrikaları, Tabe meselesinde aldığı vaziyeti şimdi de Bahrey adalarını koparmak için uğraşması şerh ve tafsil buyurulduktan sonra, bu kadar mesaib ve tahribata sebebolan aingiltere'yi büyük kısım bir halkın, tarihe bakarak el'an Türk muhibbi tanıması ve rical geçinen bazı kesânın bile bu meyanda bulunması şâyân-ı teessüf olduğu zikredilmesini rica ederiz. Maksadımız, şöyle buhranlı bir zamanda mégalithique bir adım atmakla İngiltere aleyhine efkârı umum'iyeyi hazırlamağa besmele çekmektir.' (Kuran 1959:427)

Yukarıda 1902 Kongresinden, Prens Sabahattin Bey grubuyla azımlık olan Ahmet Rıza Bey grubunun ayrışmasından sonra Merkezci kanadının dönüşümünü irdeledik. Terakki ve İttihat Cemiyeti adıyla faaliyetine devam eden teşkilat fikirsel olarak Batı dışı ülkelerde görülen milliyetçi bir anti-emperyalizmi savunmaya, Pan-İslamist ve Turancı bir çizgiye,

İngiliz aleyhtarlığına kaymıştır. Bunun yanında sıkı bir parti anlayışı, ideolojik olmaktansa aşırı pragmatist bir politika izlemiştir. Bunun en açık göstergelerinden biri de Ermeni komiteleriyle bu yıllarda bile Abdülhamit rejimine karşı ortak eylem düzenlemek üzere işbirliğine girme çabalarının devam ettirilmesidir (Hanioğlu, 2002).

1904-1905 Japon Rus Savaşı'nda Rusların Japonlar tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılması Jön Türklerin ırkçı görüşlerini kamçılamıştır. Sarı ırktan bir ulusun bu başarısında İttihatçıların yayınlarında övgüyle söz edilmiştir. Sosyal Darwinist ırkçı teorilerde Türklere düşük özellikler atfedilmesinin Jön Türklerin aşırı ırkçı görüşlerini bir dereceye kadar sınırlamalarına yol açmıştır (Hanioğlu 2002:92).

1907 yılının sonlarına doğru güçlü bir Türkçülük vurgusuyla bir devrim yapılamayacağı anlaşıldığı için Cemiyet taktiksel olarak bu vurgusunu geri plana çekmiştir. Merkez kadronun Türkçü fikirlerine karşın yayınlarında diğer etnik gruplara eşitlik temelinde seslenmiştir (Hanioğlu 2002:94).

5. 1908 Devrimi Sonrası

1907 yılı içinde Terakki ve İttihat hareketi Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşecektir. Bu birleşme öncesi yukarıda örneklerini verdiğimiz mektuplardan ve yazışmalardan anlaşılmıştır ki, Cemiyetin temel politikaları 1908 devrimi öncesi başlı başına belli olmuştur. Osmanlılık ve Abdülhamit'in tahtan indirilerek Kanuni Esasinin yeniden uygulanmasını isteyen ve bu yönüyle Yeni Osmanlıların düşünsel çerçevesinden çıkmayan (Aydın 2002 :117) Jön Türk hareketi 1902 ve 1907 arasında bambaşka bir kimliğe bürünmüştür. Burada Cemiyetin resmi olarak Osmanlılık düşüncesini yayınlarında temel bir politika olarak işlediğini, ancak burada sözü edilen Osmanlılığın Türklerin hakim millet olduğu, Osmanlı kimliğiminde Türk kimliği üzerinden kurgulandığı belirtilmelidir. Bu asimilasyoncu bir politikaydı ve bu çabayı Türkleştirme olarak adlandırabilmek çoğu zaman mümkündür (Hanioğlu 2002:85-95).

Bu düşüncelerin kristalleşmesinde en önemli durak Cemiyetin Dr Bahattin Şakir öncülüğünde bir re-organizasyon yaşa-

dığı 1906 yılıdır (Hanioğlu,1995 :290). Daha 1904 yılında Türkçülüğün önde gelen ideologu Yusuf Akçura Jön Türk yayın organında hareketin gidebileceği kanalları tartışırken Türklük, İslamcılık ve Osmanlılık fikirlerinin nasıl bir çehreye bürünebileceğini çok sarih bir biçimde göstermişti.

Cemiyet 1906 yılında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle birleşmiştir.. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti özellikle Makedonya (3. Ordu) ve Edirne'nin (2. Ordu) önde gelen subaylarının katılımıyla hızla büyümüş ve 1908 yılında ayaklanarak II. Abdülhamit'in yürürlükten kaldırdığı Kanun-i Esasi'nın geri getirilmesini istemişlerdir. İsyanı bastıramayan Sultan 23 Temmuz 1908 gecesi Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı devletinin asıl yönetici gücü olacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ağırlıklı olarak askeri bürokrasinin bir örgütlenmesiydi ve Prusya ekolünden yetişmiş olan subayların kontrolü altındaydı.

1908 devriminde başrolü oynayan kuşkusuz Selanik merkeziydi. Ancak ihtilal günlerinde yaşananlara daha yakından bakacak olursak ihtilali ateşleyen fitilin Makedonya'daki ordu birlikleri tarafından yakıldığı görülür (Ramsaur 1972; Ahmad 1984; Karabekir 1993). Sivillerin ağırlıklı olduğu Selanik merkezinden bir ihtilal emri gelmediği ancak Cemiyetin üçüncü ordu içindeki mensuplarının ayaklanma doğrultusundaki hareketinin peşinden sürüklendiği anlaşılmaktadır. Kazım Karabekir bu dönemde Enver Paşa ile birlikte Cemiyetin Manastır birimini idare etmektedir. Anılarından anladığımız kadarıyla başta Karabekir olmak üzere Rumeli bölgesindeki subayların kafasında Rusçuk yaranın yaptığı gibi İstanbul'u işgal edecek bir Rumeli Ordusu kurma fikri mevcuttu. Bunun yanında askerlerin Selanik merkezini pasif buldukları da anlaşılmaktadır (Karabekir 1993).

Buradan çıkaracağımız sonuçlardan biri 1908 devriminde 1908 öncesi başlayan militer yöneliminin damgasını taşıdığıdır...

Bu Jön Türkler içindeki bir çok politika değişikliğinin nedenleri üzerinde kapsamlı bir değerlendirme yapma imkanı sağlamaktadır. Bunların başında Osmanlı ordusu üzerindeki

Prusya ekolü etkisinin İttihat ve Terakki hareketinin politikalarını benimseyen en önemli unsurlardan biri olduğudur.

Türk subayların Prusyalı üst rütbeli komutanlardan özellikle Goltz'un fikirlerinden bir hayli etkilendikleri bilinmektedir. Cumhuriyeti kuran askeri bürokrasi 1880 yılından beri Alman askeri ekolünün içinden yetişmişti kişilerdi. Goltz, Osmanlı askeri sistemini düzenleyen Alman askeri heyetinin başındaki kişiydi. Goltz'un Spartacı fikirlerinin temelini savaşların kaçınılmazlığı düşüncesi oluşturuyordu. Bu gerçek dikkate alınarak tüm toplumsal yaşam buna göre düzenlenmeliydi. Goltz bu konuda *Milleti Müsellaha* (1883) adlı bir eser yazmıştır. Bu eser dönemin önde gelen üst rütbeli subayları tarafından temel bir eser olarak görüldüğü bilinmektedir (Ünder 2001). Goltz'a göre savaşlar ordular arsı yapılan muharebeler olmaktan çıkmış, tüm ulusun katılım sonucu kazanılan muharebeler haline gelmiştir. Bu yüzden tüm ulus aynen bir ordunun örgütlenmesi gibi hiyerarşik ve disiplinli örgütlenmelidir. Bireyci değil toplumsal bir düşünce insanların kafasına sokulmalı ve ulusun bireylerinden en yüksek fedakârlık beklenmelidir. Burada tüm ulusu harekete geçirecek güçlü bir ideolojiye ihtiyaç olduğu gerçektir. Bu ideoloji de doğal olarak milliyetçilik olacaktır.

1908'de devrimden sonraki bir kaç ay Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm uluslar arasında coşkulu kutlamalara sahne olmuştur. Sultanın haklarını sınırlayan anayasal bir rejimin ve parlamentonun kurulacak olması herkesi iyimser bir beklentiye sevk etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu beklentiyi yüksek tutmak için her çabayı gösterdiği devrimden sonra İttihatçıların bire bir örgütlediği kutlamalardan anlaşılmaktadır. İttihat ve Terakki kutlama komitelerine gayri Müslim tebaayı katmaya özel önem gösterir l. Osmanlı birliğinin vurgulanması ve Osmanlı yurtseverliği bayram kutlamalarında özellikle vurgulanmıştır. Koloğlu (1998:13) meşrutiyet gösterilerindeki birlik temasını bir İtalyan gazetesinin haberinden söyle aktarıyor:

"Selanik kadınları adına Madam Salem'in, Selanik halkı adına Dario Nehema'nın, Yahudi cemaati adına Josef Nehema'nın konuşmaları hep birlikten bahsediyorlar. Çeşitli din ve cemaatten insanın toplu gösterileri, afla hapisten yeni

çıkan (bütün ülkede sayılarının on beş bin olduğu söylenen) mahkûmlardan bir Bulgar ve bir Yunanlı çete reisi ile bir Türk avukatın, adı Hürriyet meydanına çevrilen alandaki binlerce kişi önünde uzun uzun kucaklaşmalarından da bahis var. Selanik Rum cemaati kendi özel gösterisini düzenlerken, diğerleri de bazen 500 kişiyi bulan gruplar halinde Selanik'e akıyorlar. Bulgar çeteci Sandanski ile Panitza, başlarında Enver Bey olduğu halde bütün Osmanlı halkı ile birlikte (Müslümanlar, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Romenler, Arnavutlar vb) cemaatlerin barışını bütün uygar dünyaya göstermek ve tek ve bölünmez Osmanlı vatanının refahına katkıda bulunabilmek için el ele yürümeğe hazırlanıyorlar."

İttihatçıların Meşrutiyet rejimi propagandasının belirli bir düzeyde etkili olduğu 1908 Devrimine karşı İstanbul'da başlayan 31 Mart isyanını bastırmak üzere Rumeli de oluşturulan 'Hareket Ordusu'nun bileşimine bakınca anlaşılmaktadır. Makedonya'dan birçok Bulgar, Sırp ve Arnavut hareket ordusuna katıldı. Bunların başında Makedonya'daki en önemli ayrılıkçı örgüt olan IMRO'nun sol kanat lideri Sandanski vardır. Sandanski ismi ihtilal öncesi efsane haline gelmiş bir isimdi. Devrimden sonra İTC ile birlikte hareket etmeye başladı. İTC'yi ilerici bir örgüt olarak görüyordu. İhtilalden sonra dağdan inmiş yeni rejime destek vermiştir. Sandanski Anayasayı korumak ve Meşrutiyetin devamını sağlamak için 1200 kişilik askeri birliğiyle Hareket ordusuna katıldı ve İstanbul'daki en önemli çatışmalarda ön safta yer aldı (Çetik 1994:13).

1908 Devriminden sonra çok partili siyasi hayata geçilmiş, değişik fikirleri ifade eden birçok yayın organı yayımlanmaya başlamış, feminist hareket ve işçi sınıfı hareketi bu özgürlük ortamında yayılamaya başlamıştı. Ancak balayı süresi fazla uzun sürmedi. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesi Cemiyetin özellikle Rumeli'de daha otoriter bir yönelime girmesine yol açtı (Ahmad 1984). Öte yandan Jön Türklerin Türkçü yaklaşımları ve önde gelen tüm üyelerinin mason olması da Arapların yeni yönetime karşı tepkilerinin artmasına neden oluyordu.. Jön Türk iktidarı döneminde Araplarla Osmanlı devletinin ilişkisi köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Cemiyetin

Pan-İslamcı çizgisi olası birçok çatışmayı önledi. Ancak Turancı çizgi Araplarda büyük bir rahatsızlığa yol açtı. Kuran'ın Türkçe tercümesinin ön plana alınması, Arap dilinden arınma çabaları, Orta Asya'daki İslamiyet öncesi Türk yaşamının sembollerinin kullanılmaya başlanması (Bu dönemde kurulan izci deneklerinin taşıdığı kurt motifli bayraklar); Arap milliyetçiliğinin doğmasına ve güçlenmesine yol açtı (Zeine 1958).

Kuşkusuz İttihatçıların Osmanlılık retoriğinden uzaklaşmalarını sağlayan en önemli etken Balkan savaşıydı. 1912 yılından sonra İttihatçılar Devlet yönetimine tamamen sahip oldular ve radikal bir program uygulamaya başladılar..

6. Alman Modeli Örgütlenme, Türkçülük ve "Milli İktisad" İlişkisi

İttihatçıların Almanya'ya öykünmesinin ilk bağları ordu içinde atılmıştı. Bununla birlikte Alman ekolünün bürokrasinin temel programı haline gelmesi kapitalizmin yeni evresinin ortaya çıkardığı bir sonuçtu. 1870'lerden 1890'lı yılların sonunda kadar kapitalizmin özellikle merkez ülkelerinde deflasyon sonucu karların azalmasına paralel bir daralma meydana gelmişti. Bu spekülatif ortamda finans kapital hem merkez hemde semi-periferik devletlerle daha yakın bir ilişki içine kurma arayışına girmişti. Avrupa'da ulusal endüstrilerin gelişimi ve finans kapitalin devlet yapılarıyla kurduğu yeni işbirliği birbirleriyle rekabet halindeki merkez ülkeleri Avrupa dışında bu da Almanya'nın 1890-1914 arası muhteşem diyebileceğimiz düzeyde yükselen bir sanayileşme düzeyine erişmesiydi. 1850'lere önemsiz bir kaç prensçiklerin yönetimindeki önemsiz bir devlet olarak görülen Almanya 1914 yılında Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi haline gelmişti. Bu o kadar şaşırtıcı bir gelişmeydi ki serbest ticaretin hamiliğini yapan ve dünya çapında bir imparatorluk olan Britan'ya sömürge ülkelerinde Alman mallarının yoğun talep görmesini bir tek şeye bağlıyabiliyordu: bu malların İngiliz malı zannedilmesi. Britanya buna önlem olarak bundan sonra Almanya'da üretilecek malların 'Made in Germany' damgasını taşımasını şart koymuştu. Beklenenin tam tersi bir gelişme oldu. Made in germay damgalı mallar her

yerde daha çok satmaya ve kaliteyi temsil etmeye başladılar (Kennedy 2002).

Frederick List, John Rae gibi iktisatçıların görüşlerine dayanan Alman iktisat modeli ulusal kalkınmacı bir ekonomiyi temel alıyordu. Yüksek gümrük duvarları ardında devlet destekli bir sanayi kalkınma modeli için tüm toplum seferber ediliyordu. Bu ilkokul eğitiminden başlayarak, politeknik eğitim kurumlarına kadar uzanan ulusal çapta bir planlamayı esas almaktaydı. Böyle bir programlamanın yapılabilmesi otoriter bir devlet yapılanmasıyla mümkün olabilirdi ve Almanya bunu başarmıştı. Bu çarpıcı ekonomik büyüme şöyle ifade edilmektedir;

Almanya'yı öbürleri arasında gerçekten sivrilten sanayide gerçekleştirdiği genişleme oldu. 1890'da 89 milyon ton olan kömür üretimi, 1914'de 277 milyon tona yükseldi; bu miktar İngiltere'deki 292 milyon tonluk üretimin hemen gerisinde yer alıyor ve Avusturya-Macaristan'ın 47 milyon, Fransa2nın 40 milyon ve Rusya'nın 36 milyon tonunu hayli aşıyordu. Çelikteki artışlar daha bile göz alıcı olmuştu; 1914'deki 17,6 milyon tonluk Alman üretimi İngiltere, Fransa ve Rusya2nın toplam üretimini geçiyordu. Bundan da etkileyici olan, Almanların daha yeni, 20. yüzyıla özgü elektrik, optik ve kimya sanayilerindeki performanslarıydı. Siemens ve AEG gibi, toptan 142 000 kişi istihdam eden dev firmalar, Avrupa elektrik sanayiine egemen durumdaydı. Beymen ve Hoechs'in başı çektiği Alman kimya firmaları, dünya sanayi boyalarının yüzde 90'ını üretiyordu. Bu başarılı gidiş doğal olarak Almanya'nın dış ticaret rakamlarına da yansımış ve ihracatın 1890-1913 arasında üç kat artmasıyla ülkeyi dünyanın öncü ihracatçısı olan İngiltere'ye yaklaştırmıştır; beklenebileceği gibi ticaret filosu da genişleyerek savaştan hemen önce dünyanın ikinci en büyüğü olmuştu. Bu tarihlere gelindiğinde, Almanya'nın dünya imalat sanayii üretimindeki payı (yüzde 14.8), İngiltere'ninkini aşmış (yüzde 13,6) ve Fransa'nınkının (yüzde 6,1) iki buçuk katı olmuştu. Almanya Avrupa'nın ekonomik güç odağı durumundaydı..." (Kennedy 2002:261)

Almanya'nın bu başdöndürücü büyümesi ve disiplinli toplum yapısı İTC'nın Meşrutiyet'in ilanında sonra Maliye Nazırı

Cavid Bey tarafından uygulanan liberal ekonomi politikalarını bir süre sonra milli iktisat politikasına döndürmelerine yol açacaktı. Bu politika hem İTC'nin Türkçü anlayışıyla uyuşuyor hem de imparatorluğun kaybettiği toprakları geri alma isteyen yönetici kadroya ihtiyaçları olan askeri ekonomik büyümeyi vaat ediyordu. Devrimden sonra Almanya dışındaki Büyük Devlet'lerin yeni rejimin sömürgelerindeki bağımsızlıkçı ve antiemperyalist eğilimleri tetikleyeceği endişesiyle yeni rejim aleyhine bir tutum aldığı görülmüştü. Bunun yanında Almanya'nın da çıkarı İngiliz ve Rus yayılmacılığına karşı güçlü bir Osmanlı devletinden yanaydı. Türkiye'nin modernleştirilmesi için Alman sanayi ürünleri, teknik bilgisi, askeri mühimmat, taşıma araçları ve bir çok alanda Alman firmaları devletten siparişler aldı (Gencer 2003:55). Enver Paşa'nın Babı Ali baskınından sonra liberal hükümeti devirerek tam bir diktatorya kurduğu 1923 yılında Almanya ile ilişkiler en yüksek seviyeye geldi. Daha önce ilişkileri Türk subayları eğitmekle sınırlı olan Alman ordusu Türk askeri faaliyetlerini doğrudan denetimleri altına almak, diğer devletlerin etkisini minimum düzeye indirmek üzere Liman Von Sanders'i İstanbul'daki Alman Akeri misyonuna gönderdi. Alam askeri misyonu 42 subaydan oluşuyordu. Ve ordudaki tüm kilit noktalara yerleşmişlerdi. Enver Paşa'nın bile kendinden habersiz bir çok askeri faaliyetin bu misyon tarafından idare edildiği için Sanders'le çatışma yaşadığı bilinmektedir (Gencer 2003:66). Türkiye'nin Alman ittifakına ne gözle baktığı ve ne amaçladığı Almanya ile I Dünya Savaşı öncesi imzalanan gizli anlaşmaların maddelerinden anlaşılmaktadır. Almanya kapitülasyonları kaldırılmasına destek verecek, Yunanistan'dan takım adalar geri alınacak, Rusya'daki Müslümanlarla doğrudan temas kurmak için kuzey sınırı düzenlenecekti. Yani Osmanlı'nın Balkanlar'dan bir beklentisi olmadığı; Ön Asya ve Hazar Denizine kadar Türkler ve Müslümanlardan oluşan milli bir devlet kurmak istediği anlaşılmaktadır (Gencer 2003:70).1914 yazında İTC'nin *Turancı* yöneliminin temel bir devlet politikası hâline geldiği anlaşılmaktadır.

I. Dünya Savaşı öncesi yönetim tamamen Enver-Talat-Cemal triosunun elinde toplanmıştı.. Enver Bey'in şahsi yaşan-

tısı üzerinden de Alma etkisinin Türk subayları üzerindeki etkisini gözlemlemek mümkündür. 1908 Devriminden sonra Hürriyet kahramanı olarak anılmaya başlayan Enver Bey cemiyetin askeri kanadının en önemli ismiydi. Devrimden 1-2 ay sonra Berlin'e ataşemilter olarak atanmıştır. Burada Alman askeri ve siyasi yetkilileriyle yakın ilişkiler içine girmişti. Kayzer dahi Enver Paşa'yı yakından tanımak istemiştir. Burada Alman askeri yapılanmasından oldukça etkilenen Enver Paşa 1911-1913 yılları arsında Almanya'da ilişkiye girdiği heykeltıraş Prof Eugen Boermel'dı. Boermel Enver Paşa'yla 1908/9 kışında tanışmıştır. Heykelini yapmak üzere Enver Paşa'ya teklifte bulunmuş Paşa da bunu kabul etmiştir. Enver paşa'nın mektuplaşmalarının Alman genelkurmayıca bir propaganda malzemesi olarak kullanılması Almanya ve Enver Paşa arsındaki iliklini boyutunu göstermektedir.

Sonuç olarak

Buraya kadar olan değerlendirmemiz İttihat ve Terakki'yi içsel dinamikleri üzerinden irdelemek üzerineydi. Ancak farklı bir bakış açısını hesaba katmazsak hareketin temel dinamiklerini yeterince aydınlatamayız. Bunların başında Osmanlı devletinin dünya sistemi içindeki yerini ortaya koymak gelmektedir. Osmanlı merkezi çevre güçlerin gücünün artmasıyla beraber Batılı devletlerle kurduğu ilişkileri her zaman merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek üzerine oturtmuştur. Bu anlamda Osmanlı Kırım Savaşı'ndan beri devam edegelen dış borçlanmayı da merkezi hükümeti güçlendirmek üzere kullanmıştır. Artan dış borçlanmalar sonucu ve kapitülasyonlarla beraber Osmanlı 19 yüzyılın başından itibaren yarı sömürge bir devlet konumundadır(Kasaba, 1988; Keyder 1983;Kıray1993). Osmanlı vergilerini bile Duyun-u Umumiye toplar hale gelmiştir. Bununla birlikte yabancı tüccarlar kapitülasyonlar sayesinde ticaretten elde ettikleri kazanç üzerinden hiçbir vergi verme yükümlülüğü altında değildirler. Ticaret tamamen Batılıların ve vergi vermemek üzere batılı devletlerin uyruğuna geçen Osmanlı'daki gayrimüslim azınlığın eline geçmiştir. Bu durumdan en çok rahatsız olan kesimin Müslüman Türk eşraf olduğu açıktır.

İttihat ve Terakki cemiyetinin Türkçülük akımının temelinde hem Balkan Savaşları sonucu nüfusun homojenleşmesi hem de Eşraf ve esnafın gayrı Türk azınlığı tasfiye etme isteği vardır.

Bu çabalar Alman devleti tarafından desteklenmiş, Türk ordu çevreleriyse İmparatorluğu kurtaracak yegane reçeteyi bulduklarını düşünmüşlerdir.

KAYNAKLAR

1 Çetik., Mete. 1994. *Osmanlı Solundan Bir Portre: Yane Sandanski.* Tarih ve Toplum. Sayı 128 İletişim.

2 Gencer., M. 2003. Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu. İstanbul: İletişim yayınları

3 Hanioğlu., Ş. 1989. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902). İstanbul: İletişim Yayınları

4 Hanioğlu., Ş. 1995. The Young Turks in Opposition. New York: Oxford University Press

5 Hanioğlu.,Ş. 2002. Turkish Nationalism and Young Turks. Social Contruction of nationalism in the Middle East. Ed: Fatma Müge Göçek. New York: NewYork University Press.

6 Kasaba., R.. 1988. The Ottoman Empire and World Economy: 19. Century. New York: State University Of New York Press

7 Karabekir., Kazım. 1993. İttihat ve Terakki Cemiyeti. İstanbul.

8 Kıray., E. 1993. Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar.İstanbul: İletişim Yayınları

9 Kennedy P. 2002. Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

10 Keyder., Ç. 1983. Toplumsal Tarih Çalışmaları. Ankara: Dost Yayınları

11 Koloğlu, O. 1998 "İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-I" Toplumsal Tarih sayı 56 İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,:12-19

12 Koloğlu., O. 1990.. *Enver Paşa Efsanesine Alman Katkısı.* Tarih ve Toplum. İstanbul: İletişim. Sayı 78

13 Kuran., A. Bdevi. 1959. Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele. İstanbul: Çeltüt Matbaası

14 Mardin., Ş. 1999. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. İstanbul: İletişim Yayınları

15 Ramsaur. 1972 İttihat ve Terakki. İstanbul. Sander Yayınları
16- Temo., İbrahim. 1939. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hıdameti Vatniye ve İnkılabı Milliye dair Hatıratım. Mecidiye. Romanya
17 Toprak., Z. 1995. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
18 Zeine Z. 1958. Arab Turkish Relationsand the Emergence of Arab Nationalism.. Lübnan: Khayat's

İbrahim Temo ve Resneli Niyazi'nin Anıları Üzerinden İttihatçılar ve Jön Türkler Üzerine Düşünceler

Mete K. KAYNAR

Giriş

Bu yazı doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili değildir. Bu nedenle de cemiyetin nasıl, ne zaman, niçin kurulduğu ile ilgili sistematik bilgilere, cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki rolü ile ilgili kapsamlı analizlere yer verilmemiştir. Çalışmada tamamen, özellikle II. Meşrutiyet öncesi dönemdeki İttihatçıların zihin ve düşünce dünyası ile ilgilenilmektedir. Gerek İbrahim Temo, gerekse de Resneli Niyazi bu amaçla seçilmiş iki örnektir ve ittihatçı denilen, Jön Türk denilen, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile Osmanlı birliğinin, ittihad-ı anasırın sağlanabileceğini düşünen ve bu yönde örgütlü, siyasal mücadeleye giren kişilerin dünyaya, içinde yaşadıkları topluma, onun sorunlarına, bu sorunların çözümlerine bakışları, dünyayı ve ülkelerini algılayışları, dünyadaki ve içinde yaşadıkları toplumdaki düşünsel gelişmelerden nasıl etkilendikleri bizzat kendi anılarından, kitaplarından yola çıkılarak tartışılmaya çalışılacaktır.

İttihat ve Terakki Nedir?

"Jön Türk" ifadesi, III. Selim sonrasında imparatorluğun idari, siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında köklü reform talepleriyle ortaya çıkan kişi, kurum, örgüt ve siyasi hareketlerin tamamını ifade edecek şekilde kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında ilk Jön Türk'lerin, kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı topraklarındaki ilk etkilerinin görülmesiyle birlikte imparatorluğun

idari, siyasi ve sosyal yapısında reformlar yapmaya çalışanların III. Selim ve II. Mahmut olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Osmanlı'da köklü reformların yapılması gerektiği düşüncelerinin ağırlık noktasını, ilk başta III. Selim ve II. Mahmut örneklerinde görüldüğü gibi padişahlar, daha sonra Tanzimat döneminin ünlü paşaları Ali ve Fuat paşalar örneğinde görüldüğü gibi üst düzey devlet bürokrasisi, en sonunda da Resneli Niyazi ve İbrahim Temo örneğinde görüldüğü gibi Batılı eğitim kurumlarında yetişen gençler, genç asker ve tabipler oluşturmuştur. Benzer eğilimlere Cumhuriyet döneminde de rastlamak, Jön Türk düşüncesinin izlerini Cumhuriyet döneminde de sürmek mümkündür. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Osmanlı'nın genç reformistleri, genç ittihatçıları, askerleridir. Jön Türk düşüncesini Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktaran tek faktör, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ittihatçı geçmişi de değildir. Jön Türk düşüncesinin izlerini günümüze kadar uzatmak, III Selim'in reformları ile günümüzün Avrupa Birliği tartışmalarını birbirlerine bağlayan bir düşünce çizgisinden bahsetmek de kabildir: Sonucunda tahttan indirilmesine yol açacak reformlarıyla, Resneli Niyazi'nin Büyük Şehit olarak adlandırdığı III. Selim ve adını Gavur Padişah'a çıkaracak olan reformlarıyla II. Mahmut dönemleri ile Tanzimat ve Islahat fermanları; bu reformlarla meşrutiyet fikri, fikirleri; meşrutiyet düşüncesiyle cumhuriyet; cumhuriyet düşüncesiyle muasır medeniyete erişme; muasırlaşmayla altı ok; altı okla 60'ların kalkınma, sanayileşme, modernleşme düşünceleri ve tüm bunlarla günümüzün Avrupa Birliği'ne uyum reformları arasında bir ilişki vardır. Tüm bu reformlar arasındaki ilişkiyi kuran ise Jön Türk düşüncesi, onun reformizmi ve bu düşünce çizgisinin zihinsel kodlarıdır. Konu bu çerçevede ele alındığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İttihatçılık, Jön Türk düşüncesinin bir evresi, onun 1800'lerin sonlarından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki süre içerisinde aldığı şekil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'da değişim ve dönüşümün gerekli olduğu, bir şeyler yapılması, harekete geçilmesi düşüncesinin ağırlık noktasının padişahlardan üst düzey bürokrasiye, üst düzey bürokrasiden dönemin gençlerine doğru yayıldığı; Osmanlı'da

köklü reformların yapılması gerektiği düşüncesinin entelektüel bir çaba olmaktan çıkarak örgütlü siyasal bir hareket, bir muhalefet hareketi haline geldiği; tabiri caizse reform düşüncesinin kuvveden fiile geçtiği tarih 1865'tir. Bu tarih, aralarında Nâmık Kemal'in de bulunduğu altı genç tarafından Yurtseverler Birliği (İttifak-ı Hamiyet)'nin kurularak dönemin Jön Türkler'inin Tanzimat paşalarının (üst düzey reformist bürokratların) izledikleri iç ve dış politikaya muhalefet etme kararı aldıkları tarihtir. Bu hareket yurt dışında yaşayan Osmanlı muhaliflerini de derinden etkilemiş, Fransa'da yayınladıkları çeşitli gazeteler aracılığıyla Osmanlı'da reform düşüncesini dile getiren gençler Jeunnes Turcs (Genç Türkler) adıyla anılmaya başlanmıştır. Tabii ki Fransızların bu reformistleri Genç Türkler, Jön Türkler olarak adlandırılmasındaki tek etken, dönemin siyasal muhalefet hareketlerinin çoğunlukla yaşça genç insanlardan kurulu olmalarından kaynaklanmıyordu. Bunda, Genç Türkler'in 19. yüzyıl da feodaliteye karşı mücadele eden küçük burjuva radikallerinin kurduğu "Genç İtalya" gibi örgütlerden etkilenmelerinin de (Akşin, 1987: 19) önemli bir rolü vardır. Fakat bu kişilerin Tanzimat dönemi paşalarına göre yaşça genç insanlardan kurulu olduğunun da altını çizmek gerekmektedir: 1840 yılında Tekirdağ'da doğan Nâmık Kemal, Yurtseverler Birliği kurulduğunda 25 yaşındadır. Nâmık Kemal ile birlikte Fransa'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşuna katılan Ali Suavi ise aynı tarihte 27 yaşındadır.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamenter yönetime geçilmesinde önemli bir rol oynamışlar, onların muhalefetinin de önemli etkisiyle 23 Aralık 1876'da II. Abdülhamit yönetimi, Cemiyet-i Mahsusa tarafından hazırlanan Kanun-u Esasi'yi kabul etmiştir. 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı ise I. Meşrutiyet'in sonunu getirmiş; I. Meşrutiyet dönemi, II. Abdülhamit'in savaşı bahane ederek Meclis-i Mebusan'ı tatil etmesi ile son bulmuştur. Jön Türk düşüncesinin İttihat ve Terakki adı altında örgütlenmeye başlaması -bir başka ifade ile Jön Türk düşüncesinin İttihat ve Terakki evresinin başlaması- ile ilgili olaylar zinciri de bu olaydan sonradır. Parlamentonun tatil edildiği bir ortamda gençler, Jön Türk düşüncesinin bir önceki evresi olan Yeni Osmanlılar'ın düşün-

celerinin etkisiyle parlamenter sisteme yeniden geçilebilmesi için mücadele ederler. Bu muhalefet, 1908 Temmuz'unda sonuç verir ve II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'nin gereklerini yerine getirmeyi (yeniden) kabul eder. Anayasanın gereği olarak Ağustos ayında Meclis-i Mebusan seçimleri yapılır; seçimlerin galibi, meclise kendi denetlediği adayların seçilmesini sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu dönem, cemiyetin kendi kurumsal kimliği ile politikaya girmeyip, dışarıdan desteklediği kişiler aracılığıyla siyasal sistemi maniple etmeye çalıştığı, diğer bir ifade ile, siyasal sistemde sorumluluk üstlenmeden yetkileri kullanmaya, sistemi yönlendirmeye çalıştığı bir dönemdir.

II. Meşrutiyet sonrası dönem aynı zamanda Jön Türkler'in birbirlerinden farklı –birbirleriyle muhalefet eden- siyasal örgütlere bölündükleri, farklı siyasal partiler etrafında örgütlendikleri bir dönemdir. Önde gelen Jön Türkler'den, ittihatçılardan biri olan Prens Sabahattin tarafından kurulan Ahrar Fırkası[1] bu Jön Türk örgütlerinin en güçlüsüdür. Yine İttihat ve Terakki'nin kurucusu İbrahim Temo, İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza Abud, Pertev Tevfik gibi isimler tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası[2] da II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafında izlenen/izlettirilen politikalara muhalefet eden Jön Türk örgütleri arasında sayılabilir. Bu sayıyı artırmak, İttihatçılar'a muhalefet eden Jön Türk dergilerini ve diğer siyasal örgütlenmeleri de bu sayıya dahil etmek mümkündür. Hatta 31 Mart olayı ve ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefeti bastırma politikalarının İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı yeni bir Jön Türk muhalefeti örgütlemeye başladığının da altını çizmek yerinde olacaktır.

Cemiyetin izlediği politikalar, ülkenin I. Dünya Savaşı'na girmesinde ve bu savaştan yenik çıkmasında önemli bir rol

---

[1] Parti 1908 seçimlerinde başarı gösterememiş sadece Mahir Sait Bey Ankara'dan, o da kendi gayretleri ile, mebus seçilmiştir. Parti seçimlerden başarısız çıkmasına karşın Mebusan Meclisi içerisinde yaklaşık 50 mebus ile birlikte hareket edebilmektedir.

[2] Fırka tüzel kişilik olarak 1908 seçimlerine katılamamıştır. Parti üyesi Fuat Şükrü Bey bağımsız adaylığını koymasına karşın mebus seçilememiştir. Mebusan Meclisi içerisinde Görice Mebusu Şakir Taki Bey parti ile yakın ilişki içerisindedir.

oynamış; cemiyet, 5 Kasın 1918 tarihindeki kongresinde feshedilmiştir. Ancak, Osmanlı'yı Dünya Savaşı batağına sürükleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Anadolu'da bir ulusal direnişin örgütlenmesinde de -resmi ideolojinin söylediklerinin tersine- önemli rol ve desteği olduğunu belirtmeden geçmemek gerekmektedir. Jön Türk düşüncesi, Kemalizm ve onun da temelinde yatan muasırlaşma, modernleşme, batılılaşma tartışmaları ile günümüz Avrupa Birliği tartışmalarına kadar taşınmıştır.

Neden İbrahim Temo ve Resneli Niyazi?

İbrahim Temo, 1889 Mayıs'ında, Tıbbiye'den arkadaşları İshak Sukûti, Mehmet Reşid ve Abdullah Cevdet ile birlikte, daha sonra Birlik ve İlerleme (İttihat ve Terakki) Cemiyeti adını alacak olan Osmanlı Birliği (İttihad-ı Osmani) Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Cemiyetin ilk toplantısında, grubun en yaşlı üyesi, Adliye yüksek memurlarından Ali Rüşdi genel başkanlığa seçilir. Fakat fikri ortaya atan İbrahim Temo, cemiyetin 1/1 nolu üyesi olarak kayda geçirilir. Cemiyeti kurduğunda İbrahim Temo henüz öğrencidir ve onun önderliğinde kurulan cemiyet, Abdülhamit yönetimine karşı örgütlü siyasal muhalefetin, mücadelenin ilk örneği olur.

Resneli Niyazi ise Resne yakınlarındaki Ohri taburunda, Kolağası (Önyüzbaşı) rütbesinde bir askerdir. İttihat ve Terakki'nin artık, başta Selanik olmak üzere tüm Makedonya'da etkin bir muhalefet hareketi haline geldiği bir dönemde, İngiliz ve Ruslar'ın Reval'de bir araya gelerek Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bir takım kararlar almalarının ardından, silahlanarak dağa çıkar ve bir yandan devlet görevlilerine ve saraya mektuplar göndererek, diğer yandan da tek tek dolaştığı köylerde halkı istibdada karşı ayaklanmaya davet ederek II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynar.

Dönemin İttihatçılarının -Jön Türkler'inin- zihin dünyası ile ilgili olarak İbrahim Temo ve Resneli Niyazi'nin seçilmesinin ve iki ismin bir arada ele alınmasının birkaç temel nedeni vardır. Birinci olarak Şerif Mardin (1987:VIII-IX)'ın de belirttiği gibi İbrahim Temo'nun anılarında, o dönemin günlük hayatı ve düşünce dünyası ile ilgili imgelere rastlamak mümkündür.

Mardin'in İbrahim Temo'nun anıları için söylediği bu sözü, Resneli Niyazi'nin anıları için de tekrarlamak mümkündür: Gerçekten de her iki kitap, birer siyasi tarih kitabı olmanın ötesinde, dönemin gündelik yaşantısı, dönemin kahramanlarının gündelik kaygıları, düşünceleri, algılayışları, endişeleri ile ilgili canlı tasvirlerin gündelik dil ile okuyucuya aktarıldığı birer psikoloji kitabıdır da. Tarık Zafer Tunaya'nın II. Meşrutiyet döneminin Türk siyasi hayatının bir laboratuarı olduğunu söylediği ve gerek Resneli Niyazi, gerekse de İbrahim Temo ile ilgili olarak elimizdeki tek birincil kaynağın bu iki anı olduğu hatırlanırsa, kitapların öneminin altı bir kez daha çizilmiş olur. Nitekim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu ve Aydemir (1971: 61)'in "cemiyetin kazanmayı bilmediği eski mücahitlerin en değerlilerinden biri" olarak tanımladığı İbrahim Temo ve Kahraman-ı Hürriyet Resneli Niyazi, II. Meşrutiyet laboratuarının en nadide malzemeleridir. Örneğin Resneli Niyazi'nin hayatı ve siyasi faaliyetleri ile ilgili olarak –anıları haricinde- o kadar az kaynak vardır ki, bugün de Resne'de faaliyet göstermekte olan Niyazi Bey Eğitim Kültür Sanat ve Spor Derneği Başkanı Cemal Mehmed bile Resneli Niyazi ile ilgili bilgilerinin oldukça sınırlı olduğunu, bu konudaki kaynakların oldukça yetersiz olduğunu ve konu ile ilgili bilgilerinin onun kişiliği ve siyasi faaliyetlerinden çok adını taşıyan saray ile ilgili olduğunu aktarmaktadır.

İkinci olarak, İbrahim Temo ve Resneli Niyazi -her ikisinin de İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki önemli rolleri ve düşünce dünyalarındaki ortak noktalar bir yana- II. Meşrutiyet öncesi muhalefet hareketlerinin iki ayrı kutbunu temsil ederler. İbrahim Temo, eğitim, dil vb. konularda fikir ve iddia sahibi, gazeteci ve siyasetçi yönleri olan bir kişidir. Dört kez tutuklanmasına veya 31 Mart olaylarının en hararetli anlarında İstanbul'da, olayların göbeğinde olmasına karşın itidalini koruyabilen ve gerilimi düşürmeye çalışan, geri planda durmaya çalışmasına karşın olayları yönlendirmeyi hedefleyen bir kişiliği vardır. Resneli Niyazi ise İbrahim Temo'nun tersine ataktır ve gözünü budaktan sakınmaz. Reval Görüşmeleri'ni haber aldığında üç gün gözüne uyku girmeyecek, ayaklanmaya karar verdiğinde dağların kendisini çağırdığını hissedecek

kadar atak, tez canlı ve romantik bir kişiliği vardır. Dönemin devlet yöneticilerine ve Yıldız Sarayı'na yazdığı telgrafları saymazsak, İbrahim Temo gibi yazma çizme işiyle uğraştığını, bunu kendine birincil muhalefet aracı olarak seçtiğini söylemek de imkansızdır. Resneli Niyazi, tüm riskleri göze alarak, ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayabilmek için kendisine bağlı birliğiyle birlikte ayaklanır ve silahlı mücadeleye başlar.

Üçüncü olarak, yukarıda özetlenen zıt karakterlerine karşın, İbrahim Temo ve Resneli Niyazi'nın siyasi kaderlerindeki ortak noktalarda bu çalışma içinde yer almalarında önemli rol oynamıştır. Abdülhamit istibdadına karşı hürriyet, müsavat ve uhuvvet (özgürlük, eşitlik ve kardeşlik) fikirlerini yaymak için çabalayan bu iki genç de Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyetten tasfiye edilmişlerdir. İbrahim Temo, kurduğu cemiyetten ayrılmak zorunda kalmış, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış, daha sonra da ikinci kez ülkeyi terk ederek Romanya'ya dönmüş, Romanya vatandaşlığına geçmiştir. Resneli Niyazi'nin cemiyetten tasfiyesi ise daha trajediktir. Balkan Savaşları'nda Osmanlı'nın yenilmesinden sonra İstanbul'a dönmeye karar veren Resneli Niyazi, tüm yollar kapatıldığından dönüş için Avlonya'dan İtalya'ya vapurla geçmek, oradan da yine gemiyle İstanbul'a gitmek zorundadır. Avlonya'dan İtalya'ya gitmek için yola çıkan Resneli Niyazi'nın yanında arkadaşı Bekir Bey'in adamları vardır. Hasta olan ve güçlükle ayakta durabilen Resneli Niyazi, Viyosa'ya kadar Bekir Bey ve adamları tarafından yolcu edilir. 17 Nisan 1913 günü kalkacak gemi ile İtalya'ya geçecektir ve artık korumalara ihtiyacı olmadığını düşünür. Geminin kalkacağı sırada, geminin iskelesinde bıçaklanarak öldürülür. Bu cinayetin siyasi bir cinayet olduğu, basit bir bıçaklama olayı olarak değerlendirilmeyeceği ve katilinin İttihatçılar'ın önemli isimlerinden Esat Toptani ve İsmail Kemal'in adamları tarafından kiralanmış olduğu tartışılmıştır. Gördüğü haksızlıklara karşı sesini yükselten, lafını esirgemeyen, atak ve tez canlı Resneli Niyazi'nin İstanbul'a gelmesinin başta Enver Paşa ve diğer İttihat ve Terakkili'ler tarafından istenmediği için katledildiği de yine tartışılan, fakat ispatlana-

mayan iddialar arasındadır. İşin ilginç yanı, Enver Paşa'nın yönlendirmesi ile Resneli Niyazi'yi öldürttükleri öne sürülen Esat Toptanı ve İsmail Kemal de Arnavut kökenli ve cemiyet üyesidirler. Esat Toptani 31 Mart Vakası'ndan sonra tahttan indirilen II. Abdülhamit'in hâl kâğıdını götüren heyet içerisinde de yer almıştır[3]. İsmail Kemal ise 1919'da Meclis-i Mebusan üyeliğinde bulunmuş ve her iki isim de Arnavutluk Devleti'nin kurulmasında önemli roller üstlenmişlerdir[4]. Resneli Niyazi ve Enver Paşa arasındaki gerilimin tek kaynağının, Niyazi Bey'in İttihat esirgemeyen karakteri değildir. Resneli Niyazi'nin İngiliz politikalarına -ki daha sonra İngilizlere yakınlığı ile bilinen Prens Sabahattin ile birlikte hareket edecektir- Enver Paşa'nın ise Almanlar'a yakın olması da bu gerilimin bir diğer kaynağı olarak anılmaktadır. Hatta, Enver Paşa'nın Resneli Niyazi Bey gibi dağa çıkmasında da İttihat Terakki içindeki önderliğini İngiliz yanlısı gruba -Resneli Niyazi ve çevresine- kaptırmamak olduğu da bu konuda dile getirilen düşünceler arasındadır. Bu iddiaya göre, Meşrutiyet'in ilanından sonra Alman yanlısı ittihatçı grup, İngiliz yanlısı Hürriyet Kahramanı'nın İstanbul'a gelerek aktif politika içerisinde yer almasını çıkarlarına uygun görmediği için onu ortadan kaldırma yolunu seçmiştir.

Son olarak, Resneli Niyazi ve İbrahim Temo'yu bir araya getiren bir diğer özellikleri ise, her ikisinin de Arnavut kökenli olmalarıdır. İbrahim Temo 1865 yılında Drin nehri üzerindeki Struga kasabasında doğmuştur. Struga kasabası, bugün Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan, Ohrid kasabasına bağlı bir köydür. Resneli Ahmet Niyazi Bey, lakabından da anlaşılacağı gibi Resneli'dir. Onun doğduğu bölge de bugün Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalmıştır. Bugün Manastır iline bağlı bir kasabadır.

Resneli Niyazi Bey, Makedonya'da yaşayan Türkler arasında halen önemli bir tarihsel figür olarak kabul edilmektedir.

---

[3] Yıldız Sarayı'na giden bu heyet içerisinde yer alan diğer isimler Emanuel Karasso, Aram Efendi ve Arif Hikmet Paşa idiler.

[4] Jön Türk hareketi içerisindeki farklı siyasi oluşumlarda görev alan Arnavutlar'la ilgili olarak bkz (Çelik, 2004).

Resneli Niyazi'nın 1904'te yapımına başlanan ve 1912'de bitirilen sarayı da halen Resne'de bulunmaktadır ve Niyazi Bey Sarayı Kültür Evi, Resne Kent Müzesi, Resne Radyosu, NEKSAD (Niyazi Bey Eğitim, Kültür, Sanat ve Spor Derneği) Derneği gibi örgütler burada faaliyetlerini sürdürmektedirler[5].

İbrahim Temo'nun anıları ilk kez 1939 yılında İttihat Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılabı Milliye Dair Hatıralarım adıyla Romanya'da basılmıştır. 1987 yılında İbrahim Temo'nun anıları Şerif Mardin tarafından günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş ve Arba Yayınları tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 Nolu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları ismi ile yayınlanmıştır. İbrahim Temo'nun, anıları yanında bir de Atatürk'ü Niçin Severim isimli, 1937'de, Romanya'da kendi imkânları ile 1000 adet bastırdığı ve 150 nüshasını İstanbul'a gönderdiği bir risalesi de bulunmaktadır. Kitap 1930'ların Türkiye'sinde sadece 5-10 tane satılmıştır. İbrahim Temo (1987:253) anılarında, bundan duyduğu üzüntüyü de dile getirir: "Çok müteessirim ki, vatana vazih hürriyeti fikriye zerk eden bu unutulmaz dahi hakkında pek sarih yazılarım, benim anlamadığım bir müfkire ile fena tesire uğramış olmalıdır ki, bin nüshasından yalnız 150 nüshasını İstanbul'a yolladığım halde beş onu satılmış ve merak edip okuyanlar bulunmamış ve bakalım bu budala adam neler yazıyor diyen olmamış."

İbrahim Temo'nun bu risalesi, aynı adla, Nimetullah Hafiz tarafından günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş ve Prizen'deki Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi Yayınları tarafından 2001 yılında ikinci kez basılmıştır. Kitabın önsözünde, Kosova Türk Tabur Komutanlığı'nın kitabın basımında önemli katkıları olduğu da belirtilmektedir.

Resneli Niyazi'nin anıları ise II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında basılmıştır. Anı kitabı önce İttihat ve Terakki İdare kurulunca gözden geçirilmiş ve İttihat ve Terakki İlçe İdare Üyesi Kolağası Hüseyin Avni ve Manastır İttihat ve Terakki İl İdare Kurulu Üyesi Üsteğmen Sadık Oğlu Yusuf Ziya tarafın-

[5] Resneli Niyazi ve bugün de hala kullanımda olan sarayı ile ilgili bilgilerini benimle paylaşan Niyazı Bey Eğitim, Kültür, Sanat ve Spor Derneği Başkanı Cemal Mehmed'e teşekkür ederim.

dan verilen izin ve 21 Eylül 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Manastır Merkezi'nin onayı ile yayımlanmasına izin verilmesinden sonra Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-yi İnkılâb-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife adıyla Sabah Matbaası tarafından kitaplaştırılmıştır. Daha açık bir ifade ile Resneli Niyazi'nin anıları, cemiyet tarafından kontrol edildikten, içindeki bilgilerin doğru olduğuna kanaat getirildikten sonra basılmasına izin verilmiştir. Resneli Niyazi'nin ailesinin yakını olan tarihçi Albay İhsan Ilgar tarafından dili sadeleştirilen kitabın ikinci baskısı ise 1975 yılında Çağdaş Yayınları tarafından yapılmış ve Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları adıyla yayımlanmıştır.

İbrahim Temo ve Jön Türk Reformizmi

İbrahim Temo'nun okul anıları, dönemin gençliğinin ruh halini ve dünyaya bakışını yansıtması bakımından önemli ayrıntılarla doludur. 1865'te Struga'da doğan İbrahim Temo(1987: 5), ilköğrenimini Arnavutluk'ta tamamlar. O dönemde kasabaya gelen askerlerden Fransızca, coğrafya ve hesap öğrenmekle (Temo, 1987: 6) birlikte, anılarında, asıl eğitimi ve entelektüel gelişimini İstanbul'a borçlu olduğunu belirtir. İstanbul'a geldikten sonra, Tiranlı İsmail Bey ve jeoloji öğretmeni müderris İbrahim Bey gibi Arnavut hemşerileri tarafından kendisine kalacak bir yer bulunur ve önce Tıbbiye İdadisi'nde eğitimine başlar. Ardından da Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'nde eğitimine devam eder.

İbrahim Temo'nun anılarından, dönemin Tıbbiye İdadisi'ndeki gruplaşmaları belirleyen iki farklı düzlemin olduğu görülmektedir. Okuldaki gruplaşmaların yapısını belirleyen bu düzlemlerden birincisi fikri, ikincisi ise coğrafi ve etniktir. İbrahim Temo (1987: 9) okuldaki sofu meşrep ve mutaassıp öğrencilerin Sünnilik ve Alevilik üzerine tartışmalarla vakit geçirirken, kendisinin de arasında bulunduğu diğer gruptakilerin, gizliden gizliye tedarik ettikleri edebi ve siyasi kitapları okudukları ve yakın arkadaşları ile ülke ve dünya sorunları üzerine tartıştıklarını belirtmektedir. Dönemin reformist gençleri arasında popüler olan yazarları Diyarbakırlı şair Hâmi Âmidi, Ziya Paşa ve Ali Şefkati gibi yazarlardır. Ayrıca ecnebi

postalarıyla Londra'dan gelen Acem hürriyetçilerinin yayınladıkları gazeteler, Mezopotamya ve Doğu Anadolulu edebiyatçıların eserleri, Rumelili Bektaşiler'e ve Mevleviler'e ait gazeller de elden ele dolaşmakta; öğrenciler tanıdıkları, emin oldukları arkadaşlarına bu kitapları gizlice vererek okumalarını sağlamaktadırlar. Fakat dönemin gençliğini coşturan, onların duygularına tercüman olan kişi Nâmık Kemal'dir. Nâmık Kemal o kadar önemli bir figür, Nâmık Kemal okumak o kadar keskin bir muhalif siyasi tavırdır ki, İbrahim Temo ile dargın olan İshak Sukûti, İbrahim Temo'nun elinde Nâmık Kemal'in Rüya'sını gördüğü zaman hemen onun yanına gelerek "...aman İbrahim Edhem, beni affet, seni tanıyamamışım. Kemal Bey'in Rüya'sını bir akşam için bana da ver okuyayım"(Temo, 1987: 9) der.

İbrahim Temo da Resneli Niyazi de –hatta çok daha sonra Nâmık Kemal'in Vatan Manzumesi'nden alınmış "Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini/ Yokmuş kurtaracak bahtı kara mâderini" dizelerini değiştirerek "Vatanın bağrına düşman dayamışsa hançerini/ Vardır elbet kurtaracak bahtı kara mâderini" şeklinde söyleyen Mustafa Kemal ve diğer Jön Türkler de- içerisinde bulundukları ruh halini anlatabilmek, ıslahat ve hürriyet isteklerini dile getirebilmek için sık sık Nâmık Kemal'e başvurma ihtiyacı hissederler.

Nâmık Kemal'in eserleri dönemin gençliği arasında o kadar hızla yayılmakta, dönemin gençliği arasında o kadar süratle el değiştirmektedir ki, örneğin Nâmık Kemal'in, İshak Sukûti'nin İbrahim Temo'nun elinde görerek okumak için ödünç almak istediği Rüya adlı eseri, İbrahim Temo bu kitabı okuduğu zaman henüz kitaplaştırılmamıştır. İbrahim Temo, İshak Sukûti ile aralarındaki bu anının idadinin birinci sınıfında –demek ki 1887 yılında- geçtiğini belirtmektedir. Oysa Nâmık Kemal'in hürriyet özlemlerini, özgürlük rüyasını konu alan ve Magosa'da sürgünken yazdığı Rüya adlı eseri o tarihte henüz –kitap ilk kez bazı kaynaklara göre 1893 bazı kaynaklara göre ise 1898 yılında Mısır'da basılmıştır- yayınlanmamıştır.

İbrahim Temo'nun anılarında, dönemin Tıbbiye İdadisi'ndeki gruplaşmaları belirleyen ikinci düzlem coğrafi ve etnik farklılıklardır. Fikri tartışmalar, tüm etnik ve dini farklı-

lıkları örten bir ıslahat, modernleşme düşüncesini ve ittihad-ı anasır fikrini ön plana çıkarırken, ikinci düzlemdeki tartışmalar -özellikle Jön Türkler arasında Türkçülük, milliyetçilik tartışmaları popülerleştikçe- Jön Tük hareketi içerisindeki çatlakları derinleştirecektir. Bu tartışmaların ilk izlerini İstanbullu-taşralı çatışması şeklinde İbrahim Temo'nun anılarında görmek mümkündür.

Fikrî tartışmalarda Nâmık Kemal ve Ziya Paşa gibi dönemin ünlü Jön Türkler'inin fikirlerinden etkilenen grubun içinde yer alan İbrahim Temo, ikinci düzlemde, yani İstanbullu-taşralı tartışmasında taşralıların arasında yer alacaktır. İbrahim Temo (1987: 10) bu tartışmaları gereksiz bulmakla birlikte içerisinde yer almaktan da kaçınamaz. Hatta Beylerbeyi Havuzbaşında yapılan taşlı sopalı kavgaya katılanlar arasında o da vardır. Kavgayı, İbrahim Temo'nun da aralarında bulunduğu taşralılar grubu kazansa da çavuşluktan atılmaktan ve iki buçuk ay okulun hapishanesinde yatmaktan kurtulamaz. Ve yine her ne kadar İbrahim Temo anılarında bu tartışmaları yersiz bulduğunu belirtse de taşradan İstanbul'a gelen bir Arnavut olması, daha sonraki siyasal yaşamını baştan sona etkileyecek, ona yön verecektir.

İbrahim Temo'nun anılarında dönemin askeri lise öğrencileri -Jön Türkler'i- arasında geçen İstanbullu-taşralı gerilimin, kavgalarının, farklı boyut, içerik ve formlarda özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra da devam ettiği, özellikle Türkçülük milliyetçilik düşüncesinin İttihat ve Terakki içerisinde popülerleşmesinden sonra etnik ve dinsel farklılıkların Jön Türk düşüncesi içerisindeki çatlakları daha da belirginleştirdiği söylenebilir. II. Meşrutiyet'in kurulmasından sonra İbrahim Temo ve arkadaşları tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası ve Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkası arasındaki yakın ilişkiler, sadece her iki partinin de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlettirdiği politikalara karşı olmaları nedeniyle değil, aynı zamanda İbrahim Temo ve Prens Sabahattin'in etnik kimlikleri (Arnavutluk) ile de şekillenmekteydi. Benzer bir durum 31 Mart Vakası'nda da ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında orduda başlayan alaylı-mektepli İttihatçı-Abdülhamitçi çekişmesinde İttihat ve Terakki, saray üzerindeki etkinliğini

artırabilmek için, Abdülhamit'in muhafız alayını teşkil eden Arnavut ve Arap taburlarını tasfiye ederek, yerlerine Anadolu'dan birlikler getirmeye çalışmış, fakat bu taburların muhafız alayı görevinden ayrılmak istememeleri ve silahlı çatışma riskinin ortaya çıkması üzerine devreye giren II. Abdülhamit, bu taburları Taşkışla'ya sevk ederek gerginliği yatıştırmaya çalışmıştır. Fakat 31 Mart ayaklanması da işte bu taburlardan başlayacaktır. 31 Mart'ın önde gelen aktörlerine baktığımızda da İbrahim Temo'nun okul anılarına benzer gerginliğin izlerini görmek mümkündür. Ayaklanmanın önde gelen isimlerinden birisi, daha sonra Resneli Niyazi'yi öldüren kişiyi azmettirmekle suçlanacak olan Ahrar Partili İsmail Kemal, diğeri de Sait Paşa'dır. 31 Mart'ta ayaklanan Avcı Taburu'nda görevli olan Arnavut Hamdi Çavuşu da bu listeye eklemek gerekmektedir.

Akşin (1994: 88–89), 31 Mart Vakası ve Arnavut milliyetçiliği arasındaki ilişkinin sorgulanması gerektiği üzerinde durmakta ve "31 Mart'ın İttihat ve Terakki içerisindeki milliyetçi akımlardan ürken Arnavut milliyetçilerinin bir ayaklanması" olduğunu belirtmektedir. 1909 Nisan'ında ortaya çıkan bu olayları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitalistleşme süreci ve bu sürece ilişkin toplumsal tepkileri göz ardı ederek, doğrudan doğruya Arnavut ve Türk milliyetçilikleri arasındaki mücadeleye indirgeyerek açıklamak doğru olmayacağı gibi, 31 Mart Vakası'nın nedenleri de bu çalışmanın sınırları ötesindedir. Fakat belirtmek gerekmektedir ki Osmanlı kapitalistleşme ve buna bağlı olarak şekil alan ulus devletleşme süreci Osmanlı içerisindeki bu milliyetçi düşüncelerin belirme ve keskinleşme süreçlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Buna ilişkin olarak yine İbrahim Temo'nun hayatından örnekler vermek mümkündür: Bir Osmanlı Jön Türk'ü, bir İttihatçı, Osmanlı İmparatorluğu'nun parlamenter yollarla bir arada tutulabileceğini savunan bir genç olarak siyasal hayatına başlayan İbrahim Temo, Romanya Ahali Fırkası'na mensup, Arnavut asıllı bir Romen olarak siyasi yaşamını noktalamıştır.

İbrahim Temo'nun, Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'nde, dört arkadaşıyla birlikte İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurmasına ilişkin hatıraları da bazı önemli ayrıntılar içermek-

tedir (Temo, 1987: 13–15). İbrahim Temo okulda, bir teneffüs saatinde, Hilal-i Ahmer barakaları karşısındaki ağaçlar altında, elinde kitap dolaşarak, aziz vatanın o günkü durumu üzerine düşünür ve o günkü idare tarzıyla devam edilirse devleti yok olup gitmekten korumak için neler yapılabileceği üzerine kafa yorarken, yanına İshak Sukûti gelir. İbrahim Temo bir cemiyet kurarak bu gidişe, çöküşe dur demek ve idare tarzını değiştirmek fikrindedir. İki arkadaş konuşmalarını sürdürürken yanlarına Mehmed Reşid yaklaşır; üçüncü kişi de bulunmuştur. İkindi namazından çıkarak gruba doğru yaklaşan Abdullah Cevdet de gruba katılınca cemiyet kurulmuş olur. Fakat Mehmed Reşit'in kafası hala karışıktır ve dört kişi ile koskoca istibdatla nasıl baş edilebileceğini sorar. İbrahim Temo (1987: 15)'nun cevabı açıktır: "Arkadaşlar Türkiye'mizin başına bela kesilerek istiklalini kazandıran Etniki Eteria komitesini teşkil edenler kimlerdi bilir misiniz? Rusya'nın Odesa şehrinde, ticaretle meşgul olan bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin bir tüccarın yeğeni üç Rum çırağı idi." Mayıs 1889 tarihinde geçen bu konuşmanın ardından dört arkadaş, ellerini bir araya getirerek ahd-i misak ederler ve cemiyeti kurmuş olurlar. Örgütlenme işlerinin ayrıntıları ikinci toplantıya bırakılır. Gizli olarak tertiplenen ikinci toplantıya ise 12 kişi davet edilir[6]. Bu toplantıda Ali Rüşdi, grubun yaşlısı ve tek sarıklısı olduğundan başkan seçilir. Ve böylece, ülkenin içinde bulunduğu dağılma sürecinin önüne geçerek Osmanlı birliğini sağlamak ve idare tarzında yapılması gereken reformların gerçekleştirilmesi için mücadele etmek ve memleket sathında hürriyet, müsavat ve uhuvveti tesis etmek üzere gizli Osmanlı Birliği Derneği (İttihadi Osmani Cemiyeti) kurulmuş olur.

Kuruluş amacı, savunduğu fikirler ve örgütlenme şemasına bakıldığında bu cemiyetinin, İtalyan Karbonari (Carbonari) topluluğundan derinden etkilendiği görülmektedir. İtalyanca

---

[6] Toplantıya Katılanlar: (1) İbrahim Temo, (2)Adliye Yüksek Memurlarından Hersekli Ali Rüşdi, (3)Gazete Muharrirlerinden İzmirli Ali Şefik, (4)Tıbbiyeli Asaf Derviş, (5) Müderris ve Mamoş Muharrem Girit, (6) Şam Tıp Fakültesi Muallimi Abdullah Cevdet, (7) İshak Sukûti, (8) Şerafeddin Mağmumi, (9) Çerkez Mehmet Reşid, ve İbrahim Temo'nun ismini hatırlayamadığı 3 kişi.

Kömür yakıcılar (Charcoal Burners) anlamına gelen ve Mason teşkilatlarından etkilenerek 19. yüzyılda İtalya'da kurulan Karbonari örgütü, tıpkı İttihad-ı Osmani ve İttihat ve Terakki cemiyetleri gibi, amacı ulusal (İtalyan) birliği sağlamak olan milliyetçi ve Fransız Devrimi ilkelerinden etkilenmiş reformist bir örgüttü. Napolyon egemenliğine karşı örgütlenen ve cumhuriyetçi görüşleriyle tanınan Karbonariler'in Farmason (freemasons) örgütlerle arasındaki ilişki o kadar ayan beyandı ki, örgüt içinde usta derecesine gelebilmek için ya en az altı ay Karbonari örgütünde çalışmış olmak, ya da farmason olmak gerekmekteydi. İtalya'daki Karbonari örgütü üyeleri, 1821'de Napoli ve Piemonte ayaklanmasının bastırılmasından sonra vatana ihanetle suçlanmışlar ve cezalandırılmışlardır. Bu sebeple Fransa'da, İtalyanlar'ın da katıldığı yeni Karbonari cemiyetleri kurulmuş, Fransa'daki Karbonariler, Marks'ın Fransa'da Sınıf Savaşımları (1996) adlı çalışmasında uzun uzadıya sınıfsal karakterini tartıştığı ve Fransız burjuvazisi açısından önemli bir kazanım olarak not ettiği 1830 Temmuz devriminin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Karbonariler daha sonra, İtalyan Birliği'ni (Risorgimento) sağlama amacıyla, milliyetçi İtalyan düşünür ve siyasetçisi Giuseppe Mazzini tarafından kurulan Genç İtalya Örgütü içerisinde yer almışlardır. Osmanlı'da parlamenter yönetime geçilmesini savunan ve Fransız Devrimi'nden derinden etkilenmiş muhalefete Jön Türkler denilmesinde de Genç İtalya örgütünün entelektüel mirası önemli rol oynamıştır.

İbrahim Temo'nun, dört öğrencinin kurduğu bir gizli örgütle Abdülhamit rejimine karşı nasıl muhalefet edilebileceğini soran arkadaşı Mustafa Reşid'e Yunan Etniki Eterya örgütünü örnek göstermesi de bu açıdan kayda değerdir. Çünkü Etniki Eterya -ve öncülü olan Filiki Eterya örgütü- de tıpkı Genç İtalya örgütü, tıpkı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi Fransız Devrimi ve dönemin liberal düşüncelerinden derinden etkilenen gizli örgütlerden birisidir. İbrahim Temo'nun Rusya'nın Odesa şehrindeki üç Rum çırağı tarafından kurulduğunu belirttiği örgütün de aslında Etniki Eterya değil, Filiki Eterya olması gerekir. 1814 yılında, tam da İbrahim Temo'nun anılarında belirttiği gibi, Rusya'nın Odesa şehrinde Skufas, Emmanuel

Ksanthos adlı iki Rum ile Yanyalı Atmas Çakalof adlı bir Bulgar tarafından kurulan (Karal, 1983: 109) Filiki Eterya Cemiyeti'nin de kurulma hazırlıkları Fransa'da yapılmıştır. Yunan milliyetçiliğini ve Fransız Devrimi ilkelerini ön plana çıkararak bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması için çalışan Filiki Eterya, daha sonra, Makedonya ve Girit'i de Yunanistan'a katma amacı güden ve 12 Kasım 1894 tarihinde kurulan Etniki Eterya Cemiyeti içerisinde yer almıştır[7].

İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin 1 numaralı hücresinin 1 numaralı üyesi olan İbrahim Temo'nun, cemiyeti örgütleme tarzı da Masonik hücre örgütlenme tarzının –ve tabiî ki Karbonari tarzı örgütlenmenin- bir benzeridir. İbrahim Temo'nun Karbonari örgütlerinden haberdar olmasının ve İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin de Karbonari örgütlerinin metot ve amaçlarına benzer tarzda kurulmasının iki kaynağından bahsedebiliriz. Birinci kaynak, Osmanlı muhalefetinin Avrupa'da, ağırlıklı olarak da Fransa'da örgütlenmiş olması ile ilgilidir. Dönemin Osmanlı muhalifleri Fransa'da üstlenmişlerdi ve İbrahim Temo'nun İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti de kurulduktan sadece bir yıl sonra Fransa'da yaşayan Osmanlı muhalifleri ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacaktı. Dönemin Fransızları'nın, kendi ülkelerinde yaşayan ve Fransız Devrimi'nin ilkelerinden etkilenerek kendi ülkelerinde de parlamenter bir reform yapma arzusu taşıyan bu illegal örgütlenme içinde yer alan kişilere Genç Türkler adını vermesi de göstermektedir ki Genç İtalya Örgütü'nün ve Karbonariler'in gerek İtalya gerekse Temmuz devrimi sırasında Fransa'da oynadıkları rollerin hatırası dönemin Fransa'sında halen canlıdır.

İttihad-ı Osmani Cemiyeti ile Karbonariler arasındaki ilişkiyi tesis eden ikinci kaynak, masonik ilişkilerdir. Masonlarla kurduğu ilişkiler de İbrahim Temo'nun Karbonari tarzı örgütlenmelerden ve bu örgütlenmelerin amaçlarından haberdar olmasını kolaylaştıran kaynaklar arasında sayılabilir. Nitekim anılarında da belirttiği üzere, İbrahim Temo da, locaya kayıtlı

---

[7] Filiki Eterya Cemiyeti'nin kuruluşunu hazırlayan faktörler ve cemiyetin faaliyetleriyle ilişkisi için ayrıca bkz. (Gülay, 2005).

bir masondur. Bu konuya İbrahim Temo (1987: 224–225), Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayı ile ilgili anılarını anlattığı bölümde değinir. "İmparatorluğun kuvvetini elde eden İttihat cemiyeti arasına kara kedi girerek bir takımlarının anlaşamayıp ayrılmaları neticesi, bazısı etrafa ve harice" dağılmışlardır. Bu kişiler arasında Yüzbaşı Abdullah Zühdü, Topal Tevfik ve Deralanın oğlu Hamdi Bey gibi isimler vardır. Hıristiyan Arnavutlar'dan Neotif Efendi'yi de yanlarına alan Hamdi Bey ve arkadaşları, Köstence'ye gelerek, Arnavutluk'ta yaptığı zalimane şeylerden dolayı Mahmut Şevket ve Talat paşaları öldürme düşüncelerini İbrahim Temo ile paylaşmak istemişlerdir. İbrahim Temo, Talat Paşa gibi vatana hizmeti dokunan bir zatın öldürülmesinin yanlış olduğunu belirterek plana karşı çıkar. Bunun üzerine toplantıda bulunan Yüzbaşı Kâzım ise İbrahim Temo (1987:225)'ya hitaben: "Doktor, sen masonluk kardeşliği nedeniyle Talat'ın öldürülmesine rıza göstermiyorsun, fakat ben ittihat komitesine mensupken Talat, senin öldürülmen için beni teşvik etmişti." der.

İbrahim Temo'nun Mason locaları ile İtalya seyahati sırasında ilişkiye geçtiğini belirten bazı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Petrosyan (1974: 175)'a göre, "bir yaz ailesinin yanına Romanya Ohri'ye giderken İtalya'ya uğrayan İbrahim Temo, bir arkadaşı aracılığıyla Napoli'deki bir mason locasını ziyaret ettiği sırada Karbonari hakkında bilgi almıştı. Atatürk ile ilgili en tartışmalı biyografilerinden birinin yazarı olan Harold Amstrong'a göre de İbrahim Temo böyle bir ziyarette bulunarak Karbonari'nin İtalya tarihindeki rolü ve örgütlenmesi üzerine bilgi edinmişti.

İbrahim Temo ise anılarında böylesi bir seyahatten bahsetmez. Mason olduğunu zaten açıkça ifade eden İbrahim Temo'nun, Mason localarıyla İtalya seyahati sırasında tanıştığını söylemekten çekineceğini düşünmek ve bu amaçla İtalya seyahatine anılarında yer vermediğini iddia etmek ise yersiz olacaktır. İbrahim Temo (1987: 138) verem olan ve hava değişimi için İtalya'nın San Remo şehrinde bulunan İshak Sukûti'yle görüşmek için bile İtalya'ya geçmez. Viyana'ya Abdullah Cevdet'in evine gider ve telgrafla İshak Sukûti'yi Viyana'ya çağırır. Bu nedenle bazı kaynaklarda Temo'nun

masonluğuna ve İttihad-ı Osmani ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Masonlar tarafından kurulduğuna delil olarak sunulan İtalya seyahatini şüphe ile karşılamak daha doğru olacaktır. İbrahim Temo'nun anılarından yola çıkarak belirtmek gerekirse, bir kere Petrosyan'ın belirttiği gibi, İbrahim Temo'nun yurt dışına ilk çıkışı cemiyetin kuruluşundan önce değil, sonradır. İbrahim Temo (1987: 9-10), okumak için İstanbul'a geldikten sonra, ilk kez idadinin ikinci sınıfına geçtiği dönemde evine gider. Yaz tatilinden sonra da mektebin birinci çavuşu olarak üçüncü sınıfa geçtiğini yazar. İstanbul'dan memleketi olan Struga'ya gitmek için İtalya'nın Napoli şehrinden geçmek gerekmediğine ve İbrahim Temo'da bu ayrıntıya yer vermediğine göre böylesi bir seyahatin olmadığını varsaymak daha doğru olacaktır. Zaten, anılarında da belirttiği gibi, daha Ohri'de iptidai mektepte iken kasabaya gelip geçen subaylardan Fransızca ve coğrafya öğrendiğine, sohbetlere katılıp feyiz aldığına göre, gerek Karbonari, gerekse de Masonluk hakkında bilgi sahibi olması için İbrahim Temo'nun, değil Napoli'ye, İstanbul'a bile gitmiş olmasına gerek yoktur.

Yine anılarından hareketle, İbrahim Temo'nun yurt dışına ilk çıkışının çok da önceden planlanmış bir ziyaret olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla doğrudan doğruya Masonlar ve Karbonari örgütü hakkında bilgi almak için bir İtalya seyahati planladığını söylemek yine zordur. Yurt dışına çıkışı ile ilgili olarak İbrahim Temo şu bilgilere yer verir: Dördüncü tutuklanışından sonra Ergani Madeni Redif Taburu'na tayin edilmiştir. Aslında bu bir tayın değil sürgündür ve arkadaşları ile görüştükten sonra ülkeyi terk etmeye karar verir. İbrahim Temo anılarında bu olaydan şu kelimelerle bahseder: "Benim Anadolu'nun tam göbeğine sürülmem bütün faaliyetimi felce uğratmak ve emeklerimizi heba etmek olacağından, ben uzaklaşırsam ve gideceğim yerde tekrar yakalanırsam, pek çok fikirdaşım, özellikle yüksek okullardaki subay ve talebelerin yakalanmasına sebebiyet vermemek için Türkiye ile gününde temas ve irtibatta bulunan Balkan memleketlerinden birine firarım ve Avrupa'daki fikirdaşlarla daha serbestçe murakabe etmek fikriyle vatanı terke karar verdim".

İbrahim Temo'ya örgüt içinde Pierre Lermit lakabı, mahlasının verilmesi de oldukça manidardır ve bize dönemin Jön Türkler'inin zihin dünyası ve bu dünyanın kodlarının nerelerden ve nasıl devşirildiği ile ilgili zengin imgeler sunar. Öncelikle "lakap" konusu üzerinde durmamız gerekiyor. Lakap, "bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad" anlamına gelmektedir. Kelimenin sözlük anlamından daha önemlisi onun sosyolojik ve siyasal içeriği, onun bir sıfat olarak kabul edildiği toplumun siyasal, sosyal kültür kodlarıyla ilişkisidir. Bir başka deyişle, bir kişiye takılan lakap, o toplumun tarihi ve kültürüyle oldukça yakından ilgilidir. Örneğin nüktedan bir kişiye "Nasrettin Hoca", isyankâr ve otoriteye başkaldıran birisine "Köroğlu" lakabının takılması evrensel bir uygulama değil, içinde bulunulan coğrafyanın tarihsel ve kültürel kodları ile ilgili adlandırmalardır. Hiç kuşkusuz fakirlere yardımı şiar edinen birine Robin Hood lakabının verilmesi örneğinde olduğu gibi, bu konuda evrensel kodlardan da bahsetmek mümkündür; fakat bu örneklerin sayısı oldukça sınırlıdır ve bu, lakap denilen sıfatın, kültürel kodlarla tanımlı olduğu gerçeğini değiştirmez. Hele hele içinde bulunulan kültürün kodlarına taban tabana zıt simgelerin lakap olarak seçilmesi, tamamen üzerinde düşünülmesi tartışılması gereken bir durumdur. İbrahim Temo'ya verilen Pierre Lermit lakabı tam da bu örnekle alakalıdır ve bu, Türkiye'de batılılaşmanın siyasal ajanlarının –Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Jön Türkler'inin- düşünce dünyalarını şekillendirdikleri kültür kodları ile birlikte değerlendirilmelidir.

İbrahim Temo'nun anlattıklarına göre, gizli bir muhalefet kuruluşu olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ndeki örgüt içi mektuplaşmalarda sadece lakapların, mahlasların kullanılmasına karar verilir. Bu, mektupların Abdülhamit'in hafiyelerinin eline geçmesi durumunda, örgüt üyelerinin deşifre olmaması için seçilen bir yoldur. İbrahim Temo için arkadaşlarının seçtiği mahlas ise Pierre Lermit'dir. İbrahim Temo (1987: 19) anılarında "arkadaşlar mektepte her bir talebeye, tabiatına göre birer lakap koydukları gibi, bana da ihtilalci sıfatıyla Pierre Lermit lakabını vermişlerdi ve her türlü işi başarabileceğime

inanırlardı." demektedir. Demek ki Pierre Lermit, dönemin mektepli gençleri, batılı entelektüel tartışmaları yakından takip etmeye çalışan, siyasal fikirlerini, entelektüel gelişimlerini oradaki tartışmalara/kaynaklara borçlu olan Jön Türkler arasında bir ihtilalci, her işi başarabilen bir kişi, kahraman olarak kabul edilmektedir. Oysa Pierre Lermit, bir asker ve din adamıdır. İlk haçlı seferine çıkılmadan önce Papa II. Urban tarafından 1095'te Fransa'da toplanan konsüle rahip (priest) olarak katılır. Pierre Lermit, Papa önderliğinde toplanan bu konsülde, Kudüs'ün Müslümanlar'dan temizlenmesini savunan en ateşli taraftarlardan birisidir. Nitekim Pierre Lermit'in de üyesi bulunduğu konsülden böylesi bir karar çıkar ve Kudüs'ün Müslümanlar'dan temizlenebilmesi için bir haçlı seferinin düzenlenmesine karar verilir. Lermit sadece kararın alınması sırasında değil, alınan kararın uygulanması sırasında da aktif bir rol üstlenir: Eşeği üzerinde köy köy Avrupa'yı dolaşarak, insanları haçlı seferine katılmaya ikna eder ve 1096'da Bizans üzerinden Anadolu'ya, İznik'e ayak basan ilk haçlı ordularının başında yer alır. Pierre Lermit yönetimindeki haçlı birlikleri, İznik'te Kılıç Arslan'ın kardeşi Davut yönetimindeki ordularla çarpışır ve Lermit orada öldürülür.

Hiç kuşkusuz Pierre Lermit, Fransız toplumunun ve Hıristiyan düşüncesinin sosyal siyasal kültürel kodları açısından bir kahramandır: İsa'nın doğduğu kutsal Kudüs kentini Müslümanlardan temizlemek için canla başla çalışan, köy köy dolaşarak insanları bu kutsal amaç uğruna örgütlemek için uğraşan ve yine bu uğurda canından olan bir "kahraman". Fakat aynı Pierre Lermit, Osmanlı'nın Müslüman milletinin kültürel kodları açısından okunduğunda asla bir kahraman olarak kodlanamaz.

Burada tartışılmaya çalışılan konu, Pierre Lermit'in gerçekte bir kahraman olup olmadığı değil, Osmanlı kapitalistleşme - ve ona bağlı- ulus devletleşme sürecinde ortaya çıkan muhalefetin (batılı eğitim kurumlarında okuyan ve batılı entelektüel tartışmaları yakından takip eden Jön Türkler'in) içinde bulunduğu toplumun kültürel kodlarından kopuş, farklılaşış sürecidir. İbrahim Temo'nun Pierre Lermit lakabını alması ise bu konu ile ilgili sadece bir örnektir.

İbrahim Temo'nun, adı kendisine lakap olarak verilen Pierre Lermit'in kim olduğunu bilmemesi üzerinde durmayı dahi gerektirmeyecek bir olasılıktır. Kuvvetle muhtemeldir ki İbrahim Temo, Pierre Lermit'in tarihte oynadığı rolü biliyordu ve okuduğu Fransızca kaynaklardan, onu –kendi kültürel kodları bağlamında düşünüldüğünde elbette haklı olarak- bir kahraman olarak tanımlayan Fransız entelektüellerinin düşüncelerinden onun hayatı hakkında bilgi ve fikir sahibiydi. İbrahim Temo'nun tarihsel bir kişilik olarak değil de bir kültürel kod olarak Pierre Lermit ile olan bu ilişkisini, Cemil Meriç'in mütefekkir ve münekkit tanımları çerçevesinde tartışmaya imkan veren, Osmanlı Jön Türk'ünün yine Cemil Meriç'in kelimeleriyle "Avrupa düşüncesinin kifayetsiz birer elçisi" olarak tanımlanabilmesini kolaylaştıran da budur: İbrahim Temo, Pierre Lermit lakabını sorgusuz kabullenmekte, Avrupa düşünce geleneğinden aldığı bilgiyi, "işlemeden", tenkit etmeden, tefekkür etmeden, sorgulamadan, kendi toplumsal bağlamı dışında rahatlıkla kullanmakta bir sakınca görmemektedir. Bu, hiç kuşkusuz, sadece İbrahim Temo'nun üzerine yıkılabilecek bir suç değil; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Jön Türkler'inin neredeyse tamamını kapsayan bir hastalıktır. Bu hastalığın, Osmanlı klasik eğitim sistemi içinde Kur'an, Hadis ve müçtehitlerin düşüncelerini tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan Osmanlı ulemasının -kapitalistleşme ile birlikte- batılı düşünceleri tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan kişilere dönüşmesine yol açtığını söylemek mümkündür. Yine Cemil Meriç'e, Mağaradakiler'e (2004: 323) dönecek olursak: "Tanzimat'tan bu yana Türk aydınının alınyazısı iki kelimede düğümleniyordu: Aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı, biz sadece birer oyuncuyduk."

İbrahim Temo'nun Necip Melhame'yi düelloya davet etmesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. İbrahim Temo, Köstence limanındaki kahvehanelerden birinde oturmuş çay içerken, Necip Melhame, Kaymakam Yarbay Hurşid Bey ve bir Alman Yüzbaşısı da İbrahim Temo'nun çay içmekte olduğu kahvehaneye gelirler. Başlarındaki festen onların Osmanlı olduklarını anlayan İbrahim Temo, grupla ülke sorunları üzerine sohbet etmeye başlar. Sohbet sırasından Necip Melhame,

İbrahim Temo'ya hitaben " Sen sakın Türkiye'den firar ederek zatı şahaneye kalemiyle ve dilinle saldırıda bulunan alçaklardan olmayasın?" der. Bunun üzerine İbrahim Temo (1987: 129–130), cemiyete hakaret ettiğinden Melhame'yi düelloya davet eder. Fakat Melhame bir yolunu bulur ve düelloya girişmeden vapura binerek Köstence'den uzaklaşır. Düello da Batı toplumsal kültüründe önemli yeri olan bir "meydan okuma" biçimidir. Belirli kurallara ve ritüellere bağlı olarak, kişinin uğradığı hakareti temizleme biçimi olarak da tanımlanabilir. Orta Çağ Avrupa'sında özellikle soylular arasında oldukça yaygındır. Hatta 17. yüzyılda Fransız soyluları arasında o kadar yaygınlaşmıştır ki, birçok aristokrat ailenin ortadan kalkmasına neden olması yüzünden yasaklanmıştır. Düello geleneği, tıpkı Uzak Doğu'nun harakirisi gibi, Doğu toplumlarında görülmez. Orta Çağ feodalizminde şekillenmiş, Batı toplumunun kültürel kodlarında bir anlam taşıyan bir kavga etme biçimidir. Fakat İbrahim Temo, nedense, uğradığı hakareti tazmin için hasmını düelloya davet eder. İbrahim Temo'nun bu tavrı Jön Türk reformizminin, batılılaşma düşüncesinin temelinde yer alan zihinsel kodları deşifre etmesi açısından önem taşımaktadır.

Aynı konuyla ilgili olarak İbrahim Temo'nun Gül Baba'yı bir aziz olarak tanımlaması örneği de verilebilir. İbrahim Temo (1987: 138–139) Kırımî ve Ali Rıza, Viyana ziyaretinden dönerlerken Macaristan'a uğrayarak Gül Baba'nın türbesini ziyaret ederler. Bu ziyaret ve Gül Baba'nın Türk tarihindeki öneminden bahsederken İbrahim Temo'nun seçtiği kelimeler de oldukça kayda değerdir: İbrahim Temo Gül Baba'nın, ideali uğruna şehit olmuş bir aziz olduğu düşüncesindedir.

İbrahim Temo'nun, örgüt içi yazışmalarda Pierre Lermit lakabını almasına, Necip Melhame'yi düelloya davet etmesine ve Gül Baba'yı bir aziz olarak tanımlamasına benzeyen bir diğer anısı, Tıbbiye-i Askeriye'deki öğrenci grevi ile ilgili yazdıklarıdır. Öğrencilerin okul idaresine ilişkin isteklerini kabul ettirebilmek için başlattıkları bu eylem de öz itibariyle dönemin gençleri arasındaki batılılaşma algısı hakkında fikir vermektedir.

1887 ders yılı ortalarında gerçekleşen bu olayı İbrahim Temo (1987: 12–13) şu şekilde nakleder: "Bütün talebe tarafından tıbbiyenin de diğer yabancı fakültelere benzemesi ve ıslahı için düzenlediğimiz tasarı, müdüriyet ve nezaretçe kabul edilmiyordu. İç işlerine karıştığımız iddiasıyla müdür-i umumimiz Miralay Nâmık tarafından baskılar başladı. Bu baskıya karşı talebe grev yapmaya karar verdiğinden mesele büyüdü. Hep birlikte mektep binasını izinsiz terk ettik ve mektebi boşalttık. İş fena bir şekil aldı."

Olaylardan 32 talebe sorumlu tutulur (o dönemde okulun 340 talebesi vardır). Padişah, olayların büyümesinden çekindiği için, suçlu bulunan öğrencilere yemin ettirerek onları affeder. Mardin (1992: 68–69), İbrahim Temo anılarında bahsettiği bu olayla ilgili olarak, Tıbbiye-i Şahane'nin o dönemde hiç de şahane bir kuruluş olmadığının, okulda kırık dökük bir mikroskop bulmanın bile zor olduğunun altını çizer. Ayrıca, okuldaki tek sorun, Mardin'e göre, maddi yetersizliklerden ibaret değildir. Mardin, okulda "beyzade takımına" ayrıcalıklı muamele yapılmasının da huzursuzluğa neden olduğunu belirtmektedir.

İbrahim Temo'nun yukarıdaki alıntıda verilen anısını, onun lakabı ile ilgili tartışmalara, Gül Baba'yı tanımlarken seçtiği kelimelere, Necim Melhame'yi düelloya davet edişine ve tüm bunları da Cemil Meriç'in konu ile ilgili eleştirilerine bağlayan çizgi yine batılılaşma ile ilgili zihinsel kodlarda kesişmektedir. Dikkat edilirse öğrenciler, kendi okullarının da yabancı okullara benzemesi için eyleme geçmektedirler. Islah kavramının içi, yukarıdaki alıntıdan da görülebileceği gibi, yabancı fakültelere benzemek kavramı ile doldurulmaktadır. Bu öğrencilerin, Jön Türkler'in, geleceğin İttihatçısı gençlerin, kendi "iyi okul" tahayyülleri –ki bu "iyi okul" kavramının içi doldurulurken Batı'daki örneklerden de yararlanmak mümkün, hatta gereklidir denebilir- kendi sorunlarından, okulda gördükleri aksaklıklardan, dünya üzerinde gördükleri farklı örneklerden ya da kendi entelektüel (Olması gereken nedir?) tartışmalarının bağlamlarından türememekte, "iyi" (fakülte) kavramı doğrudan doğruya "Batı'daki fakültelere benzemek"e indirgenerek ele alınmaktadır. Bu anıdan ve bu anıda anlatılan örnek olaydan

yola çıkarak –konu ile ilgili İbrahim Temo'nun diğer anılarını da göz önüne alarak- şu çıkarsamada bulunmak mümkün görünmektedir: "İyi", "Batı"da mevcut olandır. Burada olan ise "ıslah" yolu ile "Batı'da olana", "iyi"ye göre dönüştürülmelidir. Jön Türk ise iyi ile Batı, ilerleme ile batılılaşma arasında kategorik benzerlikler kurarak, tüm bu ilişkiyi ıslah, meşrutiyet, modernleşme, kalkınma, Avrupa'ya uyum vb. adlarla bizlere sunan kişidir. Nitekim onu ilerici, reformist, Jön Türk yapan da birbiriyle alakasız bu kavramlar (iyi-Batı, ilerleme-batılılaşma vb.) arasında kurduğu ilişkide kendine biçtiği roldür. Batı (-da olan, biten, yapılan, tartışılan vb.) kategorik olarak "benzeşilmesi gereken"e indirgendiği için de Jön Türk, Batı'yı, batılı olanı, entelektüel kaygılarla tanımaya çalışmaz. Platondan ödünç alınan benzetmelerle ifade etmek gerekirse, Jön Türk için Batı, "iyi" ve "olması gerekenin", "ideal form"larının olduğu bir yerdir. Ülkesi ise idealar alemindeki kusursuz formların gölgelerinin, bozulmuş biçimlerinin bulunduğu alan. Batı'ya gidiş, yöneliş, gölgeler aleminden idealar alemine bir seyahat, olandan olması gerekene doğru yapılan bir yolculuktur. İdeaların gerçek, olması gereken formlarını görme, tanıma ve bilme şerefine erişmiş olan Jön Türk ise işte tam da bu nedenle gerçeğin sadece gölgesine vakıf bu halkı yönetmeli (filozof bürokrat) ona rehberlik etmeli, gölgeler aleminde yaşayan kendi toplumunu bu gölgelerin asıl formlarına, ideal biçimlerine yaklaştıracak reformlara öncülük etmelidir. Özetle Jön Türk'ü "reformcu", "ilerici" kılan, onun reform taleplerini meşrulaştıran, bizzat onun entelektüel kapasitesi, yetkinliği, gücü değil, Batı'ya, Batı'dakine ilişkin bilgisidir. İşte bu algılayış tarzıdır ki Gül Baba'yı aziz haline getirmekte, İbrahim Temo kendisine hakaret eden kişiyi düelloya davet edebilmekte, okuldaki ıslah istekleri, "batıdaki okulları benzemek"e indirgenerek tartışılabilmektedir.

Batı, Osmanlı Jön Türk'ünün düşünsel faaliyeti sırasında dönüp baktığı, oradaki tartışma, uygulama vb.yi analiz ederek kendi sorunsallarında anlamlılaştırdığı (Çemil Meriç'in kelimeleriyle tefekkür ve tenkit faaliyetiyle yeniden ürettiği) bir yer değil, bizzat entelektüel olmak için gidilen, yönelinen, etkilenilen yerdir. Diğer bir ifade ile Batı'ya entelektüel gitmez

(ya da Batı'dan entelektüel etkilenmez), entelektüel olmak için Batı'ya gidilir ya da ondan etkilenilir. Batı aydın(olan)ın gittiği, onun dikkatini, ilgisini çeken bir yer değil, aydınlanmak için gidilen, etkilenilen bir yerdir. Bu şekilde Jön Türk, Batı'yı aklın yerine ikame eder. Batı, "iyi"nin, "olması gereken"in kendisi haline gelince de, gerçeğin, olması gerekenin aranması, üretilmesi, yorumlanması çabasının (yani entelektüel faaliyetin bizzat kendisinin yerine), Batıda olanın bilinmesi, aktarılması, uyarlanması önem kazanmaya başlar. Tüm bu ilişki Osmanlı'dan bugüne, III. Selim'den Avrupa Birliği tartışmalarına, Jön Türk düşüncesinin zihinsel kodlarının en belirgin yapıtaşını oluşturmaktadır.

Batı-aydınlanma-Jön Türk arasında kurulan ve bugün de devam eden bu ilişkiyi, İbrahim Temo'nun başka bir anısından yola çıkarak örneklendirmek de mümkündür. İbrahim Temo'nun başı, Ohri Redif Taburu Kumandanı Kâmil Bey'i cemiyete dahil etmeye çalışırken derde girer; deşifre olur ve tutuklanır. Sorgu için İstanbul'a götürülür. Sonrasını İbrahim Temo (1987: 24) şöyle anlatmaktadır: "Baş katip dairesinde Hersekli Kâmil Bey namında bir mabeynci, tahkikat ve sorgu için memur edilmişti. İki hafta mütemadiyen bir askeri kaymakam yaveri, beni kışladan alıp mabeyne teslim eder, sonra yine yerime getirirdi. İlk önce mabeynci, Efendimize sadık, uslu akıllı bir efendi olduğumdan bahisle, her şeyi doğru söyleyeceğime emin olduklarını anlatarak beni kandırmaya ve doğruluğum sayesinde, sadakatime mükâfaten Avrupa'ya tahsile gönderileceğime ve ihsanı şahaneye mahzar olacağım vaadleriyle beni avlamaya çalıştıktan sonra...".

Gerek İbrahim Temo'nun Askeri Tıbbiye'deki grevle ilgili anılarından yola çıkarak ifade edilen düşüncelerde, gerekse de yukarıdaki anılarda eleştirilmeye, altı çizilmeye çalışılan nokta, Jön Türkler'in Batı ile ilişki içerisinde olması değildir. Tam tersine onların Batı ile kurdukları ilişkinin doğası, niteliğidir. Elbette ki, bir okulun eğitim öğretim sisteminde değişiklikler yapılırken tüm dünyadaki örnekler gibi Batı'daki örnekler de göz önüne alınıp, tartışılabilir. Eğitim almak için Avrupa'daki bir okula gitmek de bu açıdan tasvip edilebilir. Fakat bu durum, Batı'nın kategorik olarak iyiyi temsil etmesi durumundan

oldukça farklı bir öze sahiptir. Bir başka ifade ile Jön Türk reformizminin eleştirilen noktası Jön Türk'lerin "Batı'dan örnek almak" ile, "Batı'yı örnek almak" arasındaki sınırı belirsizleştirmeleri, birini diğerinin yerine ikame ederek kullanmalarıdır; yoksa ne eğitim almak için batıya gitmeleri, ne de okullarında Batı'daki okullara benzer değişikliklerin yapılmasını istemeleri değil. Benzer bir durum İbrahim Temo'nun Mabeyinci Kâmil Bey ile ilgili konuşmasındaki "Avrupa'da tahsil" ifadesi için de geçerlidir. Ne nereye gönderileceği ne de hangi alanda ihtisas yapılacağının burada önemi vardır. Önemli olan, eğitimi alınacak olan şeyin içeriği değil, "Avrupa"da, yani gerçeğin, iyinin, olması gerekenin ta kendisinin mevcut olduğu yerde tahsil yapabilmektir ki Jön Türk'ü aydın haline getiren de budur: Bir başka deyişle tahsil ile öğrendiklerini tenkit ve tefekkür ile eleştiri ve düşünme ile yeniden üretmesi, yani entelektüel üretim yapması değil, Avrupa'ya giderek oradaki entelektüellerin fikirlerini öğrenmesidir. O yüzdendir ki örneğin Prens Sabahattin ve Le Play arasındaki ilişki ya da Abdullah Rıza ile Pierre Laffitte vasıtasıyla öğrendiği Auguste Comte arasındaki ilişki Marks ile Lenin arasındaki ilişkinin doğasından farklıdır.

İbrahim Temo'nun, Prens Sabahattin'in babasının Fransa'daki cenaze töreni ile ilgili anısı ise Batı'nın Jön Türkler'e bakışını yansıtması açısından gayet önemlidir. Prens Sabahattin'in babası Mahmut Paşa Belçika'da vefat eder. Cenazesi oğulları tarafından Paris'e getirilir ve Perlaşez mezarlığında Müslümanlar için ayrılan yere defnedilir. Defin törenine, Prens Sabahattin, kardeşi Lütfullah Bey, İbrahim Temo, Ahmed Rıza Bey ve o sırada Fransa'da bulunan Osmanlı muhaliflerinden yaklaşık yüz kişi katılır. Polis müdürü cenazede sadece Fransızca kullanılması kaydıyla bir törenin yapılmasına izin verir. Cenazede bulunan Çerkez Kemal Bey cebinden enam çıkararak Yasin suresini okumaya başlar. Sureyi dinleyen polis müdürü, Kemal Bey'in elinden enamı almaya teşebbüs eder. Etraftakiler bunun Kur'an'dan bir sure olduğunu, herhangi bir siyasi konuşma olmadığını belirterek olayı protesto ederler. Ardından Ahmet Rıza Bey, Fransızca hazırladığı nutkunu söylemeye başlar. Ahmet Rıza Bey daha ilk cümlesini söyle-

miştir ki, polis müdürü elinden kağıdı çekerek alır. Prens Sabahattin, babasının cenazesinden başını kaldırarak polise hitaben "yeter mösyö, yeter" sözleriyle olayı protesto eder. Fransız polisinin bu tutumu karşısında İbrahim Temo, kendini tutamaz ve "yaşasın hürriyet, mahvolsun despotizm" diye slogan atar. Polis törene müdahale eder. İbrahim Temo (1987:150) "mezarlığın monumentleri arasında dışarı" çıkar ve Dr. Lütfi Bey'in evine gider.

İbrahim Temo, Jön Türkler'in siyasi faaliyetlerini sadece Abdülhamit'i eleştirme üzerinde kurduklarının ve kapsamlı bir reform paketlerinin olmadığının farkındadır. Hatta Dr. Nazım, Yusuf Akçura ve Ferit beylerin bulunduğu bir toplantıda (Temo, 1987: 157) "Ya bir gün Abdülhamit insafa gelir, tuttuğu yolun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar ve etrafındaki muzır mikropları temizleyerek buyurun efendiler, bu idare arabasının dizginlerini ellerinize vereyim, geliniz ıslahata başlayınız, vatanı kurtarınız derse? Biz yalnız kuru tenkitle vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddi bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde iş başına geçersek, ne yapabiliriz? Biz her şubede, birer program dahilinde iş görmek ve ıslahata başlamak için şimdiden hazırlanmalı ve adam yetiştirmeliyiz." der. Her birinin, mühim dairelerin durumu hakkında birer lâyiha – tasarı- hazırlaması, her toplantıda bu tasarıların okunarak tartışılması önerisi getirilir. İlk lâyihayı hazırlama görevini İbrahim Temo alır. Konusu maariftir. Bir sonraki hafta tartışılmak üzere ilk öğretim ile ilgili görüşlerini yazar ve sekiz maddelik bir tasarı hazırlar. Tasarı yedi yaşından itibaren zorunlu ilk öğretimin uygulanması, okulların ücretsiz olması, belirli bir eğitim kurumunu bitirmeyenlerin memurluğa alınmaması, Latin harflerinin kabulü gibi öneriler sunmaktadır. Toplantıya başkanlık eden Ahmet Rıza, İbrahim Temo'nun önerilerine ilişkin olarak şu ilginç değerlendirmeyi yapar: "Doktor, bu senin yazdıkların şimdiden Abdülhamit idaresinde fazlasıyla tatbik olunuyor. Hatta vilayetlerde açılan idadilerde dahi resmen konmuştur."

Lâyihalar hazırlayarak belirli konuları tartışma önerisi orada kalır; devam ettirilmez. Toplantıya katılan diğerleri de zaten lâyiha hazırlama işini çok da ciddiye almamışlardır. İbrahim Temo'nun yukarıda özetlenen anısında iki doğru tespit vardır.

Doğru tespitlerden birincisi, İttihatçılar'ın Abdülhamit'i eleştirmekten başka bir şey yapmadıkları, reform isteyen muhaliflerin aslında kapsamlı bir reform programlarının, tasarılarının bile olmadığıdır. Nitekim bu eksiklik II. Meşrutiyet'ten sonra oldukça net bir şekilde görülecektir. İkinci doğru tespit ise Ahmet Rıza'ya aittir. İbrahim Temo'nun önerdiklerinden daha fazlası, Abdülhamit tarafından uygulanmaktadır.

Bu iki doğru tespit, Jön Türkler'in zihin dünyası, muhalefet anlayışları ve Osmanlı ile ilgili somut bilgileri açısından önemli izler de taşımaktadır. Birinci olarak, İbrahim Temo'nun bu tespiti yaptığı tarih 1900'lerin başıdır.Yani gizli örgüt kurulalı on yıldan fazla olmuştur. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Fransız Devrimi ilkeleri yönünde reformlar yapılmasını savunan örgütün hangi konularda ne tür reformlar yapılmasını düşündüğü ile ilgili bir programı hala yoktur. Böylesi bir eksiklik örgütün kurucusu tarafından on yıl sonra dile getirilmekle birlikte, örgütün önde gelen isimleri yine de bu konuda acilen bir şeyler yapılması için ikna olmamışlar ve nitekim İbrahim Temo'nun girişimi de sırf bu nedenle yarım kalmıştır. Burada dikkat çeken ikinci husus, İbrahim Temo'nun Osmanlı'daki mevcut yönetim ile ilgili somut bilgilerinin sınırlılığıdır. İbrahim Temo, Abdülhamit'ın zaten uygulamakta olduğu politikaları reform önerisi olarak sunabilecek kadar Osmanlı pratiği ile ilgisizdir. Bu örgütün kurulduktan on yıl sonra bile bir reform önerisi paketine sahip olmamasından da kötü bir durumdur.

II. Meşrutiyet sonrası, İbrahim Temo ve yakın arkadaşları için tam bir hüsrandır. Kurdukları örgütten dışlanmışlar, Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurmuşlardır. İbrahim Temo, ayrı bir parti kurduğu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirdiği dönemlerde bile, örgütün kurucusu sıfatıyla İttihatçılar'ın gittiği Şeref Sokağı Kulübü'ne devam eder; fakat artık cemiyetle ilişkisi kesilmeye çalışılan tehlikeli biridir. Ziya Gökalp, Kara Kemal ve Ahmet Samimi beylerle birlikte görüş alışverişi yaptıkları bir sırada Ahmed Samimi ve Kara Kemal, hem cemiyete gelip hem de gazetelerde cemiyeti eleştiren yazılar yazmaması konusunda İbrahim Temo'yu uyarırlar; hatta uyarılarını bir tehditle bitirerek İbrahim Temo'ya bu şekilde davranmasının hakkında hayırlı olmayacağını söylerler. Bu

tehdide sadece Ziya Gökalp katılmaz ve arkadaşlarını susturur. Bursa'da Ahmet Rıza ile karşılaşması sırasında geçen konuşmalar da her ikisinin de içine düştükleri hüsran duygusunu açıkça göstermektedir. İbrahim Temo, Bursa'da, Kükürtlü'den Çekirge semtine doğru yol alırken, Ahmet Rıza Bey ve kızına rastlar. İbrahim Temo'nun yanında da eşi ve kızı vardır. Ahmet Rıza başını sallayarak "Eh Temo Bey arkadaş, biz bunun için mi çalıştık, vücut yıprattık, bu neticeyi mi bekliyorduk." diyerek üzüntüsünü dile getirir. İbrahim Temo (1987: 254) ise "Azizim elbette bunu beklemezdik, lakin hürriyetin ilanından sonra arkadaşlarınızın tuttukları zikzaklı yol ve uzağı görememelerinden başka ne beklenirdi. Beni vatandan ikinci kere kaçırdınız, şimdi tekrar ailemle nefes almaya, bu mübarek topraklara yüz sürmeye geldim. Sabır edelim, çalışalım, ümidi kesmeyelim." diyerek cevap verir.

İbrahim Temo'nun anıları Atatürk ve İnönü'ye sevgi ve saygı cümleleri ile sonra erer. Ona göre Atatürk, "cihan medeniyetini hayretlere gark eden bu şerefli Türk inkılabını bütün manasıyla mevkii file koymuştur." İnönü'yü ise "Türk babasının yerini tutan pek kıymetli ve büyük adam, siyasi ve askeri bakış açılarından Türkiye'yi felaketlerden kurtaran tedbirli ve kahraman Cumhurreisi" olarak anar. İbrahim Temo'nun Atatürk ve İnönü'ye olan hayranlığını Jön Türk düşüncesinin devamlılığı içerisinde ele almak, bu sevgiyi, Jön Türk reformizminin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan mirası çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır.

İbrahim Temo'nun 1937 yılında yazdığı Atatürk'ü Niçin Severim başlıklı risalesi de Osmanlı Jön Türk düşüncesinin Cumhuriyet dönemine miras bıraktığı düşünce çizgisinin devamlılığını simgelemesi, ya da Selim İlkin ve İlhan Tekeli (2004: xiii)'nin tanımlamalarıyla 1839–1923 arasındaki "utangaç modernite projesi" ile 1923–1950 arasındaki "radikal modernleşme projesi" arasındaki süreklilliğe bir örnek olması nedeniyle oldukça önemli bir eserdir. İbrahim Temo Atatürk ve İnönü'ye karşı derin bir sevgi ve saygı beslemektedir, çünkü Atatürk, eski idarenin ve meşrutiyetin ilanından sonraki İttihatçı yönetimin yapamadıklarını yapmıştır: "Evet severim seveceğim. Çünkü; Mustafa Kemal, vatanı uğradığı ve tarihte

misli görülmeyen eski idarenin ve ne oldum delisi beyinsiz ittihatçıların seyyiesi olarak koca imparatorluk baştan başa istilaya uğradıktan başka bazı nankör vatandaşlar... Türkiye'nin her köşesini salhaneye çevirmişlerdi... İşte bu hengamei Haşrü neşırda Atatürk düşmanların gözlerine kül serperek milletin imdadına yetişti."

İbrahim Temo'nun bu kitabı, aynı zamanda, kurucusu olduğu İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet sonrası politikalarına bir eleştiri niteliği de taşımaktadır. İbrahim Temo, kitabının satır aralarında, Atatürk'ü, İttihat ve Terakki'nin yapamadıklarını yapan kişi, ya da gerçek İttihat ve Terakki'nin, yani II. Meşrutiyet'ten önceki İttihat ve Terakki'nin ideallerini gerçekleştiren kişi olduğu için sevdiği mesajını iletir. İbrahim Temo, Atatürk'e olan sevgisini ifade ederken bile bir Tıbbiye'li genç, bir öğrenci gibidir; Atatürk dönemi reformlarına duyduğu hayranlığı romantik bir dille ortaya koyar, Atatürk'ü niçin sevdiğini Nâmık Kemal'ın şiirlerinden yararlanarak açıklar (Temo, 2001: 6): "Vaktile Nâmık Kemal milli mefahir cümlesinden bir şiirinde: Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten demişti. Fakat Mustafa Kemal, altıyüz şu kadar senelik bir cihangirliğin mahv ve perişan olduğunu, ağlanacak bir günde can çekişen bir milleti, Kımıldan, silk yakanı ey koca millet esaretten feryad ve ikazı ile kurtardı."

İbrahim Temo'nun Atatürk'e duyduğu hayranlığın en önemli sebeplerinden birisi de Latin harflerinin kabul edilmesi ile ilgilidir. İbrahim Temo (2001: 9) bu konuda "Atatürkü ve idaresini nasıl can ve gönülden sevmeyeyim ki, Türk lehçesine katiyen uymayan semitik harflerile tahsil neticesi Türkiye maarif işleri umumiyetle yerinde sayıp duruyordu" demektedir. İbrahim Temo'nun Osmanlıca'nın ıslahı ile ilgisi daha eski zamanlara dayanmaktadır. İbrahim Temo anılarında, Arap harfleri yerine Latin harflerinin kabul edilmesi için geçmişte çok uğraştığını, bu nedenle ölümle dahi tehdit edildiğini, hatta ikinci kez ülkeyi terk etmesinde bu tartışmaların önemli rol oynadığını da belirtir.

Arkadaşları arasında adı Latinci'ye çıkan İbrahim Temo'nun, Osmanlıca'nın ıslahı ile ilgisinin iki kaynaktan beslendiğini söylemek mümkündür. İlk olarak, Osmanlı aydın-

ları arasında dil ile ilgili tartışmalar 1800'lü yılların ortalarında başlamıştı. Bu tartışmada en radikal öneri Şinasi'den gelmişti. Şinasi, Osmanlıca'da ıslahı değil, Latin harflerine geçilmesini savunmaktaydı. Nâmık Kemal ve Ali Suavi gibi yazarlar da dilde bir reformun gerekliliği hususunda Şinasi'ye destek vermekle birlikte, bunun Osmanlıca'nın ıslah edilmesi yoluyla yapılabileceği, bitişik yazılan Arapça harfler yerine Latin harfleri gibi ayrı ayrı yazılan (huruf-ı munfasıla) harfleri kullanarak bu sorunun üstesinden gelinebileceği düşüncesindeydiler. Azeri edebiyatçı Ahundzâde Mirza Fethali de Osmanlıca'yı ıslah çalışmalarının içerisinde yer almıştır. Ahundzade, 1863'te İstanbul'a gelerek dönemin sadrazamı Ali Paşa'ya Arap harflerinin ıslahı konusunda bir rapor sunmuş; teklifi ciddiye alınmayınca da Latin harflerine benzeyen yeni bir 'Türk alfabesi' oluşturmaya çalışmıştır. Bu konudaki asıl somut girişimlerse Enver Paşa tarafından atılır. Enver Paşa, konuyu entelektüel bir tartışma olmaktan çıkarır ve huruf-ı Enver olarak da anılan ve Latin harfleri gibi ayrı ayrı yazılan bir tür Osmanlıca'yı askeri yazışmalarda kullanmaya başlarsa da, bu girişim de yarım kalır. İbrahim Temo da Jön Türkler arasında yürütülen bu tartışma da Latin harflerinin kabul edilmesini savunanların yanında yer almaktadır. Hatta, Paris'te iken, cemiyetin kapsamlı bir reform paketi oluşturması gerektiği ile ilgili tartışmalarda eğitim ile ilgili olarak hazırladığı lâyihada da Latin harflerinin kabul edilmesini savunuyordu.

İbrahim Temo'nun dil konusundaki hassasiyetini besleyen ikinci kaynak aynı dönemlerde Arnavut aydınları arasında da bu tartışmanın hararetle yürütülmesinden kaynaklanıyordu. Dilde reform, Arnavut milliyetçiliğinin en önemli tartışma konularından, Arnavut millî kimliğinin oluşturulmasının en önemli bileşenlerinden birini oluşturuyordu. Hatta Arnavutlar arasında bu tartışmaların Osmanlılar'dan da önce başladığını belirtmek gerekmektedir. Şinasi'nin Latin harflerine geçilmesini önerdiği 1870'li yıllardan çok daha önce, 1825 yılında, Romanya'da yaşayan bir Arnavut olan Naum Vekilharci bir Arnavut alfabesi taslağı hazırlayarak bu tartışmaları başlatmıştı (Çelik 2004: 270). 1860'lara gelindiğinde İstanbul'da yaşayan Arnavutlar da bu tartışmalara aktif bir şekilde katılmışlar, hatta

hazırladıkları taslakları Osmanlı Maarif Nezareti'ne sunmuşlardı.

Özetle, İbrahim Temo, gerek Arnavut milliyetçileri, gerekse de Osmanlı reformistleri arasında yürütülen bu tartışmalara aktif olarak katılmış, onlardan etkilenmişti. 1928 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harflerini kabul etmesine duyduğu sevincin altında da geçmişte gündeme gelen bu tartışmaların Cumhuriyet yönetimi tarafından sonlandırılması yatmaktaydı.

İbrahim Temo'nun Atatürk'e sevgisinin bir diğer nedeni de Atatürk'ün saltanat peşinde koşmayıp Cumhuriyet'i ilan etmesidir. İbrahim Temo'ya (2001: 14) göre Atatürk'ün bu özelliği onu tarihte eşi benzeri görülmemiş bir meziyet sahibi yapmaktadır.

Resneli Niyazi, İttihat ve Terakki ve Komitacılık

Daha önce de değinildiği gibi, Resneli Niyazi ve İbrahim Temo'nun, Jön Türk hareketi içerisinde iki ayrı kutbu temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tabiri caizse, İbrahim Temo Jön Türk reformizminin kalemi, Resneli Niyazi ise bu hareketin tüfeğidir. Tabii bu, İbrahim Temo'nun silahla veya Resneli Niyazi'nin de kalemle hiçbir ilgilerinin olmadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin hürriyet fikri ve harekatında bir gevşeme olduğunu düşünen İbrahim Temo'nun Abdülhamit'e başarısız suikast girişimi ya da Resneli Niyazi'nin Pangaltı Harp Okulu'nda iken dönemin muhalif hocalarından etkilenerek vatan ve millet yolunda hizmet için çahşmaya yemin etmesi gibi, yukarıdaki yargıya ters örnekler de bulup çıkarmak mümkündür. Bir başka ifade ile İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki'nin kalemi, Resneli Niyazi'nin de cemiyetin tüfeği olduğunu söylemekle, birincinin bir filozof, ikincininse bir tetikçi olduğu iddia edilmeye çalışılmamaktadır. Resneli Niyazi ve İbrahim Temo arasındaki farklılık, aslında dönemin Jön Türk hareketinin bünyesinde yer alan bir farklılıktır: İttihat ve Terakki, bir yandan Fransız Devrimi'nden ve döneminin liberal fikirlerinden etkilenmiş bir aydın hareketi, diğer yandan da Karbonari, Genç İtalya, Etniki Eterya gibi, döneminin diğer gizli örgütlerinden, komitacı hareketlerinden etkilenmiş bir eylem örgütüdür. İttihat ve Terakki'nin bu özellikleri, onun,

birbirlerinden ayrılarak tartışılması imkansız, birbirini besleyen, birbirini kuran iki farklı yönünü oluşturmaktadır. Resneli Niyazi ve İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki iki farklı kutbu temsil ettiği iddia edilirken ortaya konmaya çalışılan düşünce de aslında cemiyetin bu karakteriyle yakından ilgilidir.

Resneli Niyazi'nin anıları Osmanlı tarihi ile ilgili genel bir değerlendirme ile başlar ve bu genel değerlendirmenin satır aralarında çok önemli ayrıntılar yer almaktadır. Resneli Niyazi, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı tarihsel kesitlerini ele alırken, iki temel argümandan yola çıkar. Niyazi Bey'in birinci argümanı, Osmanlı'da gerilemenin, tecrübeden yoksun ve meşvereti önemsemeyen kötü yöneticiler yüzünden olduğu "Kuruluş ve Yükseliş devrelerindeki idarecilerin izlerinden yürümeyen duraklama ve gerileme devrinin devlet adamları[nın], devletin bu duruma düşmesinin yaratıcısı ol[dukları]" (Niyazi, 1975: 11) şeklindedir. Meşrutiyet kavramı, meşveretin, kurumsallaşmış hali olarak ele alındığında, bu düşüncenin altında Resneli Niyazi'nin, parlamenter sistemi meşrulaştırmaya çalıştığını, kötü yönetimi, meşrutiyetin olmadığı bir yönetim tarzı olarak ele aldığını görmek de mümkündür.

Resneli Niyazi'nin Osmanlı tarihini kategorize ederken kullandığı ikinci temel argüman, III. Selim'den bu yana başlayan reform hareketlerini bütünsel bir çizgi içerisinde değerlendirmesi ile ortaya çıkar. Resneli Niyazi (1975: 12), III. Selim'den "büyük şehit" olarak bahseder. "Bilim, tecrübe ve danışma yoluyle devlet idaresinde yeni bir çığır açan Selim III'ün yetiştirmesi olan" II. Mahmut da Resneli Niyazi'nin övgü ile bahsettiği reformcu padişahlar arasında yer almaktadır. Bir başka deyişle Resneli Niyazi anılarında, bu çalışmada da öne sürüldüğü gibi, Jön Türk düşüncesini III. Selim'le başlatarak kendi dönemine kadar getirmekte, devlet yöneticileri içindeki reformcu çizgiyi bir bütünlük içinde ele alarak, III. Selim'i 23 Temmuz İnkılabı olarak adlandırdığı II. Meşrutiyet çizgisine bağlamaktadır. Resneli Niyazi için iki meşrutiyet arası dönem, yani İttihat ve Terakki'nin etkin bir muhalefet örgütü olarak çalıştığı dönem, Türk milletinin bir dakika uykuya dalmadığı, İttihat ve Terakki kuruluşu gibi güçlü ve gizli çalışan bir kuv-

vet ve zekasına eklediği bir şimşek hızıyla çalıştığı bir dönemdir.

Resneli Niyazi'nin okul anıları da İbrahim Temo'nunkilerden farklı değildir ve her ikisi birlikte değerlendirildiklerinde, dönemin gençliğinin içinde bulunduğu ruh hali daha da belirgin çizgilerle görülebilmektedir. Resneli Niyazi de, tıpkı İbrahim Temo gibi -ki 1865'te doğan İbrahim Temo'dan sekiz yaş küçüktür- Jön Türk fikirleriyle okul yıllarında, 1887'de, on dört yaşında iken kaydolduğu Manastır ortaokulunda tanışır ve yine tıpkı İbrahim Temo gibi, onun düşünsel gelişimi ve Jön Türk hareketine sempati beslemesinde Nâmık Kemal'in çok ama çok büyük bir rolü olacaktır. Resneli Niyazi (1975: 21), Nâmık Kemal'in kendisi ve okul arkadaşları üzerindeki etkisini şu kelimelerle vurgular: "Okul arkadaşlarımla ve özellikle toplumla dünya durumundan söz ettikçe Nâmık Kemal'in büyük yurtseverin saygıdeğer adı, anıtlaşan kişiliği, ortaya koyduğu yapıtları söz konusu oluyor, bunların aydınlığı ile ulusun büyüklerine, siyaset alanındaki büyüklerimize, millet yolunda yararlıkları görülenlerden söz edilebiliyordu". Resneli Niyazi (1975: 21) tüm bu tartışmalar arasında, o yaşlarda "Hainler, alçaklardan öç almak gün ve gücünü [ona] vermesini ulu tanrıdan dile"diğini, bu duyguların etkisiyle askerlik mesleğine olan ilgisi ve bağlılığının arttığını belirtmektedir.

Resneli Niyazi'nin okul anıları arasında özellikle vurguladığı konulardan birisi de Fransız etkisidir. Özellikle Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Orhan Bey ve tarih öğretmenleri Yüzbaşı Tevfik Efendi'nın Fransız ve Türkler'in yurtseverlik bakımından birbirlerine nasıl benzediklerini anlattıklarını aktarır. Bu derslerden çıktıktan sonra, Resneli Niyazi'nın kendi kendine sorduğu ve cevap bulamadığı soruların başında "Neden bize yurtseverliği öğretmek için Fransızca eserler okutuyorlar?" sorusu gelmektedir.

Okulu bitirdikten sonra Resneli Niyazi, subay olarak göreve başlar. Subaylığının ilk yılında Osmanlı-Yunan savaşı ilan edilmiştir. 17 Nisan 1897'de başlayan ve Ethem Paşa yönetimindeki Osmanlı ordularının galibiyeti ile sonuçlanan bu savaşa teğmen olarak o da katılmış, Beşpınar Kalesi'nin

düşürülmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Fakat bu savaş aynı zamanda Resneli Niyazi'nin Osmanlı idari sistemi içerisindeki aksayan yönleri görebilmesinde, ülkenin reforma olan ihtiyacını kavrayabilmesinde ve sonucunda cemiyete gittikçe daha fazla sempati beslemesinde önemli rol oynar. Resneli Niyazi anılarında o günlerden şöyle bahsetmektedir: "Beşpınar Savaşı'nda bölüğümle tutsak ettiğim Yunanlıları İstanbul'a götürmekle görevlendirilmiştim. Görevimi bitirip İstanbul'dan döndükten sonra ülkemin devrime olan ihtiyacını daha iyi anlıyordum."

Resneli Niyazi'yi çileden çıkaran, üst rütbeli subayların, komutanların, oğullarını, akrabalarını da bu savaşa katılmış gibi göstererek Padişah'tan nişan ve rütbe almaya çalışmalarıdır. Bu şekilde, akrabalarını da savaşa katılmış göstererek unvan ve para alınması işine aracılık edenler arasında müşirler (mareşaller) bile vardır: Müşir Kâzım Paşa, on üç yaşındaki oğlunu da savaşa katılmış gibi göstererek, onun iki yüz lira ödül ve iki derece terfii almasını sağlayan komutanlar arasındadır. Resneli Niyazi'nin (1975: 32) belirttiğine göre, Müşir Kâzım Paşa'nın oğlu, bu yararlılığı nedeniyle yaverliğe alınmıştır. Resneli Niyazi ise ödül olarak sadece 10 lira alabilmiştir.

Resneli Niyazi'nin anılarında, dönemin Osmanlı'sında devlet aygıtının nasıl yozlaştığı, askeri sistemin nasıl aksadığı ile ilgili örneklerin yanı sıra, askeriye içindeki mektepli-alaylı çatışması ile ilgili örnekler de bulmak mümkündür. Resneli Niyazi anılarında, Harp Okulu'ndan çıkmış subaylara ordu içerisinde güvenilmediğini de sıklıkla vurgular. Hatta Yunan savaşının ardından iyice su yüzüne çıkan rütbe, nişan yarışı da bir anlamda alaylı, mektepli çekişmesinin izlerini taşımaktadır. Nitekim ordu içindeki mektepli ve alaylı çatışması gittikçe şiddetlenecek ve II. Meşrutiyet'in hemen ardından baş gösteren 31 Mart olaylarının da temel nedenini oluşturacaktır: II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Abdülhamit yönetimi, batılı eğitim kurumlarından mezun olarak göreve başlayan askerlere –ki İttihat ve Terakki asıl olarak bu okullardan yetişmiş gençler arasında örgütlenmeydi- hiç güvenmemiş, bu askerleri İstanbul'dan ve kritik görevlerden olabildiğince uzak tutmak için

çaba harcamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra güçlenen İttihat ve Terakki döneminde, alaylı ve mektepliler arasındaki gerilimin çarklarının alaylı askerlerin aleyhine dönmeye başlaması da 31 Mart'ın fitilini ateşlemiştir. İşte İbrahim Temo'nun, daha ayrıntılı olarak da Resneli Niyazi'nin anılarında bu tartışmaların, gerilimlerin ilk izlerini tüm ayrıntıları ile görmek mümkün olabilmektedir.

İbrahim Temo'nun dördüncü tutuklanması sırasında sorgusuna katılan ve okuma yazma bilmediğinden imzasını Osmanlıca 7 ve 8 rakamlarına benzer şekilde attığından "7-8 Hasan Paşa" lakabı takılan Hasan Paşa ve Resneli Niyazi'nin Resne yakınlarındaki Ohri taburuna atandıktan sonra, Üsküp, Manastır, Selanik illerindeki jandarma komutanlıklarındaki okuma yazma bilmeyen ve rüşvet almakla bilinen subayların Harp Okulu'ndan çıkan subaylarla değiştirilmesi tartışmaları da bu düşünceye örnek olarak verilebilir. Resneli Niyazi ordudaki mektepli subayların maaş sorununa da değinir ve bu tartışmayı da mektepli-alaylı gerilimi içerisine yerleştirerek tartışır: Bir çok asker, haber alma ve ajanlık faaliyeti için ayrılan paradan pay alabilmek için ahlaksız yollara saparken, gerçekten bölgedeki ayaklanmaları bastırmak için uğraşan genç subaylar geçimlerini sağlamakta zorlanmakta, aylıklarını dahi düzenli olarak alamamaktadırlar. Harbiye nezareti ise, Resneli Niyazi'nin (1975: 44) kelimeleri ile "Subaylara karşı haksız davranıştan çekinmiyor, rütbeleri, maaşları, makamları, maaş zamlarını bu dağda bayırda özgürlük için çalışan, yurt için çırpınan subaylara değil, damatlara, ajanlara, şakşakçılara veriyordu. Orduda yaşamın geçerliliği yalnız hakkını isteyen ve savunan küçük rütbeli subayları ezmeye yetiyordu. Erlerin çıplaklığı, kışlaların berbatlığı, asker yiyeceğinin kötülüğü, devletin maaş ödemedeki aksaklığı orduda devrim düşüncesini genelleştirmiş ve kökleştirmişti."

Resneli Niyazi'nin anılarında, İttihat ve Terakki'nin "komitacı", "eylemci" yönü daha açık bir şekilde görülür. İbrahim Temo'nun anılarının ağırlık noktasını cemiyet içindeki fikri ve örgütsel tartışmalar oluştururken, Resneli Niyazi, cemiyetin gerçekleştirdiği suikastların nedenleri üzerinde daha ayrıntılı durur. Niyazi Bey, Yarbay Nazım'ın, polis müfettişi Sami'nin

ve Şemsi Paşa'nın öldürülüşlerini soğukkanlılıkla anlatır ve bunların devrim, cemiyet ve milletin selameti için gerekli eylemler olduklarını vurgular.

Resneli Niyazi'nin (1975: 48) belirttiğine göre, Yarbay Nazım'ın öldürülmesi, o güne kadar sadece dış düşmanlara karşı silah çeken cemiyetin kendisine fenalık edenlere, jurnalcilik edenlere karşı ilk eylemi, devlete karşı ilk meydan okuyuşuydu. İttihat ve Terakki'nin çalışmalarını manevi yönden baltalamaya çalışan Merkez Komutanı Yarbay Nazım'ın öldürülmesi ile ilgili karar alınır alınmaz, piyade alayından Silahçı Tahsin bu iş ile ilgili olarak görevlendirilir. Resneli Niyazi, bu kişiden "ahlak bütünlüğü ve görüş yüksekliği bilinen bir teğmen" ve "Tüm Türk subaylarına hak için, hürriyet için, Cemiyetin, milletin şeref ve kurtuluşu adına bile bile ölmeyi, ilk kez olmak üzere muhakkak bir ölüme koşmayı, bu Türk subaylarına öğreten bir kahraman" olarak bahseder. Yarbay Nazım'ın öldürülmesini ise "Rumeli'deki baskı yönetimine indirilmiş bir tokat" olarak tanımlar.

Resneli Niyazi (1975: 52), benzer ifadeleri polis müfettişi Sami için de kullanmaktadır: "Yine ittihatçılara bir kötülük hazırlamak için" Froşve bucağına gitmekte olan Sami Bey orada öldürülür.

Resneli Niyazi'nin en renkli ve uzun katliam anısı, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili olanıdır. Niyazi Bey'in, Yıldız Sarayı, çeşitli kamu kurumları ve büyükelçiliklere kimisi tehditkar içerikteki mektuplar göndermesi ve yaklaşık iki yüz kişilik askeri birlik ve mühimmatı da yanına alarak firar etmesinden sonra, İstanbul yönetimi harekete geçer ve Şemsi Paşa'yı Resneli Niyazi'yi yakalamak üzere bölgeye gönderir. Şemsi Paşa'nın bölgeye tayini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni harekete geçirir ve cemiyetin Manastır Merkezi'ne bağlı subaylar Süvari Subayı Sadık Bey'in başkanlığında toplanarak Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili bir karar alırlar. Görev, Teğmen Atıf (Kamçıl) Bey'e verilir ve Şemsi Paşa, Manastır'a geldikten sadece 10 saat sonra, Manastır Postahanesi'nden çıkarken kurşunlanır. Teğmen Atıf da Şemsi Paşa'nın korumaları tarafından topuğundan vurulur. Teğmen Atıf, yaralı olarak,

II. Meşrutiyet'ten sonra Siirt mebusluğu yapacak olan Mahmut Bey'in evine götürülerek korunur.

Cemiyetin, Şemsi Paşa'nın Manastır'a girişini engellemek için aldığı tek önlem Teğmen Atıf'ı suikast için görevlendirmek de olmamıştır. İşini sağlama almak isteyen cemiyet, Manastır Resne yolu üzerinde birçok yerde pusu kurmuş; ayrıca Resne'deki Avcı Taburu Komutanı Remzi Bey de Şemsi Paşa'nın Resne'ye girmesini önlemek için çeşitli tedbirler almıştır. Resneli Niyazi, Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden duyduğu mutluluğu açıkça ifade etmekten de çekinmez. Anılarında mutluluğunu şu kelimelerle anlatır (Niyazi, 1975: 144): "Sevinmek gerekir ki Şemsi Paşa'nın kötülükleri yapmaya ömrü yetmedi. Onun davranışıyla Rumeli'nin kana boyanmasına, zavallı milletin haksız yere birbirini boğazlamasına neden olmuş olacaktı, o gün erkenden Resne'ye gidecek olan taburlara katılmak üzere Manastır Telgrafhanesi'nden çıkıp arabaya binmek üzere iken, milletin bir kahraman çocuğu tarafından hayatına ve kötü çalışmalarına son verilmişti". Kısa bir süre sonra, Tabur komutanı Eyüp Bey'in evinde Teğmen Atıf Bey ile tanıştırıldığında, yanında bulunan İttihatçı Murtaza Bey, Teğmen Atıf'ı Resneli Niyazi'ye (1975: 156) "büyük ulusumuzun fedaisi Teğmen Atıf, Şemsi Paşa'nın pis vücudunu ortadan kaldıran kahraman" olarak takdim edecektir.

Resneli Niyazi için İttihat ve Terakkı, ülkeyi aydınlığa taşıyacak kutsal bir örgüt, devrimi gerçekleştirecek bir çelik çekirdektir. Cemiyete, onun politikalarına, emirlerine bağlılığı oldukça üst seviyededir. Hatta denebilir ki Resneli Niyazi'nin gözünde Abdülhamit tüm kötülüklerin, İttihat ve Terakki ise tüm iyiliklerin temsilcisi gibidir. Anılarında da cemiyet içindeki kendi faaliyetlerinin önemsizliğinin altını çizerken, cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için oynadığı rolü ön plana çıkarır; anılarının birçok yerinde İttihat ve Terakki'den kutsal bir varlıktan bahseder gibi bahseder: Bir kere Resneli Niyazi, "kendi hizmetlerinin şahsiyetinin bu kadar büyük alkışlara değer olmadığı" (s.18) düşüncesindedir. O, sadece "birçok olaylar ve kötülüklerle karşı karşıya olan milletin ruhundan doğmuş"(s.13) olan İttihat ve Terakki'nin verdiği emirleri yerine getirmiştir ki "talih başka bir arkadaşın başına

konmuş olsaydı"(s.18) o kişi de bu görevi ondan daha kötü yerine getirmeyecekti. "Yurt içinde devrim düşüncesinin geniş bir alana yayılarak aydınları çevresine toplamada" (s.45) büyük hizmetleri geçen İttihat ve Terakki "özgürlük yolunda hazırladığı planları, büyük gizlilik içerisinde oluşturmakla beraber, çevredeki güvenilebilecek kişilere yarın aydınlık bir gün doğdurulacağı yolunda gizli gizli duyuruyor" (s.45), "tüm evrenin aydınlık bir çağda yaşadığı sırada, Anayasa'nın yürürlükte olmaması dolayısıyla düştüğümüz kara günleri anlatarak bizi aydınlığa götür"mek (s.152) için çalışıyordu. Yanında rehber-i hürriyet ismi de takılan bir geyik ile dolaşmasına şaşıran ve buna bir anlam veremediğini söyleyen Mareşal Osman Paşa'ya Resneli Niyazi, "Tanrının emirlerine uyan cemiyetimizin kutsal amacına hizmeti hayvanlar bile şeref biliyor" (s.224) şeklinde bir cevap verir.

On Haziran 1908'de, bugün Estonya sınırları içerisinde bulunan Tallin (Reval)'de bir araya gelen Rus Çarı II. Nikola ve İngiliz Kralı Edward, Makedonya ve Boğazlar ile ilgili bir dizi karar verirler. Bu anlaşmada, Ruslar'ın Balkanlar'da serbest bırakılması, İstanbul ve Boğazlar'da Ruslar'a üs verilmesi ve Makedonya'da Islahat yapılmasını kararlaştırırlar. Bu toplantı, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde Makedonya'nın kaybedilmekte olduğu, Reval Toplantısı ile büyük devletlerin Osmanlı'yı parçalamayı planladığı düşüncelerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlar. Reval Toplantısı'nın dönemin İttihatçılar'ı üzerindeki derin etkisini Resneli Niyazi'nin anılarından da takip etmek mümkündür.

İngiliz ve Ruslar'ın Reval'de toplanarak Boğazlar ve Makedonya ile ilgili kararlar alması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir hasta adam olduğunun bu toplantıda dile getirilmesi, tam da Balkanlar'da güçlü olan İttihatçılar ve onlardan biri olan Resneli Niyazi üzerinde şok etkisi yaratır. Hatta II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz'da ilan edilmesinde, Resneli Niyazi'nin, Enver Paşa'nın II. Meşrutiyet'i ilan ettirebilmek için silahlı mücadeleyi seçmesinde, deyim yerindeyse İttihat ve Terakki'nin "acil eylem kararı almasında" Reval Toplantısı'nın tetikleyici bir rol oynadığının altını çizmek gerekmektedir: Çünkü, İttihatçılar'a göre, Reval'deki toplantıda alınacak ka-

rarları etkisiz kılacak, Osmanlı'yı parçalanmadan kurtaracak tek bir şey vardır, ki o da Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi, parlamenter idare tarzını benimseyerek tüm azınlıkların imparatorluk içinde siyasal temsilinin sağlanabilmesidir. Ayrıca Reval Görüşmesi'ne Almanya'nın katılmamış olması İttihat ve Terakki liderlerinde, Almanya'nın Osmanlı'nın vazgeçilmez müttefiki olduğu inancını da kuvvetlendirmiş; bu, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na Almanlar'ın yanında katılmasına önemli bir motivasyon sağlamıştır.

Reval Toplantısı'nı haber aldığında Resneli Niyazi "...üç gün üç gece heyecanlar ve helecanlar içinde çırpın[dığını]" ifade etmektedir. Toplantıda alınan kararlar Resneli Niyazi'yi o kadar derin bir üzüntüye sokar ki ölümden başka bir çözümün olmadığını düşünmeye başlar. Ölüm, Resneli Niyazi için, "sonunda kanlarla dolu [olarak] gördüğü ufuk", "kurtuluş için karşı[sında] bir ışık gibi" beliriverir. Kurtuluş, Resneli Niyazi'ye göre, tüm milletçe, vatan için, fedakârlıkla ölümü göze almaktadır. Resneli Niyazi (1975: 78) anılarında "Cemiyete bağlı aydınlar[ın] yurdumuz için verilen kötü kararı öğren[diklerini], hiç çelişkiye düşmedik[lerini]. Bir çete meydana getirmek düşüncesini kafa[sından] geçirmeye başla[dığını]" belirtmektedir."

Resneli Niyazi, Reval Toplantısı sonrasında, içinde bulunduğu durumun o kadar acil olduğu düşüncesindedir ki, değil Kahpe Bizans'ın -İstanbul'un- bu parçalanmanın önüne geçmek için bir şeyler yapmasını beklemek, harekete geçmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden fazla bir yardım beklemenin bile geç olabileceğini düşünerek, durumdan vazife çıkarır ve harekete geçmek için kolları sıvar. Gerçekten de Reval Toplantısı (10 Haziran 1908) ile Resneli Niyazi'nin emrindeki bir grup asker ile dağa çıkmak için harekete geçmeye karar vermesi (28 Haziran 1908), Resneli Niyazi'nin dağa çıkması ile de II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) arasında çok kısa bir zaman dilimi vardır. Bu kısa süre içerisinde Resneli Niyazi, ilk iş olarak, kafasındaki düşünceleri Resne Belediye Reisi Cemal Bey'e ve Polis Komiseri Tahir Bey'e açar. Her ikisi de cemiyetin güvenilir elemanlarıdır. Komiser Tahir Bey'in Resneli Niyazi'nin önerisine cevabı da Reval Toplantısı'nın

diğer İttihatçılar arasında yarattığı infiali açıklar niteliktedir. Tahir Bey, Resneli Niyazi'ye "bir kalleşliğin eseri olan bu tehlikeyi ölümden başka bir şey temizlemez!" diyerek tepki göstermiş ve ayaklanmaya destek olacağını belirtmiştir.

Ayaklanmayı planlamaya başlayan Resne'nin ittihatçı bürokratları, askerleri, aynı günün akşamı saat 21:30'da Hacı Ağa'nın evinde toplanırlar (Niyazi, 1975: 80) ve "Reval'de Rus Çarı ve İngiltere Kralı arasında Makedonya probleminin kendilerince çözümlenmesi kararına karşı kılını kıpırdatmayan hükümet[in], vatanın bölünmesini, o kutsal yurdun düşmana teslimi kararını belirten bu duruma ilgisiz kalmasını kabul [etmeme ve] bu kararı, bu alçak davranışı, milletin kanıyla silme" kararı alırlar. Amaçları "Din ve milliyet farkı gözetmeksizin topluca birleş[mek], baskı yönetimine karşı ayaklan[mak], yurdun bölünmesine göz yuman devleti uyarıp Meşruti yönetimi, Hürriyeti ilan etmek"tir.

Bu amaçla organize edilecek genel ayaklanmanın Resne'den başlaması ve önce tüm Balkanlar, sonra da yurt geneline yayılmasına karar verilir. Amaç, sadece Müslüman ve Türkler'in değil, tüm Osmanlılar'ın bir araya gelerek ayaklanması ve dil, din farkı gözetmeden tüm Osmanlılar'ın meşruti yönetimi istediğini göstermektir. O yüzden de Resneli Niyazi (1975: 81) ve ayaklanmayı organize eden yakın arkadaşları, Hıristiyan yurttaşları da eşit tuttuklarını, onların da ırzlarını ırzları, canlarını canları, mallarını malları gibi tanıdıklarını gösterme; planlanan bu ayaklanmanın kişilerin azınlıklara karşı bir ayaklanması değil, aksine azınlıkları birbirine düşman eden baskı yönetimine karşı bir ayaklanma ile hürriyet, eşitlik ve kardeşliği ilan etmek olduğunu açıkça belli etmek gereği hissederler.

Ayaklanma kararının verilmesi Resneli Niyazi'yi oldukça mutlu eder. Niyazi Bey (1975: 84) anılarında, bu olaydan duyduğu mutluluğu şu kelimelerle tarif etmektedir: "Tanrım insan gönül rahatlığı ile yurdu için verdiği kararlar karşısında büyük bir inkılaba yol açmak hızıyle ne kadar güçlü oluyormuş. Düne kadar tatmadığım bir yaşantının bugün tadına varmış ve sihrine kapılmıştım. Tanrım dün simsiyah gördüğüm şeyler, bugün tüm güzelliği ile ruhumu okşayan ve gözüme sevimli görünen

manzaralar sermekte, şimdi dağlar gülüyor, ovalar gülüyor, her yer neşeye boğulmuş, gibi. Çocukluğumda dünyanın sınırı sandığım Resne'nin dağları, uzak ormanları bana selam veriyor, önümde eğilerek yaklaşıyor gibi. Kent ve kışla, önüne geçilmez bir çekicilikte beni çağırıyor, kalbim heyecandan göğsümü yırtacak sanıyorum. Sabah kalkarak kışlaya gitmiştim. Uzun uzun etrafı seyrediyor. Tanrı'nın büyüklüğünü düşünerek millet yolunda başarıya ulaşmamda yardımını esirgememesini diliyordum."

Reval Toplantısı'nın ardından ayaklanmaya karar veren ve bu amaçla ölümü göze alan Resneli Niyazi'nin yukarıda aktarılan bu sözlerini belagatın ötesinde, bir İttihatçı zihniyeti çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. "Vatan için ölmek" düşüncesine ilişkin samimiyetini, ayaklanmaya karar verdikten sonra, henüz dokuz ay önce evlendiği karısı ve kardeşinin çocuklarını yanına gönderdiği, bacanağı Manastır Kaymakamı İsmail Hakkı Bey'e 3 Temmuz 1908 tarihinde yazdığı mektupta da görmek mümkündür. Resneli Niyazi (1975: 86) bu mektubunda bacanağına şunları yazar: "Alçakça yaşamaktansa ölmeyi daha doğru buldum. Bu nedenle silahlandırdığım iki yüz vatan çocuğu ile yurdum için ölüme gidiyorum. Gerek eşimi, gerekse kardeşimin çocuklarını sana emanet ediyorum... Bundan böyle ya ölüm, ya da vatanın kurtuluşu."

Beraberindeki askerlerle birlikte ayaklandıktan sonra Resneli Niyazi, birliğiyle Resne-Lahça, Prespe-Lahça yollarının kesiştiği yere gelir. Burada Osman Bey'in eşliğinde Teğmen Sadık Bey, dört er ve otuz kişi Resneli Niyazi'nin birliğine katılır. Fakat erlerin çoğunun niçin oraya gittiklerinden ve orada toplandıklarından haberleri dahi yoktur. Resneli Niyazi (1975: 92), erlere hitaben bir konuşma yapar. Yanında kalan erlere de "Vatanın kurtuluşu sağlanmadıkça dönmemeye, bu uğurda seve seve ölmeye, Türk'ün büyük karakterine yakışır bir örnek göstermeye" razı olup olmadıklarını sorarak yemin ettirir.

Ayaklanmanın ardından Resneli Niyazi bir çok bildiri kaleme alarak saraya, yabancı elçiliklere, yerel bürokratlara gönderecektir. II. Meşrutiyet'in ilanında Resneli Niyazi'nin Yıldız

Sarayı Başkatipliği, Rumeli Sarayı Müfettişliği ve Manastır Valiliği'ne, Manastır Jandarma Alay Komutanı, 88. Alay Tabur Komutanı ve Resne Nahiye Müdürü'ne yazdığı tehdit ve hakaret dolu bu mektupların rol oynadığı, Abdülhamit ve yönetimi üzerinde bir genel ayaklanmanın organize edilmekte olduğu düşüncesinin yerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Resneli Niyazi'nin yazdığı ve İstanbul üzerinde de hayli etkili olan yazılar sadece tehditkar üslupla kaleme almış mektuplardan ibaret değildir. Yöredeki birçok köyün ihtiyar heyetine yazdığı ve cemiyet adına destek istediği, yine bir çoğu farklı dillere çevrilerek dağıtılan bildirileri de bunlar arasında saymak gerekmektedir. Bu mektup ve bildirilerin İstanbul üzerindeki etkisini artırmak için cemiyet de ayrıca çalışmalar yürütmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi'nden Resneli Niyazi'ye 7 Temmuz 1908 tarihinde gönderilen yazıda (Niyazi, 1975: 13) bu mektup ve bildirilerin bir suretinin, daha sonra cemiyetin gazetelerinde yayınlanmak ve çevrilerek elçiliklere gönderilmek amacıyla mutlaka cemiyete gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Resne'de başlayarak neredeyse tüm Balkanlar'a yayılan bu ayaklanmayı, Enver Paşa'nın ayaklanması takip etti ve Abdülhamit, Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koyduğunu belirtmek, yani II. Meşrutiyet'ı, ilan etmek zorunda kaldı.

Değerlendirme

Siyasi tarihimizi sadece kurumlar, savaşlar ve olaylar üzerinden okumak neredeyse imkânsız. İmkansız çünkü, o kurumların içerisinde yer alan, o olayların tanığı, aktörü olan kişilerin duygularını, hislerini, dünyayı algılarken, yorumlarken, ifade ederken, zihinlerinde tasavvur ederken ve yaşarken kullandıkları referanslarını, kısaca onların zihin dünyalarını hiç bilmeden, siyasal tarihin seyri üzerine konuşmak eksik olacaktır. İmkansızdır çünkü, Marx'ın da tartıştığı gibi –onun epistemik özne ve tarihin öznesi arasındaki ayrımını da unutmadan- tarihin öznesidir insan. Tarih onun eliyle yapılır; tarih, insanın insanî emek tarafından oluşturulması, kendinin kendisi tarafından kurulmasıdır.

Bu çalışma da böyle bir varsayımdan hareket ederek kurgulanmıştır. Daha somut bir örnekten yola çıkarak tekrar etmek gerekirse, İttihatçılar'dan konuşmakla, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu içersinde oynadığı rolden ve Cumhuriyet'e bıraktığı mirastan konuşmak her zaman birbiriyle aynı anlama gelmez; İttihatçı'yı anlayabilmek için İttihat ve Terakki'yi, bu cemiyetin siyasal tarih içindeki konumunu anlayabilmek için de İttihatçı'yı, onun sınıfsal konumunu ve zihin dünyasını bilmemiz gerekmektedir; her ikisi birbirini tamamlayan, besleyen, kuran kaynaklardır. Resneli Niyazi ve İbrahim Temo'nun anılarından yola çıkarak Jön Türk'lerin, Jön Türkler'in iki meşrutiyet arasındaki temel örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin düşünce dünyasının anlaşılmaya çalışılması da bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

Hiç kuşkusuz anılar bir yönleriyle de sübjektif, taraflı metinlerdir. Tarihin, tarihteki bir olayın, o kişinin kendi zihin dünyasından, kendi kültürel kodlarından türetilmiş halidirler. Bu bir yandan onları önemli, tarihte gerçekleşmiş olayı, kurumu vb. tüm yönleriyle anlamak için mutlaka değerlendirilmesi gereken metinler haline getirirken, diğer yandan da dikkatli okunması, işlenmesi, analiz edilerek okunması, kullanılması gereken metinler haline getirmektedir. İşte bu nedenledir ki örneğin, Cevat Rıfat Atilhan'ın Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası'nda çizdiği 31 Mart portresi ile İbrahim Temo'nun anılarında resmettiği 31 Mart portresi ve her ikisinin anlatımları ile Kâzım Karabekir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti kitabında anlattıkları birbirinden farklı yönlere dikkat çekebilmekte, aynı olayı farklı sübjektif değerlendirmelerden yola çıkarak ele alabilmektedirler.

Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, Resneli Niyazi ve İbrahim Temo, hem kapitalizmin şekil verdiği Osmanlı ulus devletleşme sürecinin birer sonucu hem de bu sürecin birer aşaması -aşamasının iki örneği- olarak ortaya çıkarlar. Her ikisi de Jön Türk'lerin birçoğu gibi, orta sınıf ailelerden gelmiş ve Osmanlı'nın (Batılı) eğitim kurumlarından mezun olarak, devletin (onu reforme etmeye çalışan) adamı, bürokratı, askeri haline gelmişlerdir. Devletin kaderi ile onların kendi kaderlerini birbirine bağlayan çizgi, devletin kurtuluşu ile kendi kurtu-

luşları arasında kurdukları bağıntı –Reval Toplantısı sonrasında Resneli Niyazi'nin ölümü düşünmesi, göze alması gibi- onların Batılı eğitim yoluyla devletin birer memuru olması ile doğrudan alakalıdır.

Kapitalistleşme öncesi –klasik- Osmanlı devlet yönetim geleneğinde eğitim, devlet adamı olmanın, "Osmanlı (yöneticisi)" olmanın biricik kaynağıydı. Halktan, özellikle de gayri Müslimlerden devşirilerek çeşitli saraylarda ve haremde eğitim sisteminden geçirilen erkek ve kadınlardı Osmanlı'yı, Osmanlı kul bürokratını (ve onların eşlerini) oluşturan. Bu bürokratın görevi de nizam-ı âlemi, yani evrensel düzeni korumaktı. Kapitalist üretim sisteminin Osmanlı'yı da etkisi altına almaya başlamasıyla ortaya çıkan ulus devletleşme süreci ve bu süreçte ortaya çıkan batılılaşma tartışmaları yeni bir bürokrat tipi ve zihniyeti ortaya çıkarsa da klasik dönemin izleri de hala devam etmekteydi. Jön Türk işte bu bürokratın içinden çıkacaktır. Kapitalistleşme öncesi klasik Osmanlı'nın kul bürokratı gibi eğitim ile sınıf atlamakta ve devlet yöneticisi olmaktadır. Ancak artık onu besleyen temel ideoloji, kendisini var eden ve kendisi ile var olan devletin evrensel nizamın korunması değil, Osmanlı'nın dönüşerek varlığını, birliğini koruması düşüncesidir. Batı, bu değişimin yönü ve içeriği ile ilgili Jön Türk için bilgi deposu görevi görmektedir.

Özetle, Resneli Niyazi ve İbrahim Temo, hem III. Selim'den bu yana devam eden kapitalist dönüşümün birer sonucu, bu dönüşümün o tarihlerde aldığı şekil, ortaya çıkarttığı yeni kurum, kavram ve süreçler tarafından şekillenen birer figür hem de aynı kapitalistleşme sürecinin kendilerinden sonraki aşamalarını şekillendiren, onun şekillendirilmesinde rol oynayan tarihsel kişilikler olarak ele alınabilirler. Birer küçük burjuva radikali olan Jön Türkler'in zihin dünyalarını kuran ve belirleyen de bu kapitalistleşme ve bu kapitalistleşme sürecinin beraberinde taşıdığı liberal değerler, parlamentarizm, hürriyet, eşitlik ve adalet gibi kavramlar olmuştur. Onların bu kavramlara yükledikleri değerler de yine bu kapitalistleşme sürecinin parametreleri ile belirlenmiştir. Nitekim Türk Siyasal hayatında Jön Türk düşüncesinin III. Selim'den bugüne devamlılığının sağlanmasında da bu faktörün önemli bir rolü olduğunu

söylemek mümkündür. Bir başka deyişle III. Selim'den bu yana devam etmekte olan Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti kapitalistleşme sürecinin yarattığı kurumlar, dinamikler, dönüşümler ve bu süreçte ortaya atılarak tartışılan kavramlardır ki Jön Türk düşüncesi içerisinde bir devamlılıktan bahsetmemize imkân tanımaktadırlar. Küçükömer'in, Mustafa Reşit Paşa ile İsmet İnönü arasında bir ilişki kurabilmesine zemin hazırlayan, İbrahim Temo'nun Atatürk'ü sevmesine yol açan, Atatürk'ün Namık Kemal'in şiirlerinden derinden etkilenmesini sağlayan ve belki de bu çalışmanın yazarının Resneli Niyazi ve İbrahim Temo ile ilgili olarak çalışmasına vesile olan da budur.

Kaynakça

AKŞİN, Sina, 1987. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

AKŞİN, Sina, 1994. Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ARMSTRONG, Harold C., 1997. Bozkurt (Çev.: Gül Çağalı Güven), İstanbul: Arba Yayınları,

ATİLHAN, Cevat Rıfat, 2000. Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası, İstanbul: Sinan Yayınları.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, 1971. Enver Paşa, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇELİK, Bilgin, 2004. İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu, İstanbul: Büke Yayınları.

DİZDAROĞLU, Hikmet, 1995. Namık Kemal, İstanbul: Varlık Yayınları.

GÖZLER, Kemal, 2000. Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

GÜNAY, Necla, 2005. "Filik-i Eterya Cemiyeti" Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, (2005), 263–287.

HANİOĞLU, Şükrü, 2001. Preparation for A Revolution, The Young Turks, 1902–1908, Oxford: Oxford University Press.

KARABEKİR, Kâzım, 2005. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul: Emre Yayınları.

KARAL, Enver Ziya, 1983. Osmanlı Tarihi, C.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KORLAELÇİ, Murtaza "Pozitivizmin Türkiye'ye Girişinde İki Öncü", Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 28: 43–61.

KÜÇÜKÖMER, İdris, 1994. "Osmanlılarda Kapitalist Düzene Geçilememesi ve Bürokratlar ile Ortanın Solu'nun Gelişimi" Düzenin Yabancılaşması, İstanbul: Bağlam Yayınları.

MARDİN, Şerif, 1987. "Sunuş" İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 Nolu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yayınları, I-IX.

MARDİN, Şerif, 1992. Toplu Eserleri 1 Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri, İstanbul: İletişim Yayınları.

MARKS Karl, 1996. Fransa'da Sınıf Savaşımları, (Çev: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.

MARKS, Karl, 1976. 1844 El Yazmaları (Çev: Kenan Somer) Ankara: Sol Yayınları.

MERİÇ, Cemil, 2004. Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil, 2004. Mağaradakiler, İstanbul: İletişim Yayınları.

NİYAZİ, Resneli, 1975. Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, 1974. Sovyet Gözüyle Jöntürkler, (Çev. Mazlum Beyhan - Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul: Bilgi Yayınevi.

TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN, 2004. "Sunuş", Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TEMO, İbrahim, 1987. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1Nolu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, (Sadeleştiren, Şerif Mardin) İstanbul: Arba Yayınları.

TEMO, İbrahim, 2001. Atatürk'ü Niçin Severim (Sadeleştiren: Nimetullah Hafız), Prizen: Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer, 1999. Türkiye'de Siyasal Partiler – Mütareke Dönemi, c. II, İstanbul: İletişim Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer, 2000. Türkiye'de Siyasal Partiler – İttihat ve Terakki, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer, 2001. Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876 – 1938), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İttihat Terakki'den Cumhuriyete Azınlıklar

Ayşe GÜNAYSU

"Bastığım toprakların her tutanından kan fışkıracak...
Uzattığım pençemin altında baharlar hizan, hizanlar zindan olacak...
Taş üstünde taş bırakırsam, arkada kalan ocağım sönsün.
Gülistanları süngümle kabristan edeceğim... Tarihe dümdüz bir harabe bırakacağım ki, üstüne, on asır bir medeniyet kuramasın...
Dal üstünde yaprak, burç üstünde bayrak bırakırsam, iman tahtamın ortasına kara damga vurulsun...
Nefesimden yangın, silahımdan ölüm, adımımdan uçurum saçacağım...
Her beyaz renge bir pençe barut lekesi, her barut lekesine bir avuç kan bulayacağım...
Merhameti yatağanımın ağzına, mefkûreyi tüfeğimin kapsülüne, medeniyeti atımın arka nalına asacağım...
Dağların kovukları, ormanların gölgeleri, harabelerin buruşuk çehreleri ebediyete kadar 'buralardan geçen Türk hikâyesini' söyleyecek..."

Dört küçük Balkan ülkesinin aralarındaki çatışmaları bir yana bırakıp bağımsızlık için Osmanlı'ya karşı seferberlik ilan ettiği duyulduğunda, sonradan Milli Mücadele'ye katılıp Cumhuriyet meclisinde milletvekili olan İttihatçı Aka Gündüz, gerçek adıyla Enis Avni Bey, 21 Ekim 1912 tarihli Tanin gazetesinde yayınlanan makalesinde Fatih'in anısı üzerine böyle yemin ediyordu[1].

Kötülüğün bu kadar özenle seçilmiş sözcükler ve söz sanatlarıyla estetize edildiği ve de en önemlisi olumlandığı ve yüceltildiği, milli bir ülkü haline getirildiği başka bir edebi ürün

[1] Aram Andonyan, Balkan Savaşı, Aras Yayınları, Temmuz 1999, s. 198

var mıdır, bilmiyorum. Bu tüyler ürpertici yemin Osmanlıcılığı terk edip Türkçülüğe geçen İttihat Terakki (İT) döneminin ideolojik iklimini çıplak biçimde ortaya koyuyor. Şovenizm, militarizm, şiddet, yalnızca Türke ait "vatan" için hukukun da, ahlakın da, her türlü değerin de çiğnenebileceğinin, çiğnenmesinin bir vatani görev olduğunun dile gelişinin işte en veciz, en açık yürekli ifadesi: "*Merhameti yatağanımın ağzına, mefkûreyi [genç okur için, ideal] tüfeğimin kapsülüne, medeniyeti atımın arka nalına asacağım...*"

Aka Gündüz ve silah arkadaşları Balkanlar'da yeminlerini tutamadılar ama, elde kalan topraklardaki öteki "anasır"a karşı yeminlerini aynen yerine getirdiler. Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin, Keldanilerin, Nasturilerin yaşadıkları yerlerde taş üstünde taş bırakmadılar.

İT ile Cumhuriyet arasında "azınlık" politikaları açısından sürekliliğin birçok öğesinin izleri bu yeminde bulunabilir. Gerçi bu yeminin tarihi 1912'dir ama ruhu, küçük söylem farklarına rağmen Cumhuriyet'e devrolmuştur.

Aka Gündüz'ün Türklüğe boyun eğmeyeni kahretme yemini bugün de, örneğin 23 Nisan törenlerinde çocuklara en çok okutulan şiirlerden biri olan Arif Nihat Asya'nın "Bayrak" adlı şiirinin "*Sana benim gözümle bakmayanın mezarını kazacağım/Seni selamlamadan uçan kuşun/yuvasını bozacağım*" dizelerinde, ya da Ermeni ve Rum okulları dahil, bütün okullarda her gün çocuklara içirilen "varlığım Türk varlığına armağan olsun" diye biten antlarda, emekli subayların kurduğu derneklere, silah üzerine el basılarak edilen üyelik yeminlerinde geçen, "Türk oğlu Türküm soyumda dönme yok, bu uğurda ölmek var, öldürmek var," gibi sözlerde ve daha nicelerinde hâlâ yaşıyor, yaşatılıyor, çocuklar böyle büyüyor, "azınlık" denilen Türk olmayanlar böyle bir ortamda yaşıyor. İttihatçı gelenek hayatın her alanında devam ediyor.

Tek Sözcük: Türkleştirme

İT ile Cumhuriyet'i azınlık politikaları açısından birbirine bağlayan ve her şeyi tek bir sözcükte özetleyen kavram, "Türkleştirme"dir. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Anadolu'nun çok-etnili, çok-dinli toplumsal çeşitliliğinin, zorla homojenleş-

tirilmesi ve bu coğrafyanın bir "Türk yurdu" yapılması süreci Milli Mücadele'nin ana içeriğini oluşturmuş, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde ve sonrasında da sürmüştür. Bu bakımdan İT ile Cumhuriyet arasında kesintisiz bir süreklilik söz konusudur.

"Türkleştirme" politikasının bileşenlerini, kabaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Nüfusun gayrimüslimlerden arındırılması. "Türkiye Türklerindir" şiarında ifade bulan homojen bir ulus yaratılması. Sürgün, zorunlu göç, iskan politikaları aracılığıyla etnik-demografik haritanın değiştirilmesi, kısacası toplum mühendisliği.

2. Gayrimüslim varlığına el konulması, Müslüman nüfusa aktarılması. Yağma.

3. Bu politikalara kitle desteği sağlamak için sık sık ırkçı bir çehreye bürünecek şekilde Türklüğün yüceltilmesi, bütün bir toplumun Türklük ruhu etrafında birleşmesi talebi, diğer kimliklerin aşağılanması, düşmanlaştırılması ya da etkisizleştirilerek görünmez kılınması.

Bu politikanın yaşama geçirilmesi için "olmazsa olmaz" unsur, otoriter, baskıcı bir devlet, militarist bir rejim, onun ayrılmaz bir parçası olan, "vatan" için hukuk dışına çıkmayı meşru sayan devlet anlayışı ve onun pratiğe yansıyan "özel savaş" ya da "gayri-nizami harp" operasyonlarıdır. Bu, İT ile Cumhuriyet'in en önemli ortak özellikleridir ve azınlık karşıtı politikaları mümkün kılan kurumsal altyapıyı oluşturur.

Nitekim, gerek İT gerekse Cumhuriyet döneminde Türkiye tarihinde yer alan bütün azınlık karşıtı operasyonlarda yukarıda sıralanan üç bileşen ve bunları mümkün kılmak için başvurulan – özel savaş operasyonları - bir arada faaliyettedir. Soykırımdan Varlık Vergisi'ne tüm azınlık karşıtı hareketlerde yoğun bir Türk şovenizmi, nüfusun şu ya da bu şekilde yok edilmesi/azaltılması, mallara el koyma, otoriter devlet zihniyetinin ürünü özel savaş yöntemleri hep el ele gitmiştir.

Azınlık karşıtı politikaların İT ile Cumhuriyet döneminde ortak olan bir diğer özelliği de, "gizli emirler"in oynadığı roldür. Bunu azınlıkları hedef alan neredeyse bütün olaylarda görmek mümkündür. Ünlü Tehcir Kanunu'nda "Ermeni" söz-

cüğü geçmez. Ama herkes kanunun Ermenileri hedef aldığını bilir. Operasyon gizli emirlerle yürütülür. Soykırım sürecinde Ermeni ve Süryani mallarının yağmalanmasında da gizli emirler belirleyicidir. Kanun, karar ve kararnamelerde, malların el değiştirilmesi değil, kayıt alınması hüküm altına alınmıştır. Ancak çok büyük servetlere el konulması gizli emirler ve izinlerle gerçekleşmiştir. Varlık Vergisi Kanunu'nun metninde, Kanun'un azınlıkları hedef aldığına dair tek bir satır yoktur. Ancak uygulamanın kurbanları sadece gayrimüslimler olmuştur. Yani İT'nin gizli operasyonlar geleneği sürmüştür.

Nüfusun Arındırılması

Nüfusun gayrimüslimlerden arındırılması, soykırımdan korkutarak kaçırmaya, asimilasyondan eritilip seyreltilerek toplumsal bir kimlik olarak varlığına son vermeye, etkisizleştirerek görünmez kılmaya kadar çok çeşitli biçimlerde gerçekleştirilmiştir.

Nüfusun gayrimüslimlerden arındırılmasında İT ile Cumhuriyet arasındaki en önemli ortak yanlarından biri sürgün, zorunlu göç, iskan politikalarıdır, etno-demografik haritayı değiştirme, toplum mühendisliği görevini üstlenme anlayışıdır. Bu anlamda Anadolu bir büyük zorunlu göçler, sürgünler coğrafyasıdır. Ermeni/Süryani soykırımından, genç Cumhuriyet'in iskan kanununa, Kürtlerin yeniden iskanına, 1964 Rum sürgününe ve 1990'lı yıllarda Kürt illerindeki köy boşaltmalara kadar bu politikanın tezahürleri bu coğrafyadan hiç eksik olmamıştır.

Anadolu'da gayrimüslim nüfustan kurtulmanın ve demografi mühendisliğinin en uç noktası soykırım ve etnik temizlikti. Soykırım'da Türkleştirmenin üç unsurunun bir arada var olduğunu görürüz: Gayrimüslimlerden fiziken kurtulma, servetlerine el konulması ve bunun toplumsal, psikolojik, ideolojik ortamının Türkçülük temelinde "öteki"ne nefretle hazırlanması. Nitekim 1914-1916 yılları arasında Soykırım/etnik temizlik sürecinde Anadolu'nun demografik yapısı görülmemiş ölçekte büyük bir değişikliğe uğramış, nüfusun dinsel/etnik bileşiminde gayrimüslimlerin oranı 10 kat azalmış, eşzamanlı olarak çok büyük bir ekonomik zenginlik kütle halinde el de-

giştirmiş, bu ortam gerek okur-yazar kesim arasında, gerekse yerel halk arasında yoğun bir gayrimüslim karşıtı ideolojik hazırlıkla sağlanmıştır.

1915 Ermeni ve Süryani soykırımı da, 1914 ve Milli Mücadele döneminde süren Rum etnik temizliği de, İT'nin soğukkanlılıkla aldığı karar temelinde gerçekleştirildi. Balkan yenilgisinin ve büyük toprak kayıplarının ardından Anadolu'nun Ermeni unsurundan temizlenmesinin Türkler açısından bir varlık-yokluk sorunu olduğuna inanılmıştı. Celal Bayar Ben de Yazdım başlıklı 8 ciltlik anılarında, İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Kuşçubaşı Eşref'in hatırlarına yer verir. Kuşçubaşı Eşref, 1914'te kendileri için iki önemli sorun olduğunu, birincisinin "*her türlü hürriyeti suistimale hazır ölçüsüz bir muhalefet*", ikincisi ise "*imparatorluğun tamamiyet ve vahdetini (birliğini) gizli, açık vasıtalarla tehdit eden iftirakçı (ayrılıkçı) Türk olmayan unsurlar*" idi. Birinci sorun halledilebilecek siyasi bir mesele idi, ancak ikincisi "*daha güç ve halledilmesi çetin safhalar arzeden öldürücü bir dert*"ti.[2]

Bu "dert"ten kurtulunduğunda, 1. Dünya savaşının başlangıcında Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri, yani nüfusun yaklaşık %20'si gayrimüslimken, 1927'de bu oran tarihsel olarak bu kadar kısa bir süre içinde %2.6'ya düştü.[3] (Hemen ekleyelim, Cumhuriyet döneminde de aynı politikalar izlendiğinden şu anda oran elde kesin veriler bulunmamasına rağmen, yaklaşık % 0.2 civarında.)

Soykırım sadece Ermeni ve Süryani nüfusundan kurtulma, uğursuz bir demografi mühendisliliği olayı değil, ekonomik zenginliğine el koyma hamlesiydi. O dönemde terkedilen Ermeni arazileri, taşınır-taşınmaz mallarının yönetimiyle ilgili birçok yasa, karar ve kararname çıkarıldı. Ermeni mülklerinin tasfiyesi kararı, boşalan yerleşimlere muhacirlerin yerleştirilmesine ilişkin kararnameler, geriye dönük olarak çıkarılan Emval-i Metruke (Terkedilmiş Mallar) kanunu, Ermenilerin mallarının idaresi için kurulan komisyonlarla ilgili 10 Haziran 1915 tarihli nizamnameler bu türden mevzuatı oluşturuyor,

---

[2] Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s.186-187.

[3] Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, s.67.

aynı zamanda sürecin ne kadar merkezi kararlar doğrultusunda, örgütlü bir şekilde ilerlediğini de gösteriyordu. Ancak Ermeni mallarıyla ilgili gerçek niyetler kanun ve nizamnamelerde değil, gizli emirlerde kendini ortaya koyuyordu. Amaç ekonomik yaşamda Ermeniler ve diğer Hıristiyanlardan boşalan yerin Müslümanlar tarafından doldurulmasıydı. Nitekim 27 Şubat 1917'de Avusturya-Macaristan istihbaratı Halep valisinin Ticaret Nezareti'ne yolladığı raporu ele geçirdi. Bu raporda Vali, "*merkezi hükümetin emirlerini başarılı bir şekilde*" yerine getirdiğini anlatıyor, "*1915'de ticaretin %80'ni Hıristiyanların elindeyken, şimdi %95'inin Müslüman denetimine geçeceğini tahmin ettiği*"ni yazıyordu.[4]

İnkâr: Acının Süreklileştirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin "azınlıklar" politikasının en önemli bileşenlerinden birisi de, Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun etnik/kültürel çeşitliliğine nasıl son verildiği sorusu karşısında verdiği cevaptır. Türkiye Cumhuriyeti, her ne kadar "soykırım" tanımına itiraz eder görünse de, gerçekte olan, yaşanan büyük acının inkârı, bir nüfusun imha edilmesinin gerekçelendirilerek aklanması, dahası, Ermenilerin suçlu ilan edilmesidir.

Benimsenen ve kamuoyuna da büyük ölçüde benimsetilen bu politikanın kendisi, Türkiye'de "azınlık" politikalarına damgasını vurmuş durumdadır, çünkü sayıları bilinçli politikalarla azaltılmış olan bugün Türkiye'de yaşamakta olan Ermeniler, toplumsal yaşamın her alanına sinmiş bu genel ideolojik atmosferin, aile geçmişlerinin inkârı, çekilen ızdırabın yok sayılması, düşmanlaştırma, ötekileştirme, yabancı ve şüpheli görülmenin baskısı altındadır.

Hans-Lukas Kieser, 1839-1938 yılları arasında Doğu Vilayetleri'nin acılı tarihini anlattığı Iskalanmış Barış adlı destansı kitabında yeni Cumhuriyet'in "inkâr" politikasının azınlıklar politikasını nasıl belirleyeceğini, "*Ermeni soykırımının essizce*

---

[4] Hilmar Kaiser, *1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları*, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma" içinde. Derleyen Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 155.

veya – aşırı Türk sağcıları tarafından – yüksek sesle muzaffer ane onaylanışı, kadrolarını eski İttihatçıların oluşturduğu yeni devletin ideolojik kodeksinin bir parçası oldu. Bu kodeks, gelecekte azınlık işleriyle nasıl ilgileneceğinin uğursuz bir belirtisiydi," sözleriyle özetliyor.[5]

Oysa gerçekte, yine Kieser'in sözcükleriyle, "*19. yüzyılın ve başlamakta olan 20. yüzyılın başka hiçbir devleti hükümranlık alanındaki etnik haritanın hesaplı bir şekilde değiştirilmesi için bu kadar yoğun sistematik şiddet kullanmamıştı. Hiçbir devlet 'ulusal' olarak nitelendirmesinden ötürü, üzerinde hak ettiği topraklarda yaşayan koca bir halkın fiziksel ve kültürel varlığını yok etmek için tüm modern güç aygıtlarını – ordu, telgraf, basın ve demiryolu - seferber edecek kadar ileri gitmemişti.*"[6]

Sürekliliğin Kavşak Noktası: Milli Mücadele

Milli Mücadele, İT ile Cumhuriyet'in kesiştiği, kaynaştığı, sonrasını belirleyen kritik bir uğrak noktası oldu. Çünkü "Kurtuluş Savaşı" olarak anılan Milli Mücadele, gayrimüslimlerden kurtulma ve mallarına el koyma sürecinde İT ile Cumhuriyet dönemini birbirine bağlayan, bu ikisinin iç içe geçtiği bir tarihsel uğrak noktasıdır. Burada belirleyici olan iki faktör şunlardır:

Birincisi, Milli Mücadele'nin hemen bütün yönetici kadrosu İttihatçı'dır ya da İT kökenine sahipti. İkincisi, Milli Mücadele'yi zafere ulaştıran kitlesel gücü (başı çeken yerel eşraf olsun, kitlesel tabanı oluşturan çeteler olsun) harekete geçiren, çok büyük ölçekli "terkedilmiş" Ermeni ve Rum mallarını elden kaçırma korkusuydu.

Milli Mücadele gerçekte ağırlıklı olarak Anadolu'nun gayrimüslimlerine karşı verilmiş bir savaştır ve soykırımdan sağ kalanların öldürülerek ya da sürülerek, kaçırılarak yok edilmesi, servetlerinin Müslüman nüfusa devredilmesi sürecini tamamlamıştır.

---

[5] Hans-Lukas Kieser, Iskalanmış Barış – Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 716.
[6] Hans-Lukas Kieser, Iskalanmış Barış, s. 713.

Resmi Türk tarih yazımı, İttihatçılar ile Milli Mücadele'yi kesin olarak birbirinden ayırmaya büyük önem verir. Batılı tarihçilerin bir bölümü de bu yaklaşımı benimsemiştir. Gerçekten de kendisi de bir İT üyesi olan Mustafa Kemal ve Ulusalcı kadrolar daha hareketin başında her fırsatta İT'yle özdeşleştirilmekten özenle kaçındı ve 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin açılışında İT ile hiçbir bağlantılarının olmadığını ilan etti.

Bunun nedeni açıktı: İttihatçılar Ermeni soykırımı failleriydiler. Birçok önde gelen İttihatçı Talat, Enver, Cemal paşalar, Dr. Nazım, Bahaettin Şakir, eski İstanbul polis şefi Bedri dahil, ateşkesin hemen ardından 1 Kasım 1918'de İtilaf devletleri tarafından yargı önüne çıkarılacaklarını bildiklerinden bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk etmişti, birçoğu da aranıyordu. Bu nedenle başta İT'nin kendini feshettiği aynı kongrede İT delegeleri tarafından kurulan Tecedüt Fırkası olmak üzere açıkça İttihatçı olanlar da dahil daha birçok yapılanma, İT ile hiçbir ilgilerinin olmadığını duyurmak zorunda kalmışlardı. Bu koşullarda Ulusalcı kadronun İT ile hiçbir bağlantısı olmadığını ilan etmeleri çok anlaşılır bir durumdu.

Oysa Milli Mücadele, hem yöneticiler, hem de fiilen savaşan çeteler bağlamında İT örgüt ve kadrolarının doğrudan yer aldığı bir hareketti. Dahası Anadolu'daki "direniş"in Mustafa Kemal tarafından başlatılmış İstanbul'dan bağımsız bir hareket değildir, daha savaş sona ermeden Anadolu'da bir direniş örgütleme planları vardır ve bu planların başrol oyuncularından biri, doğrudan Enver ve Talat Paşaların direktifleri ile kurulan, tanınmış İttihatçı Kara Kemal'in yönetimine verilen gizli Karakol örgütü ise, diğeri de İttihat Terakki tarafından Ermenilerin katlini gerçekleştirmek üzere hapishanelerden boşaltılan suçluların oluşturduğu özel birlikler olan Teşkilatı Mahsusa'dır.

Ulusalcı hareketin İttihatçı hareketle nasıl iç içe geçtiğini Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık kitabında ayrıntıyla anlatır ve vardığı sonuçları şöyle özetler: "(..)*Ben, İttihatçıların yalnızca katkıda bulunan kişiler olmadıklarını, ulusal mücadeleyi - muhtemelen önceden hazırlanmış bir plana göre – örgütlemeye öncülük edenlerin aslında İttihatçı-*

lar olduğunu, Mustafa Kemal'in mi İttihatçıları kullandığını, yoksa tersinin mi doğru olduğunun en azından tartışılır olduğunu göstermeyi umuyorum. Mustafa Kemal ile öteki İttihatçılar arasındaki çatışmalar, iki rakip hareketin rekabeti değildir, bir iç mücadele niteliğindedir."[7]

Milli Mücadele'nin vurucu gücü Kuvayı Milliye birliklerinin önemli bir bölümü soykırımı bizzat gerçekleştirenler tarafından kurulmuştur. "Kurtuluş Savaşı kahramanı" olarak anılan, Batı Anadolu'da İpsiz Recep'ler, Dayı Mesut'lar, Kara Arslan'lar, Demirci Mehmet'ler, Sarı Efe'ler, Karadeniz'de Topal Osman'lar, Yarbay Halit'ler, Ahmet Barutçu'lar, Yahya Kaptan'lar, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi çetecilerdir ve hepsi de katliam failleridir. *"Bu çeteler ulusal direniş hareketinin ilk evresinde, düzenli ordu hâlâ güçsüzken, özellikle batıda önemli rol oynadılar. Bunlar çokluk, savaş sırasında Rumların ve Ermenilerin tehcirindeki rollerinden ötürü aranan eski İTC fedaileri ve Teşkilatı Mahsusa ajanları tarafından idare ediliyordu."*[8]

Milli Mücadele zaferle sonuçlandığında Anadolu'nun gayrimüslim nüfustan arındırılması sürecine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi niteliğindeki Lozan Anlaşması ile hukuki meşruiyet kazandırıldı. Celal Bayar, Ben de Yazdım kitabında Anadolu'nun Rum nüfustan arındırılması işinin daha sonra tamamlandığını ve bunun 1923 Lozan Anlaşması ile uluslar arası camia tarafından da onaylandığını alaycı bir dille anlatacaktır. [9]

Soykırımda ve Türkleştirme sürecinin bütün kilometre taşlarında olduğu gibi Milli Mücadele'de de, gayrimüslim varlığının yağması yaşananların ana eksenlerinden biridir. 1922-24 yılları arasında Rum malları, Ankara bağlantılı güçlü yerel eşraf, üst düzey devlet memurları ve yerel halk tarafından işgal

---

[7] Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.117.

[8] a.g.e. 136.

[9] Aktaran Hilmar Kaiser, *1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları*, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma içinde. Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.127.

edilmişlerdir. Ayhan Aktar'ın deyişiyle Milli Mücadele'nin ardından Ege'de bir "Altına Hücum" dönemi yaşanmıştır. "*Anılan dönemde, Afyon, Uşak, Kütahya, Eskişehir gibi İç Ege'deki şeirlerinden, hatta Konya, Yozgat, Kayseri gibi İç Anandolu şehirlerinden kitleler kalkarak, Rumların terk ettiği mallara el koyup, bunları yağmalamaktadır. O dönemde yağmacıların sayısının 200,000'e kadar ulaşmış olduğu tahmin edilmektedir.*"[10]

Türkleştirme Görevini Cumhuriyet Devralıyor

Cumhuriyet, tarihini yeniden yazarak, yeni bir vatandaşlık kimliği yaratılarak, bir ulusun yeniden inşası projesidir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti yalnızca Türklerin yurdudur. İT dönemi Türkçülüğünün Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam eden en önemli örgütlerinden, amacını "*Türk dili ve ırkını ilerletmek için çaba göstermek*" olarak belirleyen Türk Ocakları temsilcilerine 1924 yılında yaptığı konuşmada İsmet İnönü, "*Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız,*" diyordu.[11]

Atatürk 1923 yılında Adana esnafına hitaben yaptığı konuşmada, şunları söylüyordu: "*Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır. (...) Memleket en nihayet yine sahibi asllerin eline takarrür etti. Ermeniler vesairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir.*"[12]

1930 yılında da Adliye Vekili, adalet mekanizmasının en tepesindeki kişi, Mahmut Esat Bozkurt şöyle konuşuyordu: "*Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da düşman da dinlesin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk*

---

[10] Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 38.

[11] Rıfat N.Bali, Cumhuriyet Döneminde Türk Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 62.

[12] Rıfat N. Bali, a.g.e. s. 234.

vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır." [13]

Bu, aynen İT'nin devralınmış Türkçülüğün "vatan" anlayışının dile gelişidir. "*Ortak sevgili olamayacağı gibi, ortak vatan da olamaz!*" İT'nin şiarıydı. 1908'den sonra "İttihad-ı Anasır" (unsurların birliği) düşüncesini bir yana bırakıp Türkçülük siyasetini hayata geçirmeye yönelen İttihat Terakki'nin bu alandaki teorisyeni Ziya Gökalp, "*Alman filozofu Nietzsche'nin hayal ettiği 'üst insan'lar Türklerdir,*" diyordu *Ziya* Gökalp 1911 yılında Yeni Hayat dergisinde yayınlanan yazısında ve devam ediyordu: "*Türkler her asrın yeni insanlarıdır Bundan dolayı yeni hayat bütün gençliklerin anası olan Türklükten doğacaktır.*" Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak kitabında ise, ne demek istediğini büyük bir açıklıkla anlatıyordu: "... *unsurlar arasında yaşatılan 'devlet ve vatan' fikirleri, aşksız, heyecansız, renksiz ve maneviyatsız kavramlar olarak kalmaya mahkumdurlar. Ortak sevgili olamayacağı gibi, ortak vatan da olamaz.*" [14]

Türklüğün Yeniden İnşası, Tarihin Yeniden Yazımı

Anadolu'nun bir Türk yurdu haline getirilmesi ve homojen bir ulus yaratılması amacına ulaşma çabalarında en önemli araç, Türklüğün yeniden inşası ve Cumhuriyet'in misyoner tarihçileri tarafından tarihin yeniden kurgulanmasıydı. Gayrimüslimlerden fiziki olarak kurtulmaya yönelik demografi mühendisliğine eşlik eden bu ruh mühendisliği süreci İT tarafından başlatıldı ve kesintisiz olarak Cumhuriyet tarafından sürdürüldü.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonrasında kurulan Türkçü dernekler Türk Ocağı, Türk Yurdu, Türk Gücü, Türk bilgi Derneği ideolojiyi eyleme geçirmeyi ve kitleleri seferber etmeyi hedefler. İşte Türk Gücü'nün programından bir alıntı: "*Türk Gücü ta Karakurum'da fışkırıp taşan, coşkun akınlarıyla bütün dünyayı kaplayan, bükemedik bilek, kırmadık kılıç, burmadık kale bırakmayacak. Dernek'in meydancısı, Ocak?ın bekçisi,*

[13] Rıfat N. Bali, a.g.e. s 238.

[14] Ziya Gökalp'ten alıntıları aktaran Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Yayınları, 2002, s. 159-160.

Yurt'un koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak! Türk'ün o demir pençesi yine dünyayı kavrayacak, yine dünya o pençenin karşısında tir tir titreyecek."[15]

Bu Türkçü örgütlerden, Cumhuriyet döneminde de faaliyetini sürdüren ve tarihin yeniden yazımı çalışmalarında önemli bir platform olan Türk Ocakları'nın 28 Nisan 1930'da toplanan Genel Kurulu'nda Afet İnan yeni tarih kurgusunun en veciz örneklerinden birini verirken, Enver Paşa'nın da ruhunu şad edecek bir konuşma yapıyordu: "*Beşeriyetin en yüksek ve ilk medeni kavmi, vatanı Altaylar ve Orta Asya olan Türklerdir. Çin medeniyetinin esasını kuran Türklerdir. Mezopotamya'da, İran'da millattan en aşağı 7000 sene evvel beşeriyetin ilk medeniyetini kuran ve beşeriyete ilk tarih devrini açan; Sümer, Akat, Alâm isimleri verilmekte olan Türklerdir. Mısır'da deltanın otokton sakinleri ve Mısır medeniyetinin kurucuları Türklerdir. Mezopotamya'da, milattan evvel 2300tarihinde şöhret bulan Sami Hamurabi, tarihte mevki alan Asurlular, tarih içinde tarihtirler. Grek namını alan Doryanlar Anadolu'nun otokton ahalisi, ilk ve hakiki sahipleri, ataları, Etiler başlarında bulunan Türklerdir.*"[16]

Cumhuriyet'in önceliklerinden biri: Azınlıkların iktisadi hayattan temizlenmesi

Cumhuriyet'in kurulduğu yıl, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan ve azınlık toplumlarına mensup tek bir tüccar ya da işadamının davet edilmediği İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan M. Kemal, "*İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir (sağlamlaştırılmalıdır). (...) Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilmezlerse semere, netice payidar olamaz,*" derken, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt da, "*Türk hakimiyet-i milliyesi, ancak ve ancak Türkiye hakimiyet-i iktisadiyesine isnadla payidar olabilir,*" sözleriyle Cumhuriyet'in ekonomik hedefini

[15] Zafer toprak, [I]. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.2, s.532. Aktaran Taner Akçam, a.g.e. s.164.

[16] Nazan Maksudyan, Türklüğü Ölçmek, Metis Yayınları, İstanbul 2005, s. 58.

belirtmiş oluyordu. İkdam gazetesinin yorumu da, "*İzmir iktisat Kongresi gayrimüslim iktisadi düşmanlarımızın fevkalade telaşını mucip olmaktadır.*" şeklindeydi. [17]

Milli Mücadele'nin birinci yıldönümünde ve Büyük Taarruz'un başlangıç tarihi olan 26 Ağustos 1924'de Celal Bayar tarafından kurulan İş Bankası'nın kuruluş amacını, Celal Bayar, yıllar sonra İstanbul Sanayi Odası'nda yaptığı bir konuşmada, "*ticareti azınlıkların hakimiyetinden kurtarmak*" şeklinde ifade edecekti.[18]

Rumların etnik temizliği, Ermeni ve Süryani Soykırımı, sonrasında nüfusun arındırılması sürecinin devam ettiği Milli Mücadele yıllarının ardından ticari hayatta Rum ve Ermenilerden boşalan yeri, beklentilerin aksine Yahudiler doldurmuştu. O yüzden ticari yaşamda Türkleştirme sürecinin başlıca hedefi bu kez, diğer gayrimüslimlerin yanında, Yahudiler oldu. İlk uygulama şirket ve işletmelerde çalışan gayrimüslimlerin işlerine son verilmesiydi.

Uygulama, ticaret dilinin Türkçeleştirilmesiyle başladı. İzmir, Mersin, Trabzon gibi belli başlı liman kentlerinde ticari faaliyetlerin uzun zamandır yabancı dillerde yürütüldüğü yıllardı. Ticaret dilinin Türkçeleştirilmesi, doğal olarak Türkçeye hakim olmayan gayrimüslim şirket yöneticilerinin işlerine son verilmesi anlamına geliyordu. Vakit gazetesi ticaret dilinin Türkçeleştirilmesinin ne anlama geldiğini gayet veciz bir şekilde açıklıyordu: "*Türkiye'de Türkçe dilinin üstünlüğü sadece bir onur ve şeref meselesi değildir. Bu aynı zamanda Türk ulusu için hayati öneme haiz bir iktisadi meseledir. (...) Türkçe, ticaret aleminde kullanılmakta olan diğer dillere üstünlük sağladığı zaman Türk ırkının iktisadi alandaki konumunun da güçlenmesini sağlamış olacaktır.*"[19]

Ticari yaşamda Türkçe kullanımı zorunlu hale getirildikten sonra çalışanların Müslümanlaştırılması/Türkleştirilmesine geçildi. İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir. R. Lindsay, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, "*Polis ve belediye yetkililerinin hiçbir zaman yazılı olarak tebliğ edilmeyen emirle-*

[17] Rıfat N. Bali, a.g.e. s. 203.
[18] a.g.y.204.
[19] a.g.y.208.

rinde, yabancıların sahip olduğu dükkan ve banka olsun, tüm firmalarda alışanların %75'inin Müslüman Türklerden oluşmasını [temin etmek yönünde] karar aldıklarını" anlatıyor, "*[İstanbul] liman şirketinin millileştirilmesinden sonra da gayrimüslim Türk vatandaşlarının da kılavuz kaptanlık, dalgıçlık ve gemilere mal satma (ship chandling) mesleklerini sürdürmelerine engel olunduğu*"nu belirtiyordu[20]. Mesele sermayenin Türkleştirilmesi ya da anti-emperyalist bir ulusalcılık değildi, çünkü sadece sermaye hedef alınmamıştı. İstanbul telefon şirketi müdürü, Londra temsilcisine, "*1912 yılından beri yanımda çalışan şoförüm Niko'yu kovmak zorunda kaldım. Vilayet onun şoförlük yapmasına izin vermiyor. Garsonlardan tutun da – ki buna şimdi gayet mütevazı bir ücret karşılığında çalışan düzinelerce beyaz Rus garson kız da dahil – bütün gayrimüslimleri işten atıyorlar,*" diye mektup yazıyordu.[21]

Nafia Vekaleti Komiseri Feyzi Bey, 19 Ekim 1923'te düzenlediği basın toplantısında ve Hakikat gazetesine verdiği demeçte, "*şirketlerle yaptığımız antlaşmalar çok sarihtir. Yabancı şirketlerle yapılan mutabakat gereğince, bu şirketler sadece Türk memurları istihdam etmek zorundadırlar. (...) tüm şirketler bizim ileri sürdüğümüz, dinleri ne olursa olsun tüm Türk vatandaşlarını değil, sadece Müslüman asıllı Türkleri istihdam etme şartını kabul ettiler,*" diyerek vatandaşlık temelinde bir Türklük değil, soy esasına göre, ırkçı bir Türklük anlayışının egemen olduğunu açıkça ifade ediyor ve sözlerini şöyle bağlıyordu: "*Bu konuda son derece kararlıyız. İstanbul'un elektriğini söndürmek ve tramvaylarını durdurmak pahasına da olsa bu kararlı tavrımızı değiştirmeyeceğiz.*"[22]

Gayrimüslimlerin işlerine yüz, yüz ellişer kişilik gruplar halinde son verilmesi uygulaması, kitlesel bir hal almıştı. İşten çıkarılanların hiçbirine tazminat ödenmedi. Belediyeler bu politikanın uygulayıcıları arasındaydı. O dönemde ehliyetlerinin sürelerini uzatmak için başvuruda bulunan hiçbir yabancı uyruklu ya da gayrimüslim şoförün başvurusuna olumlu yanıt

[20] Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s. 114.
[21] a.g.y., s.115.
[22] Rıfat N. Bali, a.g.e. s.209.

verilmedi. [23] Rumların ve Ermenilerin ticari yaşamdaki etkinliklerine son verilmesinin ardından gayrimüslim ticaret erbabının büyük bir bölümünü oluşturan Yahudiler, ticaret ve emtia borsalarından ihraç edildiler. 1927 yılında kabul edilen yeni Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun'un uygulanması sırasında çok sayıda eczane kapatılırken, bunların büyük bir bölümü azınlıklara ait olanlardı.[24]

Tabii ticari yaşamın gayrimüslimlerden arındırılması politikasına büyük bir basın ve kamuoyu desteği vardı. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi, İstanbul'un suyunun dağıtımını yapan Fransız sermayeli Dersaadet Anonim Su Şirketi aleyhine yaptığı yayında, "*Terkos kumpanyası memurlarının yarıdan fazlası, yüzde yetmişbeşi Yunanlı, Rum, Ermeni, Yahudi, yani gayri Türktür. Bütün Terkos tesisatı, bütün su tevziatı hep bu gayri Türklerin elindedir. (...) Şimdi artık yangınlarda Terkosun su vermemesinin sebebini daha iyi anlıyoruz,*" diye yazınca, gençler "galeyan"a geldiler ve şirketin merkez binasını taşladılar.[25]

Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayan iktisadi ve toplumsal yaşamın Türkleştirilmesi, yasalarla desteklenmiş, 1925 tarihli Memurin Kanunu'nun 4. maddesinde kamu görevlisi olmak için belirtilen "Türk olmak" önkoşulu, ancak 1965'te çıkarılan Devlet Memurları Kanunu ile "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı" olmak şeklinde değiştirilmiştir.

Ancak Baskın Oran, Türklüğe verilen ayrıcalıklı yerin çok daha yeni örneklerini de veriyor: 4 Mayıs 2004 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ve Vatandaşlık Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin eski yönetmeliğin 17. maddesini değiştiren yönetmelik, dış temsilcilikler, milli istihbarat teşkilatı, emniyet genel müdürlüğü ve valiliklerin vatandaşlığa alınmayı talep eden kişilerin soy durumlarını araştırmasını öngörmektedir. Cumhuriyet döneminde 1940'lara kadar gayrimüslim vatandaşların nüfus kayıtları "Ecanip" (Ecnebiler, yani yabancılar) bölümüne kaydedilmiştir. 28 Aralık 1988'de çıkartılan ve 1991'e kadar uygulanan "sabotajlara karşı koruma yönetmeliği" 5/j madde-

[23] Rıfat N. Bali, a.g.e. s.214.
[24] Rıfat N. Bali, a.g.e. s.218.
[25] Rıfat N. Bali, a.g.e. s.222-223.

sinde hangi kategorilerin sabotaj yapabilecekleri sıralanırken "memleket içinde yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar" diyerek gayrimüslim Türk vatandaşlarını da saymıştır. İstanbul 2 Numaralı İdare Mahkemesinin 17.04.1996 tarihinde verdiği kararda bir Rum vatandaş hakkında "yabancı uyruklu TC vatandaşı" denmektedir. Böylece hem TC vatandaşı, hem de "yabancı uyruklu" olmak gibi ne mantığa, ne de hukuka sığan bir tanım Türkiye Cumhuriyeti'nin yargıçları tarafından kullanılabilmiştir.[26]

CHP'nin Gizli Azınlık Raporu

Azınlık karşıtı açık faşizan, ırkçı bir yağma uygulaması olan Varlık Vergisi'ne hazırlanıldığı yıllarda iktidardaki CHP'nin azınlıklardan sorumlu 9. Bürosu bir rapor hazırlar.[27]

Rapor, İT'nin hedeflediği vatan fikriyle bire bir örtüşecek şekilde "*Tek dil konuşan: kültür ve ülkü birliği ile birbirlerine bağlı bulunan yurttaşlardan mürekkep siyasi ve içtimai bir bütün meydana getirmek, yani vatan içinde anadili tek, ülküsü tek bir millet yaratmak*" olarak tanımlanıyordu.

Bunun için tutulacak yol, "*bu memlekette her şerefin ve nimetin Türkçe ve kendini Türk hissederek, Türkçülükten başka hiçbir kavmiyete bağlılık göstermeyenlere has olduğunun tam bir şuurla nakşedilmesi*" şeklinde açıklanıyor, İT'nin soykırım ve etnik temizlik harekatını amacına ulaştıracak böyle bir ortak ruh halinin tesisi bir devlet politikası olarak ortaya konuyordu.

Ropar, azınlıkları, dil, kültür ve ülkü birliğinden uzak topluluklar olarak konumlandırıyor, onları ülke güvenliği açısından şüpheli ve güvenilmez kişiler olarak sunuyordu: "*Memleketin asıl unsurunu teşkil eden milletle kaynaşmamış ve sadakat göstermemişlerdir. Ve çok vakit hareketleri hıyanet halinden çıkmamıştır.*"

---

[26] Baskın Oran, Türkiye'de Azınlıklar, İletişim Yayınları, 2005.

[27] Raporla ilgili bütün bilgiler ve alıntılar, Rıdvan Akar'ın Aşkale Yolcuları - Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları kitabından alınmıştır (Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 185-187). Rıdvan Akar dipnotunda, Raporu gün ışığına araştırmacı Faik Bulut'un çıkardığını, alıntıların bu çalışmadan alındığını belirtiyor.

Raporda, soykırımdan sağ çıkabilmiş ve halen Anadolu'da "çöreklenmiş" olan Ermeniler Anadolu'dan temizlenmeli ve İstanbul'a nakledilmelidir deniliyor ve gerekçe şöyle ifade ediliyordu: "*Bu suretle hem çoğalmalarının önüne geçilmiş, hem de yarın bu mesele halledilirken, topluca hal imkanı hazırlanmış olur.*"

Rumlarla ilgili olarak şöyle deniyordu: "*Bu hususta söylenecek tek söz, İstanbul fethinin 500. yıldönümüne kadar İstanbul'u tek Rum'suz hale getirmek.*"

Yahudiler ise, "*İki bin yıllıdan beri vatan ve toprak bağlılığı gibi bir millete yüksek gurur ve şeref veren hislerden mahrum yaşayan Yahudi, dünyada para kuvvetini kendisine tek hedef bilmiştir,*" şeklinde tanımlanıyor ve önlem olarak da, "*Evvela bunların dışarıdan gelme suretiyle memlekette çoğalmalarına müsaade etmemek, imkan bulundukça memleketten çıkmalarında her türlü kolaylığı göstermek suretiyle, mevcutlarını azaltmak ve iktisadi menfaat kaynaklarından bunları uzaklaştırmak için devlet deşebbüslerinde ve taahhütlerinde yer vermemek,*" tavsiye ediliyordu.

Türk Milliyetçiliği Aynı Zamanda Irkçıydı, Irkçı Olmaya Devam Etti

Osmanlıcılığı terkedip Türkçülüğe geçtiğinde İT ideolojisi açıkça ırkçıydı. Gayrimüslim ve gayri-Türklere kimlikleriyle var olma hakkını tanımayan bu Türkçülük anlayışı İT'nin de, Cumhuriyet'in de azınlık politikalarını belirledi.

Türkçülüğü siyasi bir proje olarak telaffuz eden ilk İT ideologu Yusuf Akçura, ilk kez 1904 yılında yayınladığı Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde, ırka dayalı bir siyasi Türk ulusçuluğu önermiştir. Tüm Türklere ve Türkleşmiş topluluklara Türklük bilincinin aşılanmasıyla dünyadaki tüm Türklerin siyasi birliğini öngörür. Irk sözcüğünü Osmanlı millet sistemindeki "kavim" gibi sözcüklere tercih eder.[28]

Cumhuriyet'in ırkçı Türklük anlayışının farkı, zaman zaman Turancı görüşler öne çıkmış olsa da Türkçülüğü esas ola-

[28] Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene – Türk ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 71.

rak Misak-ı Milli sınırlarıyla sınırlandırmasıdır. Ama ırkçı temel aynıdır.

Cumhuriyetin resmi tarihçilerinden Ali Fuat Başgil, 1937 yılında toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi'nde şöyle konuşuyordu: "(.....) *milleti vücuda getiren ne sadece maddi ne de sadece manevi elemanlar değil, bunların birleşmesinden ve kaynaşmasından hâsıl olan sentezdir. Müşterek soy, dil, tarih, kültür ve ideal birbirini tamamlayan faktörlerdir. Buna göre Türk milleti Türkçe konuşan, damarlarında Türk kanı taşıyan, yahut Türk asıllarından geldiğine inanan, mazide atalarının şahsında Türklüğün acı tatlı günlerini yaşamış, yahut bugünlerin hatıralarını benimsemiş olan, gönlü ve kültürü ile Türklüğe bağlı ve Türküm diyen vatandaşlardan mürekkeptir.*"[29]

Cumhuriyet'in ilk işlerinden biri olan tarihin yeniden yazımı ve Türk tezlerinin yaratılmasına eşlik eden ilk antropoloji çalışmalarının ve Türk Antropoloji Enstitüsü'nün 1925 yılında kuruluş amacı, Atatürk'ün tebrik mektubunda da belirtildiği gibi, "*Türkü ve Türk heyet-i içtimaiyesini [toplumsal yapısını – a.g.] tetkik*" olarak ifade ediliyordu. 1925-29 dönemi antropoloji çalışmaları döneminde Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin "Tetkikat Merkezi"nin yürüttüğü araştırmalar çerçevesinde Karacaahmet Mezarlığı'ndan kafatasları toplanmış ve ölçülmüş, ayrıca Türk, Ermeni, Rum ve Musevi gibi "*farklı ırkî kökenlere mensup okul çocuklarının neşvüneması*" (gelişimi) üzerine karşılaştırmalı araştırmalar da yapılmıştır.[30]

"*İstanbul'da Farklı Irklar*" araştırması, devlet desteğinde yapılmış, sonuçları 1926'da Türk Antropoloji Mecmuası'nda yayımlanmış ve bu çalışmada "*2200 Rum, 1600 ermeni, 1340 musevi, 720 Levanten yahut meleze (gayrı muayyen ırk) dair erkamat (sayılar) elde edebildik,*" şeklinde ifade edilen sonuçlara ulaşılmış, ayrıca devlet desteği olmasaydı bu araştırmanın yapılamayacağı belirtilmiştir.[31]

Cumhuriyet'in Türkçülüğünün ırkçı bir karaktere sahip olduğunu bizzat ırkçılar savunmuşlardır. Orkun dergisi çevresinden Hocaoğlu Selahattin Ertürk, "*Irkçı-Turancı Atatürk*"adlı

[29] Nazan Maksudyan, a.g.e., s. 54.
[30] Nazan Maksudyan, a.g.e., s.89.
[31] a.g.y. s.93.

1951 yılında yazdığı makalesinde şöyle diyordu: "*Irkçılık içtimai hadiselerin sebeplerini antropolojik temellere dayandırmak bakımından ele alındığı tardirde, 'Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur,' diyen Mustafa Kemal'in – çapraşık içtimai meseleleri halledecek ilkeyi kanda aramak suretiyle – ırkçılığını ilan ettiği sarih değil midir? Irkçılık yabancı ırktan gelenlerin önemli mevkilere geçirilmemesi bakımından ele alındığı takdirde; 'aranıza alacağınız arkadaşların mümkünse kanını tahlil edin,' fetvasını veren ve 'Türk ırkından olmayan askeri mekteplere giremez,' hükmünü yıllarca tatbik edenlerin iplerini elinde tutan Mustafa Kemal'in ırkçılığını görmemek için kör olmak gerekmez mi? Irkçılık kendi ırkının üstünlüğünü iddia etmek bakımından ele alındığı takdirde; 'Bir Türk cihana bedeldir' diyen Mustafa Kemal, ırkımızı üstün tutmak 'suç'unu işlemiş olmuyor mu? Türk ırkının medeniyet kurma kabiliyetinin üstünlüğünü yıllarca okul sıralarında Türk yavrularına telkin ettiren ve hatta bütün dünyadaki menşei meçhul veya münazaalı insanları Türk ırkından çıkmış gösterecek kadar ırkçılık yapan Mustafa Kemal değil midir?*" [32]

Gerçekten de, Türk milliyetçiliğinin ırkçı karakteri yalnızca tarih ve yurttaşlık kitaplarında değil, pozitif bilimlerin okutulduğu ders kitaplarında da yansımasını buluyordu. Örneğin "*Biyoloji ve İnsan Hayatı II*" başlıklı, 1934 yılında yayımlanan ders kitabında şöyle satırlara rastlamak son derece olağandı:

"*Mensup olmakla iftihar ettiğimiz Türk ırkı dünyanın en iyi, en sağlam, en zeki ve en kabiliyetli ırkları arasında mümtaz bir mevki sahibidir. Hepimizin vazifesi Türk ırkının asli evsaf ve meziyetlerini muhafaza etmek ve bu ırka layık fertler olduğumuzu her halimizle ispat eylemektir. Bunun içindir ki, kendimizi iyi korumak, sağlığımıza zarar verecek şeylerden tamamile çekinmek (...) milli vazifelerimizin birincilerindendir. Çünkü Türkiyemizin istikbali bugün böyle yaşayacak gençlerin ileride teşkil edecekleri ailelerle yetiştirecekleri yüksek kıymetli Türk zürriyetlerine [döllerine – a.g.] dayanacaktır.*"[33]

---

[32] Nazan Maksudyan, a.g.e., s. 54-55.
[33] Ahmet Yıldız, a.g.e., s.234.

Cumhuriyet Dönemi Türkleştirme Sürecinin Kilometre Taşları

Bu şekilde ırkçı bir Türkçülükle beslenmiş topraklarda Cumhuriyet tarihinin azınlıklar açısından belli başlı kilometre taşları, 1924 Vatandaş Türkçe Konuş kampanyaları, 1934 Trakya olayları, 20 Kur'a ihtiyatlar, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 olayları, 1964 Sürgünü, "Türkiye Türklerindir" şiarının yaşama geçme sürecinin uğrak noktalarını oluşturdu.

Bu uğrak noktalarında Türkleştirme politikasının çeşitli bileşenlerini görmek mümkün.

1927 yılında ekonomik boykotların eşliğinde başlatılan ve ara ara kesintiye uğrayarak da olsa uzun yıllar devam eden Vatandaş Türkçe Konuş kampanyaları, ırkçı bir Türk milliyetçiliğin devlet eliyle kışkırtılması ve kitlelerin harekete geçirilmesi ile günlük yaşama yaygınlaştırılmış, gayrimüslimlerin kimliksizleştirilerek baskı altına alınmasına, terörize edilerek anayurtlarını terk etmeye teşvik edilmesi, sonuçta ekonomik zenginliğin el değiştirmesi sürecine katkıda bulunmaya hizmet etmiştir.

Kısaca 1934 Trakya olayları olarak anılan, 1934 yılında 28 Haziran – 4 Temmuz tarihleri arasında Çanakkale, Keşan, Uzunköprü, Kırklareli ve Edirne'den Yahudilerin kitlesel olarak göç etmesiyle sonuçlanan saldırı, yağma, tecavüz olayları da "azınlık" politikalarının bütün bileşenlerini bir arada barındırıyordu: Göçerterek demografik haritanın değiştirilmesi, kitlelerin anti-Semitik, ırkçı, milliyetçi duygularının kışkırtılması sonucu yerel halk eliyle şiddet uygulanması, azınlık mal varlığının yağması ve el değiştirmesi.

1940 yılında yaşanan 20 Kur'a ihtiyatlar olayı, bütün gayrimüslim erkeklerin ve sadece gayrimüslim erkeklerin, yani, askerliğini yapmış olanlar da dahil, sakat, kör, zihinsel engelli ve yaşlılar dahil hepsinin, sokaklardan, evlerinden toplanarak askere alınması da, görünürde bir güvenlik önlemi gibi de dursa, aslında bir yanıyla yine demografik haritanın değiştirilmesi, nüfusun arındırılması, dolayısıyla toplum mühendisliği yaklaşımının bir sonucudur. 20 Kasım 1940 tarihinde mecliste yapılan CHP grup toplantısında Kâzım Karabekir, olası bir işgal durumunda İstanbul'un gayrimüslimlerden arındırılması

ve yerlerine Türklerin yerleştirilmesi gerektiğini, ordunun gerisinin güvenliğinin bu şekilde sağlanacağını anlatmıştır.[34]. 20 Kur'a ihtiyatlar olayı, anlaşılan o ki, bu çeşit bir "yer değiştirme" planının bir parçasıdır.

Varlık vergisi, iktisadi Türkleştirmenin en önemli uğrak noktalarından biridir. Ama aynı zamanda nüfusun gayrimüslimlerden arındırılması hedefine de hizmet etmiştir. Komisyonlar tarafından hiçbir hukuki temele dayanmadan, keyfi olarak tarh edilen vergiler, itiraz hakkının tanınmaması, 15 gün içinde ödeme zorunluluğu, ödeyemeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi, yaygın olarak sanıların tersine azınlıkların yalnızca zengin olanlarından değil, şoför, seyyar satıcı, işçi, hademe gibi dar gelirli olanlardan da gelirlerinin kat kat aşan oranlarda alınması, tipik faşizan devlet anlayışının ve ırkçı bir Türk milliyetçiliğinin tezahürüdür. Ekonomik zenginliğin el değiştirmesi bütün açıklığıyla görülebilir: Varlık Vergisi sürecinde, vergiyi ödemek için azınlıkların ellerinden çıkardıkları gayrimenkullerin değer olarak %97.7'si Müslüman-Türkler satın almıştır. Bunların en değerlilerini de Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları gibi Kamu İktisadi Teşebbüsleri, İş Bankası gibi milli bankalar, Umum Sigorta, Milli Reasürans gibi milli sigorta şirketleri, İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Umum Müdürlüğü gibi resmi ve yarı-resmi kuruluşlar satın almıştır.[35]

6-7 Eylül olayları, Cumhuriyet'in İT'den devraldığı azınlık politikalarının en açık şekilde izlenebildiği uğrak noktalarından biridir. Bir toplum mühendisliği sonucudur, nüfusun arındırılmasına hizmet etmiştir. Servetin el değiştirmesine yaramıştır. Gizli emirler aracılığıyla sahnelenen bir özel harp operasyonudur. Irkçı/milliyetçi güdüleri kışkırtılarak harekete geçirilen kitleler eliyle uygulanan yaygın şiddet olaylarıdır.

1964 Sürgünü bir etnik temizlik operasyonudur. Aralarında Levanten'ler ve hatta Yahudiler de bulunsa da, esas olarak Lozan Anlaşması çerçevesinde Yunan pasaportlarını koruma

---

[34] Bu olayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar – I "Yirmi Kur7a İhtiyatlar Olayı, Tarih ve Toplum, Sayı 179, s.4.

[35] Ayhan Aktar, a.g.e., s. 231.

hakkı verilmiş yerli Rumların, tabii bu arada Türk pasaportlu olan eşleri ve çocuklarını da kapsayarak, anayurdundan kovulmaları hadisesidir. Sınır dışı edilenlerin ev eşyaları, evleri ve bankalardaki paraları da dahil bütün mal varlığına el konulmuş, yanlarına yalnızca 20 kilo kişisel eşya ve 22 dolar (yazıyla yirmi iki dolar) almalarına izin verilmiştir. Sonuç, içlerinde Yunanistan'a gittikten sonra intihar edenlerin de bulunduğu 40 bine yakın sürgün, el konulan binlerce gayrimenkul ve Anadolu'nun Türkleştirilme sürecinde gelinen yeni bir aşama olmuştur.[36]

Ancak gayrimüslim nüfustan azaltarak kurtulma ve varlıklarına el koyma stratejisi yalnızca yukarıda sayılan yüksek perdeden "olay"lar aracılığıyla değil, gayet sessiz ama zamana yayılmış, yaşamın kılcal damarlarına sindirilmiş devlet politikaları ile de yürütüldü. Azınlık vakıf mallarına el koyarak onları işlevsizleştirme, okullarına, eğitim sistemlerine sürekli müdahale, yazılı-yazısız yasalarla gayrimüslimleri kamu görevlerinden uzak tutmak gibi yollarla onları "şüpheli" vatandaş konumunda tutma, ötekileştirme ve düşmanlaştırma, bunların toplamı gayrimüslimlerin Cumhuriyet tarihi boyunca kendi yurtlarında kendilerine ve çocuklarına gelecek görememeleri sonucu memleketi terk etmelerine neden oldu. Toplum mühendisliği devam ediyordu.

Sonuç: Toplam nüfusun 13 milyon 899 bin olarak açıklandığı 1935 nüfus sayımında konuşulan dile göre nüfus dökümü, Rumca konuşanların 108 bin, Ermenice konuşanların 57 bin, Ladino konuşan Yahudilerin sayısının 42 bin kişi olduğunu gösteriyor. 1935 –1990 yılları arasındaki 55 yıl içinde toplam nüfus 5 kat artarken bu üç grubun 207 binden 87 bine indiği, yani yarıdan fazla azaldığı görülüyor. Bugün bütün Türkiye'de aşağı yukarı 2 bin Rum, 60 bin Ermeni, 25 bin Yahudi yaşadığı

[36] Türkleştirme sürecinin bu önemli dönüm noktasına daha yakından bakmak isteyenler için Hülya Demir ve Rıdvan Akar'ın, 1994 yılında İletişim Yayınları tarafından yayımlanan İstanbul'un Son Sürgünleri kitabı hararetle tavsiye edilir.

tahmin ediliyor. [37] Yani genel nüfus 5 kat artarken gayrimüslim nüfus yarıdan fazla azalmış.

Bir Cumhuriyet Miti: 2.Dünya Savaşı'nda Kucak Açtığımız Yahudiler

Fazla uzaklara gitmeye gerek yok. Yakın tarihimiz de yeniden kurgulanmış ve ortaya herkesin inandığı yalanlar çıkmıştır. Bunlardan birisi de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyasından kaçan Yahudilere kapılarını açmış olduğu yalanıdır.

"Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni" kitabında Rıfat N. Bali, genel kabul görmüş bu algının Atatürk'ün özel emriyle sağlanan sınırlı sayıda istisna dışında doğru olmadığını anlatır.

Kısaca özetleyecek olursak durum şöyle: 1938 yılında Nazi karanlığı Avrupa üstüne çöktüğünde ve Yahudileri bekleyen akibet kendini göstermeye başladığında, Yahudi yardım kuruluşlarından Türkiye'nin Yahudilere kapılarını açması için talepler gelmeye başladı. Bu taleplere Başbakan Refik Saydam'ın yanıtı, "... *başka memleketlerde tazyike uğrıyan Yahudileri ne kütle halinde ne de fert fert memleketimize kabul etmiyeceğiz*" oldu. Türk hükümeti yurt dışındaki konsolosluklarına, Alman, İtalyan, Romen ve Macar pasaportlarına sahip Yahudilerin Türkiye'ye giriş vizesi talep etmeleri halinde bu kişilere vize verilmemesi talimatını verdi.

Bu arada Nazi Almanyasından ve Almanya'nın işgal ettiği ülkelerden kaçan Yahudileri taşıyan gemiler Türkiye'den transit geçiş yapmak zorunda kalıyordu. 600 Çekoslavak Yahudisini taşıyan Parita 9 Ağustos 1939'da İzmir limanına geldiğinde, liman yetkilileri yolcuların İzmir'e ayak basmalarına izin vermediğinde, suyu, yiyeceği ve kömürü kalmamış geminin yolcuları güvertedeı bağırarak yardım istediklerinde, İzmir liman yetkilileri gemiye limanı terk etmesini emrettiğinde, yolcular polislerin ayaklarına kapanarak, "bizi öldürün, buradan göndermeyin" diye yalvardıklarında ve nihayet gemi

[37] IHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları İzleme Komisyonu, Türkiye'de Azınlıklar, 1996, İstanbul

15 Ağustos günü limandan ayrıldığında, hükümetin sesi Ulus gazetesi bu haberi "*Serseri Yahudiler nihayet İzmir'den hareket ettiler*" başlığıyla verdi.

15 Aralık 1941 günü, harap haldeki Struma gemisi, Filistin'e gitmek isteyen 780 Romanyalı Yahudi yolcusuyla arızalı olarak Sarayburnu açıklarına çekildi. Yolcular, aç, sussuz, dondurucu soğukta, tek bir tuvalet olduğundan güverteye dışkılayarak, haftada bir kez sıcak yemek yiyebilerek, 68 gün boyunca karaya ayak basmalarına izin verilmeden bekletildiler. Baskılar sonucu İngiltere gemide bulunan yetmiş çocuğu Filistin'e kabul edeceğini bildirdi ama Türk yetkililer çocukların gemiden ayrılmalarına izin vermedi. Sonunda 23 Şubat 1942 günü hükümet talimatıyla Struma Karadeniz'e çekildi ve motorsuz olarak denizin ortasında bırakıldı. Struma ertesi sabah Şile açıklarında bir Sovyet denizaltısından atıldığı tahmin edilen bir torpidoyla infilak ederek battı. 780 kişiden sadece bir kişi kurtuldu.

Başbakan Refik Saydam Struma faciasına ilişkin görüşlerini şöyle özetledi: "*Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlar için vatan hizmeti göremez. Bizim tuttuğumuz yol budur. Kendilerini bu sebepten İstanbul'da alıkoyamadık.*"[36]

İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Kürtler Şark Islahat Planı ve İskan Kanunu

1830 –40'lı yıllarda Abdulhamit'in devleti merkezileştirme çabaları çerçevesinde, gerçekleştirdiği, Hans-Lukas Kieser'in "iç-sömürgeleştirme" ve "iç-fetih" olarak adlandırdığı Kürdistan'a düzenlenen kanlı seferlerden başlayarak, Kemalist devletin Milli Mücadele'de verdiği özerklik sözlerini tutmayacağının anlaşılması üzerine başlayan isyanların kanla bastırılması ve nihayet 1937 yılında Dersim'deki etnik kırım süreçlerinden geçtikten sonra, 1990'lardaki yoğun köy yakma/boşaltma ve geniş çaplı göçertmeye kadar uzanan ve bugün de çözüme ulaşmamış çatışma ortamını içeren uzun bir tarihsel dönemde Kürtler Türkleştirme sürecinin hedeflerinden biri oldu.

[36] Rıfat N. Bali, s. 331-377

Hans-Lukas Kieser, bu tarihsel süreci şu satırlarla anlatıyor:

"Abdülhamit'ten başlayarak Mustafa Kemal'e kadar uzanan bir Müslümanlaştırma ve Türkleştirme sürecinde, siyasi elit, emperyalist Avrupa'nın en az değer verdiği cemaat olan ümmeti, ulusun tek kurucusu haline getirdi. Küçük Asya'nın toplumsal çeşitliliği, Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında zorla 'Türk Ulusu'na dönüştürüldü; varlıklarını koruyabilen Kürtler ise 'dağlı Türkler' damgasını yediler. Kemalist Jön Türkler, uluslar arası arenada, Ermeni ve Kürt sorunlarını örtbas eden 1923 Lozan Antlaşması'ndan, Doğu Vilayetleri hususunda yapılan iç ve dış tartışmaların başarılı, ancak aynı zamanda suçlanan galipleri olarak çıktılar. Böylece söz konusu bölgeye ne barış, ne de refah getiren bir politika izlemeye devam ettiler. Her ne kadar devlet tüm askeri gücünü kullanmak suretiyle İkinci Dünya Savaşı'na kadar Kürt isyanlarını bastırmayı başardıysa da, 60 yıllarda yeniden ortaya çıkan Kürt Sorunu, 20. yüzyılın sonuna kadar Türkiye'nin temel ve belirleyici bir sorunu olarak kaldı. Soykırım sorunları uzmanı olan tarihçi Mark Levene, Doğu Anadolu'nun 1890'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar varlığını koruyan bir 'soykırım alanı' olduğunu boş yere söylemiyordu."[39]

Kemalizm'in Kürtlere ilişkin politikalarını, Milli Mücadele'de Atatürk'ün en önde gelen silah arkadaşlarından, Cumhuriyet'in 3.üncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar, *"yalnızca zihinden aktarılabilecek bir devlet sırrı"* olarak nitelemiştir.[40]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hazırlanan "Doğu sorunu"na ilişkin bir dizi rapor arasında, İçişleri Bakanı Cemil Uybadın'ın hazırladığı 1925 tarihli raporun, *"Kürdistan Umumi Valilikle ve Müstemleke Usulü İdare Edilmelidir"* şeklindeki başlığı özellikle dikkati çekiyor.

Aynı yıl, *"Şark Islahat Encümeni"* adıyla kurulan bir komite, bu raporları birleştirip, Bakanlar Kurulu'na sunulmak üzere *"Şark Islahat Planı"*nı hazırladı.

---

[39] Hans-Lukas Kieser, İskalanmış Barış – Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 756.

[40] Mustafa Remzi Bucak, Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup, Doz Yayınları, 1991, aktaran Ahmet Yıldız, a.g.e., s. 245.

Bu plan, "Sürekli Sıkıyönetim"i öngörüyor, Türkiye'nin 5 umumi müfettişlik bölgesine ayrılması, Kürt illerinin 5. bölgeye bağlanması, mahkemelerde asker ya da sivil "yerli halk"ın bulunmaması sağlanarak yargının Türkleştirilmesi, bürokrasinin Kürtlerden arındırılması, göçmen iskanı ve zorunlu göç yoluyla nüfusun yeniden yerleştirilmesi, Türkçe dışındaki dillerin konuşulmasının yasaklanması da dahil bir dizi önlem öneriyordu.

Bu planın hukuki altyapısı işlevini görmek üzere 1934 tarihli İskan Kanunu kabul edildi. Kürtlerin batıya zorunlu göçertilmeleri ve yerlerine "Türk soyu"ndan muhacirlerin iskanını öngören kanunun metni, izlenen politikanın ırkçı boyutunu açıkça ortaya koyuyordu.[41] Kanunun amacı, "*dilde, ekinde (kültürde) ve kanda*" birliği sağlamak, gayrı-Türk unsurları iskân yoluyla asimile ederek Türkleştirmekti. Kanunun gerekçesinde, Türk soylu göçmen kabulü ve bunların iskân yoluyla Türk ırkının güçlendirilmesi hedefinin altı çiziliyordu. Kanun yapıcılarının neye niyetlendiği İskan Kanunu Muvakkat Encümeni'nin hazırladığı raporda açıkça görülür. Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene kitabında raporu şöyle özetliyor:

"*Türk Tarih Tezi'nin sözde bilimsel tezlerinden hareketle rapor, Türk ırkının Orta Asya'dan batı'ya doğru yürüyüşünde hiç değişmeden sürekli korunan bir şeyin olduğunu tespit etmektedir. 'Efendi yaşamak!' Bu Türk soyunun özlü ve köklü yaratılışında yer etmiştir. Başkalarının esiri olmamak ve onların hakimiyeti altında yaşamamak, Türk ırkının iki asli özelliği olarak görülmektedir. Türk ırkı gittiği yerlerde medeniyet ışığını götürebilmek için sürekli hareket halinde olmuştur.*[42] *Rapora göre Türkiye Cumhuriyeti aynı ırkın kafa, gönül ve dil birliğine sahip çocukları olarak gördüğü Türkleri yüceltmeyi kendisine ülkü edinmiştir. Bu sebeple, Türk kültüründen uzak*

[41] Şark İslahat Planı ve İskan Kanunu ile ilgili bilgiler ve alıntılar, Ahmet Yıldız'ın yukarıda adı geçen Ne Mutlu Türkü Diyebilene kitabından alınmıştır. S. 249-253.

[42] İskan Kanunu Muvakkat Encümen Raporu, 27 Mayıs 1934, TBMM Zabıt Ceridesi, Sıra Sayısı 189, c.23, s.5. Aktaran Ahmet Yıldız, a.g.e. s. 251.

kalmış olanların bu kültürü benimsemeye zorlanmaları gerekmektedir."

Kemalist söylemde bir asayiş sorununa indirgenmiş olan Kürt meselesi, "Şark vilayetlerinin ıslahı" olarak adlandırılır ve Cumhuriyet'in bu asayiş sorununu çözerek "geri" vilayetlere medeniyet getireceği düşüncesi yaygınlaştırılır. 1930 Ağrı isyanına katılanların "*medeniyet taşıyıcı*"larının ağzından tasviri açıkça ırkçıdır:

"*Bunların alelade hayvanlar gibi basit sevk-i tabiilerle (doğal içgüdülerle) işleyen his ve dimağlarının tezahürleri, ne kadar kaba hatta abdalca düşündüklerini gösteriyor... Çiğ eti biraz bulgurla karıştırıp öylece yiyen bu adamların Afrika vahşilerinden ve Yamyamlardan hiç farkı yoktur.*" [43]

İttihatçı Gelenek Bugün de İşbaşında

Bu yazı yazılırken İT ile Cumhuriyet arasındaki sürekliliğin son yıllardaki en sarsıcı dışavurumu yaşandı ve Türkiye'nin ilk Ermenice-Türkçe gazetesi Agos'un Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, "Türklüğü aşağılamak"tan yargılandığı günlerde, 19 Ocak 2007'de bir Türk milliyetçisi tarafından vurularak öldürüldü.

Taner Akçam'ın 9 Şubat 2007 tarihli Radikal gazetesinde yayımlanan makalesinin şu sözlerle başlıyordu:

"*Hrant Dink'in öldürülmesiyle birlikte ciddi bir 'yükselen ırkçılık' ve 'radikal milliyetçilik' tehlikesinin söz konusu olduğu günlük basında sıkça işleniyor. Fakat bu 'ırkçılık ve milliyetçiğin' daha çok modern bir olgu olarak anlaşılması, işsizlik, şehirleşme, yoksullaşma ve globalizasyona tepki gibi kavramlarla açıklanması gerektiği öneriliyor. Oysa sözü edilen ırkçılık ve milliyetçilik, son derece güçlü bir tarihi mirasın üzerinden yükseliyor. Bu tarihi kök üzerine düşünmeden ve bu kökler anlaşılmadan ne milliyetçiliğe ne de ırkçılığa karşı ciddi önlem alınabilir. Söz konusu olan, İttihat ve terakki geleneği ve bu gelenekte hâlâ hesaplaşılmamış olduğu gerçeğidir. Bugün Türkiye'de gerçek iktidar İttihat ve Terakki geleneğinin elinde-*

[43] Temizlik başladı: Zeylan deresindekiler tamamen imha edildi" Cumhuriyet, 13 Temmuz 1930. Aktaran Ahmet Yıldız, a.g.e. s.248.

dir ve bu gelenekle açıkça hesaplaşmazsak, yani tarihimizle açık a yüzleşmezsek maalesef daha çok siyasi cinayetlerle karşılaşacağız."

İT geleneğinin hâlâ iktidarda oluşundan belki de daha korkunç bir gerçek, bu geleneğin sadece iktidarda olmaması, sadece yönetenlere ait değil, yönetilenlerin de sahip çıktığı, bugün bir avuç muhalif dışında egemen Türk kimliğini oluşturan ana eksen durumunda olması, sıradan, ortalama Türk vatandaşı tarafından özümsenmiş ve benimsenmiş olmasıdır. 100 binlerin Hrant Dink cenazesinde yürümüş olması ne yazık ve ne ürkütücüdür ki, 70 milyonluk bir ülkede bu gerçeği değiştirmiyor.

Bu gerçeği dönüşüme uğratmadan, yani İT ve Cumhuriyet'in Müslüman-Türk-Sünni kimliği dışındaki kimliklere bakışının kitlesel desteği zayıflatılmadan Türkiye'de demokratikleşme için herhangi bir umut beslemek mümkün olmayacak.

1908-1938 Döneminde Hukuk Dışı Uygulamalar

Ayşe HÜR

Şükrü Hanioğlu, bir yazısında, kökleri Tacitus'a götürülen "hikmet-i hükümet" kavramından söz eder ve devam eder: "20. yüzyıl başında yayınlanan Osmanlı lügatlerinde dahi 'raison d'état' kavramının karşılığı olarak 'menfaat-i devlet' tamlamasının verilmesi bu kutsamanın ilginç bir göstergesidir. Kendini 'Ruh-u Devlet' olarak gören İttihat ve Terakki bu kavrama, yıktığı II. Abdülhamid rejiminden daha fazla sahip çıkıyordu. Hikmet-i hükümet kavramının Osmanlı entelektüel çevrelerinde gördüğü kabul bu toplumda entelektüellik ile bürokratlığın büyük çapta iç içe geçmesinden kaynaklanıyordu. Bu sebeple de muhalefet, iktidar alternatifi olmaya çalışmanın ötesinde, devletin temel siyasetlerini sorgulamayı hedeflemiyordu. Gerek iktidar ve gerekse de muhalefetçe siyasetin toplumsal arzuları tatminden ziyade devletin yüceltilmesi amacıyla kullanılan bir araç olarak kabul edilmesi, hikmet-i hükümetin kutsanması kadar temel siyasetler konusunda ciddî değişikliklerin de gündeme getirilmesini önlüyordu."[1]

Kara Avrupası'nda, Machiavelli'den Hegel'e, Fichte'den Schmitt'e uzanan bu gelenek içinde asıl olan "devletin bekası"dır. Mustafa Erdoğan'a göre, "gerçi Machiavelli'nin asıl vurgusu "devlet sanatı"nın ahlaki anlamda iyiden ve kötüden

---

[1] Şükrü Hanioğlu, "Hikmet-i Hükumet ve Demokrasi". http://www.tumgazeteler.com/fc/rbt.cgi?a=61720;&baslik=Hikmet-i%20h%FCkumet%20ve%20demokrasi.

bağımsız, kendine özgü ve zorunlu kanunları bulunan bir maharet olduğu üstündeydi. Başka bir anlatımla, siyasi ahlak, özel ahlakın yasakladıklarını uygun görebilir, hatta çoğu zaman bu bir zorunluluk olarak kendini dayatırdı. Sadece Machiavelli için değil, genel olarak "hikmet-i hükümet" anlayışında, hukuk kategorik olarak reddedilmezse de, o esas itibarıyla siyasetin bir aracı olarak görülür. Bu görüş açısından, devlet adamı mümkün olduğunca hukuka riayet etmelidir, ama hukuka riayet etmek ahlaki veya ilkesel bir tercih olmayıp, bir basiret meselesidir. Basiretli bir 'devlet adamı' devletin bekası için uyruklara büsbütün keyfi davranılmaması gerektiğini takdir edebilir.

Görüldüğü gibi "meşruiyet" meselesi karmaşık bir konudur ve "yasallık"la aynı anlama gelmemektedir. Yasallık da "hukuka uygunluk" la aynı şey değildir. Örneğin bir eylemin hukuka uygun olması onun mutlaka meşru olması anlamına gelmeyeceği gibi, hukuka aykırı her eylem de meşruiyet açısından sorunludur diye bakmak doğru değildir. Öte yandan meşruiyeti demokrasiden, demokrasiyi hukukun üstünlüğünden, hukukun üstünlüğünü yasallıktan ayrı düşünmek mümkün değildir. Peki bu kavramlar işimize ne kadar yarayacaktır? Ömer Laçiner'in dediği gibi sadece Türkiye'de değil, bütün "demokrasi"lerde siyasal iktidarı kullanan kadrolar, "hikmet-i hükümet" kavramını inanç veya vaatlerinin tam tersini yapmalarının kılıfı olarak kullanmışlardır ve kullanmaktadırlar.[2] Bu durumu 6 Ocak 1989'da, Fransız Yargıtay'ında bir konuşma yapan François Mitterand pek veciz bir şekilde şöyle özetlemişti: "Uzun yıllar taşıdığım siyasal sorumluluğum döneminde hikmet-i hükümet diye bir nesneye rastlamadım. Ne zaman hikmet-i hükümetten söz edilmişse, bilmelisiniz ki, bu bir başka şeyi gizlemek için uydurulmuş bir bahanedir."[3]

İttihat ve Terakki dönemi ile Cumhuriyet dönemini, "gayrimeşruluk" ve "hukuk dışılık" bağlamlarında tartışırken bunları akılda tutmak faydalı olur. Ancak 1908–1938 arasındaki 30

---

[2] Ömer Laçiner, "AKP, "hikmet-i hükümet" ve Siyaset", *Birikim*, S. 183 (Temmuz 2004), s. 3-8.

[3] *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 22. Bileşim, 18.11.1999.www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil2/bas/b022m.htm.

yıllık zaman dilimi içinde, hukuk felsefesine ve teorisine uzak birinin bile gayet rahatlıkla "gayri-meşru" ya da "hukuk dışı" diye adlandırabileceği pek çok olay yaşanmıştır. Söz konusu döneme ilişkin hızlıca bir taramayla karşımıza çıkacak, çeteler, suikastlar, darbeler, sıkıyönetimler, olağanüstü mahkemeler, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan gizli ya da açık girişimler bir makaleye sığmayacak kadar çoktur. Bu yazıda, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 ile Mustafa Kemal'in öldüğü 1938 tarihleri sembolik bir sınır olarak seçilmiş ve söz konusu dönemde egemen olan ideolojik, siyasal ve örgütsel yapının, meşruiyet ve hukukla ilişkisi hakkında fikir verecek bir ufuk turundan ötesi amaçlanmamıştır.

Vatan Tehlikede!

1908 Devrimi, bugün yaygın biçimde kabul gördüğü gibi, vatansever subayların hürriyet şiarıyla gerçekleştirdiği bir çeşit halk ayaklanmasıydı? Buna kesin bir "hayır" yanıtı veren Şükrü Hanioğlu'na göre 1905 Sonbaharına kadar entelektüel niteliğini muhafaza eden Jön Türk hareketi Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nâzım Beyler tarafından, Ermeni Daşnaktsutyun ve Makedon VMORO (Dahili Örgüt) teşkilâtlanmaları taklit edilerek, yeniden örgütlendikten sonra iktidara yürümeye başlayan çeteci bir hareketi.[4] Örgütün kuruluş tüzüğüne göre örgütün amaçlarına ters davrananların cezası ölümdü. Cemiyet'e muhalefet etmek vatan hainliği ile eşdeğerdeydi. Cemiyet bu cezaları yerine getirmek için "Cemiyetin Jandarma Teşkilâtı" diye bir örgüt oluşturmuştu. Tüzüğün 48–55. maddelerine göre, fedai teşkilatına giriş gönüllü olup, çıkmak mümkün değildi. Fedailer merkez heyeti tarafından mevcudiyeti vatan için tehlikeli olduğuna hükmedilen herkesi ortadan kaldırma konusunda

[4] Şükrü Hanioğlu, "Çetecilik, vatanseverlik ve kahramanlar" (1), 23 Haziran 2006 tarihli Zaman Gazetesi zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=296092 - 57k; "Çetecilik, vatanseverlik ve kahramanlar" (2), 24 Haziran 2006 tarihli Zaman Gazetesi. http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=296382 Ayrıca bkz. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Hareket Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türk Hareketi (1889-1902)*, C.I, İstanbul, 1985, *Enver Paşa'nın Anıları, 1881-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005; Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul, 1991, s.18.

yetkiliydiler, ancak gerektiğinde merkezin talimatlarını beklemeden eyleme geçme hakkına da sahiptiler. Kendisine verilen görevi 24 saat içinde yerine getirmeyen fedai cezalandırılırdı.[5]

Hanioğlu'na göre, sadece fedailer değil, cemiyetin millî taburlar ve alaylar adını verdiği birlikler; bunlara katılan siyasîleştirilmiş çeteler, aşiret silahlıları, cemiyet fedaîleri ile harekete kazanılan Geg, Tosk, Ulah ve Sandanski idaresindeki VMORO sol kanadı çeteleriyle beraber ordu hiyerarşisi çerçevesinde gerçekleştirilen askerî bir ayaklanmayla ilgisi olmayan eylemleri gerçekleştirmişlerdi. Örneğin Enver Paşa'nın Amcası Halil (Kut) Paşa, Makedonya deneylerini anlatırken: "Türk üniforması ile yapamayacağımı Yunan eşkıyası kıyafeti ile yapabilirdim (.) Askerlerim arasında seçtiğim kırk kişiye Yunan eşkıyalarının kıyafetini giydirdim (.) Andart kıyafeti ile münasip gördüğüm gecelerde önemli bulduğum komite reislerini yakalayıp yok ediyor ve sonra yanına bunu ben öldürdüm diye bıraktığım pusulayı Kaptan Aetos mühürü ile mühürlüyordum (.) Çeteler ortadan kaldırılırken Bulgar köylerini dehşete düşürmek gerektiği için bazı köyleri ateşe verip yıkıyordum" der.[6] Hanioğlu'na göre de, çetecileri harekete geçiren etken "vatanın tehlikede olduğu" fikri idi. Bu endişe öylesine güçlüydü ki, 1895'ten beri bu tür örgütlenmeye karşı çıktığı için Jön Türklerin "icraatçı" olarak anılan ve genç subaylarca ağır eleştirilere uğrayan pozitivist eğilimli Ahmed Rıza Bey bile genç Osmanlı subaylara "Çete Teşkili Lüzumuna Dair Mektub" yazacak hale gelmişti.[7]

Ancak, Daşnak ve Makedon çetecilerinin hedefi mevcut düzeni yıkmak ya da değiştirmek iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti, "devletin bekasını" yani statükoyu korumayı hedefliyordu. Nitekim, 23 Temmuz 1908'de Abdülhamid Meşrutiyet'i ilan ettiğinde, herkes gibi İttihatçılar da şaşırmışlardı. Ülke padişahın mutlakıyetçi yönetiminden kurtulmuştu ama kendini

---

[5] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1992, s. 134-137.
[6] Halil Kut, *Bitmeyen Savaş, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Halil Paşa*, (Derleyen: Taylan Sorgun), Kum Saati Yayınları, s.33-34. Aktaran Sait Çetinoğlu, "Çeteci Yüzbaşı İpsiz Recep Neden Sahnede?", Köxüz, Aralık 2006. www.koxuz.org/koxuz/articlecomments.php?article_id=299.
[7] Hanioğlu, a.g.y.

diğer etnisitelerden üstün gören "millet-i hakime" adına göstermelik bir meclisle ve ordudan aldığı destekle ülkeyi istediği gibi yöneten İTC'nin, daha doğrusu, onun içindeki küçük bir kliğin sultası altına girmişti. İpler Enver, Talat, Cemal Paşalar, Bahattin Şakir, Dr. Nazım ve Cavid Bey'lerden oluşan yönetici kliğinin elindeydi. Ancak bu grup, Abdülhamid'i tahttan indirmekten vazgeçerek, aslında devrimci olmadıklarının işaretini vermişlerdi. Daha sonra da kilit noktalara adamlarını yerleştirmekle yetindiler ve esas olarak anayasanın savunuculuğuna soyundular.

Cemiyet'in temel hak ve özgürlükleri genişletmek gibi bir amacı olmadığı kısa sürede anlaşıldı. 31 Mart (13 Nisan) Vak'ası bahane edilerek 25 Nisan 1909'da sıkıyönetim ilan edildi ve bu 15 Temmuz'a kadar sürdü. Bu arada bir dizi yasaklayıcı kanun çıkarıldı. Bunlardan 14 Nisan 1909 tarihli "Serseriler ve Zanlı Kişilerle İlgili Kanun" ile kişisel özgürlükler büyük ölçüde kısıtlanmıştı. 17 Haziran 1909 tarihli "Kamu Toplantıları Kanunu" ile protesto toplantıları ve gösterileri yapmak imkânsız hale geldi. 31 Temmuz 1909 tarihli "Basın ve Yayın Kuruluşları Kanunu" ile basın özgürlüğü ciddi ölçüde kısıtlanmıştı. 11 Ağustos 1909 tarihli "Müslüman Olmayan Vatandaşların Askere Alınmalarıyla İlgili Kanun", 15 Ağustos 1909 tarihli "Grevler Kanunu", 23 Ağustos 1909 tarihli "Cemiyetler Kanunu", "Eşkıyalık ve Fesatçılığın Önlenmesiyle İlgili Kanun" ise hem olumlu hem de olumsuz işlevler görebilecek kanunlardı. 6 Nisan 1909'da Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey ve İsmail Mahir Paşa öldürüldü. İkdam Başyazarı Ali Kemal, bir subayın kendisine, Cemiyet'in Mevlanzade Rıfat, İsmail Kemal Bey ve kendisinin öldürülmesine karar verdiğini ihbar ettiğini "Adalet Bakanı'na Açık Mektup" başlığıyla ilan etti. Suikasttan da, bir dostunun evine sığınarak kurtuldu.

31 Mart Vak'ası'nın bastırılmasından sonra İTC iktidara iyice yerleşmişti. Önde gelen İttihatçılar nazır koltuklarına oturdular. 5 Mayıs 1909'da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Talat Bey'in Dahiliye Nazırı yapılmasıyla hükümet işleri iyice İTC Merkez Komitesi'nin eline geçti. 30 Ocak

1910'da Ahrar Fırkası kapatıldı.[8] 9 Haziran 1910'da Sada-yı Millet Başyazarı Ahmet Samim Bey'in, 10 Temmuz 1911'de Şehrah Gazetesi Başyazarı Zeki Bey'in öldürülmeleri ortamı iyice gerdi.[9] Hükümet ortada dolaşan söylentilere dayanarak muhalifleri tutukladı. Tutuklananların yargılanmasından bir sonuç çıkmamasına rağmen Feroz Ahmad'a göre, "muhalefet, parlamenter ve kanuni metotların gözüpek bir iktidar karşısında işlemediğini öğrenmişti."[10]

İki taraf kozlarını, İstanbul Meb'usu ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Londra Büyükelçiliği'ne atanınca ortaya çıkan boş üyelik için Aralık 1911'de yapılan ara seçimde paylaştılar. Hürriyet ve İtilafın adayı tanınmamış genç bir gazeteci olan Tunuslu Tahir Hayreddin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü adayı Dahiliye Nazırı Memduh Bey'e karşı 195'e karşı 196 oyla, yani tek oy farkla kazanınca İttihatçılarda alarm zilleri çalmaya başladı.[11]

Ancak ordunun içinde İttihatçılarla arası pek iyi olmayan subaylar da boş durmuyordu. 1912 Mayıs ve Haziran aylarında İstanbul'daki "Halaskâr Zabitan Grubu" adı altında örgütlenen subayların tespitine göre Meşrutiyet yönetimi bu memleket için son bir adım olduğu halde, Abdülhamid devrinde olduğu gibi "memleket buhran geçirmekte ve inkıraz tehlikesiyle karşı karşıya gelinmekte" idi ve "bu şartlar içinde olan vatanın kurtarılması yine en çok zabitâna düşmekte" idi.[12]

---

[8] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki. İşbirliğinden Çatışmaya*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 80.

[9] Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İmge Yayınları, 2002, s. 137, Ahmad, s. 98-99, 127-128. Ahmad, 70 no.lu dipnotunda bu cinayetlerde İttihat ve Terakki'nin rolünün olmadığını vurguluyor.

[10] Ahmad, s, 129.

[11] M. Nihat Derindere, "Meşrutiyet Döneminde Seçimler ve Meclis-i Mebusan", *Köprü*, S. 99. http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=-EskiSayilar&Goster=Yazı&YaziNo=412

[12] Nazmi Eroğlu, "Arnavutluk İsyanından Muhalif Bir Cuntaya: Halâskâr Zabitân Grubu", *Köprü*, Güz 2002, S. 80. http://www.koprudergisi.com/-index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazı&YaziNo=86

Sopalı Seçimler

Bu ortamda, Meclis-i Meb'usan'daki çoğunluğu kaybetmekten korkan İttihatçılar önce Kanûn-u Esâsî'de değişiklik yapmaya teşebbüs ettiler, başarısız kalınca da meclisi 35. maddeden yararlanarak feshettiler. Aralık 1912'de yapılan seçim, ülkedeki ilk genel seçimdi ancak tarihe "Sopalı seçim" olarak geçti. İttihatçıların yaygın terörü karşısında, fiilen 278 üyeli meclise ancak 15 muhalif meb'us girebildi. Bu 15 üye de açıktan muhalif olmayıp bir kanuna red oyu verdikleri için sonradan "muhalif grup" sayılmışlardı.[13]

"Dünyaya dehşet veren Osmanlılarız/Osmanlı demek asker demek/Yaşasın Ordu yaşasın harp/Arş Osmanlılar Tuna hattına", "Filibe'ye hücum! Sofya'ya hücum!" sloganlarıyla girilen Balkan Savaşı'nın beklenen sonucu vermemesi, İttihatçılar'ı daha sert adımlar atmaya itti. 23 Ocak 1913, günü İttihatçılar büyük bir kalabalık halinde Kamil Paşa Hükümeti'nin, düşmana terk etmeye hazırlandığı Edirne için sloganlar atarak Babıali'ye yürüdüler. Enver Bey ve 20-30 kişilik grubu, "kendi menfaatlerini düşünen" "kabiliyetsiz ve enerjisiz paşaların" memleketi uçuruma götürdüğünü düşünüyor ve "genç insanlar ve hakikî vatanseverler"in yardımıyla "titreyen elleriyle birkaç ihtiyarın her şeyin üstünde sevdiği vatanının vasiyetnâmesini imzalamalarına karşı" harekete geçiyordu. Muhafizlar gelenlere engel olmadılar, çünkü kumandanları elde edilmişti. Girişte engel olmak isteyen iki subay ve bir komiser vuruldu. Bu sırada Nazım Paşa küfrederek "siz beni aldattınız" diye çıkışırken Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Sadrazam'a silah zoruyla istifaname yazdırıldı. Dahası Enver Bey görülmemiş bir cüretle silahlı olarak Padişah'ın karşısına dikilip Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrazam tayin ettirdi. Tarihe Babıalı Baskını diyen geçen bu olayla İttihatçılar başımızın üstünde hâlâ "Demokles'in Kılıcı" gibi duran "darbe" geleneğini başlatmış oldular. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi, muhalif gruplara karşı tam bir "sürek avı" başlatıldı.[14] 30 Mayıs'ta Edirne'nin tüm mücadelelere karşı kesin olarak kaybedilmesinden sonra

---

[13] *Derindere*, a.g.y.

[14] Necdet Sakaoğlu, İttihatçı Önderlerin Babıâli Baskını," *Yeni Yüzyıl*, 23 Ocak 1995; Avagyan, Minassian, s. 111-115, 192.

Enver'in itibarı çok azalmıştı ama, muhalefetin 11 Haziran 1913'te, Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nezareti'nden çıktığı sırada öldürülmesi ile durum tersine döndü. O sırada, İstanbul Polis Umum Müdürü olan Cemal Paşa, anılarında bu suikasttten hükümetin haberi olduğunu söyler. Cemiyet'in bu suikaste kasıtlı olarak göz yumdukları, bu yolla hem Mahmut Şevket Paşa'dan hem de muhaliflerden kurtulmayı planladıkları anlaşılır. Aralarında devlet memurlarının da bulunduğu 320 kadar muhalif Bahr-ı Cedid Vapuru ile Sinop'a sürüldü.[15] Cemiyet'in şansı Edirne'nin bir şans eseri geri alınmasıyla geri döndü ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar da sürdü.

Teşkilatın Tetikçisi

Burada bir parantez açıp, İttihatçıların ünlü tetikçisi Yakup Cemil'i tanıyalım. Yakup Cemil, İstanbullu Çerkes bir aileye mensuptu. 1903'te Harp Okulu'nu bitirip Rumeli'ye tayin edildiği gün çektiği silahını neredeyse bir daha kılıfına koymadı. Sertliği, acımasızlığıyla eşkıyanın korkulu rüyası olmuştu. İttihatçılık o dönem moda olduğu için de cemiyete girdi. Makedonya'da tanıştığı Enver Paşa'ya büyük bir sadakatle bağlı idi. Nitekim, Kamil Paşa Hükümeti'nin istifasını istemek için yapılan Babıâli baskını sırasında, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı pür hiddet karşısında görünce söyleyecek laf bulamayıp hazır ola geçen Enver'e cesaret gelsin diye silahını çekip Paşa'nın kafasına dayamış ve ateş etmişti. Bu olay karşısında Enver'in şoka girdiği söylenir. Çünkü hesapta bu iş yoktur ve Çerkes asıllı olan Paşa'nın öldürülmesinin orduda daima kumanda kademesinde bulunmuş Çerkesler'i kızdıracağı açıktır. "Eyvah, Yakup ne yaptın şimdi ne olacak?" diyen Enver'e "Ne olacağını sen bilirsin. Uzun uzadıya bu adamı mı dinleyecektik yani?" demiş ve tabancasında kalan kurşunları yerde can çekişen Nazım Paşa'ya boşaltmıştı.

Bu olay teşkilatın bir numaralı fedaisi olmasına yetti. Parti kimden rahatsızsa Yakup Cemil'e adının verilmesi yeterliydi. Öylesine başına buyruk hale gelmişti ki, Enver bile ondan

---

[15] Cemal Paşa, Hatıralar (Yay.Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.45-52.

ürker olmuştu. Çareyi onu Kafkas cephesine göndermekte buldu. Ama Yakup Cemil'i durdurmak mümkün değildi. Öyle ki Enver'e Birinci Dünya Savaşı'nda izlenmesi gereken strateji ve taktikler konusunda akıl veren mektuplar yazmaya başladı. Bunla da yetinmeyerek, "memleketin felakete gittiğini düşünerek" bir hükümet darbesi yapmaya girişti. İddialara göre, Enver Paşa'yı öldürecek, kuracağı hükümette Mustafa Kemal'i Harbiye Nazırı yapacaktı.[16] Bir arkadaşı bu çılgın planı hükümete ihbar edince, Yakup Cemil'in tasfiyesine karar verildi. Yani, Yakup Cemil baltayı taşa vurmuştu, yoksa kimsenin "vatana yaptığı hizmetlerden" şikayeti yoktu!

Yakup Cemil, başına gelecekleri fark etmesin diye mahkemeye sadece bir kere, ifade vermek için çıkarıldı. İdama mahkûm edildiğini infaz sabahı öğrendi. Hakkındaki kararı Enver Paşa yurtdışı gezide olduğu için Harbiye Nazırı'na vekâleten Talat Paşa imzalamıştı. 11 Eylül 1916 günü kurşuna dizilirken son sözleri "Elleriniz titremesin, iyi nişan alın. Hükümet korkusu olmazsa muvaffak olamayız" oldu.[17]

Harbiye Nezareti Ordu Levazım Şube Müdür Vekili Miralay Behiç Bey "Hakikaten bu Yâkup Cemil'in çeteleriyle yapmadığı zulüm kalmamıştır; idâmında çok isâbet vardır (.) Bu zat, Selânik'te benim taburumda mülâzımdı. Afyonkarahisar'da kaçak askerlerden, yâni firârî askerlerden iltică edecek olanlardan bir fırka teşkîli için Enver Paşa'dan müsaade aldığını söyleyerek, fırka mührünün kazılması için Merkez Komutanlığı'na benden bir emir istedi. 'Yarın gelip alırız,' dedim. O gittikten sonra Enver Paşa'nın yanına giderek, bunun da bir nevi çete olacağını ve askerden kaçmağı teşvîk edeceğini söyleyerek caydırdım" der ama Yakup Cemil'in çete kurmaktan

---

[16] Yakup Cemil'in Enver yerine kendisini Harbiye Nazırı yapma planları hakkındaki fikri sorulduğunda, Mustafa Kemal'in "Yakup Cemil, girişimini başarsaydı, ben yeni görevi kabul ederdim. Fakat Harbiye Nazırı olunca ilk işim Yakup Cemil'i kurşuna dizdirmek olurdu." [d] ediği rivayet olunur.

[17] Avni Özgürel, 03 06 2001 http://www.radikal.com.tr/haber.php?habermo=4110; Özgürel, Radikal 19.02.2006 http://www.radikal.com.tr/-haber.php?habermo=179103&tarih=19/02/2006.

vazgeçmediği bilinir.[18] Yıllar sonra bile, siyasi muarızlarını ortadan kaldırmak için dayanılmaz bir istek duyanların içlerini çekerek "ahh şimdi Yakup Cemil sağ olacaktı ki" diye iç çekmelerine neden olan bu suç makinesi için Galip Vardar'ın şöyle demesi çok tanıdık gelecektir: "Onu eli tabancalı, her önüne çıkanı tehdit eden, gangster taslağı saymak da çok büyük haksızlık olmuştur. O bir vatanperver olarak doğmuş, inanıyoruz ki, yine bir vatanperver olarak ölmüştür. İdama mahkum edilmesi, kurşuna dizilmesi, hakkında verdiğimiz kıymetlere fikrimizce hiçbir zarar getirmeyecektir."[19]

Teşkilat-ı Mahsusa

İmparatorluktan çıkış sürecinin son yılları olan Birinci Dünya Savaşı çeteciliğinin doruğunu Teşkilât-ı Mahsusa oluşturdu. Teşkilat, Kuşçubaşı Eşref'e göre 1911–1913 arasında, başka kaynaklara göre ise 1914'te kuruldu. Teşkilat, esas olarak üç kaynaktan besleniyordu: Kürt aşiretleri, Balkan ve Kafkas göçmenleri (özellikle Çerkezler) ve mahkumlar.[20] Balkan Savaşı sonrası 100 bin civarında Rum'un korkuyla Ege'yi terk etmesinde, Teşkilat-ı Mahsusa kaynaklı korku salan söylentilerin önemli payı vardır.[21] Örneğin 1914'e gelindiğinde Celal Bayar'ın dediğine göre sadece Bergama, Dikili, Menemen, Foça, Karaburun ve Çeşme gibi yerlerden 130 bin Rum zorla Yunanistan'a ve Adalara göç ettirilmiştir. Cemal Kutay'a göre ise "Kuşçubaşı Eşref Ege mıntıkasında (.) Rum-Ermeni nüfusun sürülen miktarının 1 milyon 150 bin olduğunu söylemektedir."[22]

---

[18] *Miralay Behiç (Erkin) Bey'in Yayınlanmamış Hatıratı*, s. 198-199. Aktaran Çetinoğlu. (Çetinoğlu, "Miralay Behiç Bey, Hatıratı'nı yayınlanması için TTK'na verdiği TTK bunları halen yayınlanmamıştır" diyor.)

[19] Galip Vardar, *İttihat ve Terakki, İçinde Dönenler*, İnkılap Kitabevi, 1960, s. 278.

[20] Aktaran Fuat Dündar, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası*, s. 157.

[21] Teşkilatın kuruluşu için bkz. Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Hükümeti ve Araplar, 1911 to 1918, Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma*, İstanbul, 1993; Akçam, s. 169-177.

[22] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C III, İstanbul, 1986, s. 1108-1123; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.5, s. 1568; Cemal Kutay, *Birinci Dünya*

Mütareke döneminde İttihatçılar aleyhine Ermeni tehcirinden dolayı açılan Ana davanın 1. oturumunda teşkilatın kuruluş amacı anlatılırken "hapishanelerden tahliye ettirdikleri kavafil-i mücriminin harekat-ı cinayet karnelerine esaslar hazırlamak ve bunlara emir ve talimat vermek" denirken [23]7. oturumda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas bölgesi sorumlularından, İttihat ve Terakki Merkez Komitesi Üyesi Yusuf Rıza, Ermeni tehcirindeki rollerine ilişkin belgelerin ağır suçlayıcı niteliği karşısında söyleyecek söz bulamamış, İTF Merkez Komitesi ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın cinayetlerdeki rolünü kabul etmiştir.[24]

Bütün bunlara bakılırsa, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, esasında *status quo*'nun değişmesini önlemeyi amaçlayan bir eylem niteliği taşıyordu. Bu nedenle de gerekli görüldüğünde eski rejimin baskıcılığını aratmayacak siyasetler uygulanmasında bir sakınca görülmüyordu. Bu bir anlamda, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla siyaset dışına kaydırıldığı düşünülen ordunun yeniden ve değişik bir şekilde siyasete ağırlığını koyması demekti. "Ordu + parti (veya hizip) = iktidar" diye formüle edilen ve tarihe "İttihatçı Gelenek" olarak geçen bu yönetim tarzının en önemli unsurları, siyasetin her alanına darbeci bir anlayışın egemen olması, ordunun ve para-militer örgütlerin gücünü kullanarak muhalefetin sindirilmesi ve tasfiyesi düşüncesi idi. Üstelik bu anlayış sivil unsurlar ve muhalefet tarafından da itiraz görmüyordu. Peki bu gelenek Cumhuriyet Dönemi'nde nasıl aktarıldı?

Mustafa Kemal'in İttihatçılığı

Fethi (Okyar) Bey kendisinin ve Mustafa Kemal'in İTF'ye girişini Bursa Valisi olan ve kendilerinden üç sınıf evvel kurmay subay olarak Manastır Kolordusu'nda vazifeli İsmail Hakkı Bey aracılığı olduğunu anlattıktan sonra "Benim, Mustafa Kemal'in, Cemal'in ve diğer bazı arkadaşların ordu kurmay kadrosunun kilit noktalarında oluşumuz subaylar arasında cemiyetin benimsenmesine geniş ölçüde yardım etti" der. Ama,

---

Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa Ve Hayber'de Türk Cengi, Tarih Yayınları, İstanbul, 1962, s. 6

[23] Akçam, s. 177.

[24] *Takvim-i Vekayi*, 29 Mayıs 1919, no: 3561.

22 Eylül 1909'da Selanik'te toplanan İTF kongresine Selanik delegesi olarak katılan [25] Mustafa Kemal'ın teşkilat ile ilişkisinin boyutları bugüne kadar bir muamma olarak kalmıştır. Teşkilatın Ege Bölgesi Umum Katibi olan Cefal Bayar, 1923 seçimlerinde eski geçmişinden dolayı İzmir bölgesine gitmekten çekindiğinde, Mustafa Kemal'in kendisini cesaretlendirmek için "biliyorsunuz, ben de İttihatçıydım" dediğini kaydeder. Falih Rıfkı ise, kendisine "İttihat ve Terakki'nin cinayetlerini evvelâ tasdik etmelisiniz" diyen İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin perde arkasındaki adamı Rahip Frew'e Mustafa Kemal; "Ben İttihat ve Terakki'nin mümessili değilim!.. Fakat müsaadenizle söyleyeyim ki İttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi (.) Çok kusurları olabilir. Ama, vatanperverliği münakaşaların üstündedir" dediğini anlatır. [26] Mustafa Kemal'in ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi İttihatçı liderlerle arası hiç iyi olmamıştır ama, en azından Milli Mücadele'nin ilk yıllarında İttihatçılığın "çetecilik" tecrübelerinden yararlanmaktan kaçınmamıştır.

Çeteciler Görev Başına

Falih Rıfkı Atay Çankaya kitabında "Savaş bitip de İngilizler ve müttefikleri, İttihatçı ve hele Ermeni öldürüşçülüğünün hesaplarını sormak yoluna gidince, ne kadar gocunan varsa silahlanıp bir çeteye katılmıştır" der.[27] Mete Tunçay da "İlginç bir nokta, bu geçici yasa uyarınca[4 Mart 1915 tarihli bir Kanun-u Muvakkat], haklarında koğuşturmanın sürdürülmesi ya da cezanın çektirilmesi ertelenerek Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda kullanılan kişiler için, Birinci Meclis'in bir af çıkarmış olmasıdır" diyerek Atay'ı doğrular.[28] Hakikaten de,

---

[25] Sina Akşin, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İktidar Yolu." *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s. 56-60; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Ankara, 1968, s. 80.

[26] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1955, s. 99; Akçam, s. 483, 497.

[27] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 236. Atay ayrıca

[28] Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, 2005, s.114. Söz konusu geçici kanunla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, "Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye, " Birikim, S. 33 (Kasım 1977), s. 51-62.

Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden Ahmet Barutçu, Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey, (Deli) Halit Paşa, (Küçük) Kazım, Hilmi, Nail, Avni, Köprülü Hamdi beyler veya daha sonra Cumhuriyet hükümetlerinde bakanlık yapan Şükrü Kaya, Abdülhalik Renda, Pirinççizade Arif Fevzi, Ali Cenani Bey, Tevfik Rüştü Aras gibi yüksek sınıftan beylerin de Ermeni tehcirinde rolleri vardır. Celal Bayar 8 ciltlik hatıratında kendisi ile birlikte, Milli Mücadele'nin diğer önemli isimleri olan, İsmail Canbolat, Pertev ve Cafer Tayyar beyler, Yüzbaşı Arap Nuri, Yüzbaşı Hüsamettin, Ahmet Rıfat, Yüzbaşı Tahir, Kara Kemal, Halis Turgut gibi şahsiyetlerin 1914'te Ege'de yürütülen Rum tehcirindeki mümtaz rollerini kendi açısından pek güzel anlatır. Bunların dışında, İpsiz Recep, Dayı Mesut, Kara Aslan, Kel Oğlan, Yahya Kahya, Giritli Şevki, Giritli Caferaki gibi adlarıyla müsemma çetecilerin Ermeni ve Rumlar'a yönelik pek çok katliama karıştıkları bilinir.[29]

Örneğin Milli Mücadele'nin önemli figürlerinden Çerkes Ethem de eski bir Teşkilat-ı Mahsusa elemanıdır. Ethem, hatıralarında şöyle der: "Kütahya ve buraya bağlı yerlerde bulunan hapishanelerde yatan mahkûmların bir hayli yekûn tuttuğunu mutasarrıfla konuşurken öğrenmiştim. Bunlardan faydalanmayı düşündüm, kendilerine haber yolladım, bazı şartlar ileri sürdüm. Bunlardan dört yüz kadar cürüm sahibini ertesi gün serbest bıraktırdım. Hepsini Kütahya'da topladım. Kendilerine silah, cephane, verdim (.) Bunlara vaadim düşmanla fedakârane savaştıkları takdirde en yakın ve müsait zamanda geri kalan mahkûmiyet müddetlerini af ettirmekti."[30]

Milli Mücadele'nin Ege'deki mutemet adamı Demirci Mehmet Efe'nin yörede işlenmedik suç bırakmadığı için dağa çıkan bir eşkıya olduğunu, Milli Mücadele'de yer almak suretiyle bu suçlarından arındığını biliyoruz. Efe'nin Rumlar'ın tehciri konusunda ters düştüğü ahaliye kızıp Denizli'yi ateşe vermesini ise olayları soruşturmak üzere Ankara'dan gönderi-

---

[29] Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 535-542; Avcıoğlu, s. 1167-1201. İpsiz Recep için bkz. Ergun Hiçyılmaz, *İpsiz Recep*, Bilge Karınca Yayınları, Istanbul, 2005. Ayrıca bkz. Çetinoğlu, "Çeteci Yüzbaşı İpsiz Recep Neden Şahnede?"

[30] Çerkes Ethem, *Hatıralarım*, Dünya Yayınları, 1962, s. 82-83.

len Aslıye Hukuk Hakimi Sındırgılı Süreyya (Örge Evren) Bey anılarında gayet açık şekilde anlatır.[31] Bu çetecilerden Topal Osman'ın hikayesi ise hem İttihatçılar'ın Yakup Cemil'i ile benzerliği açısından temsili niteliktedir. Ancak Topal Osman'a geçmeden önce, bir başka olayı anmakta yarar var.

Suphiler Denize

Türkiye Komünist Partisi önderi Mustafa Suphi, karısı ve bazı yoldaşları, Mustafa Kemal'le yaptıkları bazı yazışmalardan aldıkları cesaretle 28 Aralık 1920'de Kars'a gelmişlerdi. Kars'ta gruptan iki kişinin (Mehmet Emin ve Süleyman Sami) "propaganda yaptıkları" gerekçesi ile tutuklanması, heyetin şüphesi çekmiş, ancak Mustafa Suphi, durumu Mustafa Kemal'le konuşmak üzere Ankara'ya gitmeye karar vermişti.[32] Kazım Karabekir kendilerine Erzurum'da suikast veya hakaret edilebileceğini, bu yüzden ya Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görmelerini, ya da Bakü'ye dönmelerini tavsiye etti.[33] Grup, hakikaten nümayişler yüzünden Erzurum'a sokulmadı. Oradan gittikleri Trabzon'da da aynı şeyler olunca Bakü'ye geri dönmeye karar verdiler. 28/29 Ocak 1921 gecesi, Sovyet konsolosu Bagirof'un ricası ile, kayıkçılar kahyası Yahya'nın verdiği motora Mustafa Suphi, karısı ve arkadaşları bindirildi ancak Yahya'nın adamlarından Faik Reis ve şürekası Sürmene açıklarında onlara yetişti ve hepsini öldürerek denize attı.[34] Suikast haberinin duyulması üzerine Sovyet Dışişleri Komiserliği olay hakkında bilgi istemiş, Ankara önce olayı

---

[31] (Sındırgılı) Süreyya Örge Evren, *Denizli Vakası ve Demirci Mehmed Efe*, Sel Yayınları, 1955.

[32] Bu iki subay hasta oldukları bahanesi ile önce Kars'ta alıkonmuştu sonra da salıverilmişti. Bu kişilerin Mustafa Suphi'yi ele vermesi ihtimali üzerinde durulur. Bkz. Ahmet Cevat Emre, "1920 Moskova'sında Türk Komünistleri-2", *Tarih Dünyası*, Sayı 2, Ocak 1965, s.150. Aktaran Tunçay, s.119'da 149 no.lu dipnot.

[33] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.909-910.

[34] *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2*, Tüstav, İstanbul, 2004. Cinayetin görgü tanığı Türkiye Komünist Gençler Birliği azalarından Abdülkadir Yoldaş'ın Layihası'nda, Suphi'nin eşinin Yahya Kaptan tarafından kendi evine kapatıldığını, sonra Nemlizade Ragıp Bey'in evinde kaldığı, daha sonra Kahya tarafından kadının Rizeliler'e hediye edildiği ve bir alem sırasında öldürüldüğü anlatmaktadır.

"deniz kazası" olarak göstermiş ancak Kazım Karabekir gibi Doğu cephesi komutanları "öldürme" olayını kabul etmişlerdi.[35] Mustafa Kemal, Suphi ve yoldaşlarının boğazlanmalarından sadece bir hafta önce, 22 Ocak 1921'de Meclis kürsüsünden şunları söylemişti: "(.)İşte bu serseriler (.) Türkiye Komünist Fırkası diye bir fırka teşkil etmişlerdir ve bu fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve emsalı bulunmaktadır. Bunlar (.) kendilerine para veren, kendilerini himaye eden ve bunlara ehemmiyet atfeden Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için birtakım teşebbüsatı serseriyanede bulunmuşlardır (.) Bu suretle memleketimize, milletimize hariçten komünizm cereyanı sokulmaya başlanmıştır."[36]

Ne var ki Yahya Kahya'ın Enver Paşa ile flört etmeye başlaması merkezi rahatsız edince Kahya'nın tasfiyesine karar verildi. Vali ve askeri yetkililerin ısrarlı çabası sonunda teslim olmak zorunda kalan Yahya Kahya, 12 Ocak 1922'de Sivas Bidayet Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tutuklanarak Sivas'a gönderildi. Sonra nedense serbest bırakıldı ve Trabzon'a döndü. Ancak, Suphiler'in öldürülmeleri meselesini ima ederek sağda solda "Sanki bütün işlerde ben tek başıma mı idim? Daha üstüme varırlarsa her şeyi olduğu gibi ortaya dökerim" diye tehditler savurması üzerine, 3 Temmuz 1922'de, Ankara'da kimliği bilenmeyen kişilerce öldürüldü. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'in bu olayı kendi üzerine yıkmaya çalıştığını iddia ederek, tahkikata tayin edilen mebus Ali Şükrü Bey aracılığıyla, Yahya'nın Topal Osman ve adamlarınca öldürüldüğünü ileri sürdü, ancak olay hiçbir zaman açıklığa kavuşmadı.[37]

Suphiler'in öldürülmesi, 1920 yılı sonunda başlayan "sol muhalefeti tasfiye" hareketinin son adımıydı.

Topal Osman

Yahya Kahya'nın infazcısı Topal Osman'ın tarih sahnesine ilk çıkışı ise kendi hikayesine göre Balkan Harbi ile olmuştu.

---

[35] Tunçay, s. 122'de 153 no.lu dipnot.

[36] Aktaran, Ertuğrul Kürkçü, "Mustafa Kemal:İmge ve Gerçek", *Radikal İki*, 06/11/2005

[37] Tunçay, 153 no.lu dipnot.

Burada dizinden yaralanarak topal kalan Osman Ağa, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Giresun'dan topladığı 100 kişilik çeteyle Trabzon hapishanesinden saldığı 150 mahkumla Artvin yöresindeki Ermeni tehcirinde görev aldı.[38] Bir süre sonra Giresun-Samsun havalisinde ortaya çıkan Topal Osman Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Giresun Şube Başkanı oldu ve Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'e muhalefet edenleri sindirme görevini başarı ile yerine getirdi. H. İ. Dinamo'ya göre Mustafa Kemal "Pontus belasından kurtulmayı Topal Osman'ın tecrübeli ellerine" bırakmıştı. Topal Osman da "Siz hiç merak etmeyin Paşam. Bu Pontus Rumlarına öyle bir tütsü vereceğim ki, hepsi mağaralarda eşek arısı gibi boğulacak" demişti.[39] Topal Osman'ın görevinde ne kadar başarılı olduğunu ileriki yıllarda Genel Kurmay raporlarından anlarız. O tarihte çetecilik olayına karışan Rum sayısı 11.118 iken Rum çeteciler tarafından öldürülen Türk köylü sayısı 1.817'dir. 1914 Osmanlı Salnamesi'ne göre Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde yaşayan 450 bin Rum'dan 86 bini Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya göç etmiş, 322 bini 1923 nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gitmişti. Aradaki fark olan 65-70 bin Rum'un 1916-1923 arasında şu veya bu şekilde hayatını kaybettiği tahmin edilir.[40]

Topal Osman, bu başarılarından sonra Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı Komutanı olarak Ankara'ya davet edildi. Mustafa Kemal'in artık en has adamı olan Topal Osman'ın oluşturduğu 47. Alay, "Türkiye'de Zo (Ermeniler) diyenleri temizledik. Lo (Kürtler) diyenlerin köklerini de ben temizleyeceğim" sözüyle tarihe geçen Sakallı Nurettin Paşa komutasında, Koçgiri Kürt Ayaklanması'nı bastırmakta görev aldı. Topal Osman sadece isyancı Kürtleri değil, Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Niksar ve Erbaa'daki Ermeni

---

[38] Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*, ARBA Yayınları, s.169-175.

[39] Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan*, 2. Cilt, s. 113-133. Bölümün adı: Mangal Yürekli Adamın Hikayesi.

[40] Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi, 1912-1923", *Toplum ve Bilim*, 1988-89 Güz sayısı, s.77-89.

ve Rumları da temizledi.[41] Ardından ideolojik önderi. Tirebolulu Binbaşı Hüseyin Avni Bey komutasında Sakarya'da savaştıktan sonra sağ salim geri döndü.[42]

Topal Osman'ı daha da popüler yapacak olay ise, Birinci Meclis'teki muhalif mebusların toplandığı İkinci Grub'un önde gelen üyelerinden Ali Şükrü Bey'i öldürmesi oldu.[43] Ali Şükrü Bey, Hilafet meselesi yüzünden Mustafa Kemal'le; Lozan görüşmeleri yüzünden de İsmet İnönü ile çatışmıştı. Topal Osman da, Mart ayının son günlerinde Ali Şükrü Bey'i bir bahane ile çağırdığı evinde öldürdü. Hatırlanacağı üzere Ali Şükrü Bey, aynı zamanda Mustafa Suphi ve arkadaşların katili Yahya Kahya'yı Topal Osman'ın öldürdüğünü söyleyen raporu yazan kişidir. Yani ikili arasında kişisel husumet vardı.Topal Osman, 1 Nisan 1923'ü 2 Nisan'a bağlayan gece sabaha kadar süren çatışmada yaralı olarak ele geçirilir ancak hastaneye götürülürken yolda öldü. İlginçtir, hemen her konuda bir şeyler söyleyen Mustafa Kemal, bu konuda suskunluğunu korudu. Olaylara tanıklık eden şahsiyetlerin ortak kanısı bu olay sayesinde, Mustafa Kemal'in hem Ali Şükrü Bey'in yıpratıcı muhalefetinden hem de artık hizmetine lüzum kalmayan Topal Osman çetesinden kurtulmasının mümkün olduğudur.[44]

---

[41] Necati Fahri Taş, *Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997, s. 105-106; Ahmet Emin Yalman'ın Topal Osman'la Mülakatı, *Vakit*, 19.2.1922)

[42] Bugün çok yaygın olan ve Topal Osman'ın cepheye 6000 kişilik Giresun gönüllü ile gittiği, bunların 5500'ünün şehit olduğu efsanesi doğru değildir çünkü Sakarya Meydan Savaşı'nın tüm şehit sayısı 3282'dir. Bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 429.

[43] İkinci Grub konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, 1994.

[44] Bu olayın ayrıntıları için bkz. Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, 1965, s. 106-113 ve *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, İstanbul 1955, s. 41-46 , Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul, 1990, s. 92-93, Rıza Nur, *Hayatım ve Hatıratım*, C.3 İstanbul, 1968, s. 1171-82.

Birinci Meclis'in tasfiyesi

Kemalist hareketin İttihatçılardan devraldığı bir diğer önemli gelenek ise muhalefete tahammülsüzlüktür. Bunun ilk işareti 1920-1923 arasında faaliyet gösteren Birinci Meclis'te verilmişti. 1921 Teşkilat-ı Esasi Kanunu (Anayasa) ve çeşitli kanunlar aracılığı ile yasama, yargı ve yürütmenin tek elde toplanmasıyla yetinilmedi, Mayıs 1921'de, Mustafa Kemal, kendine bağlı milletvekillerini Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu (A-RMHC Grubu) adı altında topladı. A-RMHC Grubu daha sonra Birinci Grup diye anıldı. Çeşitli nedenlerle Birinci Grup'a girmeyen milletvekilleri ise Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in etrafında İkinci Grup adıyla toplandılar. Birinci Grup arkasını Ordu'ya dayadığı için, Meclis'i tümüyle kontrol etti ancak, muhalefetin rejimin otoriterleşmesine karşı ciddi bir savaş vermesi, Mustafa Kemal'i rahatsız etti. Ağustos-Eylül 1922'de Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra, önce 1 Kasım1922'de Saltanat kaldırıldı, 1 Nisan 1923'te TBMM seçimlerinin yenilenmesi kararı alındı. Ancak bu karar, Anayasa gereğince 2/3 çoğunlukla alınması gerekirken, basit çoğunlukla alınmıştı. Meclisin tatile girmesinden bir gün önce de, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda alelacele bir değişiklik yapılarak, Millet Meclisi hükümetine muhalefet etmeyi ve saltanatın yeniden kurulması için kampanya yürütmek "vatana ihanet" olarak tanımlandı. Böylece muhalefetin sesini çıkarmasının mümkün olmadığı bir ortamda seçimlere gidildi.[45]

Milli Mücadele'nin askeri liderlerinden Kazım Karabekir anılarında, seçim kurulunun kendisinin de katıldığı ilk toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bırakın" şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak karşı görüşlerin ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini söyler ve devam eder: "Her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Grup'tan kimse namzet gösterilmedi. Halbuki bunların çoğu İstiklal Harbi'ne ilk gününden

---

[45] Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42-52, Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 41

beri canla başla hizmet etmiş insanlardı. Bu konuda aramızda biraz da münakaşa oldu. Gazi 'ben muhalif istemiyorum' diyerek, kendisine, sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis'te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargâhının mensuplarını namzet gösteriyordu."[46] İddialara göre, Ankara'da bir seçim bürosu oluşturulmuş, Mustafa Kemal başkanlığındaki bir komite çalışmaları sıkı biçimde denetlemişti. Ankara PTT Müdürü Sabri adayların eğilimleri için bir nevi ajan gibi çalıştırılırken, Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri Hüsamettin Ertürk Alevi ve Bektaşi dedeleriyle görüşmeye gönderiliyordu. Ordu mensupları ise ikinci seçmenlere baskı yapıyordu. [47]

İsmet Paşa ile geçinemediği için o dönemde açığa alınmış olan Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü komutanı Ali İhsan Sabis Paşa'nın adaylığı Mustafa Kemal'e yazdığı raporlarındaki bazı hususlar "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na gireceği" tehdidi ile bizzat Mustafa Kemal tarafından geri çevrilmişti.[48] Eskişehir'in ileri gelenlerinden Emin Sazak, merkeze rağmen adaylık çalışmalarını sürdürünce, Fırka ile ilişkisi kesilmişti. Gümüşhane'den bağımsız seçilmeyi başaran Zeki Kadirbeyoğlu ise merkezin baskılarını şöyle anlatır: "Belediye Reisi Hacı Alaeddin Bey: 'Büyük misafirlerimiz biz şimdi mebus seçimine bağlıyacağımızdan, sizlerin Belediye Dairesi'nden lütfen çıkmanızı rica ederiz' demesi üzerine Süvari Binbaşısı ile Kaymakam Vekili olan jandarma kumandanı: "Biz buraya seçimi yaptırmak için geldik. Seçim bizim yanımızda yapılacak ve her ikinci seçmenin yazdığı ya da yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adamlardan başka kimseye oy verilemez' dediler (.) Sonucun bu şekle dönüşeceğini hiç de ümit etmeyen kumandan ve kaymakam vekili (.) Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya mecbur kalır (.) Mustafa Kemal Paşa: "Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebuslara oy verecek olursanız, hem sizin hem de memleketiniz hakkında çok iyi olur. Ve siz de memnun olursunuz..." der. Zeki Bey devam ediyor: "Her birimizin peşine de birer sivil memur taktılar. Gittiğimiz, gez-

[46] Karabekir, s. 112.
[47] İsmail Göldaş, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri*, İstanbul 1997, s. 97, 120,
[48] Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, 5. Cilt, İstanbul, 1951, s.340-357.

diğimiz, oturduğumuz yerler, kimlerle konuştuğumuz günü gününe saati saatine tespit ediliyordu. 1927 senesinin nihayetine doğru (.) pılıyı pırtıyı toplayarak İstanbul döndük (.) Bari yakamızı bıraksalar, hayır o da yok. Evim Katırcıoğlu Hanı'nın yukarısında, Yeşildirek Karakolu'na muttasıl bulunuyordu. Sokak kapısının tam karşısında hanın kapısı içinde daima iki sivil memur kapımızı kontrol altında bulundurmakta ben sokağa çıktığım vakit biri beni takip eder, diğeri haneye girip çıkanlara nezaret ederdi. Zeki Bey daha sonra ticaret için gittiği Gümüşhane'de de aynı takiplere maruz kaldığını anlatıyor.[49]

Sonuçta, baskı, yönlendirme ve zorbalıkla (1912 Sopalı Seçimleri'ne çok benzer şekilde) seçimler tamamlandı ve Birinci Meclis'in kağıt üzerindeki 437 üyesinden 125'i ikinci meclise seçildi. İkinci Meclis'in üye sayısı konusunda değişik bilgiler vardır. Sayılar 270 (Ali Fuat Cebesoy), 287 (Mahmut Goloğlu), 291(Kazım Karabekir) arasında değişir. [50] Seçilenlerin hepsi Birinci Grup üyesi idi. İkinci Grup'tan sadece üç kişi seçilmişti, ancak onlar da Birinci Grup listesinden girmişlerdi. Ayrıca Bursa'dan (Sakallı) Nureddin Paşa ile Gümüşhane'den Zeki Kadirbeyoğlu bağımsız olarak Meclis'e girdi.[51]

11 Ağustos 1923'te açılan İkinci Meclis'le birlikte ülke hızla otoriter tek parti yönetimine doğru gitti. Ama daha ötesine geçildi. İttihatçı "fedai" geleneği yeniden boy gösterdi. Mahmut Goloğlu'na göre, İkinci Meclis'te silahlı şiddet gayet olağandı. Meclis'te "kabadayılar" ya da "silâhendaz" grubu diye bilinen Osmaniye mebusu Topçu İhsan ve Avni, Kozan mebusu Ali Saip, Bozok mebusu Salih, Rize mebusu Rauf ve Afyon mebusu Ali beyler mecliste silahla dolaşıyorlardı.[52] Hatta Ardahan mebusu Deli Halit Paşa meclis koridorunda bir grup milletvekili tarafından tartaklanmış ve tabanca ile "kazaen" öldürülmüştü. İddialara göre Halit Paşa, Mustafa Kemal'in adamlarından biri olan Ayıcı Arif'in de içinde olduğu bir grubun devlete ait sanayi kuruluşlarından birinden sızdırdığı para

[49] Zeki Kadirbeyoğlu'nun yayınlanmamış hatıralarından aktaran Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 317-323.
[50] Göldaş, s.289-290.
[51] Demirel, ş.
[52] İbid., s. 349-351.

ile Mustafa Kemal'in düşmanlarına karşı faaliyette bulunduklarını öğrenmişti. Ama Halit Paşa'nın Ermeni Tehciri'ndeki ağır rolünden dolayı, olayın üstüne gidilmedi.[53]

150'likler ve Heyeti Mahsusalar

Muhalefete tahammülsüzlüğün en sembolik adımı ise 150'likler diye anılan sürgün listesidir. 1922 yılının Ekim ayında, Lozan'da barış görüşmelerinin yapılacağı kesinleştiğinde, Mustafa Kemal'in kafasını "davaya ihanet etmiş", "davaya katılmamış", "davaya karşı olmuş" kişilerin uluslararası başkılarla genel affa uğraması ihtimali rahatsız etmeye başlamıştı. Hakikaten de, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, birçok alt anlaşma ve sözleşmenin yanı sıra, genel af, yasa ve protokoller de içeriyordu. Ama, istisnai bir hüküm olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne, Milli Mücadele sırasında İtilaf Devletleri'yle ya da İstanbul hükümetleriyle işbirliği yapmış 150 kişiyi af kapsamı dışında tutma, bunların Türkiye'ye girmesini ya da Türkiye'de oturmasını yasaklama hakkını tanıdı. İddialara göre, Dahiliye Nezareti tarafından oluşturulan ilk "hainler listesi" 600 kişiden oluşmakta idi. (Bu 600 kişinin kimler olduğu hala bilinmemektedir.) Ancak Lozan Anlaşması'nın bir maddesinde sürgün edileceklerin 150 kişiyi geçmeyeceği belirtildiği için liste önce 300 kişiye, sonra da 149 kişiye indirildi. Bakanlar Kurulu rakamı 150'ye tamamlamak için "Köylü Gazetesi" sahibi Refet Bey'i de ekledikten sonra 1 Haziran 1924'de durumu kesinleştirdi. (İlginçtir bu listede "hain" yaftası epeydir boyunlarında asılı olan son padişah Vahdettin ile Damat Ferit Paşa nedense yoktur.)

Halen Türkiye'de olanlar yurtdışına çıkarıldı, Türkiye'de mülk edinmeleri ve miras bırakmaları yasaklandı. Neyle suçlandıkları belli olmayan ve suçları belgelenmeyen bu kişilerin Türk uyruğundan düşürülmesi 1927'de oldu. Afları için ise 29

---

[53] Feridun Kandemir, *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, Ekicigil Tarih Yayınları, 1955, s.58-93. Halit Bey'in ölürken beni Rauf vurdu dediği rivayet olunur. İddialara göre, Halit Bey arkadan vurulmuştu. Yaralı Halit Bey'in defalarca "beni Rauf (Orbay) vurdu" dediği, ancak olayın meşru müdafaa sayılması için İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'nın üstlendiği ileri sürülmüştür.

Hazıran 1938'i beklemek gerekti. Yakup Kadri'ye göre, Yüzellilikler'in affı, Mustafa Kemal'in listede yer alan edebiyatçı Refik Halid Karay'a duyduğu sempati sayesinde olmuştu. Mustafa Kemal'in "Ne yapacaksak yapalım, onun bir an evet memlekete dönmesinin çaresine bakalım" demesi üzerine, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yazarın bir sınır karakoluna teslim olmasını, oradan da "nezaketle Ankara'ya gönderilmesi" şeklinde bir çözüm bulmuş, ancak Karay bu teklifi kabul etmediği için genel af yoluna gidilmişti. Ama Yüzellilikler'e eski memuriyetlerinden dolayı emeklilik bağlanmaması ve sekiz yıl süre ile kamu hizmetinden yasaklanmaları öngörüldü. Ayrıca, gerekli görülürse yurttaşlıktan yine çıkarılabileceklerdi. Elbette, geriye dönmeye çok az kişi cesaret etti.[54]

Heyeti Mahsusalar

Ordu ve bürokrasideki "hainlerin" tasfiyesi ise Heyeti Mahsusalar aracılığı ile yapıldı. 25 Eylül 1923'te 347 numaralı "Mücadele-i Milliyeye İştirak Etmeyen ve Hududu Milli Haricinde Kalan Erkan, Ümera ve Zabitan ve Memurin ve Mensubini Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidali Milliyeye İştirak Edenlerin Tekaüd Müddetlerinin Sureti Hesabını Natık Kanun" çıkarıldı. Kanunla kurulan ve olağanüstü yargı işlevi gören Heyeti Mahsusalar'ın amacı Milli Mücadele'ye katılmayan askeri personeli ayıklamaktı. İkinci adım, 26 Mayıs 1926 tarihinde, Mülki Heyeti Mahsusa diye bilinen ve memurları ayıklamak için çıkarılan "Mücadele-i Milliyeye İştirak etmeyen Memurin Hakkında 854 Sayılı Kanun" oldu. Kimin Milli Mücadele'ye katıldığı, kimin katılmadığı, katılanların samimiyeti, katılmayanların nedenleri gibi konuları tespit etmenin güçlüğü yüzünden yaşanan yüzlerce haksızlık iddiasını soruşturmak üzere de 21 Mayıs 1928 tarihinde 1289 Sayılı Kanun ile "Âli Karar Heyeti Hakkında Kanun" çıkarıldı. Heyeti Mahsusalar'ın ve Âli Karar Heyeti'nin ilgili kararları 1933'deki 10. Yıl Affı'ndan sonra beş yıl süre daha yürürlükte kaldı ve bu kurullarca cezalandırılanlar ancak Atatürk'ün ölü-

[54] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat Kutay, *Yüzellilikler Faciası*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1955.

münden önce çıkarılan genel afla (150'liklerle birlikte) aklanabildiler. Ancak kesin kaldırma kararlarında bile iki yıllık bir süre için daha normal devlet memuru olamama kaydına yer verilmişti. Son beş yıl boyunca da haksız uygulamalardan yakınmalar devam etti.[55]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Mustafa Kemal'in, seçimlerde kendisine yakın Birinci Grup mensuplarının (ileride Cumhuriyet Halk Fırkası-CHF üyeleri olacaklardır) kazanması için bizzat faaliyet göstermesi sonucu muhaliflerin ve eski İttihatçıların çoğu yeniden seçilemedi ama her şey Mustafa Kemal'in arzu ettiği gibi de gelişmedi. Eski İttihatçılar'dan bir kısmı sonradan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını alacak olan Birinci Grup saflarına sızarak milletvekili olmuşlardı. Bunların da aralarında bulunduğu muhalefet, Kasım 1924'te Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne önlemek iddiasıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurunca ipler iyice gerildi. Partinin genel başkanı Milli Mücadele'nin kahraman komutanı Kazım Karabekir Paşa idi.[56] 2. Başkanlıkları Dr. Adnan Adıvar ve Rauf (Orbay) Bey üstlenmişti. Ali Fuat (Cebesoy) Bey ise genel sekreterdi.[57] Erik Jan Zürcher'e göre, partinin kuruluşunun asıl nedeni 29 Ekim 1923'de "Cumhuriyet'in oldubittiyle ilan ediliş tarzı" idi. Cumhuriyet, söz konusu liderler Ankara'da yokken, alelacele ilan edilmişti. Rauf Bey İstanbul'da, Kazım Karabekir ise Trabzon'da idi ve ikisi de olayı top atışlarından öğrenmişlerdi. Parti, daha başından, Mustafa Kemal ve yandaşları tarafından çok şiddetli suçlamalarla karşılandı. 21 Kasım 1924'de *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri Mr. Macartney'e mülakat veren Mustafa Kemal'e göre "Terakkiperverlerin cumhuriyetçilikleri içtenliksizdir, programları sahtedir, kendileri de düpe-

---

[55] Mete Tunçay "Heyeti Mahsusalar (1923-1938), Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması" aktaran Cemil Koçak, *Heyeti Mahsusalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.s. 45-68.

[56] Zürcher, s. 49.

[57] Diğer kurucular Rüştü Paşa, İsmail Canbulat, Sabit Sağıroğlu, Şükrü, Muhtar, Halis Turgut, Necati ve Faik beylerdi Kaynak: www.tbmm.gov.tr/-anbar/partiler/partiler.htm.

düz gericidir." Gazetecinin iddiasına göre Gazi bunları söylerken "çok öfkelenmiş, yüzü kıpkırmızı kesilerek, muhalefetin her bir üyesini teker teker anmış; onların her şeylerini borçlu bulundukları kendisine karşı nankörlük ettiklerini ve vatan haini olduklarını" söylemiştir. Gazeteci bu hiddet karşısında, Paşa'yı yatıştırmak için çaba göstermek zorunda kalmıştır. [58] Bir başka iddia, Mustafa Kemal'ı kıskanan bir dizi gözden düşmüş general ve siyasetçi tarafından oportünist kaygılarla kurulmuş olduğu yolundaydı.[59] Üçüncü suçlama ise TpCF'nin programının ve tavrının irticayı cesaretlendirdiği idi. Daha sonra, TpCF üyelerinin İstiklal Mahkemesi'nde gericilik iddiasıyla yargılanmasına dayanak yapılan programın 6. maddesi şöyle idi: "Fırka efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır."[60]

Mustafa Kemal Ocak 1925'de günlüğüne şöyle yazmıştı: "Haksız ve insafsız eleştirilere karşı hoşgörülü değilsek, sert davranıyorsak, bunun nedeni, ülke ve ulus çıkarını her şeyin üstünde görmemizdir."[61] Gerçekten de rejim giderek sertleşiyordu. Önce Aralık 1924'de değiştirilen Matbuat Kanunu'na dayanarak İstanbul'da ve Anadolu'da çıkan onlarca gazete ve dergi kapatıldı, gazeteciler yargılandı. [62]

Takrir-i Sükun Dönemi

13 Şubat 1925'te Genç İli'nin (şimdi Bingöl İli'nin İlçesi) Ergani İlçesi'nin, Eğil Bucağı'nın Piran Köyü'nde haklarında eşkıyalıktan tutuklama kararı bulunan ve bir süredir Diyarbakır havalisinde "din elden gidiyor" yolunda vaazlar veren varlıklı ve eğitimli Nakşibendi Şeyhi Sait'in, evine sığınan altı asker kaçağını almak üzere gelen jandarma birliğine ateş açmak zorunda kalmasıyla patlak veren isyan, Şeyh'in konuşmalarındaki temalara bakılırsa, hem dinsel, hem ulusal, hem de feodal nitelikte idi. Bugünlerde sıkça dile getirilen "İngiliz parmağı" iddialarına gelince, sonradan İzmir Suikastı girişimi dolayısıyla asılan TpCF milletvekili Rüştü Paşa "hadisede ecnebi par-

[58] Aktaran Tunçay, s.109'da 162 no.lu dipnot.
[59] Atatürk, *Nutuk*, 1967: 852-61.
[60] Zürcher, s.170.
[61] Tunçay, s. 133.
[62] Zürcher, s. 102-4.

mağı olduğunu zannetmiyorum. Çünkü Genç ve Muş memleketin ortasındadır. Ecnebilerle temas etmek maksadı olsaydı, âsiler hududa yakın meselâ Zaho'ya çekilip şimdiye kadar tek memurumuzun girmediği aşiretlerle birleşebilirlerdi" demişti.[63]

"Sınırlı" olduğu bizzat hükümet tarafından itiraf edilmesine karşın 14 Doğu vilayetinde sıkıyönetim ilan edildi. Ardından 1920 tarihli Hıyaneti Vataniyye Kanunu'na dinin siyasal kullanımını vatana ihanet suçu sayan bir madde eklendi. Başbakan Fethi Bey'in hükümeti "pasif davrandığı" için düşürüldü. Yeni İsmet Paşa kabinesinin ilk icraatı, hükümete iki yıllık bir süre için neredeyse sınırsız yetkiler veren 4 Mart 1924 tarihli Takrir-i Sükûn (Huzur ve Güveni Sağlama) Kanunu'nu çıkarmak oldu. Üç maddeden oluşan kanunun çıkarılması sırasında muhalefet, kanunun "anayasaya aykırılığı" ve "temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu" gerekçesiyle tepki gösterdi. Ancak muhalefet esas olarak kanuna değil, kurulacak iki İstiklal Mahkemesi'ne karşı idi. Meclis, 144 kişi ile toplandı ki, bu sayı üye tam sayısı 287 olduğu için ucu ucuna salt çoğunluk anlamına geliyordu. 22 ret oyuna karşılık 122 oyla kabul edilen kanunla ile biri Doğu için Diyarbakır'da, diğeri öteki bölgeler için Ankara'da olmak üzere, iki İstiklâl Mahkemesinin kuruldu. Ardından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda dini esaslara göre cemiyet kurulmasını yasaklayan ve dini siyasete alet edenleri "vatan haini" ilan eden değişiklik yapıldı.[64] Sıkıyönetim ilan edildikten sonra Türk Ordusu, 7, 8 ve 9. Kolorduları ile 12 tümenin katıldığı bir bastırma harekâtı düzenledi. 6 tümen de yığınak yaptı. 1,5 sonra isyancılar yenilmiş, liderleri İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanıp idam edilmişti bile. Türk tarafının harcadığı para 20 milyon sterlin, zayiatı 50.000 kişi olup Milletler Cemiyeti'nin bir raporuna

---

[63] Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 52.

[64] Tunçay, 134-143; Görüşme zabıtları için bkz. Göldaş, s. 426-471. Bu dönem kurulan iki mahkemeden biri olan Şark İstiklal Mahkemesi tarihe "Üç Aliler Divanı" olarak geçmiştir, çünkü mahkeme başkanı Afyon milletvekili, Kel Ali lakaplı Ali Çetinkaya, üyeler Gaziantep milletvekili Kılıç Ali ve Küçük Ali lakaplı Rize milletvekili Ali Zırh beyler idi.

göre Kürt tarafında 15-20.000 ölüm olayı olmuş, 206 köy ve 8758 ev yıkılmıştı.[65]

Bu arada, TpCF'yi destekleyen üç önemli muhafakazardinci gazete (Tevhid-i Efkar, Son Telgraf ve İstiklal) ve İslamcı dergi Sebilürreşat ile komünistlerin yayın organı Aydınlık ve Orak Çekiç, Adana'da çıkan Tok Söz ve Sayha, İzmir'de çıkan Sada-yı Hak ve Trabzon'da çıkan İstikbal gazeteleri kapatıldı. Aralarında Ahmet Emin Yalman ve Velid Ebuzziya'nın da olduğu 9 kişi tutuklanarak Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ne sevkedildi. Ortada sadece Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milli gazeteleri kalmıştı.[66] 3 Haziran 1925'de Şeyh Said İsyanı'na destek verdiği gerekçesi ile ThCF kapatıldı. 25 Şubat'ta, henüz başbakanlıktan ayrılmamış olan Fethi Bey, TpCF Genel Başkanı Kazım Karabekir'i ziyaret ederek "Size firkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbali karanlık görüyorum. Kan dökülecektir" dedi.[67] Bu sözler doğru çıktı ve 1938'e kadar, Cumhuriyet sürekli iç savaş koşullarında yaşatıldı.

İzmir Suikastı Girişimi

Mustafa Kemal'in muhalefete tahammülsüzlüğünün zirvesini tarihe İzmir Suikastı diye geçen komplodan sonra yaşananlar oluşturdu. 17 Haziran 1926 günü Giritli Motorcu Şevki adlı birinin İzmir Valiliği'ne yaptığı ihbara göre İzmir'i ziyaret edecek Mustafa Kemal'e bir suikast yapılacaktı. Aynı akşam İzmir'de ve İstanbul'da bir dizi tutuklama yapıldı. Tutuklananlar arasında Saltanat'ın kaldırılmasına tek red oyunu veren (ancak red oyu, karar oybirliği ile alınmış olsun diye tutanaklara geçirilmeyen) eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit, eski İttihatçılardan ve Mustafa Kemal'le Samsun'a çıkanlardan Miralay (Ayıcı) Arif, ordudan ihraç edilmiş Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Laz İsmail gibi kişiler ile Sarı Efe Edip adlı istihbaratçı vardı. Sarı Efe Edip suikastın Haziran ayında kapatılan Terakkiperver Fırkası Umumi Heyeti (TpCF) tarafından planlandı-

---

[65] Tunçay, s.143. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, s. 125.

[66] Demirel, s. 149.

[67] Tunçay, s. 134-166; Zürcher, s. 114-123; Andrew Mango, Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 411.

ğını söyledi. Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa'ya Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez, Rüştü Paşa, Mersinli Cemal Paşa başta olmak üzere tüm Terakkiperver paşalarının tutuklanmasını ve yargılanmak üzere İzmir İstiklal Mahkemesine gönderilmesini emretti. Fırkanın ikinci başkanları Rauf Bey ile, Adnan Adıvar o sırada yurtdışında olduklarından gıyaben yargılandılar.

Ankara İstiklal Mahkemesi çoğu milletvekili olan 49 sanığı yargılamaya 26 Haziran'da başladı. Sanıklar, "suikastçılar", "onlarla ilişkili olanlar" ve "eski İttihatçılar" olarak üçe ayrılmıştı. İlk iki grubun yargılanması sırasında Milli Mücadele paşaları, hükümetin Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast hazırlığından zaten haberdar olduğunu, hatta suikastçıların arasına emekli jandarma yüzbaşısı Sarı Efe Edip'i soktuğunu, yani suikast girişimini kasten önlemediğini iddia ettiler. Diğer sanıklar da cahillikle ya da yanlışlıkla olaya dahil olduklarını söylediler. Ancak itirazlar sonuç vermedi ve mahkeme başkanı Kel Ali, 13 Temmuz'da aralarında TpCF yöneticilerinin de olduğu 15 kişi için idam cezasını açıkladı. [68]

Cezaları gıyaplarında verilen Kara Kemal ve Abdülkadir Bey dışındaki 13 kişi (eski İttihatçılardan İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin ve Halis Turgut beyler, eski İttihatçılardan İstanbul Mebusu İsmail Canbulat, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Veteriner Albay Rasim) hemen o gece idam edildi.[69] Burada dikkati çeken bir diğer nokta ise 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun milletvekili dokunulmazlığını düzenleyen 17. maddesinin açıkça çiğnenerek milletvekillerinin yargılanması, mahkum edilmesi ve idam edilmesidir. Nitekim, Şark Mahkemesi başkanı Lütfi Müfid (Özdeş) Bey "bizim belli, milli bir amacımız vardı. Ona varmak için ara sıra kanu-

---

[68] Olay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, Temel Yayınları, 1971; Sümer Kılıç, *İzmir Suikastı*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

[69] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 166-171.

nun üstüne de çıkarız" diyerek nereye kadar gidilebileceğinin ipuçlarını vermiştir.[70]

Bütün bu hukuksuzluklardan sonra, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal paşalar, Mustafa Kemal'in özel isteği ile beraat ettirildi. Ali Fuat Cebesoy anılarında, Mustafa Kemal'in "paşaları senin hatırın için affettirdim" dediğini yazar.[71] Sonuçta Milli Mücadele'nin "Çılgın Türkler'i" boyunlarını celladın ipinden kurtardılar ama mesajı da aldılar.

"Kara Çete" diye anılan Eski İttihatçıların davası 18 Temmuz'da Ankara'da başladı. Küçük Talat, Enver Paşa'nın 1921'de geri dönme girişimlerine katılmakla; eski Maliye Nazırı Cavit Bey ise 1923 Nisan'ında İttihatçıları evinde toplamakla suçlandı.[72] 26 Temmuz'da mahkeme, Cavit Bey, Dr. Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail beylere idam, aralarında eski başbakan Rauf Bey ve eski İzmir Valisi Rahmi Bey olmak üzere yedi kişiye de 10'ar yıllık kalebentlik cezası verdi. İdamlar 26/27 Ağustos gecesi infaz edildi. Kara Kemal yakalanacağını anlayınca intihar etti. İzmir'de idama mahkum edilen eski Ankara valisi Abdülkadir Bey Istıranca dağlarında yakalandı ve Ankara'da idam edildi. Böylece Mustafa Kemal'e biat etmeyen son kişiler de tasfiye olundu.

Davanın görüldüğü sırada, 22 Haziran 1926'da, Los Angeles Times adına İsviçre'li sanatçı ve gazeteci Emile Hüderbrand'a bir mülakat veren Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye götüren koşullara dair uzun bir girizgah yaptıktan sonra "Ben Halife ve Sultanı yok ederek bu rezil ve melun hükümet teorisinin köklerine baltayı indirdim. Bu teorinin kendilerinde kişileştirdiği insanları sürgüne gönderdim (.) Geçmişte, birçok durumlarda Kürdistan'da ve Anadolu'nun diğer iç bölgelerinde, Cumhuriyet 'in iradesine karşı çıkmak eğilimi gösterdikleri zaman, onları demirden bir elle ezdim. Örneğin (bir

---

[70] Ergun Aybars, "İstiklal Mahkemeleri 1923-27" adlı doktora tezinden aktaran Tunçay, Tek Parti, s.174.

[71] *Gen. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul, II. Cilt, 1960, s. 222-224.

[72] Erik-Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. s. 40-44.

keresinde) önderlerinin altmışını şafakla astırdım. O unsur dersini almıştır ve bir daha benimle kılıç ölçüştürmeye kalkışmayacaktır. Şimdi acımasızca hesaplaşmak üzere olduğum ikinci unsur Cumhuriyet'ten önceki günlerde dünyanın Genç Türklerin İttihat ve Terakki komitesi adıyla tanıdığı kişiler grubudur (.) Bunlar bir siyasi muhalefet oluşturdular (.) sadık yandaş ve savunucularına karşı savaşacak tek bir alay bile çıkaramayacakları gerçeğini bildikleri için, hayvanca suikast metotlarına başvurdular..." diyordu.[73] Bu mülakatı yorumlayan Mete Tunçay "astırdım", "yaptım" gibi hukukun üstünde bir konumlanışı gösteren sözlere, diğer yandan İttihatçılıkla olan ölümcül çatışmaya dikkat çekiyor ve resmi düzeyde pek rastlanmayan türdeki bu söz dağarcığını Batılı bir gazeteciyle yapılmış olmasıyla ilintili görüyor.[74]

Binlerce "Vatan Haini" Daha

Yeri gelmişken, Cumhuriyet'in ilk 7 yılına damgasını vuran İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine kısaca değinelim. Kuruluş amaçları farklı olduğu için genel olarak 1920–1923 dönemi mahkemeleri ile 1923–1927 dönemi mahkemeleri diye ayrılan İstiklal Mahkemeleri, kanunla kuruldukları için "yasal" sayılabilirler. Ancak yargılama usullerine bakınca hukuk ilkeleriyle uzaktan yakından ilgilerinin olmadığı görülür. Çünkü, üyeleri hukukçu olmayıp, meclis içinden seçilen mahkemeler verdikleri kararlardan sorumlu değildiler. Suçlular tek tek ya da toplu olarak yargılanabilir, iddianame okunduktan sonra savunmalar alınırdı. Kararın verilmesi için delile gerek yoktu. Kararlar hakimlerin vicdani kanaatine göre verilirdi ve temyiz

---

[73] *Los Angeles Times*, Temmuz 1926. Çeviren Mete Tunçay, aktaran *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1988, Sayı:53.

[74] Tunçay, yorumunda "Mustafa Kemal'in bu mülakatında Ermeni kıyımından net bir şekilde bahsedilmesi önemlidir ve yaklaşım tümüyle resmi ideolojinin dışında bir tarz ve üslup içermektedir. Örnek olsun; yakın tarihlerde yapılan bir 'yurt içi konuşmada' 'Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli ülkede hiç bir hakkı yoktur. Memleket sizindir' gibi ve benzeri sözlerle ajitasyon yapıldığı ve bu tarzın bir geleneğe dönüştüğü anımsanırsa Mustafa Kemal'in yaklaşım üslubu dikkat çekicidir" diyor.

edilemezdi. Verilen cezalar (idam dahil) derhal infaz edilirdi. Savunucuları tarafından "Devrim Mahkemesi" diye savunulan İstiklal Mahkemeleri, rejime muhalefet edenlerin korkulu rüyası olarak "Demokles'in Kılıcı" görevini başarı ile ifa etti.

11 Eylül 1920-31 Temmuz 1922 arasında görev yapan 12 mahkeme ile 1922 sonundan Mayıs 1923'e kadar görev yapan iki mahkeme olmak üzere toplam 14 İstiklal Mahkemesi esas olarak "casusluk", "bozgunculuk", "asker kaçakları", "eşkıya", "saltanat yanlıları" ve "isyancılar" ile mücadeleyi amaçlıyordu. Bu mahkemelerde, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak, toplam 59.164 kişi yargılandı, bunların 41.678'ine çeşitli cezalar verildi. 1054 idam cezası infaz edildi.[75]

Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi 8 Aralık 1923'de kuruldu ve yetki alanı İstanbul ve havalisi olarak tanımlandı. Görünürdeki amaç, 10 Kasım 1923 tarihli Tanin'de Halife Hazretlerine açık bir mektup yazan İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'i yargılamaktı ama asıl amacın, muhalif İstanbul basınını sindirmek olduğu anlaşıldı. Mahkemenin yargıladığı ünlü ve ünsüz şahıslar arasında Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit, İkdam Başyazarı Ahmet Cevdet, Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Velid Bey, sabık Ankara Valisi Abdülkadir Bey, Halife Abdülaziz'in Yaveri Ekrem Bey, Salapuryacılar Cemiyeti Reisi Rizeli Ali Osman Ağa, komünist Mehmet ve Şükrü efendiler, Bayezit Camii vaizi İbrahim Ethem Efendi de vardı. Matbuat davası sanığı gazeteciler beraat ederken, Lütfi Fikri Bey 5 yıl küreğe mahkum edildi, daha sonra Meclis'e dilekçe vererek affa uğradı.[76]

Takrir-i Sükun Kanunu ile 4 Mart 1925'de kurulan ve 4 Mart 1927'ye kadar fiilen çalışan Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri (üç tane idi) ise siyasi hesaplaşmaların sahnesi oldu. Bu mahkemelerde, "Şeyh Said İsyanı'na karışanlar", "İzmir Suikastı'ne karışanlar", "Saltanatı geri getirmek isteyenler", "Şapka Kanunu'na muhalefet edenler", "komünistler" olmak üzere yaklaşık 7.500 kişi yargılandı, bunların yaklaşık 3280'i

[75] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, 1975. Döküm için bkz. s.211.
[76].Tunçay, s. 86

çeşitli cezalara çarptırıldı. Bu cezaların 660 kadarı idam cezası idi. korudu. Mahkemeler 4 Mart 1929'da hukuken sona erdiler ancak 31 Temmuz 1922'de çıkarılan İstiklal Mahkemeleri Kanunu ve ekleri, 1949 yılına kadar yürürlükte kaldı.[77] Ancak, Mete Tunçay'a göre bu sayılar Takrir-i Sükun döneminin devlet terörü hakkında tam fikir vermezler çünkü 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan ve 15 Nisan 1923'de kapsamı genişletilen Hıyanet-i Vataniyye Kanunu ile yürürlüğe giren Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim) Mahkemeleri'ne ilişkin sayısal veriler elimizde yoktur.[78]

Sıkıyönetim Garabetleri

Bir de, mevcut kanunlara açıkça uymayanlar durumlar vardır. Zafer Üskül'e göre temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasını ya da askıya alınmasına neden olan sıkıyönetim uygulamasının, anayasa ile düzenlenmesi zorunluluktur. Cumhuriyet'in ilk anayasası sayılan 1924 Anayasası'nın sıkıyönetimi düzenleyen 86. maddesinde (günümüz Türkçesi ile) "Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclis'in onayına sunar. Meclis toplanık değilse hemen toplantıya çağırır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclis'in kararı ile uzatılabilir...." deniyor, sıkıyönetim uygulamalarının düzenlenmesi de yasalara bırakılıyordu. Bu yasalar da 1877 tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi ve Ekleri,1919 tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi ve Eki, Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerine İlişkin Kararnameler idi. (Daha sonra bunlara Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu eklendi.)[79]

Anayasa'daki gerekçelere bakınca, ülkede sıkıyönetim ilan edilmesinin ne kadar kolay olduğu anlaşılabilir. Çünkü, sıkıyönetim ilanı için "şiddet" koşulu aranmıyordu. 1924 Anayasa-

[77] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri, 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara, 1982. Döküm için bkz. s.213 ve 399.
[78] Tunçay, s. 173.
[79] Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s. 20

sı'nın atıfta bulunduğu ilk sıkıyönetim yasası 22 Mayıs 1940 tarihli 3832 Sayılı Örfi İdare Kanunu idi. Yani Cumhuriyet döneminde zaten "meşruiyet" ve "yasallık" açısından çok sorunlu olan bir alan tam 20 yıl boyunca düzenlenmeden bırakılmıştı.

Öte yandan, Şeyh Said İsyanı dolayısıyla ilan edilen sıkıyönetim Anayasa'nın ilgili maddesinde "eylemli kalkışma" ifadesi olduğu için "yasal" görünüyordu, ancak Bakanlar Kurulu Kararnamesi, kurulun toplantısına katıldığı halde Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Mahzar (Osman) Bey'in imzasını taşımadığı için Anayasa'ya aykırıydı.[80]

1930'da patlak veren Menemen Olayı dolayısıyla ilan edilen sıkıyönetimde ise başka ihlaller yaşandı. Bilindiği gibi, Aralık 1930'da, kendisine Türkçülük akımının etkisiyle "Kubilay" takma adını almış olan Yedek Subay Asteğmen Mustafa Fehmi ile iki mahalle bekçisinin ölümüne neden olan "irticai" olay şiddetle bastırıldıktan sonra Bakanlar Kurulu, Menemen, Banisa ve Balıkesir Merkez kazalarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etti ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na Fahrettin (Altay) Paşa'yı, Divan-ı Harp Reisliğine de Muğlalı Mustafa Paşa'yı atadı. Yargılamalar sonunda idama mahkum edilen 37 kişiden 34'ü idam edilirken, 41 kişi 1 ila 24 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı. Bu infazlar dolayısıyla yıldızı parlayan cellat Kara Ali'nin gazetelere verdiği beyanat, o yıllarda idam cezasının ne kadar yaygın olduğu konusunda bir fikir verebilir. Kara Ali 12 yıl içinde, "üçbin küsuru Konya isyanında, kalanı da İzmir'in istirdatından bu yana..." olmak üzere toplam 5.216 kişi astığını gururla beyan etmiştir.[81] Ancak burada bizi daha çok ilgilendiren konu, bu olayda ilan edilen sıkıyönetimin, 1924 Anayasası'nda tarif edilen durumlara uymamasıdır. Nitekim İsmet İnönü'ye göre sıkıyönetim ilanı "davanın süratle sonuçlandırılması" ve "olayı yaratan gizli hareketlerin faaliyetlerinin durdurulması" amacına yöneliktir.[82] Böylece hem "meşruiyet" hem de "yasallık" açısından sorunlu

[80] Pertev Bilgen, *Sıkıyönetim*, İstanbul, 1976, s. 48'den aktaran Üskül, s.30.
[81] 3 Mart 1931 tarihli *Son Posta* gazetesinden aktaran Tunçay, s. 305, 14 no.lu dipnot.
[82] Üskül, s. 42.

bir uygulama meydana gelmişti. Bu olayda "meşru" olmayan bir başka husus da, askerin, sivil yönetimin yetersiz kaldığı hallerde görev çağrılması iken, Menemen'de sıvil idare görevini tam olarak yapamadan orduya başvurulmasıdır. [83] Ama en "hukuk dışı" olay, sıkıyönetimin son kez uzatılması için yapılan görüşmelerde Başbakanlık tezkeresinin okutan Başvekil Hasan (Saka) Bey'in "Efendim, ıttıla hasıl olmuştur" (bilgi edinilmiştir) dedikten sonra oylama yapmadan başka konuya geçmesi, buna karşılık 28 Şubat'ta yayınlanan Resmi Gazete'de sıkıyönetimin 8 Mart'a kadar uzatıldığının ilan edilmesidir. Yani böylece, Cumhuriyet tarihinde ilk kez oylama yapılmadan sıkıyönetim ilanı gerçekleşmiştir.[84]

Ebedi Şef, Milli Şef

Dönemin Adalet Bakanı Esat Mahmut Bozkurt o yıllardaki durumu şöyle özetler: Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer, taban halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir."[85] Şef, devlet, parti, parlamento ve millet özleştirmesi ile İttihatçıların "ordu + parti = iktidar" formülasyonu arasındaki "ordu" unsurunun eksik olduğunu düşünenlere hatırlatmak gerekirse bu dönemin asker liderleri arasında Mustafa Kemal (30 Haziran1927'de tuğgeneral rütbesi ile askerlikten emekliye ayrıldı), İsmet İnönü (Cumhurbaşkanı iken askerdi, Mustafa Kemal'le birlikte 1. Ferik iken emekliye ayrıldı), Kazım (Özalp) Paşa (TBMM Başkanı iken askerdi, 6 Temmuz 1927'de1.Ferik iken emekliye ayrıldı), Fuat (Bulca) (Rize ve Çorum mebusu iken askerdi, 4 Temmuz'da albay iken emekliye ayrıldı), Mehmet Nuri (Conker) (Adana Valisi ve Kütahya mebusu iken askerdi, 4 Temmuz 1927'de albay rütbesiyle emekliye ayrıldı). Aynı şekilde muhalif kanattan Refet (Bele) Paşa, Kazım Karabekir Paşa, bir dönem TBMM Başkanı olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Edirne mebusu Cafer Tayyar (Eğil-

---

[83] ibid, s.45
[84] ibid, s.48
[85] Esat Mahmut Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 107.

mez) Paşa, Kastamonu mebusu Halit (Akmansü), Ardahan mebusu (Deli) Halit (Karsıalan) Paşa, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Eskişehir mebusu Mehmet Akif (Ayıcı) ve bir dizi sefir, vali, mebus, hekim, sivil hayatta da askerlik görevlerini bırakmadılar.[86]

"Güdümlü Demokrasi Vodvili"

Peki bu tarihlerde siviller nasıl iktidara geliyordu? Öncelikle "tek parti" diktatörlüğü devam ediyordu. Çünkü, Ahali Cumhuriyet Fırkası (ACF), Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi (TCAÇP), Lâyık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası (LCİÇF) girişimlerine izin verilmemişti. Bunlardan üç ay yaşamayı başaran ACF'nin kurucusu Abdülkadir (Öğütçü) Bey "vatan haini" yaftasını yiyince, çareyi Suriye'ye kaçmakta bulmuştu. TCAÇP, kurucusu Edirne'li Mimar Kazım Tahsin Bey siciline yanlışlıkla düşüldüğü sanılan "komünist" notu yüzünden daha kuruluşta engellenmişti. LCİÇF'nin kurucusu sol eğilimli Arif Oruç Bey ise "irticayı desteklediği" iddiasıyla vatana hıyanet suçlaması ile itham edildikten sonra, bir gece evinden zorla alınıp, hiçbir mahkeme kararı olmaksızın 1933 yılında önce Bulgaristan'a sürülmüş, bir yıl sonra da (Türkiye Cumhuriyeti'nin isteği üzerine) Yugoslavya'ya sınırdışı edilmiştir.[87]

1925'te, Takrir-i Sükun görüşmeleri sırasında güvensizlik oyu verilerek istifaya zorlanan ve mebusluktan istifa ederek Paris büyükelçiliğine giden Fethi (Okyar) Bey'e 12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal tarafından kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise, partinin umulmadık biçimde popüler olması ve Mustafa Kemal'e karşı muhalefetin merkezi halına gelmeye başlaması üzerine yine Mustafa Kemal tarafından 17 Kasım 1930'da kendini feshetmeye zorlanmıştı.[88]

---

[86] Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönemi (1919-1923)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993'den aktaran Tunçay, s.120-123.

[87] Tunçay, 285-293.

[88] SCF hakkındaki yazılmış kitapların geniş bir listesi için bkz. Beşikçi, s. 151-2.

SCF'nin olaylı Ege gezisi, sonun başlangıcı olmuştu. Bundan bir ay sonra yapılan yerel seçimler aynen İttihatçıların ünlü Sopalı Seçimleri gibi baskı altında geçti. Örneğin Edirne'deki Bulgaristan Konsolosu'na göre "muhalefet partisinin kırmızı oy pusulalarını taşıyan seçmenlerin oylarını kullanmalarına, adlarının kütükte yazılı olmadığı gerekçesiyle izin verilmemiştir. Suçlu ve cezaevi kaçkını tipinde adamlardan oluşan çeteler, Yıldırım, Kayık, Kirişhan ve Karaağaç bölgelerini geceleri dehşete salmışlardır..."[89]

SCF'nin oldukça başarılı olması merkezde alarm zillerinin çalmasına neden oldu. Merkez'in has adamlarından Yakup Kadri "İnkılap devirlerinde hürriyet yalnız inkılapçılar içindir" derken Ali Naci "Evet, biz hürriyet değil faşizm gibi bir idare istiyoruz" diye baklayı ağzından çıkarıyordu. Fethi Bey kuruluş hikayesini şöyle özetler: "Gazi ile görüştük. Bana ille ikinci bir fırka kurup başına geçeceksin, dedi. Kabul ettim. Anlaşmamıza göre, kuracağım fırkanın CHF'den esaslı bir farkı olmayacak. Zaten iki fırkanın da yüksek idareleri ellerinde olacaktır. Gazi benim fırkamın da taraflısıdır. Seçimlerde her iki fırkanın namzetlerini o tayin edecektir. Anlaşılıyor ki, tek fırkanın doğurduğu murakabesizlikten, idaresizlikten bıkmıştır." Şevket Süreyya Aydemir de kapatılışı şöyle yorumluyor: "Atatürk bir diktatör değildi. Ama otoritesi mutlaktı. O'nun kayıtsız şartsız otoritesi altında çok partili bir rejim acaba yürütülebilir miydi? Elbette ki hayır, çünkü mutlak otorite bölünmez bir bütündür."[90]

Atama Mebuslar

Muhalefet partisi olmadığı için adına "seçim" denmesi zaten yeterince garip olan "seçimlerin" ikinci garabeti, hala iki dereceli olarak yapılması, mebusların ise merkezden atanmasıydı.[91]

---

[89] Tunçay, s. 273-4.

[90] Bozkurt, s. 41, 43.

[91] 1876 Anayasa'sı ile başlayan milletvekili seçim, Birinci ve İkinci Meşrutiyet'te olduğu gibi Cumhuriyet döneminin ilk yarısında iki dereceli idi. Yani, halk "müntehib-i sâni" denilen "ikinci seçmenleri" onlar da meb'usları/milletvekillerini seçerdi. Tek dereceli seçim ilk kez 21 Temmuz 1946'da günü tek dereceli yapılmış ancak "açık oy, gizli tasnif" gibi garip bir usulle yapılan seçimler tarihe oy hırsızlıkları, mazbata/tutanak sahtekarlıkları

1927'deki CHF Kurultayı'ndan itibaren parti, devletin diğer kurumlarını gölgede bırakmaya başlamıştı. Mustafa Kemal aynı yıl yayınladığı tamimde şöyle diyordu: "Aziz vatandaşlarım, Cumhuriyet Halk Fırkası namına bütün memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığı için tespit ettiğim zevatın heyeti umumiyesini ıttılanıza (bilginize) arz ediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmayı münasip gördüğüm arkadaşların heyeti umumiyesinin birlikte görülmesini faideli addettim. Bunlardan her daire-i ihtihabiyye'ye (seçim bölgesine) tefrik edeceğim mebus namzetlerini ayrıca imzam tahtında arz edeceğim."[92] 1931 seçimleri için "Mebusluğa namzetliğinin konulmasını talep eden" 1196 kişinin, sadece "mebusluk" talep etmeleri, buna karşılık herhangi bir seçim bölgesi belirtmemeleri, o yıllarda bile Anayasa'nın "milli egemenlik" kavramının sürekli ihlal edildiğinin karinesi gibidir.[93]

Ama asıl dönemeç 9-16 Mayıs 1935'te toplanan CHF 4. Büyük Kurultayı'nda alındı. Yapılan tüzük değişikliği ile totaliter rejimin yeni bir katı çıkarıldı. Artık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak anılacak olan partinin Genel Başkan Vekili ve Başvekil İsmet İnönü'nün parti teşkilatına yazdığı bir tamime göre, Dahiliye Vekili, Parti Genel Sekreteri olurken, valiler bulundukları vilayetlerde parti başkanlığına atanmışlardı. Bölge müfettişleri hem parti teşkilatının hem de devlet işlerinin denetleyicisi idi. Amaç "Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksadın tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak" idi.[94] Mebusların merkezden tayini de devam ediyordu. 1935'te tayin edilen kişi sayısı 399 idi. Bu 399 kişiden 383'ünün adı bizzat Mustafa Kemal tarafından belirlenmiş, geriye kalan 16 kişi bağımsız mebusluklar için boş

---

ve yolsuzluklarla geçmişti. "Gizli oy, açık tasnif" usulüyle yapılan ilk seçim ise 14 Mayıs 1950 seçimidir. İki dereceli seçimler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Beşikçi, s. 209-228.

[92] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt IV, s. 534.

[93] Beşikçi, s.147, 154, 164. Mete Tunçay da, 1920 tarihli Polonya Anayasası'ndan esinlenerek hazırlandığını söylediği 1924 Anayasası'nın Mustafa Kemal'in elinde "geniş ölçüde kağıt üstünde kalan bir belge" olduğunu düşünmektedir. Bkz. Tunçay, s.94.

[94] Beşikçi, s. 176

bırakılmıştı. Ancak bağımsızların başvurusu için yeterli süre bırakılmadığı için hemen hiçbir bağımsız seçilmeyi başaramadı.[95]

Parti ve devletin tek elde birleşmesini yürürlükteki Memurin Kanunu ile çelişkili gören CHP ileri gelenlerinden Hilmi Uran, konuyu İzmit'te karşılaştığı Mustafa Kemal'e anlattığında aldığı cevap kayda değerdir. Uran şöyle diyor: "Atatürk maddeyi okudu ve biraz düşündükten sonra; 'Ben bu maddede değiştirilecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasi cemiyetlere girmemesinden maksat, onların benim partimden başka bir partiye intisap edememesi demektir. Bu bakımdan bu madde hatta faydalıdır ve katiyen değiştirilmemelidir' dedi." [96] 13 Şubat 1937'de yapılan Anayasa değişikliği ile CHP'nin Altı İlkesi'nin Anayasa'ya konulması ise zirveyi oluşturur.[97] Bunları, İsmet İnönü'nün, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra "Parti'nin Değişmez Genel Başkan Milli Şefi"(ya da "Genbaşkur'u") ve doğal olarak Cumhurbaşkanı olması izledi.

Tedip ve Tenkil

Batı'da bunlar olurken, ülkenin diğer köşelerinde neler olmaktadır? Bilindiği gibi, Cumhuriyet'in ilk yılları, "Kürt Meselesi" nin kronik hale geldiği yıllardır. Genel Kurmay belgelerinde, 1924–1938 döneminde yaşanan 16 Kürt isyanının yarısı "ayaklanma" diye tanımlanırken, diğer yarısı "harekat", "tedip" (terbiye etme) ve "tenkil" (örnek olarak ceza verme) olarak adlandırılır ki bu adlandırmalar olayların aslında ne olduğu konusunda önemli bir ipucudur. Daha önce sözünü ettiğimiz Şeyh Said Ayaklanması dışında, söz konusu isyanlardan en önemlileri Mayıs 1926 ile Eylül 1930 arasında fasılalarla gerçekleşen üç Ağrı ayaklanmasından sonuncusu ve 1937-1938 Dersim Tedip Harekâtı'dır.

---

[95] ibid, s.172-175.

[96] ibid., 175-183. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 297-8'den aktaran Beşikçi, s. 183.

[97] Nitekim Demokrat Parti Anayasa'nın bu amir hükmü yüzünden ilk programına bu ilkeleri koymak zorunda kalmıştı. Aktaran Bozkurt, s. 32

1930 tarihinde gerçekleşen Üçüncü Ağrı (Zeylan) Harekâtı uzun süre kamuoyundan saklanmaya çalışılmış, daha sonra yabancı basında boy gösteren haberler yüzünden "Şark'ta bir hadise" şeklinde ifşa edilmişti. Temmuz başındaki harekata iki kolordu ve 80 tayyare katıldı.[98] Olaylara müdahale eden güvenlik güçlerinin nelerden muaf olduğuna dair bir fikir vermek için 1930 tarihli 1850 sayılı yasanın ilk maddesine bakalım: "20 Haziran 1930'dan 10 Aralık 1930'a kadar, devlet ya da vilayet temsilcileri, askeri ya da sivil yetkililer, jandarma ya da korucular ya da üst makamlara yardım eden veya tek başlarına hareket eden siviller tarafından, Erzincan Vilayetindeki Pülümür ve Birinci Müfettişlik bölgesi dahil olmak üzere, Erciş, Zilan, Ağrı Dağı ve çevreleyen bölgelerde meydana gelen isyanların takibi ve bastırılması sırasında tek başına ya da topluca işlenen cinayetler ve diğer eylemler suç olarak görülmeyecektir." [99] Nitekim ayaklanmayı izlemek üzere bölgeye giden yarı-resmi Cumhuriyet gazetesinin yazarı Yusuf Mahzar, müjdeyi şöyle verir: "Ağrı Dağı tepelerinde kovuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türk'ün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkiyaya iltica eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan Harekatında imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır. Zilan deresi ağzına kadar ceset dolmuştur." [100]

Askeri "tenkil" harekatı tamamlanınca, I. Umum Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) raporunda "imhanın yalnız askerin değil, bütün halkın yardımı ile vuku bulduğunu, binden fazla milis asker kaydedildiğini ve eşkıyaya yardım eden köyler halkının da imha olunduğunu" bildirmişti.[101] O günlerde gazete haberlerinde "imha planı", "çekirge mücadele usulüyle tepe-

---

[98] Tunçay, s. 242. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Karaca, *Ağrı eteklerindeki isyan: bir Kürt ayaklanmasının anatomisi*, İstanbul, Karakutu, 2003.

[99] Aktaran Ara Sarafyan, "Türk Ulusu Oluşturulması Tarihi III". www.mail-archive.com/arafiyan@araf.net/msg01605.html

[100] *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930

[101] 14,-15 Temmuz 1930 tarihli *Vakit* gazetesinden aktaran Tunçay, s. 243.

lenme" lafları eksik olmadı. Başvekil İsmet İnönü de yaşananlardan söz ederken "kıyam hadisesi" demek zorunda kaldı.[102]

Kendi vatandaşlarının üzerine bomba atan ve Zilan Deresini cesetlerle doldurursa sorunu çözeceğini düşünen İsmet Paşa "Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur" derken [103] Ödemiş'te seçmenlere bir konuşma yapan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt baklayı ağzından çıkarır: "Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler!"[104]

Evladı Kerbelayıh!

"O bölgeye ayıracak zaten fazla para yoktu. Yani ülkenin olanakları bu kadardı ancak, özellikle de fazla yatırımdan kaçınılırdı. 'Bunları uyandırmamalıyız, yol yaparak, okul yaparak milliyet hissi uyandırılmamalı' yaklaşımı egemendi. Fevzi Çakmak, 'ne okulu bunların cahiliyle baş edemiyoruz, okumuşu ile nasıl baş edeceğiz' demişti". Bu sözler 1932–1948 arasında emniyet teşkilatında görevler alan, 1965-1978 arasında ise aralıklarla dışişleri bakanlığı yapan İhsan Sabri Çağlayangil'e aitti.[105] Fevzi Çakmak'ın "o bölge" dediği yer ise şimdiki adı Tunceli olan Dersim'di.

Birkaç yıldır ufak tefek ayaklanmaların yaşandığı bölgede merkezi denetimi sağlamak için Aralık 1935'de Dersim adını Tunceli'ye çeviren ve bir dizi baskıcı önlem içeren Tunceli Kanunu'nun olayları tırmandırdığı ileri sürülür.[106] Ocak

---

[102] İbid, s. 244.
[103] *Milliyet*, 31 Ağustos 1930
[104] *Milliyet*, 19 Eylül 1930
[105] İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s. 45-55.
[106] İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

1936'da Elazığ, Tunceli, Erzincan, Bingöl, Sivas, Malatya, Erzurum ve Gümüşhane illerini kapsayan Elazığ merkezli Dördüncü Genel Valilik kurulur ve başına Dersim Valisi ve Kumandanı sıfatıyla, Koçgiri İsyanı'nı şiddetle bastıran Sakallı Nurettin Paşa'nın damadı Abdullah Alpdoğan atandı. Tunceli yasak bölge ilan edildi, giriş çıkışlar özel izne tabi tutuldu. Ve gerginlikler sonucu çıkan küçük çatışmaları Seyit Rıza liderliğindeki kalkışma izledi. Diyarbakır'dan kalkan uçaklar yöreye bombalar yağdırdı. Bu uçaklardan birini Mustafa Kemal'in manevi kızı ve Türkiye'nin "ilk kadın pilotu" olan Sabiha (Gökçen) Hanım kullanmıştı. [107] Sonuçta 31 Ağustos 1938'e kadar isyanın liderleri ele geçirildi ve bölge tamamen boşaltıldı.[108]

İ. Sabri Çağlayangil anılarında, "Elazığ'da bekleyen beyaz donlu 6,000 Doğulu Diyarbakır'daki[109] Singeç köprüsünün açılışına giden Mustafa Kemal'den Seyit Rıza'nın hayatını bağışlanmasını istemesin diye" her türlü hukuk ilkesini çiğneyerek, tatil günü, gece demeden, otomobil farlarının ışığı altında isyancıların davasını alelacele nasıl sonuçlandırdığını açıkça anlatır. Mahkemenin verdiği 11 idam cezasının 4'ü yaşlılık gerekçesi ile 30 yıla çevrilmiş, Seyit Rıza ve 6 yandaşının idam hükmü 18 Kasım 1937'de Elazığ Buğday Meydanı'nda

---

[107] *Nokta*, 28 Haziran 1987, Yıl: 5, Sayı: 25, s. 21; Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, (Anıları kaleme alan Oktay Verel) Türk Hava Kurumu Yayınları II, Evrim Matbaası, İstanbul 1982, s. 128-129. 19 Ocak 2006'da bir suikaste kurban giden Hrant Dink, "derin devlet" ile ilişkilerinin, 6 Şubat 2004 tarihli AGOS'ta Sabiha Gökçen'in "Ermeni asıllı olduğu" konusundaki haberden sonra bozulduğunu söylemişti.

[108] M. Nureddin Dersimi, *Kürdistan tarihinde Dersim.Halep, 1952, s.* 285-320, 365-480. O sırada, 19. Piyade Alayı'nda stajyer olarak görev yaparken Dersim'e gönderilen, geleceğin Hava Kuvvetleri Komutanı ve Tabii Senatörü, 12 Mart Muhtırası'nın imzacılarından Muhsin Batur bir mülakatında okuyucularından özür dileyerek yaşantısının bu bölümünü anlatmaktan kaçınacağını söyler. Bunun nedeni sorulduğunda, "Dersim'de tanık olduğu şeylerin bir devlet sırrı olarak kendisinde kalacağını ancak o dönemde o yörede tanık olduğu "şeylerin" günümüzde de yapılan ve karşısında olduğu "şeyler" olarak niteleyip sözlerini noktalar. Aktaran Musa Anter, *Anılarım*, İstanbul: Doz, 1990, s. 44. ve Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi, 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, s. 74-86.

[109] Çağlayangil yanılmış olmalıdır çünkü Singeç Köprüsü Diyarbakır'da değil Pertek'tedir.

infaz edilmişti. Ölülerin bedenleri ise Elazığ'da dolaştırıldıktan sonra "mezarları türbe olmasın diye" yakıldı. Başbakan İsmet İnönü idamdan sonra "Dersim müşkilesinden kurtulduk" dedi.[110]

Son Söz Yerine

Mete Tunçay'a göre, pek çok kişi, Mustafa Kemal'in diktatör olduğunu kabul etse de onu Aydınlanma Çağı'nın "Hayırhah Despot" geleneği içinde ele alırlar.[111] Mustafa Kemal otoriter bir rejimin işaretlerini daha 1921 Aralık ayının başında, TBMM'de "Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Salahiyetlerine Dair Kanun Teklifi" görüşülürken vermişti. Mersin Meb'usu Salâhattin Bey ve arkadaşlarının "tefrik-i kuvva" (kuvvetler ayrılığı) istemelerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa "tevhid-i kuvva" (kuvvetler birliği) ilkesini savunmuştu. Mete Tunçay, Mustafa Kemal'in halkçılıktan anladığı geniş katımlı bir demokrasi değil, sadece "anti-monarşizm, statü ayrıcalıklarına düşmanlıktır" der. Gerçekten de, muhalefetten hiçbir zaman hoşlanmayan Mustafa Kemal, başından itibaren aykırı sesleri kısmış, düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne tüm kapıları kapatmış, muhaliflerin varlığına katlanmak zorunda kaldığı zamanlarda da, onlara nefes aldırmamıştır.[112] Bu açıdan bakıldığında, İttihat ve Terakki'nin *status quo*'yu korumak için meclisi devre dışında bırakmakta sakınca görmeyen tavrı ile Mustafa Kemal meclisi bir siyasî katılım aracı olmaktan, ziyade Ebedi Şef'in karar ve uygulamalarına meşruiyet sağlayıcı bürokratik bir kurum olarak gören yaklaşımı arasında ideolojik devamlılık vardır.[113]

---

[110] Önemli bir nüfus ülkenin diğer bölgelerine göçertilir. Dağlara sığınanların mücadelesi 1946 affına dek sürer, bölgenin yasak bölge olmasına ise ancak 1948'de son verilir. O tarihten sonra sürgünler dönmeye başlarlar.

[111] Cumhuriyet Başyazarı Nadir Nadi'nin "Ebedi Şef" deyimini icat etmesinin hikayesi için bkz. Beşikçi, 133-141.

[112] Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 129-136. Mustafa Kemal'in Rousseau konusundaki yanılgısına dair bkz. Yıldıray Oğur, "İlker Başbuğ'un Konuşmasının Hatırlattıkları", *Birikim Güncel*, 12.10.2006. http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=221.

[113] Birinci Meclis'in niteliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Yapı Kredi Yayınları, İstan-

İttihat ve Terakki hareketinin çetecilik geleneği ise, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında önemli işlevler görmüş, ancak daha sonra yerini daha kurumsallaşmış bir yapıya terk etti. Askeri alanda çetelerin yerini düzenli ordu alırken, siyasi alanda işi "kılıfına uydurma" konusunda önemli adımlar atıldı. İkinci Grubun ve sonra TpCF'nin vatan hainliği ile suçlanarak tasfiyesi ile başlayan süreç, demokratik hayatın koşullarının oluşturmayı hedef alan, bunu sağladıktan sonra da çok partili sisteme geçilmesini amaçlayan "vesayetçi demokrasi" olarak tanımlanabilecek geçici bir dönem değildi, aksine başından beri hedeflenen bir durumdu. Dönemin eliti, İttihatçı geleneğe uygun olarak, siyasal bir sistem ve ideoloji olarak liberal parlamentarizmi reddetmiş, devleti merkeze koyan, ordudan güç alan, liderliği yücelten otoriter bir rejimi tercih etmişti.[114] 1940'lardan itibaren, dış tehdidin asgariye inmesi, iç tehdidin ise Kürtler'le sınırlanması kısa bir soluklanma dönemi yaşanmasına neden oldu ise de, Demokrat Parti'nin 27 Mayıs 1960'ta askeri darbe ile alaşağı edilmesi, İttihatçılık'tan devralınan darbeci geleneğin gücünü hala koruduğunu, bu tarihten sonra sıkça karşılaşacağımız paramiliter örgütlenmeler de çetecilik yöntemlerinin yeniden kullanıma sokulduğu gösterdi. Son zamanlarda sıkça duyduğumuz "Batılılar bizi sevmiyor, bize karşı önyargıları var, bizi AB'ye almayacaklar, alırlarsa da bölmek, zayıflatmak, kimliğimizi eritmek, sömürmek için alacaklar" gibi değişik varyasyonları olan ve metaforik karşılığını "Sevr'in Diriltilmesi" paranoyasında bulan Türk tarih paradigması yerini sağlamlaştırırken, farklı düşünen herkesi "vatan haini" gören "Halaskâr Zabitan" ruhunun hortlamasına şaşmamak gerekiyor...

---

bul, 2000, s. 225-289; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Yapısı ve İhtilalci Karakteri,"*Belleten*, XXIV, 95(1960): 637-663

[114] Demirel, s. 609.

Nüfus ve İskân Politikaları

Pervin ERBİL

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamını yönlendiren siyasal kadroların oluşturduğu iskân politikalarının en belirgin özelliği, temelleri Cumhuriyet öncesinde atılan Türkifikasyon sürecini derinleştirmesidir. Uygulamalara bakıldığında, iktidarı elinde tutan politik güçlerin bu sürecin başarıyla tamamlanmasını devletin bekası açısından yaşamsal önemde gördükleri anlaşılmaktadır.

İskân politikaları da Türkifikasyon sürecinin en önemli parçalarından biri olarak devreye sokulmuştur ve başarısı ile devletin güvenlik sorunu arasında kurulan bağ, uygulamaların oldukça katı, sert, acımasız, halk karşıtı ve süreğen bir nitelik taşımasına neden olmuştur.

Türkifikasyon, "başka halklardan Türk yaratma veya topraktaki başka uluslardan kurtulma"[1] demektir. Dolayısıyla Türkifikasyon sürecinin bir ayağı olarak devreye sokulan iskân politikalarının da temel kaygısı, Türk yaratma ya da Türk olmayandan kurtulmaktır ve doğal olarak, uygulamaları bu kaygının giderilmesi amacına yönelik olacaktır.

Ülkede Türk yaratma, siyasal mekanizmanın egemenlik alanı içinde Türk'ten başka çok sayıda topluluğun varlığına dair bir kabulün belirtisidir. Gerçekten de Anadolu antik çağlardan bu yana çok sayıda etnik topluluğa ev sahipliği yapmış, bugün dahi heterojen yapısını koruyan bir coğrafyadır ve bu yapı, devleti tek bir ulus etrafında organize etmek isteyen güçler için büyük bir handikap olarak durmaktadır. Heterojen bir

[1] KÜÇÜK Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler 5, 1908 – 1998, s.686

topluluğun üzerinde yükselen Osmanlı İmparatorluğu'nun, etnik kopuşlardan sonra 1900'lerin başında geldiği nokta, siyasal elit için bu sürecin işlemeye devam edeceğinin bir işareti olarak algılanmakta ve gidişi durdurmak, hatta tersine çevirmek için bir yol aranmaktadır.

Bulunan yol, devletin egemenlik alanı içinde yaşayan etnik toplulukların tek bir ulus potası içinde eritilerek homojenleştirilmesidir. Homojen bir nüfusun kendisini temsil ettiğine inandığı bir devletten etnik temelli talepleri olamayacağı düşünülmektedir.

Homojenleştirme işleminin Türk etnisitesi etrafında yapılması, Türk'ün Türkçe konuşan bir etnik grubun adı olmanın yanı sıra, aynı zamanda bir kavram olarak da yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan İslamik toplulukların tümünü kucaklaması nedeniyledir. Türkifikasyon projesi, homojenleştirme işlemini Türk etnisi üzerinden hayata geçirmiştir; çünkü yukarıda sözünü ettiğimiz nedenden dolayı Türk olmayan İslamik toplulukların Türk kimliğini daha kolay benimseyeceği öngörüsüne yaslanmaktadır. İslamiyet dışında kalanlar ise, homojenleştirme olgusunun da dışında tutulmuşlardır; çünkü Türkleştirilemeyecekleri peşinen kabul edilmektedir. Dolayısıyla her iki grup için uygulanan nüfus politikaları aynı amaca hizmet etse de, aynı biçimde uygulanmamıştır. İlk grup tek ulus potasında eritilmeye çalışılmış, ikinci gruptan yok edilmek suretiyle kurtulunmuştur.

İkinci grubun yok edilme işleminin Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen öncesinde, kurucu kadronun da içinde bulunduğu güçler tarafından büyük ölçüde tamamlandığı bilinmektedir. Cumhuriyet kurulduğu sırada Anadolu'da gayrı Müslim nüfustan geriye kalan, bir avuç insandır ve bu bir avuç insanın varlığı bile siyasal elitte ciddi bir tedirginlik yaratmaktadır. Onlardan ivedilikle kurtulmak ister, ancak konjonktür bu işlemi yapabilmesi için gereksinim duyduğu zor'u açık bir biçimde uygulayabilmesine elvermemektedir. Bu nedenle 1 Aralık 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nden gelen bir teklif onda büyük heyecan uyandırır. Bu teklif kendisine istemediği bir nüfustan kurtulma olanağı sunmaktadır.

Büyük Mübadele

Milletler Cemiyeti hazırladığı projeyle 1922 yılı başlarında savaş ya da kötü muamele nedeniyle Anadolu'dan kaçarak gelen yaklaşık 1 milyon kişilik büyük bir kitleyi ülkesine yerleştirebilmesi için Yunanistan'a yardım etmek istemektedir. Projesinin özünü bu istek oluşturmuştur. O, "Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiştirilmesi ve İstanbul'daki Rumların değişim dışı tutulmaları" [2] önermektedir. Bu öneri siyasal elit tarafından Türkleştirme etkinliklerinin dışında kalacağına inanılan bir topluluğu ülke dışına atmak için ele geçmez bir fırsattır ve tabii ki, kaçırılmayacaktır. Dr. Rıza Nur: "Türkiye'yi asırlardan beri kendisine zaaf sebebi olan unsurlardan kurtarmak, yeknesak bir Türk yapmak en mühim şeydi... Ağır ve emsalsiz iş. Kabul ettirilmesi, hatta teklifi bile pek güçtü. Allah'tan onlar teklif ettiler" [3] derken, yeni devletin öneriyle ilgili yaklaşımını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Böylece taraflar arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan halkların değişimi antlaşmasıyla Ege'nin iki yakasında büyük bir demografik hareketlilik başlar. Üstelik bu hareketlilik Türk tarafının isteğine uygun olarak zorundalığa dayalı bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

Mübadele Antlaşması gereğince sürgüne mahkûm edilenlerin göçürülme biçimleri, sürgüne mahkûmiyetin kendisi kadar gayrı insani özellikler taşımaktadır. Göçmenler kış koşullarında, "Mübadele Antlaşması'nın göçmeni, göç olayı nedeniyle mağduriyete düşürmemek için ekonomik anlamda güvence altına alan 5, 8, 10, 13 ve daha birçok maddesiyle alay edilircesine soyulup soğana çevrilerek Yunanistan'a gönderilmişlerdir" [4].

Öte yandan, "devletin Yunanistan'dan Müslüman göçmenleri getirtmek üzere ayırdığı vapurlar (da) köhnedir. Göçmenler bu vapurların ambarlarına hayvanlar gibi yığılarak, son derece trajik bir biçimde ve gayrı insani bir ortamda Türkiye'ye geti-

---

[2] ARI Kemal, Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, s. 16

[3] AKTAR Ayhan, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s. 42

[4] ERBİL Pervin, Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe, Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları, s. 49

rilmişler; yükünü boşaltan vapurlarda Yunan uyruklu Müslümanların yerini bu kez Anadolulu Rumlar almış, benzer koşullarda Yunanistan'a götürülmüşlerdir".[5]

Yunanistan'a göç edenlerden göç sırası ve sonrasında yaşamını yitirenlerin yüzde yirmi olduğu ifade edilmektedir.[6] Türkiye'ye gelen Yunan uyruklu Müslümanların da "soğuktan, hastalıktan ve açlıktan binlercesi ölmüştür". Refet Canıtez, ölülerin toplam sayısını 3819 olarak vermektedir. [7]

Milletler Cemiyeti gözetiminde Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Mübadele Antlaşması'yla 192 bin 356 Rum'un Anadolu'dan ayrılması sağlanmıştır. Antlaşma gereği İstanbul, İmroz ve Bozcaada'da kalanların sayısı ise, 120 bin kişidir. [8] 1914 yılında Anadolu'da yaklaşık 2 milyon Rum'un bulunduğu [9], 1922 yılına dek Yunanistan'a 1 milyon kişinin savaş vb. nedeniyle göç ettiği, 192 bin 356 kişinin mübadeleyle sürgüne gönderildiği ve 120 bin kişinin de İstanbul, Bozcaada ve İmroz'da kaldığı göz önünde bulundurulduğunda, 1914 ile 1923 yılları arasındaki 9 yıllık zaman dilimi içerisinde 687 bin 644 kişilik bir Rum nüfusun kayıp olduğu söylenebilir. Bu, İttihat ve Terakki Partisi'nin Cumhuriyet öncesi ve sonrasında hayata geçirilmiş Türkifikasyon politikalarının ve savaşın kurbanı olmuş büyük bir kitledir.

Türkiye'nin altına imza koyduğu Mübadele Antlaşması, İstanbul ve adalardaki Rumları Türk tarafının tüm ısrarlarına karşın tehcir dışı tutmuştur. Ancak bu durum, Türk tarafının İstanbul'da Rum varlığını sineye çekeceği anlamına gelmemektedir. Gelmemiştir de. Türk hükümeti Mübadele Antlaşması'yla süremediği insanları kimi zaman yasal kılıflar içinde, kimi zaman da çıplak bir biçimde uyguladığı ekonomik, psikolojik ve fiziksel baskı aracılığıyla yıldırarak kaçırmaya çalışmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Lozan Barış Antlaş-

---

[5] ERBİL Pervin, age, s. 49
[6] ALADAĞ Ertuğrul, Andonia, Küçük Asya'dan Göç, s. 82
[7] ARI Kemal, age, s. 93
[8] ERBİL Pervin, age, s. 94–95
[9] KİTSİKİS Dimitri, Türk Yunan İmparatorluğu, s. 212–213

ması'nın 42. Madde'sinin [10] geçersizleştirilmesi, 18 Mart 1926'da çıkarılan Memurin Kanunu[11], 1942 yılında yürürlüğe sokulan Varlık Vergisi Kanunu, İkinci Paylaşım Savaşı yıllarında yaşları yirmi ile kırk beş arasında değişen gayrı Müslim erkekleri aniden askere diye alıp gayrı insani - sağlıksız koşullarda çalıştırmaları, 6-7 Eylül Provokasyonu ve dolaşım yasakları, İstanbul ve adalarda yaşayan Rum ve diğer gayrı Müslim toplulukları Türkiye dışına sürmeye yönelik uygulamalardan birkaçıdır.

Bütün bu saldırı ve baskıların sonucunda 2005 yılında İstanbul'da kalan Rum sayısı 1500 kişiye düşmüştür.[12] Bu durum İttihatçı politikaların amaçladığı hedefe çok yaklaşıldığını göstermektedir.

Zorunlu İskân Yasası

Mübadele Antlaşması'nı ve daha sonra İstanbul ve adalardaki gayrı Müslim halkın ülke dışına kaçırılmasını, Cumhuriyet kadrolarının nüfus politikalarının hayata geçirilen uygulamaları olarak kabul edebiliriz.

Aynı kadroların nüfus ve iskân politikalarının bir diğer ayağını da Kürtlerle ilgili uygulamalar oluşturmaktadır.

---

[10] Lozan Antlaşması, 42. Madde: Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder.
İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır.
Türkiye Hükümeti söz konusu azınlıkların kiliseleri, havraları, mezarları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan vakıflarına ve dinsel yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir. (SOYSAL İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, c.I, s. 96-97)

[11] 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 4. Madde'sinin a fıkrası devlet memuru olabilmek için Türk olma şartını hükme bağlamıştır.

[12] http://tr.wikipedia.org/wiki/6-7Eylül

Bilindiği gibi, Kürtler Müslüman bir topluluktur ve pantürkizmin ideologlarının tezlerine göre, salt bu nedenle kolaylıkla Türkleşebilecekleri öngörülen gruplar arasında sayılmaktadır. Ancak yeni devletin daha kuruluş aşamasında ileri sürdükleri talepler ve girişimleri ile, düşünülenin aksine Türkifikasyon sürecine kolaylıkla dahil edilebilecek bir grup olmadıklarının sinyallerini vermeye başlamışlardır.

1921 yılında başlattıkları Koçgiri Ayaklanması ulusal ve demokratik taleplerini yansıtmaktadır. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın varlığını görmezden gelen yapısına, aynı yıl "ben varım ve haklarımı istiyorum" mesajı veren gizli bir örgüt kurarak yanıt vermiştir. Cıwata Azadi adını taşıyan ve Cibranlı Halit ile milletvekili Yusuf Ziya'nın çabalarıyla kurulan örgüt, daha sonra 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması'nı organize edecektir.

1926 yılında ise, yine Kürt etnisinin ulusal ve demokratik isteklerini dillendiren bir başka isyan bu kez Ağrı'da patlak vermiştir. Ağrı İsyanı yeni devleti dört yıl boyunca uğraştırmış ve ancak 1930 yılında bastırılabilmiş bir ulusal kalkışmadır ve bir gerçeği çok açık bir biçimde yansıtmaktadır: Kürtleri Türk potasında eritmek kolay değildir. İsyanlar kanla bastırılabilir, evler yakılabilir, hayvanlar telef edilebilir – ki yalnızca "Şeyh Said İsyanı'nda 206 köy yerle bir edilmiş, 8785 ev yakılmış ve 15 200 kişi öldürülmüştür" [13] – ancak bütün bu uygulamalar ulusal taleplerin bastırılabilmesi için yeterli değildir. Kürt etnisiyle ilgili daha kapsamlı ve çok yönlü bir uğraş gereklidir.

Böylece Zorunlu İskân Yasası gelir. Yasa TBMM'ne 1932 yılında teklif edilmiş, 1934 yılında da kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Şark İstiklal Mahkemesi savcısının 29 Nisan'da başbakanlığa gönderdiği bir yazıda: "Ayaklanma bağımsız bir Kürdistan kurmak amacıyla çıkmıştır. Birçok seneler hep bu amaç için çalışılmış olduğu kesindir. Bu ruhun ölmesi ve öldürülmesi en kutsal

[13] BAŞKAYA Fikret, Paradigmanın İflası, Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş, s.64

görevdir"[14] denir. Bu misyon yeni çıkarılan yasaya yüklenmektedir. 1932'de TBMM'ne teklif edilen, 1934 yılında da ayrıntılandırılarak kabul edilip yürürlüğe sokulan İskân Kanunu'nun bu ruhu öldürmesi beklenmektedir. Kanun, İçişleri Bakanlığı Vekili Şükrü Kaya'nın ifadesiyle, "tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır". [15]

Yasanın 1. Madde'sinde " Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerince bir programa göre düzeltilmesi dahiliye vekilliğine verilmiştir" denmektedir. Bu, devletin egemenlik alanında ikamet eden nüfusun "Türk kültürüne bağlılık ilkesi gereğince" dağıtılarak, yeni bir yerleşim düzeni oluşturulmasının hükme bağlanması demektir.

2. Madde ülkeyi üç bölgeye ayırmaktadır:

"1 Numaralı Mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenen yerler

2 Numaralı Mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler

3 Numaralı Mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak yerlerdir".

Bu üç bölgeden ilki Türk nüfusun yoğun bir biçimde yerleştirileceği Kürt bölgeleridir. Kürt bölgelerinin Türk nüfusla yoğunlaştırılma nedeni hem demografik, hem de kültürel bakımdan Türkleşmenin bu şekilde sağlanabileceği öngörüsüdür. Yasa Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen ve Batı Anadolu'da yaşayanların Kürt yerleşmelerine göçünü teşvik etmek için parlak vaatlerde de bulunmaktadır: Verimli topraklara yerleştirilmek, arsa ev, para vb. vermek gibi.[16]

---

[14] TBMM Arşivi, T.12 Dosya: 96–97, Örgeevren, a.g.a. Dünya, 18, 22–23 Mayıs 1957'den akt AYBARS Ergun, İstiklal Mahkemeleri I-II 1920–1927, s. 299

[15] TBMM 2C. Devre IV. İçtima 3, Cilt 23, s.141

[16] 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 15. Madde'si Kürt bölgelerine yerleştirilecek Türk kültürlülere taşıma kolaylıkları, vergi muafiyetleri, yiyecek, yatacak yer ve yakacak temini, tedavi giderlerinin karşılanması, toprak , ev yeri, bağ, meyvelik gibi taşınmazların verilmesiyle ilgili düzenlemeler getirmektedir.

İkinci bölge, Türk nüfusu içinde eriyecekleri beklentisi ile topraklarından çıkarılan Kürtlerin yerleştirileceği Batı Anadolu; üçüncüsü de, göç ettirilecek Kürtlerin boşaltmak durumunda kalacakları Ağrı, Sason, Tunceli, Van, Kars, Diyarbakır, Bitlis, Bingöl ve Muş gibi yerlerdir.

Yerleştirme ve boşaltım yasanın diğer maddeleri gereğince hükme bağlanmış olarak bu bölgeler arasında yapılacaktır. Yasanın yerleştirme düzeni ile ilgili dikkat çeken bazı maddeleri de şunlardır:

Madde 10 – B: Kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı, kayıtsız bütün gayrı menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. (...)

Madde 10 – C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, icra vekilleri kararı ile Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Madde 10 – Ç: Türk tebaasından olup da, Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerinin sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre dışarı çıkarmaya Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Madde 11 – A: Anadili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

Madde 12: 1 Numaralı Mıntıkalara:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleştirilmesine ve bu mıntıkaları eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

C: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak bu mıntıkalara alınıp yerleştirilir.

Madde 13 – 3: Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14: (...) 3 Numaralı Mıntıkalara İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilemez.

Madde 16 – A: Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir.

B: Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler.

E: Evli çocuklar ve evli torunlar başlı başına bir aile olarak iskân görürler.

G: Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskân olunurlar.

Yukarıda kimi maddelerini aktardığımız yasa, açıkça görülebileceği gibi, Kürt aşiretlerini yaşadıkları bölgelerden koparmak, Akdeniz, Ege, Marmara ve Trakya'ya serpiştirmek suretiyle dağıtmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Üstelik çekirdek aileyi esas alarak yapılacak dağıtımla evli kardeşleri ve evli oğul ve kızları birbirinden kopartarak her birini farklı bir bölgeye savurmaktadır. Kürtlerin kendilerine bir ömür boyu yasaklanan topraklarında iskân edilen Türk kültürlülerin ise, akrabalarının bulundukları yerlerde toplaşmalarına özen gösterilmiştir.

Yasanın yapmak istediği şey açıktır: Kürt bölgelerini, Türkler tarafından iskân ederek; Kürtleri de Batı Anadolu'ya dağıtarak Türkleştirecek, böylece özgürlükçü bir ruhu öldürürken, mevcut etnik topluluklardan birini daha homojenize olgusu içine dahil edecektir. Bu da, 1880'li yılların sonlarından itibaren ülkeye egemen güçlerin nüfus politikalarına uygun bir gelişme olacaktır.

"Mecburi İskân Kanunu'nun hükümleri Tek Parti Dönemi'nde bütün şiddeti ile uygulanmıştır. (...) Kanunun kararname, tamim ve talimatname hükümleri bütün teferruatları ile uygulanmıştır. Kürdistan zaman zaman boşaltılmış, yerine

Balkanlardan ve SSCB'den gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Kemalist hükümet Kürtlerin, ağaların, şeyhlerin, aşiretlerin topraklarına el koymuş ve göçmenlere dağıtmıştır. Fakat batı kesimlerine gönderdiği Kürtlere gittikleri yerlerde toprak vermemiştir". [17]

1961'de ülke yönetimine el koyan Milli Birlik Komitesi'nin aynı yıl çıkardığı 105 sayılı yasa da, yaklaşık otuz yıl önce yürürlüğe giren 2510 sayılı İskân Kanunu'na bir ek mahiyetindedir ve o dönem siyasal elitinin (MBK) Kürt nüfusla ilgili politikalarını yansıtır.

Yasa Kürt toplumunun ekonomik ve sosyal statü bakımından ileri gelen kesimlerini ve onların 4. dereceye kadar olan yakınlarını "yaşadıkları mıntıkaya bir daha geri gelmemek üzere yurt içinde başka yerlere nakil ve iskân" edebilmeyi hükme bağlamaktadır. Nakil ve iskân edilenler yasanın 4. Madde'si gereğince, "o mıntıkada ikametgah tesisine mecbur olup, iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahatte tamamiyle serbesttirler. Ancak terke mecbur kılındıkları mıntıkalara avdet veya oralara seyahat edemezler". Ayrıca "bu mecburiyete riayet etmeyenler 1 seneden 5 seneye kadar ağır hapisle, tekerrürü halinde iki misliden aşağı olmamak üzere cezalandırılırlar".

Görüldüğü gibi, 105 sayılı yasa, 2510 sayılı İskân Kanunu ile bir uylaşım halindedir ve otuz yıl sonra aynı amaca hizmet etmek üzere üretilmiştir.

Yasanın yürürlüğe girmesi ile birlikte 485 Kürt tutuklanarak Sivas'ta bir kampa gönderilmiş, 55 kişi de yakınlarıyla birlikte Batı Anadolu'ya sürgüne gönderilmiştir.

Bu uygulamalara Kürtçe köy isimlerinin değiştirilmesi, bunların yerine Türkçe isimler konulması, Kürtçe söyleyişin yasaklanması eşlik etmektedir.

Aslında bu tür uygulamaların geçmişi yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1930'lu yılların başlarına dek uzanmaktadır ve bu uygulamaları devletin farklı etnik toplulukları iskân etme ve Türkleştirme politikalarıyla birlikte ele alma gereği vardır.

---

[17] BEŞİKÇİ İsmail, Kürtlerin Mecburi İskânı, s.152

Çünkü sürgün uygulamaları ile topluma Türk dili ve kimliğini dayatma pratiği eşzamanlı olarak yürürlüğe sokulmaktadır.

Türk Dili ve Kimliğinin Topluma Dayatılması

Ağrı Dağı İsyanı'nın bastırılmasından sonra Kürtlerin 1934 yılında yürürlüğe giren 2510 sayılı İskân Kanunu'nun hükümleri gereğince çekirdek aile temelinde Batı Anadolu'ya serpiştirildiği günlerde, Ankara'da bir kurum Türk tarihi ile ilgili kimi tezler üretmek üzere yoğun bir teorik çalışma yürütmektedir. Bu, 1930 yılında Mustafa Kemal'in emriyle kurulmuş Türk Tarihini Tetkik Heyeti'dir. İsyanın bastırıldığı günlerde Türk Tarihini Tetkik Heyeti de o çok ünlü tezlerini üretir. Türk Tarih Tezleri adıyla bilinen bu tezlere göre: "Tarihin en eski devirlerinden başlayarak Orta Asya'dan Batı'ya, Güney'e kuraklık ve ekonomik nedenlerle büyük göçler olmuştur. Bu göçmenler brakisefal, alpin tipinde, Türkçe konuşan insanlardır. Bunlar gittikleri yerlere ileri bir uygarlığı da götürmüşlerdir. Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da Çin'de, Girit'de Hint'de, Ege'de, Roma'da medeniyet kuranlar bu insanlardır. Türklerdir. Dünyada medeniyetlerin kurulması ve gelişmesinde, dünyanın öteki köşelerine yayılmasında belli başlı pay Türkçe konuşan bu insanlarındır". [18]

O halde böyle çevresine yararlı ve bundan dolayı da yüce bir topluluğun üyesi olmak gurur kaynağıdır. Türk Tarih Tezi Türk insanına ya da Türkleşmesi istenen topluluklara yücelığı paylaşma mesajı vermektedir.

Ayrıca, 12 Temmuz 1932'de de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, bu cemiyet de Güneş Dil Teorisi'ni üretmiştir. Güneş Dil Teorisi bütün dünya medeniyetlerinin kaynağının Orta Asya Türkleri olması nedeniyle Türkçe'nin de bütün dillerin ana kaynağı olduğunu, Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer aldığını ve dağarcığında yabancı sözcük bulunmadığını savlar. Ona göre, güneş nasıl yeryüzündeki yaşamın kaynağı ise, Türkçe de bütün dünya dillerinin ve bu dillere ait sözcüklerin ana kayna-

[18] İNAN Afet, Atatürk ve Tarih Tezi, Belleten, sayı 10, 1939, s.243-246'dan akt. Beşikçi İsmail, Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu, s.26-27

ğıdır. Bu nedenle, sözcük hazinesi içerisinde yer alan sözcüklerin hepsi gerçekte öz be öz Türkçe'dir.

Kürtlerin Batı Anadolu'ya sürgününe, bu teoriler aracılığıyla Türklerin yüceltilmesi kampanyaları; Türk etnisinin yüceltilmesi etkinliklerine de, Kürt etnisinin aşağılanması propagandası eşlik etmiştir. "Tarihi bilinmesin diye belgeleri yok edilmekte, yakılmakta, ortadan kaldırılmaktadır. Resmi ideoloji Kürt diye bilinen bir halkın mevcut olmadığını belirttikten sonra, Kürtlerin zaten köle bir millet olduğunu, tarihte hiçbir zaman bir devlet kuramadıklarını, daima başkalarına bağımlı yaşadıklarını da ifade etmektedir".[19] Bu söylemin amacı: "Kürtleri kendi tarihlerinden utandırıp Kürtlüğü reddetmelerini" sağlamak ve böylece Türkleşmelerini kolaylaştırmaktır. Dilleri ile ilgili aşağılamalar da aynı amaca yöneliktir.

Kürtleri yoğun bir biçimde yaşadıkları topraklardan sürmek; dillerini, tarihlerini ve kültürlerini aşağılamak ve buna paralel olarak Türklüğün yüceliğine ilişkin tezler üretip, her türlü kanaldan, ulaşılabilecek her köşeye yaymak, ardından da mutluluğun yolunun Türkleşmekten geçtiği mesajını vermek, Kürt toplumuna Türk dili ve kimliğini dayatmanın biçimlerinden biridir.

Öte yandan Türk dili ile kimliğinin yüceltilmesi etkinlikleri ve yüceliğin paylaşılması mesajının kapsama alanına yalnız Kürtler değil, Anadolu'da yaşayan diğer etnik topluluklar da girmektedir. Aşağılanmanın pek çok biçiminden paylarını alan bu gruplar da mevcut psikolojik baskı ortamından etkilenmekte, kendilerine dayatılan dil ve kimliği ister istemez kabullenmek durumunda kalmaktadırlar.

Okulların toplumu tek tipleştirmeye yönelik "eritme kazanları"na dönüştürülmesi, halka açık yerlerde Türkçe'den başka dilin konuşulmasının yasal tedbirlerle engellenmesi ve bazı sivil kuruluşlar aracılığıyla "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları düzenlenmesi ise, kimlik ve dil dayatmalarının diğer biçimleri arasında sayılabilir.

---

[19] BEŞİKÇİ İsmail, Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu, s.78-79

Urfa milletvekili Refet Bey'in "Türkçe konuşmayan kişilerin bir ila on lira arasında cezaya çarptırılmalarını, toplanacak cezaların da belediyelere gelir kaydedilmesini öngören bir kanun teklifinde bulunması"ndan sonra, birçok belediyenin bu kanun teklifine benzer uygulamalara gitmesi dil ve kimlik dayatma işleminin dikkate değer diğer bir örneğidir. [20]

Dar-ül-fünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 1928 yılında başlattığı "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasının ise, dil ve kimlik dayatma eylemini sokaktaki insana havale ettiği görülmektedir. Türkçe, bu kampanya ile Cemiyet'in güdümüne girmiş sokaktaki insan tarafından anadili Türkçe olmayanlara tehditkar bir biçimde dayatılmaya başlanmıştır.

"'Vatandaş Türkçe Konuş!' hitabı bir tavsiyeden ziyade, saldırıya uğrayıp, hırpalanma ihtimalini içeren bir tehdit havasını taşıyordu. İki kişinin kendi aralarında Türkçe dışında bir dilde konuşmaları imkânsız hale geldi. Konuştukları an tehdit dolu bakışları üstlerinde hissetmeye başladılar. Bu kampanya sırasında hakaretlere ve karalamalara uğrayan azınlıklar hakaretlere karşılık verdiklerinde TCK'nın 159. Madde'si gereğince 'Türklüğü tahkir' suçundan mahkemeye verildiler". [21]

Bütün bu psikolojik ve fiziksel baskı ve dayatmaların, Türkifikasyon politikalarının toplumu tek tipleştirmeye yönelik uygulamaları olduğunu ve üzerinde yaşadığımız topraklarda neredeyse bir yüzyıl varlık bulduğunu söyleyebiliriz..

Günümüzde İskân Uygulamaları

Geçmişte uygulanan iskân politikalarının yer yer başarılı olduklarını, ancak istenen ölçüde sonuç alamadıklarını belirtmek gerekir. Çünkü bugün önemli bir Kürt nüfusu hâlâ hem kimliğine, hem de demokratik haklarına sahip çıkma çabası içindedir. Kürt etnisinin demokratik taleplerine günümüz siyasal elitinin verdiği yanıtta herhangi bir değişme olmamıştır. Hatta yanıtlarının daha da sertleştiği ve etkinliklerini çoğu zaman yasal kılıflar ardına gizleme gereği bile duymadığı söylenebilir. Kürt yerleşim birimleri yine şu veya bu gerekçe ile boşal-

[20] BALİ, N. Rıfat, Bir Türkleştirme Serüveni (1923–1945) Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, s.108
[21] BALİ, N. Rıfat, a.g.e., s.136-137

tılmakta, Kürt etnisi yine alabildiğine zor koşullarda yollara vurulmaktadır.

Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği 1995'te Türkiye'de zorunlu göçe maruz bırakılanların sayısının 2 milyon kişi olduğunu belirtmektedir.[22] TBMM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1994'te hazırladığı rapora göre ise, 3848 köy, vb. yerleşim birimi boşaltılmıştır.[23] Yerleşim birimlerinin boşaltılması zor kullanılarak yapılmaktadır.

Öte yandan, Kürt bölgelerinin Kürtlerden arındırılması projelerinin içinde 1950'li yıllardan sonra "geniş ölçekli altyapı çalışmaları" adı altında nüfusun yoğun olarak yaşadığı verimli alanlardan göçürülmesi de vardır.

Son yüzyıllık zaman dilimi içerisinde Anadolu'ya egemen güçlerin nüfus ve iskân politikalarının hayata geçirilmesiyle ilgili bütün bu uygulamaların ne şekilde sonuçlanacağını zaman gösterecektir. Ancak bizim bildiğimiz, ulaşılan sonuçların her zaman, mutlak bir biçimde amaçları karşılar nitelikte olamayacağıdır.

Ve Diğerleri

Cumhuriyet sonrasında nüfusun Türkleştirilme, Türkleştirilemeyecek olanların atılmasına yönelik olarak oluşturulmuş iskân politikalarından Rumlar ve Kürtlerin dışında diğer etnik topluluklar da büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Çünkü siyasal güçlerin nüfus politikalarının kapsama alanına onlar da girmektedir.

Bu topluluklardan biri olan ve Trakya Bölgesi'nde ikamet eden Yahudiler, özellikle 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nun yarattığı atmosferden paylarını almışlar ve resmi güçler tarafından kışkırtılan grupların uyguladığı baskı ve şiddet nedeniyle üzerinde yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır.

Siyasal elitin Yahudilere yönelik politikalarında, "Trakya'nın askeri olarak tahkim edildiği bir ortamda Yahudilerin güvenilir unsurlar olarak kabul edilmemeleri nedeniyle bölge-

[22] Göç-Der, Ekim 2004 Göç Raporu, http://www.akdenizgocder.org/agr1.htm
[23] Göç-Der, Ekim 2004 Göç Raporu, http://www.akdenizgocder.org/agr1.htm

den uzaklaştırılmaları gerektiği konusundaki kararlılıklarının" [24] ağırlığı vardır. Ayrıca, "Yahudi tüccar ve esnafın Trakya'daki ticari hakimiyetine son verme arzuları da" [25] bir faktör olarak rol oynamıştır.

Uğradıkları fiziki ve psikolojik baskılar sonucunda Trakya'daki yerleşim yerlerinden kaçanların büyük bir bölümü Filistin'e, diğer kısmı da İstanbul'a göçmek zorunda kalmıştır.

Boşnakların İç ve Doğu Anadolu'ya nüfusun %10'unu aşmayacak şekilde dağıtılması, 1916 yılından sonra en az 5000 Arap ailesinin İç ve Batı Anadolu'ya sürülmesi, 1913'ten itibaren sınırların Hıristiyan olsunlar, olmasınlar Çingenelere kapatılması, İzmir ve Trakya Bölgesi'ndeki Arnavutların Anadolu içlerine gönderilmeleri [26] Cumhuriyet öncesi ve sonrası iskân ve nüfus politikalarının ürünü olan uygulamalardır ve bu iskân politikası devletin bekası bakımından tehlikeli görülen etnik sorunların çözümünde bir anahtar kabul edilmiştir.

Gelinen noktada nüfus ve iskân politikalarının başarısı tartışılırdır. Ancak tartışılamaz olan, sonuçta sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarını çözmüş, sağlıklı ve mutlu bir toplumun yaratılmamış oluşudur.

Nüfus ve İskân Politikalarının Mimarları

Yeni devletin kuruluşundan sonra da geçerliliğini koruyan nüfus ve iskân politikalarının mimarlarını tanıyabilmek için kuruluşun biraz öncesine, Osmanlı'nın son demlerine kadar gitme gereği vardır. Çünkü, etkileri neredeyse bir yüzyıl boyunca devam eden bu politikanın mimarları Osmanlı'nın son demlerinde ortaya çıkmış ve sonraki dönemin düşün biçimlerini olduğu kadar uygulamalarını da belirleyip, yönlendirmişlerdir.

Bunlar kimlerdir? Temel problemleri devletin varlığını korumak ve sonsuz kılmak olan, 1908 yılına dek ereklerine panislamist yoldan ulaşacaklarını düşünen, 1913 yılından itibaren ise, aynı noktaya pantürkist bir çizgiyle varabileceklerine inanan bir grup subay, askeri öğrenci ve bürokrat.

---

[24] BALİ N. Rıfat, age. s.249

[25] BALİ N. Rıfat, age, s.249

[26] DÜNDAR Fuat, 1913-1918 İttihatçı Planı, Radikal 2, 18.09.2005

Bu kişiler 1889 yılında İttihat ve Terakki adını verdikleri partilerini kurarlarken, "güçlü iktidar" sloganını temel prensip edindiler. "Halk desteği ya da kitleselleşme gibi sorunları yoktu".[27] "Tepeden ve darbeciydiler". Toplumun gereksindiği sosyal ve ekonomik düzenlemeleri yapmak düşüncesiyle ilgili değillerdi. "Dönemin sadrazamlarından Kamil Paşa'nın torunu olan Y. H. Bayur dedesinin evrakları arasında bulduğu İttihat ve Terakki'nin Babiali'ye yazdığı notaların bir tanesinde bile reformlara ilişkin tek kelimeye rastlanmadığını" [28] söyler. Onları tek bir şey heyecanlandırmaktaydı: Kişisel çıkarlarıyla özdeşleştirdikleri devlet çıkarlarını korumak ve sonsuz kılmak. İttihat ve Terakki'nin önderlerinden ve 1913 yılından itibaren iktidar koltuğunda oturan Enver: "Asya'daki Türkleri ve Müslümanları birleştirerek ve Avrupa'da kaybetmiş olduğumuz memleketleri de geri kazanarak Adriyatik Denizi'nden Hint sularına kadar yeniden kurulmuş bir Osmanlı Devleti'nin hükümdarı bile olacağını tasavvur etmekten bir an hali kalamıyordu". [29]

Bu ihtiraslarla yoksul Türk halkını Balkanlarda ve Sarıkamış'ta umutsuz savaşlara sürerken, kırım meydanlarında binlerce ölü bırakmalarından en küçük bir üzüntü duymadılar.

Cumhuriyet sonrasında Türk'ün diline, tarihine ve kültürüne övgüler dizerlerken, Türk etnisinin gerçek kültürünü, dilini, fiziksel yapısını ve tarihini reddettiler. Türk'ü çirkin, Asyalı ve Mongol buluyorlardı. Bu nedenle onu "uzun boylu, uzun beyaz simalı, düz veya kemerli ince burunlu, muntazam dudaklı, çok kere mavi gözlü ve göz kapakları çekik olarak değil, ufki açıdan beyaz ırkın en güzel örneklerinden biri" [30] şeklinde betimlediler. Oysa bunlar Avrupalı'yı tanımlayan betimlemelerdi.

---

[27] ERSOY T. ERBİL P. BOZTEPE Z. Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar, s. 37

[28] BAYUR Y. H. , Türk İnkılabı Tarihi, c.2, Kısım 4, s.204-208'den akt. AKÇAM Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına, s.127

[29] MİL A. , Umumi Harpte Teşkilat-ı Mahsusa, Vakit, Tefrika NO:1,2 İkinci Teşrin 1933'ten akt. AKÇAM Taner, age, s169

[30] REŞİT GALİP, Birinci Türk Tarih Kongresi, Türk Irk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış, s.159'dan akt. BEŞİKÇİ İsmail, Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu, s.51.

Avrupalı olmak kompleksi, Altay dil ailesine ait dillerini bile kendi grubundan çıkarıp, Hint-Avrupa dil ailesi içine yerleştirdi. Onlar hayallerindeki toplum ve devleti yaratırken, Türk'ün yalnızca dilinden ve bir kavram olarak İslamik toplulukları kucaklama özelliğinden yararlandılar. 2000 yılına gelindiğinde bu konuda bir hayli yol almıştılar.

Tarihten Acı Bir Yaprak

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin nüfus politikalarını belirleyen İttihat ve Terakki Partisi'nden ve her iki döneme yayılan uygulamalardan söz ederken, her ne kadar Osmanlı dönemine özgü bir olay olsa da, Ermenilere yönelen pratiğe de değinmek gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü aslında tehcir, katliam ve asimilasyon gibi üçayağı olan bu politika hem bir bütünlük, hem de süreklilik arz etmektedir.

Olağan Osmanlı – Ermeni ilişkisini raydan çıkaran gelişmenin başlangıcı Tanzimat Fermanı'nın ilanıdır.

Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı: "Yerel eşitlik prensibinin yanı sıra farklı din gruplarının örgütlenme özgürlüklerinin korunmaya devam edileceği, (...) din temelindeki cemaat örgütlenmelerine daha laik bir karakter verileceği, böylece her millet grubunun dini olmayan temsilcilerinin de katılabileceği meclisler aracılığıyla yönetilmeye başlanacağı" [31] garantisini vermektedir.

Fermanın ardından 1876 Anayasası'nın kendilerine tanıdığı haklardan yararlanmak isteyen Ermeniler, oluşturdukları meclisler aracılığıyla can, mal ve namus güvenliklerini tehlikeye sokmakta olan dinsel ve etnik baskılardan kurtulmak, mahkemelerde tanıklıklarının kabulü, hakkaniyetli vergi tarhı vb. gibi demokratik taleplerini dile getirdiler. Ancak talepleri, reformların gereklerini yerine getirmek istemeyen Tanzimatçılar için kabul edilebilir değildi ve Osmanlı bu taleplere katliam taburları (Hamidiye) oluşturup, üzerlerine yürüyerek yanıt verdi. Panislamist ideolojinin yoğun etkisindeki İslamik topluluklar – ki bunların arasında en büyük yeri kimi Kürt grupları işgal etmekteydi – katliam taburlarının neferleriydi. Onlar Müslü-

[31] AKÇAM Taner, age, s.71

man Osmanlı ile Hıristiyan Ermeni çelişkisinde devleti desteklemeyi bir tür dini görev ve hak kabul etmişlerdi. "Urfa katliamına şahit olanlar, Müslümanların, elleri, ayakları bağlanmış Ermenileri kesmeden önce Kur'an'dan ayetler okuduklarını ve dua ettiklerini aktarırlar". [32]

1913 yılında bir darbe ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin pantürkist politikaları ise, iki yıl sonra yalnızca taleplerini değil, Ermenilerin hemen hemen tümünü toprağın derinliklerine gömecektir.

Osmanlı'nın son demlerinde gücü ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin kırım amacıyla Ermenilere yöneliminin nedeni Balkan ve Rus savaşlarından sonra elinde kalan Anadolu'da "kendisine zaaf sebebi olan" Hıristiyan nüfustan kurtularak güçlenme isteğiydi. Hıristiyan nüfus varlığıyla onun doğudaki Türki topluluklarla oluşturmayı tasarladığı turani imparatorluğun önünde de bir engeldi ve bu yüzden de ortadan kaldırılması gerekti.

Öte yandan Anadolu'yu ve Ortadoğu'yu egemenlik alanı içine almak isteyen Alman emperyalizminin yakın ilgi ve işbirliğini de elde etti ve böylece bu ikili tehcir perdesi altında büyük bir kırımı organize etti.

Alman emperyalizmi bu işin öyle içindeydi ki, generalleri Liman von Sanders bir ara Ayvalık'a uğradığında: "bu gavurları hâlâ denize atmaya muktedir olamadılar mı?"[33] Diyerek katliamları sahiplenmekte hiçbir sakınca görmedi.

İttihat ve Terakki Partisi Balkan ve Rus Savaşları'ndan ve Sırp ve Girit İsyanları'ndan kaçan Müslüman muhacirleri kendi nüfus politikasına uygun bir biçimde kırım bölgelerine yerleştirmişti. "1878 – 1901 yılları arasında (...) Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yerleştirilen göçmen sayısının 850 000 olduğu" [34] söylenmektedir. İttihat ve Terakki Partisi hükümeti bu tutumuyla iki şeyi hedefledi: Birincisi, savaşlar

---

[32] Lord KINROSS, The Ottoman Centuries, New York 1977, s.560'tan akt. AKÇAM Taner, age, s.95

[33] ERİM Hıfzı, Ayvalık Tarihi, Ankara, 1948, s.60-62'den akt. AKÇAM Taner, age, s.190

[34] OHANDJANIAN Artem, Armenien...., s.36'dan akt. AKÇAM Taner, age, s.157

sırasında Hıristiyan güçlerin saldırısına uğrayan kin dolu Müslüman göçmenin, bir Hıristiyan topluluğu olan Ermenilere saldırmasını sağlamak; ikincisi de, Ermenilerin ortadan kaldırılmasından sonra bölgenin Türkleştirilmesinde bu unsurların varlığından yararlanmak. İttihat ve Terakki Partisi'nin illegal şiddet örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın kırım için oluşturduğu çetelerin mensupları arasında Kafkasya, Girit ve Balkanlardan gelen göçmenler de önemli bir yer tutmaktaydı.

İttihat ve Terakki Partisi yönetiminde, Teşkilat-ı Mahsusa örgütü eliyle ve kimi Müslüman topluluklar da kullanılarak resmi bir tehcir kararı eşliğinde girişilen kırım harekatı, esas olarak "Mayıs – Ağustos 1915 tarihleri arasında (...) Doğu vilayetlerindeki Ermeni nüfus toptan sürgüne gönderi(lerek)" başlamış, "bunu Batı Anadolu ve Trakya'daki sürgünler izlemişti". [35] 1917 yılına gelindiğinde, artık, Osmanlı ya da İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermeni sorunu kalmamıştı.

Mondros Mütarekesi'nin (1918) ardından 1919 yılında başlayan, Ermenilerin imhasıyla ilgili yargılamalarda İstanbul Hükümeti'nin Ermeni ölümleriyle ilgili olarak kabul ettiği rakam 800 000 kişidir. [36] Alman tarihçisi Lepsius (ise), 1 milyon dolayında ölüden bahsetmektedir". [37] Ermeni kilisesine göre de, savaş öncesinde 2 milyon 100 bin kişi olan Ermeni nüfusu savaş sonunda çok dar bir gruba indirgenmiştir.

Ermeni kırımı yalnız Ermenileri değil, aynı zamanda insanın insan hayatına duyarlılığını da yok etmiştir. Çünkü 20. yüzyılda yapılan etnik kökenli katliamların ilkidir ve Anadolu'da Süryani, Rum (Beyaz Ölüm yolculuklarında, Amele Taburları'nda ve Yunan işgali bahanesiyle yapılan katliamları hatırlayalım) ve Zerdüşti, Yezidi ve Müslüman Kürt ile Avrupa'da Yahudi katliamı ardından gelmiştir. Ermeni kırımı ve kırımla ilgili insan duyarsızlığı kırım organizatörlerini cesaretlendiren bir durum olmuştur. Hitler de 22 Ağustos 1939'da Polonya saldırısının hemen öncesinde kuvvet komutanlarına: "Leh ırk ve diline sahip herkesi erkek, kadın veya çocuk farkı

---

[35] AKÇAM Taner, age, s.228
[36] AKÇAM Taner, age, s.309
[37] AKÇAM Taner, age, s.308

gözetmeden, acımadan öldürün. Bugün Ermenilerin imha edilmesi hakkında kim konuşuyor ki?" dememiş midir?

KAYNAKÇA

AKÇAM Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına, İmge Kitabevi, İkinci Baskı, 2002, Ankara

AKTAR Ayhan, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, 2000, İstanbul

ALADAĞ Ertuğrul, Andonia Küçük Asya'dan Göç, Belge Yayınları, Birinci Baskı, 1995, İstanbul

ARI Kemal, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923 – 1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, İstanbul

AYBARS Ergun, İstiklal Mahkemeleri Cilt I – II 1920–1927, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988, İzmir

BALİ N. Rıfat, Bir Türkleştirme Serüveni (1923 – 1945), Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, İletişim Yayınları, Üçüncü Baskı, 2000, İstanbul

BAŞKAYA Fikret, Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş, Doz Yayınları, 1991, İstanbul

BEŞİKÇİ İsmail, Kürtlerin Mecburi İskânı, Yurt Kitap – Yayın, 1991 Ankara

BEŞİKÇİ İsmail, Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama 2, Yurt Kitap – Yayın, Birinci Baskı,1991, Ankara

DÜNDAR Fuat, 1913 – 1918 İttihatçı Planı, Radikal 2, 18.09.2005

ERBİL Pervin, Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, 2001, İstanbul

ERSOY T. ERBİL P. BOZTEPE Z., Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar Kısa Tarih, Öteki Yayınevi, Birinci Baskı, 1998, Ankara

KİTSİKİS Dimitri, Türk – Rum İmparatorluğu. İletişim Yayınları, İkinci Baskı, 1996, İstanbul

KÜÇÜK Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler 5 1908 – 1998, Tekin Yayınevi, Birinci Baskı, 1992, Ankara

SOYSAL İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, Ankara

TBMM 2C. Devre IV. İçtima 3, Cilt:23, s.141

http://www.akdenizgocder.org/agr1.htm

http://tr.wikipedia.org/wiki/6-7Eylül

Bir Başka Açıdan 'Goeben' ve 'Braslau'

Ya Da Osmanlı'nın I. Paylaşım Savaşı'nda Yer Almasının Resmi Anlatımına Karşı Bir Deneme

Güngör ŞENKAL

1 Çöküşü Hızlandıran Etkenlerden İkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran etkenlerin en önemlilerinden biri, hiç kuşkusuz, **Kırım Savaşı** (1854-1856)'dır. Savaş, Rusların Sinop'taki Osmanlı donanmasını yakması üzerine, Osmanlı'nın Rusya'ya savaş açmasıyla başladı, *"1854 yılında Rusya'nın Sinop'taki Osmanlı donanmasına bir baskın yaparak yakması üzerine, İngiltere ve Fransa'da Osmanlı devletinin yanında savaşa katıldılar* (Sander, 2001: 308)."

1856'da Rusya'nın barış istemesiyle biten savaşın ardından, **Paris Barış Antlaşması** yapıldı. Kırım Savaşı, Osmanlı'yı ilk kez yabancı devletlerle kredi anlaşmasına itmişti. Bundan sonra, içine düşülen kredi-faiz tuzağından kurtulamayan Osmanlı, iflasa sürüklendi.

Paris Barış Anlaşması ile *"Osmanlı devletini ilk kez Avrupa Uluslar Topluluğu'na kabul ediyor ve devletin bağımsızlığıyla toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına konuyordu... Artık Osmanlı devleti kendi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü kendisi koruyacak durumda değildir... Osmanlı devleti, çok pahalıya gelen yıkıcı bir savaşı yürütebilmek için, Avrupalı bağlaşıklarından, ödeme yeteneğinin çok üstünde borç para almıştır. Zaten cılız olan endüstrinin gelişmesi, 1838 ticaret sözleşmesiyle engellenen devlet, bu borçların altından kalkamamış ve sonunda Avrupa devletlerinin mali denetimi altına girmiştir* (Sander, 2001: 311)."

Osmanlı'nın kredi alışlarından söz ederken, üzerinde anlaşılan kredi tutarı ile, ele geçen tutar arasındaki uçurumu vurgulamak gerekir. *"Türkiye [Osmanlı, yn] dış krediler için ödediği yüksek faizden başka, hiçbir zaman, anlaşmada öngörülen krediyi tam olarak alamıyordu* (Noviçev, 1979: 82)."

Bir avuç emperyalist devlet Osmanlı'yı ekonomik, dolayısıyla da siyasi kıskaca almıştı. Osmanlı'nın çıkarları bu emperyalistlerin çıkarlarıyla genelde çelişse de, *'kapitalsiz kapitalist'*i oynayan Osmanlı yöneticileri kendilerini, bazen, emperyalistlerle çıkar birliği içinde görebiliyordu. *"Belli başlı altı emperyalist devlet –İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, Fransa ve Rusya- savaş-öncesi Türkiyesinin dış ticaretinde en büyük öneme sahipti* (Noviçev, 1979: 68)."

Osmanlı'nın sözü edilen altı devlet ile bağımlılık ilişkisi aynı düzeyde değildi. *"Savaştan önce Türkiye'nin başlıca alacaklıları olan ülkelere göre, tüm borç tutarının:*

%62,9'u Fransa'ya düşüyordu
%22,3'ü İngiltere'ye düşüyordu
%14,8'i Almanya'ya düşüyordu.

Dünya savaşı sırasında Türkiye'nin borçlarında merkezî durum, Fransa'dan Almanya'ya geçti (Noviçev, 1979: 96)." Bunun, Almanya tarafından istenen bir durum olduğunu görmek yerinde olur.

İttihat ve Terakki, her ne kadar bu gidişe bir son verme savında olmuşsa da, eğilimi tersine çevirecek bir istenç göstermemiş, gösterememiştir. *"Kısa sürede -1908'den 1914'e kadar- jön Türkler 49,4 milyon liralık kredi anlaşması imzalamışlardır* (Noviçev, 1979: 95)."

Fransız sermayesi ile içli dışlı olduğu belirtilen Cavit Bey (Yerasimos, 1980:603) için Noviçev şunları yazar; *"Jön-Türklerin en tanınmış temsilcilerinden biri olan Cavit Bey ticaret bakanı iken şöyle demekteydi: "Yabancı sermayeye, başlamış olduğumuz işleri bitirmek için gereksinmekteyiz. Parayı, onu bize en kârlı koşullarla veren yerden alıyoruz ve bu konuda bizde herhangi bir kararsızlık olamaz. 'Sermayenin yurdu, gelmiş olduğu ülke değil, yöneldiği ülkedir* (Noviçev, 1979: 95)." Bu konuşmayı, 'ülkeyi sömürgeleştirmekte her-

hangi bir kararsızlık olamaz' biçiminde, siyasi dile çevirebiliriz.

Akşin de, dönemin iktisadi düşüncelerini incelerken, Cavit ve çevresinin *"büyük sermaye + yabancı sermaye"* stratejisini savunduğunu; Cavit'in *"serbest ticaret ve ülkenin gelişmesi için yabancı sermaye"*yi şart gördüğünü yazar (Akşin, 1998: 396–397).

Çöküşü hızlandıran etkenlerden bir diğeri ise, Balkan savaşlarıdır. Balkan savaşlarının arkasında, emperyalist ülkelerin, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarını ele geçirme* (Yerasimos, 1980:580)" siyaseti vardı. Balkan devletleri arasındaki antlaşmaları (11–13 Mart 1912'de imzalanan Bulgar-Sırp ile 29 Mayıs 1912'de imzalanan Bulgar-Yunan ittifakı) sağlayan emperyalistlerin niyeti, en açık anlatımını **Kaiser Wilhelm II**'nin sözlerinde bulur:

"Balkan devletleri genişleme görüşündedir ve bu görüşlerinde diretmektedirler. Bu genişleme de ancak Osmanlı Devleti'nin zararına gerçekleşebilir; bu da barışçı bir yoldan olamayacağına göre, Balkan devletleri Osmanlı Devleti'yle çarpışacaklar ve bu genişlemeyi sağlayabilmek için en uygun yol olarak, aralarında birleşeceklerdir. Bırakalım savaş çıksın. Bu durumda Balkan devletleri ne yapabileceklerini ve yaşamaya hakları olup olmadığını göstereceklerdir. Eğer savaşı kazanırlarsa haklı olacaklar ve belli bir ödül almalarına izin verilecek. Yok eğer yenilirlerse, önemlerini hepten yitirecekler ve uzun bir süre sessiz, dingin yaşayacaklar, böylece toprak sorunu da ortadan kalkacaktır. Büyük devletler, çatışmanın seyrini izleyebilmek için, savaş alanının çevresinde büyük bir çember oluşturmalıdır. İleri atılmak isteyen bu adamları kendi başlarına bırakalım; ya darbeyi indiren olacaklar ya da yiyen. Tartışmak için ileride bol vakit olacaktır. Şark Meselesi ateş ve kanla çözümlenmelidir; ama bizim için en elverişli bir anda. Bilinmesi gereken işte budur (Yerasimos, 1980: 586–587)."

İttihatçıların doğdukları toprakları kaybettiği Balkan Savaşları (1912–1913) sonrasında, Arnavutluk Osmanlı'dan kopmuştur (28 Kasım 1912). 1. Balkan Savaşı'nı **Londra Konferansı** (17 Aralık 1912) toplanarak durdurmuş; ardından 2. Balkan Savaşı'nın çıkması (3 Şubat) Osmanlı'yı yüreklen-

dirmiş ve kaybettiği toprakların bir kısmını (Edirne ve Kırklareli) geri alabilmiştir. Balkan devletleri Bulgaristan'la **Bükreş Antlaşması** (10 Ağustos 1913) imzalamıştır. Bükreş Antlaşması ise yeni bir gerginliğin zeminini hazırlarken, Osmanlı da, Avrupa'da olan varlığını büyük oranda kaybetmiş; Doğu Trakya'ya kadar büzülmüştür.

Bu durum, İttihatçıların –Batı'da olmazsa Doğu'da- yeniden toprak kazanmak için fırsat kollamaya koyulmasına neden olmuştur. Bu noktada, S. Akşin şu soruyu soruyor: *"Osmanlı hükümeti acaba neden ittifaka (ve savaşa) bu denli hevesliydi?"* Neden(ler)ini şöyle açıklıyor:

"Balkan Savaşının kayıplarını gidermek umuduyla Edirne'nin, kesin olarak elden çıktıktan sonra yeniden geri gelmiş olması, bu umudu besleyen bir durumdu. Bütün ülkede, kışlalarda, okullarda Balkan Savaşının intikamı parolası yürürlükteydi. Başka etkenler de akla geliyor. Bir tarafla müttefik olunmazsa, Büyüklerin Osmanlı ülkesini aralarında paylaşacakları korkusu bunlardan biriydi. Bir diğeri parasızlıktı (Akşin, 2001: 85)." Burada yazılan etkenlerden sonuncusunu daha iyi anlayabilmek için, Osmanlı'nın savaş öncesi ekonomik durumunu yansıtan şu sayılara bakabiliriz:

"Böylelikle savaşın eşiğinde (1 Kasım 1914, yn) *Türkiye'nin tüm dış borçları 152.265.915 lirayı buluyordu. Türk bütçesinin gelir bölümü, genellikle 26–27 milyon lira idi* (Noviçev, 1979: 95)."

2 Antlaşmanın Yapılması

Büyük devletlerle antlaşma yaparak devleti kurtarma düşüncesini, Talat Paşa, Almanya ile ittifakı gerekçelendirirken şöyle dile getiriyordu: *"...varlığını koruyabilmesi için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile antlaşma yapması gerekliydi ve Türkiye ancak bilim, sanat, sanayi ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımıyla kendi varlığını ve gelişmesini sağlayabilirdi* (Talat, 2003: 31–32)."

Enver Paşa'nın, 28 Temmuz 1914'te Alman Büyükelçisi Wangenheim'a önerdiği söylenen (Zürcher, 2004: 164) savunma amaçlı ittifak (Defensivbündnis) metni üzerinde, 31 Temmuz günü karara varılır (Yerasimos, 1980: 602). Akşin'in

yazdıkları da bunu destekler: *"22 Temmuz'da, Enver, Wangenheim'a, 23 Temmuz'da da Sait Halim, Pallavicini'ye ittifak teklifinde bulunmuştur* (Akşin, 1998:383)."

Üzerinde anlaşmaya varılan metin, 2 Ağustos'ta, Sait Halim Paşa'nın evinde imzalanarak bir antlaşmaya dönüşür.

Talat Paşa'nın bu konuda söyledikleri, Zürcher ve Akşin'in söyledikleriyle çelişmektedir. Çünkü, ona göre, antlaşma teklifi Almanlardan gelmiştir. *"Sadrazam Said Halim Paşa*['nın] *bir gün elçi von Wangenheim'in Almanya'nın Türkiye ile eşit şartlar altında bir antlaşma yapmak istediğini kendisine açmış olduğunu...* (Talat, 2003: 31)" yazar. Talat, olayı kabul edilebilir kılmak için, antlaşmanın 'eşit şartlar' altında yapıldığı türünden söylemlere başvurur.

8 maddeden oluşan bu antlaşma için, İsmet Paşa (İnönü) anılarında, *"O gün akşama kadar, Hariciye Nazırı muavini Simerman (Zimmermann, yn) da dahil olmak üzere Alman ricalinden Hasan Cemil Bey'in öğrendiği sır şudur: Almanya'nın harp ilan ettiği gün, İstanbul'da Türkiye ile Almanya arasında bir ittifak muahedesi (antlaşma, yn) imzalanmıştır. Bu ittifak muahedesini biz hiçbir yerde bulamadık. Herkesin bilip, şikayet ettiği gibi bu ittifakın imzasından kabine azalarının dahi haberleri yoktu* (İnönü, 1985, 95–96)." diye söz eder.

Antlaşma çerçevesinde yazılanlarda açık olmayan bir durum da, antlaşmadan kimlerin haberi olduğu üzerinedir. İnönü, *'bu ittifakın imzasından kabine azalarının dahi haberi yoktu'* dese de; Zürcher, *"Bunu izleyen günlerde, Jön Türk önderlerinden küçük bir grup (Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talât Paşa, Meclis-i Mebusan Başkanı Halil), fevkalade bir gizlilik içerisinde Almanlarla bir antlaşmanın ayrıntılarını müzakere ettiler. Kabinenin öteki üyeleri ise, Maliye Nazırı Cavit Bey, Cemal Paşa ve Şeyhülislâm Hayri Efendi gibi önemli şahsiyetler dahil, haberdar edilmemişti* (Zürcher, 2004:165)." der. Talat Paşa ise, anılarında, kabinedeki önemli kişilere haber verildiğini söyler.

Yerasimos, *"Bu anlaşmadan, imzalandığı an bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde, biri Enver Paşa olmak üzere yalnızca üç kişinin* (*) *[* Öbür ikisi Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim (Ç.N.)] haberi*

vardı (Yerasimos, 1980: 602)." diyor. Oysa, Talat ile Halil Paşaların görüşmelerde yer aldığı başka kaynaklarda da belirtiliyor. (Ör. Akşin, 1998: 383–384; Aybars, 1986: 61–70')

Talat Paşa, anılarında, imparatorluğun yönetimini elinde bulunduran ve geleceğini belirleyen siyasetçilerden biri gibi değil de, sıradan biri gibi, 'savaşın çıkmayacağı' doğrultusunda düşünceye sahip olduklarını söylüyor. *"Fakat bizim düşüncemiz bir genel savaşın çıkmayacağı ve bizim de, bir kere bu anlaşmaya girmekle, artık devletimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağımız yolundaydı. Anlaşma sonunda belirli bir şekil aldı ve sadrazam ile von Wangenheim tarafından imzalandı. Aynı şekilde Avusturya elçisiyle de bir anlaşma yapılarak imza edildi. Bundan, kabinedeki önemli kişilere de haber verildi* (Talat, 2003: 32)."

O günlerde -Avrupa'nın özellikle ekonomik ve siyasi gerilimlerini bildiğimizde- Osmanlı'nın yönetici kadrosunda, savaşın çıkmayacağı doğrultusunda düşüncelere sahip bir safın bulunmayacağını kolaylıkla kestirebiliriz. Yalnızca, Wangenheim'ın Said Halim'e, *"Avusturya-Sırp ilişkilerinin 'pek ciddi' bir biçim alabileceğini ve durum aydınlanmadan herhangi bir ittifak yapmamak gerektiğini* (Akşin, 1998: 383)" söylemiş olması bile, böyle düşünmemiz için yeterlidir.

Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden sonra imzalanan Antlaşma'nın 2. maddesi şöyledir:

"Deutsch-türkischer Bündnisvertrag

Konstantinopel, 2. August 1914

2. Falls Rußland mit aktiven militärischen Maßnahmen eingreifen und dadurch für Deutschland den casus foederis gegenüber Österreich-Ungarn herbeiführen sollte, so würde dieser casus foederis ebenfalls für die Türkei in Kraft treten."[2]

(Alman-Türk Savunma Antlaşması

İstanbul, 2 Ağustos 1914

2. Madde: Eğer Rusya askeri olarak karışır ve Avusturya ile Rusya savaşır ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecektir.)

Burada üzerinde durulması gereken, bu antlaşmayı 2 Ağustos'ta imzalayan Osmanlı'nın İttihatçı yöneticilerinin, bir ittifaka ve çıkabilecek bir savaşa ittifak dolayımıyla katılmaya

değil, doğrudan doğruya savaşa imza atmış olmalarıdır. *"Dikkat edilirse, Osmanlı ittifak antlaşması savaş başladıktan sonra imzalanmıştı. Yani imzalayanlar, ülkeyi yalnızca ittifaka değil, savaşa da soktuklarının bilincindeydiler* (Akşin, 2001: 83-84)." Savaş durumunun bilincinde olan İttihatçılar. Antlaşmanın imzalandığı gün seferberlik ilan etmiştir. Ardından da, Rusya içlerinde kışkırtma ve saldırı eylemleri yapmaya başlamıştır.

Yazılanlardan, her şeyden haberi olduğu anlaşılan Talat Paşa, Antlaşma yapıldığına şaşıran Maliye Nazırı Cavit Bey'e, *"Bu iş oldubitti. Sadrazam imza etti. Ne yapalım, mukadderat...* (Yerasimos, 1980: 603)" yanıtını verir.

3 Gemilerin Gelmesi

Antlaşmanın yapılmasından iki gün sonra, Akdeniz'deki Alman Kraliyet Donanması'na ait iki gemi İstanbul'a gitme emri alıyor. 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı'nda yer almanın en çok tartışılan konularından biri de, 'Goeben' ve 'Breslau' adlı bu iki savaş gemisidir. Osmanlı'nın, bunun hemen öncesinde İngiltere ile yaşadığı bir gemi sorunu daha vardır.

Osmanlı devleti donanmasını güçlendirmek ve Ege'de Yunanistan'a, Karadeniz'de Rusya'ya karşı üstünlük sağlayabilmek için, İngiltere'de *Reşadiye* ve *Sultan Osman* adlarında iki gemi yaptırıyordu. *"Donanma Bakanı Churchill, emriyle 28 Temmuz'da Osmanlı devletinin sipariş ettiği iki gemiye el koydu* (Aybars, age.)." Bu gemiler, maliyeti 30 milyon doları bulan ve ödemesi halktan toplanan parayla yapılan iki zırhlıydı.

Alman Kraliyet Donaması'na ait gemilerin İtalya / Messina limanından ayrılmasının (4 Ağustos) ve sonra (veya sonradan) Boğazlar'a doğru haraket etmesinin nedeni olarak, İngiliz savaş gemilerinin izlemesi / kovalaması gösterilir. Bunun, belgelerle ne kadar uyuştuğuna geçmeden önce, kitaplarda nasıl yer aldığına bakalım.

Sina Akşin, *"Savaş başladığında Almanya'nın Amiral Souchon komutasındaki Geoben ve Breslau adlı son model savaş gemileri Akdeniz'de bulunuyordu. İngiliz donanmasının peşlerine düşmesi üzerine Çanakkale'ye gitme buyruğu aldılar* (Akşin, 2001: 84)." diyor.

İnönü ise, *"Akdeniz'de korsanlığa çıkmış olan Alman gemileri, İngiliz donanmasının sıkı takibi karşısında Boğaz'a yanaşmışlardı* (İnönü, 1985: 96)." der.

Oral Sander, *"Daha kara savaşı başlamadan, Alman Akdeniz filosu komutanı Wilhelm Souchon'a, 4 Ağustos'ta Berlin'den şifreli bir telgraf geldi: 'Osmanlı devleti ile anlaşma dün imzalandı. Hemen İstanbul'a doğru hareket ediniz* (Sander, 2001:370)." denildiğini yazıyor.

Souchon'un bu emri aldığı gün, Büyükelçi Wangenheim, Enver Paşa'nın Boğazlar'dan geçişe izin verdiğini kendisine bildirdiğini, telgrafla Berlin'e iletiyor. *"4 Ağustosta Wengenheim Berlin'e şu teli çekti: "Enver, Çanakkale askeri makamlarının, Alman ve Avusturya harp gemilerinin hiçbir engel çıkarılmadan Boğazlardan içeri girmekte serbest olduklarına dair emir almış olduklarını bana bildirdi* (İnönü, 1985: 325)."

Sander, Souchon'un 6 Ağustos'ta ikinci bir emirle İstanbul'a gitmekten (şimdilik) alıkonulduğunu yazıyor; kaynak göstermiyor. *"Goeben ve Breslau, İstanbul yolundayken 6 Ağustos'ta Berlin'den yeni bir telgraf aldı: 'Siyasal nedenlerle şimdilik İstanbul'a gitmekten vazgeçin* (Sander, 2001: 371)."

Gemilerin İtalya'dan ayrılmasıyla ilgili en belirsiz yazı, Aybars'ın kitabının ilgili bölümüdür.

"Akdeniz'de Messina'da kömür alan Alman gemileri komutanı Şoson, gece saat 01:00'da denize açılmaları emrini aldı. Tarihsel düşmanı Fransa'ya ait iki Cezayir limanını topa tutmak emrini alan gemilere yolda yeni bir emirle, acele İstanbul'a gitmeleri emri bildirildi. 4 Ağustos günü üç İngiliz gemisi peşlerine düştü. Henüz İngiltere ile Almanya arasında savaş durumu yoktu, fakat savaş yapmaları bir an meselesiydi. Messina'ya gelen gemiler kömür alırken İngiltere'nin savaş ilan ettiği duyuldu. Aynı sırada iki İngiliz filosu Messina Limanı'nın ağzını tutmuşlardı. İtalyanlar Alman gemilerinin 24 saat içinde limanı terk etmelerini istediler. 6 Ağustos'ta Alman gemileri bu ablukadan kurtulmayı başardılar ve Çanakkale'ye doğru yol aldılar ve İngiliz gemileri de peşlerine takıldılar (Aybars, age.)."

İnternet sayfasından alınan bu metin çok çelişik. Örneğin, Cezayir limanlarına saldırmak için denize açılan gemilere, yolda, İstanbul'a gitme emri geliyor. Sözü edilen limanlar bu arada bombalanıyor mu, belli değil. İngiliz gemisi peşlerine düşüyor. Gemi tekrar Messina'dan kömür alıyor, vs... [Susanne Leinemann, 'Amiral Fes Takıyor' başlıklı yazısında, Kuzey Afrika kıyılarındaki Fransız limanlarının, savaşın başlamasından birkaç saat önce, Amiral Wilhelm Souchon komutasında bombardıman edildiğini yazıyor.[3] Almanya'nın Fransa'yla savaşa başlamasının hemen ardından, 4 Ağustos 1914 günü sabah saat 6'da, Alman gemileri Goeben ve Breslau, Fransız birliklerinin naklinin yapılacağı Cezayir limanları olan Bone ve Philippeville'yi bombalamıştır. Aynı gün öğleden önce İngiliz gemileri, Goeben ve Breslau'yu fark etmiş ve takibe almıştır. İngilizlerin telsizle Churchill'den ateş izni istemeleri üzerine, Churchill, koşullu izin vermiştir: Alman gemilerinin, Fransız askerlerin naklini engellemeye kalkışması durumunda ateş edilecektir. Souchon, Cezayir kıyılarını bombalamaya giderken, Alman-Osmanlı gizli antlaşmasının yapıldığı bilgisini ve İstanbul'a gitme emrini alıyor. Ancak, bu emir son dakikada geri alınıyor.[4]]

Gemilerin İstanbul'a doğru yol alış sürecine ilişkin birkaç anlatım vardır. Bunlardan biri, Goeben'in iki motorunun bozulduğu; bir diğeri, kömür alma zorunluluğudur. Geminin iki motorunun bozulduğuna ilişkin olan anlatım şöyledir: *"Ege denizine girerken zırhlısının iki kazanının çalışmadığı anlaşıldı; dolayısıyla İngiliz donanmasının önünden Batı Akdeniz'e doğru kaçamazdı. Kararını kendi başına verdi: İstanbul'a gidecek, Türkleri iradeleri dışında da olsa zorlayıp savaşı Karadeniz'e sıçratacak ve Osmanlı devletini geleneksel düşmanı olan Rusya ile savaştıracaktı! Bu kararı verdiği zaman tarih 8 Ağustos'tu ve İngiliz zırhlıları, giderek Alman zırhlıları Goeben ve Breslau'a yaklaşıyordu* (Sander, 2001: 371)."

Geminin kömürünün kalmadığına ilişkin anlatım ise; *"8 ağustos 1914 te Alman ataşenavalı Humman Bahriye Nezaretine gelmiş; İngiltere donanması tarafından takib edilen Akdeniz Alman bahriye müfrezesinin Çanakkale'ye doğru çekilmekde olduğunu söylemiş ve aldıkları malûmata göre*

Göben'in kömürü bulunmadığından tavizen beş, altı bin ton kömür verilmesini rica etmiş. Cemal Paşa, hatıralarında yazdığına göre, hemen telefonla Sadrazam ve Enver Paşalarla Talât (Beye haber vererek mütalealarını sormuş ve muvafakat cevabını almış. Bahriyemizin Derince deposundan kömürün verilmesini emretmiş; süratle yüklemek için amele de göndererek 9 ağustos gecesi kömür gemisi Çanakkaleye doğru hareket etdirilmiş (Sabis, 1943: 150: Cemal, 1996: 128–129)." biçimindedir.

Sander'ın bildirdiğine göre, Souchon'un Boğazlar'a gelişinin nedeni *kömür-kazan* hikayesinin çok ötesindedir. Souchon, *"İzmir'deki Alman Deniz Ateşesi'ne şu haberi gönderdi: "Askeri durum düşmana Karadeniz'den saldırıyı gerekli kılıyor. Boğazlar'dan geçmem için izin isteyin." 10 Ağustos'ta yanıt geldi: "İçeri girin, kalelerin teslimini isteyin ve gönderilecek rehberi yakalayın.*

"Souchon, bunun ne anlama geldiğini bilmeden Boğazlar'a doğru 'yelken açtı'. Çanakkale Boğazı'nın girişinde demirleyip, rehber gönderilmesini isteyen bayrağı çekti. Bunun üzerine Enver Paşa, Sadrazama danışmadan geçiş izni verdi ve İngiliz filosunun Goeben ile Breslau'yu izlemeleri durumunda 'ateş' emrini de verdi (Sander, 2001: 371–372)." Bu anlatım, motorun çalışmadığı anlatımıyla çelişir. Çünkü, Souchon'un sözlerinden, gemilerin belli bir amaç için Boğazlar'a yöneldiği ortadadır. Bölümün sonunda göreceğimiz gibi, burada verilen *10 Ağustos* tarihi de yanıltıcıdır.

İ. İnönü'nün, anılarında, gemilerin geçişine izin veren emrin tarihi 1–2 gün daha geriye gitmektedir. *"8–9 Ağustos 1914 gecesi, Alman askeri heyeti başkanı, Enver Paşa'nın da müsaadesi olduğunu bildirerek, Çanakkale'de müstahkem Mevkiler Kumandanı Veber Paşa'ya, şifreyle bildirmek üzere gönderdiği yazıda, "Göben ve Breslav ihtimal bugün dahil olurlar. Bütün kuvvet ve vasıtalarınızla Boğazdan girmelerine yardım ediniz" denilmekteydi. Müstahkem mevkiler, Başkomutan emrinde oldukları için Başkomutanlık karargâhındaki nöbetçi yüzbaşısı Tevfik Bey usûl bakımından buna engel olmuştu. Bunun üzerine Başkomutan vekili gemilerin girmesi üzerine şu emri verdi : "8-9 Ağustos 1914 Almanya Hükümetinin Göben*

ve Breslav ismindeki harp gemilerinin düşmanla muharebeye tutuşmuş olması muhtemeldir. Adı geçen gemiler Boğaza sığınırlarsa gemilerine müsaade ve kabul ediniz" (İnönü, 1985: 325)." İnönü'nün -kaynak göstermediğinden- bu emri nerede gördüğü belli değildir. (Ayrıca, Gemilerin, bir İngiliz keşif gemisiyle çatıştığına ilişkin anlatım için bkz. Morgenthau. 2005: 62-63)

Yazının devamında ilginç görünen olay, gemilerin geçişinden sonra Boğaz Komutanlığı'nda yapılan değişikliktir. *"Adı geçen iki Alman harp gemisinin Boğazdan girmelerinden bir gün sonra 11 Ağustos 1914'te Boğaz Komutanı Emin Paşa görevinden affedildi. Ve emekliye sevk edilerek, yerine 9. Tümen Komutanı Kurmay Albay Cevat Bey Akdeniz Boğazı Komutanlığına atandı. Kendisine gönderilen emir şöyleydi: "Hiçbir şüpheye meydan bırakmamak için size şunu tekrar tebliğ ederim. Alman ve Avusturya harp gemilerinin Boğazlardan içeri girmelerine müsaade ediniz* (İnönü, 1985:325)." Albay Cevat'a kim tarafından gönderildiği belirtilmeyen emri, Enver Paşa vermiş olmalıdır. '4 Ağustos' tarihli emre benzerliğinden ve 'tekrar' tebliğ edildiğinden çıkarabiliriz bunu.

İnönü, gemilerin Boğazlardan geçişini o günlerin en önemli olayı olarak yazmaktadır.

"Bugünlerin mühim bir vakası Alman kruvazörleri Göben ve Breslav gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya geçmeleridir. (...) O günlerde Almanya ile Türkiye arasında çok heyecanlı muhabereler geçmiş ve nihayet Enver Paşa'nın içeriye alma emri, Almanya'da büyük sevinç yaratmıştır. Bu karar Almanya'ya düşman olan müttefik devletler tarafından şiddetli itiraza uğramış, vaziyet, gemilerin satın alınmış ilan olunması ile geçiştirilmiştir. Kruvazörler, bütün mürettebatları olduğu gibi mahfuz kalarak, bayraklarını değiştirmişlerdir (İnönü, 1985: 96)."

Son tümceden yola çıkarak, Rus donanmasına saldıran kruvazörlerin mürettebatı Almanlardan oluşuyordu gibi bir yanılsamaya düşülebilir. Ancak, A. İ. Sabis'in; *"Yavuzda bulunan Türk Bahriye Subaylarından Yarbay Enver Bey, aynı gemide bulunan diğer Türk subaylarına, Rusyaya karşı harbe gidildiğini söylemiş; bu esnada gemi Büyükdere önünden geçmekte*

olduğundan Türk subayları, Boğazın son meskûn mahallerine hasretle bakmışlar... (Sabis, 1951: 49)." sözlerinden, gemilerin mürettebatının yalnızca Almanlardan oluşmadığını öğreniyoruz.

Yine, İsmet Paşa anılarında Boğazlar'dan geçişin yalnızca Enver'in bilgisi dahilinde olmadığını, sadrazamın da gelişmeleri bildiğini yazmaktadır. *"Enver Paşa, gemilerin Boğazdan geçeceklerini, aynı günün akşamı Bakanlar Kuruluna bildirdi. Gemilerin geleceklerinden bütün bakanların vaktiyle haberleri olup olmadığı belli değildir. Ancak bu gemilerle Avusturya gemilerinin Boğazdan geçmeleri izni dolayısıyla yapılan yazışmada belirtildiği üzere Enver Paşa ile birlikte Sadrazamın da haberli olduğu, hatta Sadrazamın Göben'le Breslav'ın geçmelerinin geciktirilmesinin o zamanki siyasi duruma uygun olacağını ileri sürdüğü yukarıda belirtilmişti* (İnönü, 1985:327)."

İnönü'nün belirttiği Bakanlar Kurulu toplantısından söz eden Talat Paşa: *"Biraz geciken Harbiye Nazırı Enver Paşa, gülerek yeni bir çocuğumuzun dünyaya gelmiş olduğunu, yani 'Goeben'in o anda Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmiş bulunduğunu söyledi* (Talat, 2003: 33)." diyor.

Akşin de, *"10 Ağustos'ta gemiler Çanakkale Boğazı önlerine geldiğinde, Enver, hükümete danışmadan, gemilerin içeri alınmasını emretti* (Akşın, 2001: 84)." diye yazıyor.

Anılarında, sözü edilen Bakanlar Kurulu toplantısına yer veren Cemal Paşa ise, Enver'in:

"—Bir oğlumuz dünyaya geldi, dedi.

Bittabi bundan bir şey anlamamıştık. Bizi çok merakta bırakmayarak:

—Goeben ve Breslau bu sabah Çanakkale önüne gelmiş ve İngiliz donanması tarafından takip edilmekte olduklarından bahisle Boğaz'dan geçmelerine müsaade edilmesini istemişler, Bir müttefik devlete ait harp gemilerini muhakkak bir tehlikeden korumak için bu talebe muvaffakat edilmesi emrini verdim ve gemiler şimdi, Boğaz'ın beri tarafında, Boğaz istihkamlarının himayesi altında bulunuyorlar. Fakat biz de bunun neticesi olarak siyasi bir mesele ile karşı karşıya kalmış olduk. Bu gece

bu meseleye ait bir karar vermek lazım geliyor... (Cemal, 1996:129)" dediğini yazıyor.

İnönü'ye göre, *Cavit Bey, "10 Ağustos 1914 gece Sadrazama gittiğim zaman garip bir haber aldım. Göben ile Breslav, tabii bizim tarafımızdan hiçbir mukavemete uğramaksızın Çanakkale'den girmişler. Tarafsızlığı bu derece ihlal edecek bir vaka olamazdı* (İnönü, 1985: 327)." demiştir.

Diğer yandan, Ergün Aybars, gemilerin Boğaz'dan geçmesinin, İngilizlerin göz yumması ile olanaklı olduğunu ileri sürmektedir... *"Osmanlı Devleti'nin savaştan önce İngiltere'ye ısmarladığı savaş gemilerine el koyan İngiltere, Boğazların savunmasız kalarak Rusya'nın eline geçmesini de istemiyorlardı. İki Alman gemisinin Osmanlı Devleti donanmasına katılmasıyla, Boğazların ve İstanbul'un Rusya'ya karşı güvenliğinin sağlanabileceğini düşünerek ikili bir oyunla, bu gemilerin Çanakkale Boğazı'na girmelerine fırsat vermişti* (Aybars, age)." Bu anlatım bile, tek başına, *kovalanma-sığınma* tezini çürütmeye yeterlidir. Buna sonra döneceğiz.

Gemiler, her nasılsa artık Boğaz'a girmiştir. Daha önce tarafsız olduğunu açıklayan Osmanlı için, tarafsızlıkla bağdaşmayacak bir durum doğmuştur. Tarafsız görünümünü sürdürebilmesi, inandırıcı girişimlerine bağlıdır. *"İtilaf devletleri elçileri ise, durumun aynı şekilde devamını şu şartın gerçekleşmesine bağlıyorlardı: Alman askeri kurulunun ve bütün subayları ile birlikte 'Goeben'in sınır dışına çıkarılması. Bu şartı yerine getirebilmek, hükümetin gücü ve iktidarı içinde değildi* (Talat, 2003: 37)."

Resmi anlatım, gemilerin satılı alınması fikrinin bu toplantıda doğduğu doğrultusundadır. Talat'a göre; *"O anda Halil Bey'in aklına gemileri satın almak geldi ve Wangenheim'a bunu önerdi. Bazı tereddütlerden sonra Wangenheim bu öneriyi kabul etti. Gemilerin satışı yalnızca bir gösteriş değil, gerçekti* (Talat, 2003: 35)." Anılarında, gemilerin satışı konusunda en açık sözlü olan Talat Paşa'dır.

Cemal Paşa ise anılarında, *"Enver Paşa seferin bu mütelaalarına iştirak ediyor ve fakat ben, her ne olursa olsun buna bir hal çaresi bularak şimdiki halde harbe girmekten tevakki etmek* [sakınmak, yn] *mecburiyetinde olduğumuzu*

iddia ediyordum. (...) Nihayet içimizden biri şöyle bir tedbir teklif etti.

—Almanlar bu iki gemiyi daha evvel bize satmış olamazlar mı? Çanakkale'ye gelişleri gemileri bize teslim maksadına ibtina' ettirilemez mi? dedi (Cemal, 1996: 130." diye yazar.

Osmanlı, eğer savaşa girmek istemiyorsa, gemileri belirli bir süre içinde karasularının dışına çıkarması gerekiyordu. Gerekli süre, Cemal Paşa'nın anılarında 24 saat olduğu halde, Talat'ın anılarında 48 saattir (Talat, 2003: 34). Bu durum ilk bakışta önemsiz gibi görülebilir. Ancak, aynı dönemde anılarını yazmış, imparatorluğu yöneten bu paşaların, gemilerin sınır dışı edilmesi için gereken / zorunlu süreyi farklı vermeleri normal karşılanmamalıdır.

İnönü, "(Wangenheim'la, yn) *Sadrazamdan sonra Talât ve Halil Beyler görüştüler. Bu da epey sürdü. Nihayet satın alma meselesini imparatora yazmayı vaat etti. Biz de bundan istifade ettik. Onlar bizi olupbitti karşısında bıraktıkları gibi, biz de onları aynı hal karşısında bulundurmak üzere iki gemiyi 80 milyon marka aldığımızı gazetelere tebliğ ettik* (İnönü, 1985:327)" diyor. Gazetelere verilen duyuruda geçen *'80 milyon Mark'*, gelişigüzel uydurulmuş bir sayı değil, gemilere bedel olabilecek gerçekçi bir sayıdır. Bu anlamda da üzerinde durulması gerekir.

Özetle, (resmi teze göre) gemilerin kaderi, Nazırlar Heyeti (Bakanlar Kurulu) toplantısında, uzun tartışmalardan sonra, gemilerin satın alınması ile belirlenmiştir. Gemilerin satın alınması konusu da sorunludur. Cemal Paşa'ya göre, *"Bu satış kayfiyeti hakiki değil, zahiri idi* (Cemal, 1996: 130)." Talat Paşa'ya göre ise, göstermelik olarak yapılmış bir sözleşme değil, gemiler gerçekten satın alınmıştır (Talat, 2003: 35)

Morgenthau, satış olayı hakkında, *"Söylendiğine göre, Sadrazam ve Cemal Paşa bu kurmaca 'satış'a itiraz etmişler ve gerçekleşmemesini istemişler* (Morgenthau, 2005: 70)." diye yazıyor.

İngiltere'nin, Osmanlı'nın yaptırdığı gemiler el koymasının, Almanlar için bulunmaz bir fırsat olduğu açıktır. *"Osmanlı devleti, İngiltere tarafından el konmuş bulunan Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarına karşılık olarak,* Goeben ve

Breslau*'u hiç para ödemeden 'satın aldılar' ve 'Yavuz' ile 'Midilli' adlarıyla Osmanlı donanmasına kattılar. Bundan hemen sonra, Osmanlı donanmasının başına Amiral Souchon getirildi. Böylece, İngiltere'nin el koyduğu iki gemi, Osmanlı donanmasına başka yoldan katılmış oldu* (Sander, 2001: 372)."

Bugün için önemli olan, konuya ışık tutacak bazı belgelerin yayımlanmış olmasıdır. Belgeleri yayımlayan Sayın Mustafa Balcıoğlu diyor ki: *"Genelkurmay Başkanlığı ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivinde yaptığımız araştırmalarda bulduğumuz belgeler, tartışmaları sona erdirecek niteliktedir. Yeni belgelerden anlaşıldığına göre; iki Alman gemisinin boğazdan içeri alınmasıyla ilgili emri, hükümet üyelerine danışmadan, onları haberdar etmeden veren Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dır Fakat, emir tarihi bazı kaynaklarda yazıldığı gibi 8–9 Ağustos değil, 4 Ağustos 1914'tür. Sözkonusu emir söyledir.*

Bahri Sefid Boğazı Kumandanlığına;

22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) Gayet Mahrem (gizli) ve müstaceldir (ivedidir) Alman ve Avusturya merakib-i Harbiyelerinin (savaş gemilerinin) boğazdan dühulüne (girişine) müsaade edilecektir ve buraya malumat verilecektir.

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver (Balcıoğlu, 2004: 50)"[5]

Bölümün özeti olarak yazacak olursak: *"Dolayısıyla gemilerin Türkiye'ye doğru gelmeleri, İngilizlerin kovalamalarından kaynaklanmamıştır* (Balcıoğlu, 2004: 50)."

4 Rus Donanmasına Saldırı

Gemiler sorununun bir sonraki aşaması, donanmanın Karadeniz'e açılarak Rus donanmasına, yük gemilerine (Sabis, 1951: 51) ve bazı kıyı kentlerine saldırmasıdır. Osmanlı'nın savaşa girmesinin *de facto* nedeni olarak görülen bu olayın da, diğerleri gibi, onlarca çelişik anlatımı vardır.

"Aslında Enver Paşa'ya kalsa savaş ilanını 1915 ilkbaharına kadar ertelemeyi tercih ederdi ama Alman hükümeti baskısını artırıp gereken mali teminatları da sağlayınca, artık savaş ertelenemezdi. Savaş kararı 25 Ekim'de alındı ve iki gün sonra Enver'in kesin emriyle, Yavuz Sultan Selim'deki

(Goeben'in yeni adı) Alman amirali Souchon komutasındaki küçük bir Osmanlı filosu Rus donanmasına saldırmak ve Karadeniz'de deniz üstünlüğünü ele geçirmek için denize açıldı. Ve 11 Kasım'da Osmanlı imparatorluğu Rusya, Fransa ve İngiltere ile savaşa girmişti (Zürcher, 2004: 167–168)." Bu anlatımda önemli olan, Osmanlı donanmasına ait gemilerin Enver Paşa'nın *kesin* emriyle Karadeniz'e açılmış olduğunun bilinmiyor olmasıdır.

Burada verilen '25 Ekim' tarihi, Bayur'un eserinde verdiği tarihten alınma olmalıdır. "Enver Paşa'nın bütün çabalarına rağmen, hükümet şu karan aldı: "(iki Osmanlı temsilcisinin) biran önce Berlin'e gönderilmesine ve donanmaya ait sorunların 'başkumandanlık vekâletinin' sorumluluğuna terk edilmesine, ama savaşa yol açacak durumlardan tümüyle kaçınılmasına karar verildi". Enver Paşa ise aynı gün, yani 25 Ekim 1914'te, bu hükümet kararına tümüyle aykırı olarak Alman Büyükelçisinin isteğine uygun biçimde kendi imzasıyla Amiral Souchon'a şu yazlı emri verdi:

"Bütün filo Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Uygun bulduğunuz bir anda Rus filosuna hücum ediniz. Çarpışmaya başlamadan önce, bu sabah size verdiğim gizli emri açınız". Gizli emir ise şu idi: "**Türk filosu Karadeniz'de zorla üstünlük kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız savaş ilan etmeksizin hücum ediniz** (Bayur, 1953: 232–3, Akt. Sander, İnternet)."[6]

Aybars'ın verdiği şu bilgiler de Zürcher'i desteklemektedir. *"Enver Paşa'nın Bronzarı Paşa'ya gizli olarak hazırlatmış olduğu savaş planı, 21 Ekim'de Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'ye yollandı. Bu plana göre: "Osmanlı donanması Amiral Şoson komutasında Karadeniz'de Rus donanmasını batırarak üstünlük sağlayacak ve savaş ilanından sonra Padişah düşmanlarına Cihat ilan edecektir"* (Aybars, age.)." Sözü edilen plan ile Enver'in emri uyum içerisindedir. Ondan dolayı, böyle bir planın varlığını yadsımamız için bir nedçn yoktur.

İnönü'nün anılarında, *"Alman Bahriye Nazırı Büyük Amiral von Tirpitz (Tirpiç)... Ateşemiliterimize... Enver Paşa'yla Talat Bey'in harbe girme taraftarı olduklarını, Cemal Paşa'yla Cavit Bey'in itiraz ettiklerini söylüyordu* (İnönü, 1985:97,98)."

Talat Paşa bunu yalanlayarak, *"Ben asla savaşçı değilim...* (Talat, 2003: 85)" demiş olsa da, Ruslar tarafından ele geçirilen telgraflarda,

"Talât açıkça bana itiraf etti ki, derhal çıkışa taraftardır (İnönü, 1985:334)." denildiği görülüyor.

Cavit Bey'in karşı çıkışının nedeni, daha önce belirtildiği üzere, yurtseverlikten değil, farklı bir sermaye grubuyla yakın ilişki içinde olduğundandır. Cemal Paşa'ya gelince, onun duruşu Sabis tarafından açık bir biçimde bildirilmektedir: *"Başkumandan 22.10.1914 de bu emri Donanma Kumandanına verdiği zaman veya ertesi gün Bahriye Nazırı Cemal Paşayı vaziyetten haberdar etmiş ve aynı zamanda paranın vürudünü* [gelişini, yn] *bildirmiştir... Cemal Paşa da artık bu vaziyet üzerine, Bahriye Nazırı sıfatiyle, donanmaya lâzımgelen emirleri vermeği kabul etmiştir. Talât Beyin de, en geç 22.10.1914 de, bu tertiplere vâkıf olduğu şüphesiz addolunabilir* (Sabis 1951: 48."

Sabis, ayrıca, Enver'in emri olmadan Souchon'un ateş açmayacağını Wangenheim'ın garantı ettiğini yazıyor. *"Enver Paşa, 1914 Ekim ayının 22 ve 25 inci günlerinde Amiral Souchon'a verdiği emirlerle* ***"Karadenizde üstünlüğü temin etmek için Rus filosunu aramasını ve harp ilân edilmeden ona bulduğu yerde hücum etmesini"*** *tebliğ etmiştir. Evvelce, Alman Sefiri, Enver Paşanın emri olmadan Amiralin ateş açmayacağını taahhüt etmişti. Şimdi Almanların hesabına, mükemmel bir vaziyet ve fırsat husule gelmişti. Evvelce verdikleri vaidlerden dolayı, artık Alman Amirali ve Alman Sefiri bütün mesuliyetten kurtulmuşlar ve taahhütlerine riayet etmişlerdir* (Sabis, 1951: 46)." Bu da, Cemal Paşa'nın tatbikatta yaptığı konuşma ile paralellik gösteriyor. (Bkz. Sabis, 1951: 48)

Talat Paşa'nın söylediğine göre; Enver, emir verdiğini kabul etmiyor. *"Arife günü, Karadeniz Donanması ile Amiral Souchon arasında bir muharebe olduğu ve "Goeben"in Rus sahillerini bombardıman ettiği haberini aldık. Sadrazam bu darbeden son derece heyecanlandı ve ertesi günkü bayrak törenine katılmayacağını bana yazılı olarak bildirdi. Daha önceden bu olayı hiçbirimiz bilmiyorduk. Fakat herkes gibi ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna inanıyordum. Bayram*

günü Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epeyce hücum ettimse de, hiç haberi olmadığına yeminle güvence verdi. Bu olay da savaşı artık bir oldubitti haline getirmişti (Talat, 2003: 36–37)." Balcıoğlu'na göre de, Enver, böyle bir emir vermediğini söylüyor (Balcıoğlu, 2004:49). Talat Paşa, Enver'in savaş için emir vermediğine ilişkin 'yeminle güvence' vermiş olmasına inanmış görünüyor! Dolayısıyla savaşa da girildiğine göre, bunu 'oldubitti' söylemiyle gerekçelendirmeye çalışıyor. 'Oldubitti ve 'emrivaki' söylemleri *resmi*leşerek günümüze kadar geliyor. Örneklendirecek olursak: " Bu gemiler 28–29 Ekim 1914'te Enver Paşa'nın gizli bir buyruğu ile Karadeniz'e açıldılar ve Rus limanlarını bombaladılar. Artık yapılacak bir şey kalmamıştı. Enver Paşa ve Almanların olup - bittisi yüzünden Osmanlı Devleti ile Anlaşma devletleri Kasım ayının ortalarına doğru savaşa tutuştular (Mumcu, 1986: 33); "... bir oldubittiyle girilen Dünya Savaşını... (Ozankaya: 1996: 139); ".. iki savaş gemisinin oyunuyla... (Sander, 2001: 372); "Fakat bir emrivaki halinde harbe girdikten sonra... (İnönü, 1985: 100)"

vb.

Rus limanlarını bombalama olayı, bir ders kitabında şöyle yer alıyor: *"Türk bayrağına rağmen tümüyle Alman subay ve askerlerinin yönetiminde bulunan Yavuz ve Midilli, Alman Amirali Souchon (Suşon)'un kumandasındaki Türk Donanmasının diğer zırhlıları ile birlikte 28–29 Ekim tarihleri arasında Rusya'nın Odessa ve Sivastopol limanlarını bombaladılar. Böylece Osmanlı Devleti de fiilen savaşa girmiş oldu. Ancak bu bombalama emrinin kimin tarafından ne zaman verildiği sorusu ise bir takım tahmin ve söylentilerin ötesinde günümüzde bile tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır, iddialardan biri, emri Enver Paşa'nın verdiği noktasında yoğunlaşmıştır. Bir başka iddia ise; Osmanlı Devleti'nin savaşa girmekten kaçınması üzerine bir oldubitti (emrivaki) yaratmak amacıyla emrin Alman Genel Kurmayınca Amiral Souchon „(Suşon)'a gizli olarak verildiği şeklinde olmuştur* (11 sınıflar 1997: 14–15)." *'Tümüyle Alman subay ve askerlerinin yönetiminde'*, sözlerinin doğru olmadığını, Sabis'in anılarından (Sabis, 1951: 50) öğrenmiş bulunmaktayız. Osmanlı'nın İttihatçı yöneticile-

rinin, emperyalist savaşta yer almadaki ağır sorumluluğunu yadsımak, sorumluluğu yalnızca Almanların üstüne yıkmak için, Sabis'ten aktardığımız doğrultudaki açıklamalar görmezden geliniyor.

Oysa, birçok yerde olduğu gibi, burada da Enver'in bilgisi olduğunu görüyoruz. *"Gerçekten, bu iki zırhlı, Alman Amiral Souchon'un komutasında ve Harbiye Bakanı Enver Paşa'nın bilgisi içinde Karadeniz'e açılarak (manevra yaparak Osmanlı subaylarına geminin nasıl çalıştığını öğretmek bahanesiyle) ve 29 Ekim 1914'te Odessa ile Sivastopol'u topa tutarak Osmanlı devletini savaşa sokacaktır* (Sander, 2001: 372–373)."

Aybars da, Karadeniz'de Ruslara yönelik saldırının Enver Paşa'nın izniyle yapıldığını yazıyor. *"Çeşitli kaynaklarda ve anılarda değişik biçimde anlatılmasına rağmen, 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti donanması Rus donanmasına saldırdı ve Rus limanları topa tutuldu. Osmanlı resmi belgelerinde Ruslar suçlu gösterilmekle beraber, bu saldırının da kabine üyelerinin büyük bir bölümünün bilgisi dışında özellikle Enver Paşa'nın izniyle yapıldığı anlaşıldı. Osmanlı Devleti kaderini belirleyen bu savaşa fiilen katılmış oldu. Ruslar 1 Kasım'da Kafkasya'da saldırıya geçtiler. 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler* (Aybars, age.)."

Balcıoğlu, *"Karadeniz'de Rus gemilerine taarruz emrinin Enver Paşa tarafından verilip verilmediği konusu bugüne değin belgelendirilememiştir* (Balcıoğlu, 2004: 49)." dese de, yazılanlardan, emri verenin Enver Paşa olduğunun hemen herkesçe bilindiği anlaşılıyor. Öyle ki, emrin Enver tarafından ve yazılı olarak verildiği birçok kaynakta yer almaktadır.

Emrin benzer biçimlerini kitaplardan yapmış olduğumuz alıntılarda gördükten sonra, Balcıoğlu'nun yayımladığı belgeler arasında yer alan aslına geçebiliriz.

"Bazı araştırmacıların Başkomutanlık ve Bahriye Nezareti Arşivlerinde 'yoktur' dedikleri bu emir, tarafımızdan yapılan araştırmada Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivinde bulunmuştur. Hem Almanca hem de Türkçe olarak yazılan ve Enver Paşa imzasını taşıyan belge aynen şöyledir:

Grosses Hauptquartier Constantinopol, den 22.10.14

An den Kommandanten der Flotte

Herrn Admiral Souchon

"Die Türkische Flotte soll die Herrschaft am schwarzes Meer erringen. Suchen sie die Russische Flotte auf und greifen sie sie an, ohne Krieg zu erklären, wo sie sie finden!

ENVER

Nazır Paşa'nın emri ile yazılmıştır ve yalnız tarafımdan tercüme edilmiştir. İmza

Donanma Kumandanı Amiral Souchon Paşa'ya

Donanmay-ı Hümayun, Karadeniz'de hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus donanmasını, nerede bulursanız, ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz.

9.10.1330 (22 Ekim 1914)

(Balcıoğlu, 2004: 51)[7]

Belgeyi değerlendiren yazar, şu sonuçlara ulaşıyor: *"Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, Amiral Souchon'a Rus gemilerine taarruz emrini veren Enver Paşa'dır. Dolayısıyla, Türk yetkililerinin haberi olmadan taarruzun gerçekleştirildiği savı doğru değildir. Karadeniz olayının Rusların taarruzundan kaynaklandığı da yanlıştır. Enver Paşa'nın 'böyle bir emir vermedim' şeklindeki ifadesini de belge yalanlamaktadır* (Balcıoğlu, 2004: 52)."

Oral Sander, Sadrazam Sait Halim ile Maliye Nazırı Cavit'in saldırıdan son ana kadar haberdar olmadığını yazıyor. Balcıoğlu da, Sait Halim'in Karadeniz'e açılmaya izin vermediğini yazdığına göre; bunların doğru olduğundan hareketle bazı olayların Sadrazamın bilgisi dışında geliştiğini kabul etsek bile, Cemal Paşa'nın, bir donanma tatbikatı sonrasında yaptığı konuşmanın sözleri, 'oldubitti' ve 'emrivaki' savlarını geçersiz kılacak içeriktedir. *"18.11.1914 de, Küçükçekmece civarında yapılan tatbikat sonunda o taraftaki Rus âbidesinin yıkılmasına karar verildiği zaman bu âbide önünde Bahriye Nazırı Cemal Paşa, subaylara şu sözleri söylemişti:*

"Karadeniz'de Donanmamız tarafından vukubulan hareketler, bazı korkakların zannettikleri gibi sırf Alman Amiralinin Hükûmet-i Osmaniyeyi bir emrivaki karşısında bulundurmak

için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu hareket emri mahsus ile yaptırılmıştır. Alman generalleri ve amiralleri Hükûmet-i Osmaniyenin emrinde birer icra vasıtasından başka bir şey değildirler. Osmanlı milletinin mukadderatını idare etmek mesuliyetini deruhde etmiş olan insanlar, kimsenin nüfuz ve tesiri altında olmayıp fikir ve kararlarında müstakildirler. Türkler zelilâne yaşamaktan ise, millî istiklâl ve haklarını silâhlariyle temin etmek veyahut şerefle ölmek için harbe girmişlerdir... (Sabis, 1951: 48)."

Kraliyet Donanması (Kaiserliche Marine) başlıklı yazıda, sislerin içinden birden karşılarına çıkan Rus donanmasıyla ilk olarak Kırım Yarımadası önlerinde, 18 Kasım 1914'te karşılaşıldığı belirtilir. [*"Am 18. November 1914 stießen S.M.S. Goeben und S.M.S Breslau zum ersten Male vor der Halbinsel Krim auf die russische Flotte, die plötzlich in nächster Nähe aus dem Nebel auftauchte* (Kaiserliche Marine)."] Demek ki, Karadeniz'de Rus donanmasıyla ilk karşılaşma, Küçükçekmece önlerinde yapılan tatbikatla aynı güne geliyor.

Harbiye Nezareti Harekat Şube Müdürü A.İ. Sabis'in, Almanlar için, *"...Başkumandan'dan istihsal ettikleri emir üzerine Türkiye'yi harbe sokmağa muvaffak olmuşlardır. Amiral Souchon, gerçi, Başkumandan Vekilinden yazılı emir aldıktan sonra hareket etmiştir...* (Sabis, 1951: 47–48)." dediğini anımsadıktan sonra, onun şu sözlerini de bölümün özeti olarak değerlendirebiliriz: *"Eğer bu hususta Amirale emir verilmemiş olsaydı, Enver, Cemal ve Talât Paşaların harp sonunda memleketi terketmelerine lüzum yoktu; galip veya mağlûp olmak, bir harbin mukadder neticelerindendir* (Sabis, 1951: 46)." Sabis, sözünü 'Savaş suçlusu olmasalar kaçmazlardı!' demeye getiriyor.

5 Tarih Ders Kitaplarında Gemiler

Buraya kadar yaptığımız alıntıların bir kısmı üniversitelerde okutulan (Ahmet **MUMCU**, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, AÖF; Özer **OZANKAYA**, Cumhuriyet Çınarı, XX. Sina **AKŞİN**, Türkiye'nin Yakın Tarihi, SBF; Ergün **AYBARS**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, Ege Üniversitesi; E.J. **ZÜRCHER**, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, SBF; vb.) ders

kitaplarındandır. Bu bölümde, ilköğretim ve lise ders kitaplarından örnekler vererek, ders kitaplarında olayın nasıl yer aldığını göreceğiz. Kitaplardaki anlatımın özü: Osmanlı'nın 1. Emperyalist Paylaşım savaşında yer almasının nedeni, 'Osmanlı'ya sığınan' iki Alman kruvazörünün (Goeben ve Breslau) daha sonra, tatbikat amacıyla çıktığı Karadeniz'de Rus limanlarına (Odessa ve Sivastopol) saldırmasıdır. Bu anlatımdan murat ise, Osmanlı yönetiminin bir *'oldubitti'* ile, bir Alman oyunu olarak savaşa girdiğine ya da girmek zorunda bırakıldığına inanmamızı sağlamaktır. Türkiye'deki tarih okutumu bu tez üzerinden biçimlendirilmiş ve on yıllardır yinelenerek okutulmaktadır.

Ders kitapları üzerindeki devlet denetimi, tarih (veya sosyal bilgiler) ders kitaplarındaki anlatımı benzeştirmiştir. Örneğin, lise tarih dersi kitaplarındaki anlatımı, ilköğretimden ayıran ayrım, biraz daha oylumlu olsun diye aralara ek sözcük ve/veya tümceler yerleştirilmesidir. Olayın geçtiği şu iki metni karşılaştıralım:

1- "Almanlar ise, Osmanlı Devleti'nin kendi yanında savaşa girmesini istiyordu. Çünkü, Osmanlı Devleti savaşa girerse yeni cepheler açılacaktı. İtilâf Devletleri kuvvetlerinin bir kısmı bu cephelere kaydırılacaktı. Böylece Almanya, kendi yükünü hafifletmiş olacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Süveyş Kanalı'nın denetimini ele geçirirse, İngiltere'nin sömürgelerine giden yol kapanmış olacaktı. Diğer taraftan Almanya, Osmanlı padişahının halifelik nüfuzundan yararlanarak İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları da etkilemeyi düşünüyordu. Aynı zamanda, Almanya'nın karşısında olan İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile ilişkisi kesilecek ve böylece yardımlaşmaları engellenecekti."[8]

2- "Buna karşılık Almanya ise, Osmanlı Devleti'nin kendi tarafında savaşa girmesini şiddetle arzu ediyordu. Çünkü, Osmanlı Devleti savaşa girerse yeni cepheler açılacaktı, İtilâf Devletleri kuvvetlerinin bir kısmı bu cephelere kaydırılacaktı. Böylece Almanya kendi yükünü hafifletmiş olacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Süveyş Kanalı'nın denetimini eline geçirirse, İngiltere'nin sömürgelerine giden yol da kapanmış olacaktı. Bunun yanı sıra Almanya, Osmanlı Padişahının Halifelik nü-

fuzundan yararlanarak İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları da etkilemeyi düşünüyordu. Aynı zamanda, Almanya'nın karşısında olan İngiltere, Fransa ile Rusya'nın ilişkisi kesilecek ve böylece yardımlaşma engellenecekti."[9]

Türkiye'de, 1931–1993 dönemi tarih ders kitaplarını inceleyen Etienne Copeaux, bu benzeşmeye neden olan uygulamayı; *"Kemalist dönemdeki söylemin yaratılma süreci, bir devletin –ya da onun yöneticisinin- istenci ile bu istencin eğitime aktarılması arasındaki ilişkinin mükemmel bir örneğini sunmaktadır* (Copeaux, 1998: 79)." biçiminde açıklıyor.

Kitaplardaki benzerlik ve bunun sürekliliği elbette resmi bir kurum aracılığıyla olmaktadır.

"Okul kitaplarının programlara ve devlet ideolojisine uygun olup olmadıklarına karar veren Talim ve Terbiye Kurulu, 1924'ten günümüze dek, Türk eğitim sistemi içindeki ana süreklilik etkenidir (Copeaux, 1998: 79)." Bu bilgi, verdiğimiz örneklerdeki farklı yazarlar tarafından kaleme alınan ders kitaplarının 'aynı' olmasının nedenlerini anlamamızı sağlıyor.

Kurul denetiminden geçen kitapların üzerinde, örneğin, "Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 03.11.2000 tarih ve 399 sayılı kararı ile 2001–2002 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile **ders kitabı** olarak kabul edilmiştir." türünden açıklamalar görmekteyiz. Denetlemenin boyutlarını, Copeaux'un şu tümceleri en iyi biçimde göstermektedir: *"Genel anlamda, 1924'ten günümüze dek, Talim ve Terbiye Kurulu'nun onayını almamış hiçbir ders kitabı devlet okullarında okutulamaz. Bu izin, atlasları, okuma kitaplarını, genel yapıları da kapsamaktadır ve devlet denetimindeki İmam Hatip Liseleri için de geçerlidir* (Copeaux, 1998: 80)."

M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu, ders kitaplarını denetlemenin yanı sıra, kitap önerilerinde de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan 'Temel Britannica'nın 'Birinci Dünya Savaşı' maddesinde, *"Osmanlı Devleti 20 Temmuz 1914'te tarafsızlığını ilan etmişken, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir anlaşma yaptı. 10 Ağustos'ta iki Alman savaş gemisi, Geoben ve Breslau İngiliz gemilerinin önünden kaçarken. Çanakkale Boğazı'ndan geçip Marmara'ya girdi."*[10] denilmekte. Bu anla-

tım o kadar tutarsızdır ki, gemiler, sanki kimseye danışmadan, kendiliğinden Boğazlar'dan geçmiştir. Oysa, Çanakkale Boğazı'nın mayınlandığı bilindiğinde, gemilerin klavuz olmadan, yani kendi bildiklerine Boğazları geçmelerinin olanak dışı olduğu ortaya çıkar. Görüldüğü gibi, konunun veriliş biçimi ders kitaplarıyla uyum içindedir.

Tarih ders kitaplarındaki tek sesliliği daha iyi anlayabilmek için, buraya aldığımız şu iki bölümü de karşılaştıralım:

1- "Bu sırada Akdeniz'de İngiliz donanmasından kaçan Goeben (Goben) ve Breslau (Breslav) isimli Alman savaş gemileri, Çanakkale Boğazı'nı geçerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. İngiltere, bu gemilerin geri verilmesini istedi. Aslında, Osmanlı Devleti'nin, tarafsız olduğu için bu iki gemiyi elinde tutarak mürettebatını gözaltına alması gerekirdi. Osmanlı Devleti, gemileri satın aldığını ilân etti. Bu gemilere, Yavuz ve Midilli adı verildi. Fakat daha sonra bu gemiler, Karadeniz'e çıkıp Rus limanlarını topa tuttular. Bu olay üzerine İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı."[1]

2- "Bu sırada, Akdeniz'de bulunan İngiliz donanmasının önünden kaçan **Goeben (Goben)** ve **Breslau (Breslav)** adlı iki Alman savaş gemisi, Çanakkale Boğazı'nı geçip Osmanlı Devleti'ne sığındı. İngiltere, bu gemileri Osmanlı Devleti'nden istedi. Osmanlı Devleti, bu gemileri satın aldığını ilân ederek gemilere, **Yavuz** ve **Midilli** adlarını verdi. Bir süre sonra Karadeniz'e çıkan bu iki gemi, Rusya'nın liman şehirleri olan Sivastopol ve Odesa'yı bombaladı. Bu olay üzerine İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı."[2]

Lise ders kitaplarından örnek vermişken, 'lise' sözcüğüyle ilgili bir açıklama yapmakta yarar olabilir. *"Aristo, Atina dolayında Lykeon tapınağı yakınında kurduğu okula 'Lise' adını vermiştir. (İ.Ö. 335). Bu sözcük, Tanrı Apollon'un adlarından da biridir. (Lykeon ya da Lycius), sürüleri kurtlardan koruyan tanrı, ya da tanrısal güç, anlamına gelir. Aristo, okuluna 'Lise' derken, bilimsel bilgiler öğretilecek yerin, dinsel öğreti yandaşlarından korunmasını da amaçlamıştır."*[3]

Bizde de, 15.02.1923 tarihinde toplanan 'Birinci Heyet-i İlmiye', o dönemin 'Sultani'lerine 'Lise' adını vermiştir. Ancak, önemli bir farkla! Şöyle ki; Aristo'nun okuluna 'Lise'

demesinin nedeni, onu 'kurtlardan' korumak iken, bizimkilerin nedeni, sözü edilen okulların daha başlangıçtan bu yana (ideolojik anlamda ve özellikle tarih alanında) "kurtların" elinde olduğu anlaşılmasın diyedir.

6 Kafkas Operasyonu

Avusturya Büyükelçisi Pallaviçini, Enver Paşa ile yaptığı bir görüşmeyi aktardığı raporunda, Ruslara karşı ayaklanma planının Temmuz 1914'te yapılmaya başlandığını belirtmektedir.

"6 Ağustos'ta Enver, Berlin'e 'Kafkasya'da ve Azerbaycan'da ayaklanmaların başlamak üzere' olduğunu ve 'Mısır, Libya, Tunus, İran, Afganistan ve Hindistan'daki ayaklanmaların güçlendirilmesi için silah ve mühimmat nakliyatının gerekli olduğunu' bildirdi (Akçam, 2002: 214)."

Temmuz'da planlanan saldırıların Ağustos'ta uygulamaya sokulduğu söylenebilir. 'Umumi Harpte Teşkilât-ı Mahsusa' adlı yazı dizisinin yazarı A. Mill'e göre, *"Rusya içine saldırılar Ağustos sonlarına doğru başlamıştır. Eylül başında, 'muhtelif şubelerden Erzurum merkezine gelen şifreli telgrafnamelerde teşkil edilen çetelerin iktidar ve kabiliyetleri tecrübe edilmekte ve bu maksatla onların Rusya dahiline gönderilmekte olduğu bildiriliyordu'* (Akçam, 2002: 216)."

Seferberlik ilan edilir edilmez İstanbul'daki Katib-i mesuller Erzurum'a gönderilir oradan Trabzon'a geçerler, Trabzona'a Kara kemal de gelir yanında Alman görevliler ve sabotajda kullanılacak Gürcüler bulunmaktadır. Yenibahçeli Nail ve Rıza Bey'de Trabzon'dadır ve Teşkilat-ı Mahsusa'yı örgütlemektedirler. Cezaevinden çıkarılan mahkûmlar ve affedilerek dağdan indirilen eşkıyalardan müfrezeler düzenlenerek, harekete geçilir. Teşkilat-ı tamamlayan Kara Kemal İstanbul'a Memduh Şevket'le birlikte İstanbul'a hareket ederken. Rıza Bey komutasında katibi mesuller Rusya içlerinde operasyonlara başlamak üzere harekat üssü olarak tespit ettikler Arhavi'ye gelirler, daha savaş ilan edilmemiş ancak doğuda operasyonlara başlanmıştır. Nail Bey Trabzon'da kalır. Rıza Bey 16 Ağustos 1914'te Bahaettin Şakir ve Hilmi Beylere yazdığı mektup ta bu operasyonlardan bahseder. (Cemil: 35) Teşkilat-ı Mahsusa şefi Süleyman Askeri Kafkasya da çete savaşlarını yönet-

mek için Erzurum'da bulunan Dr. Bahattin Şakir'e 23 Ağustos 1914 tarihin de yazdığı mektubunda: "Almanya ve Avusturya'ya, biz bizzat harp ilan edinceye kadar, özel vasıtalar ile yardım etmek mecburiyetindeyiz. İlk temin edeceğimiz fayda, Kafkasya'daki Rus askeri kuvvetlerinin batı tarafına naklini men etmek ve bu suretle mühim bir kuvveti tahkim etmesidir... önemli demiryolu köprüleri, tünelleri atılarak ve hatta mümkün olduğu kadar çok mahallerde, ehemmiyetli, ehemmiyetsiz tahrip edilerek sevkıyat ve ulaşımı geciktirmek, her mıntıkadaki telgraf ve telefon hatlarını her yerde ve tamamen bozarak tamir ve işletilmesine fiilen engel olmak, ordunun fikirlerini bozmak, mümkün olan her türlü güçlüğü çıkarmak gibi engelleme teşebbüsten ibaret olacaktır. Bunlar kuvvetlice ve saldırgan çetelerle, muhtelif mevkilerde maksada yönlendirilecek silâhlı silâhsız yerlilerle tamamen elde edilmesi mümkündür... esasen hiçbir kuvvet nakliye kararlarını, kararlı ve kararsız hareket edecek cüretli ve müteşebbis çetelerin taarruzlarından kurtaramaz." (Cemil: 39) talimatını verir. "Umumî harbin Avrupa'da başladığı tarihten bir ay geçtikten sonra Erzurum'dan idare edilen Kafkas teşkilâtı kısmında Eylül başlarındaki vaziyet Doktor Bahaettin Şakir Bey'in İstanbul'da Talât Bey'e gönderdiği aşağıdaki raporunda anlatıldığı gibiydi:

1- Bir haftadan beri Narman ve Hasankale teşkilâtımızı teftiş ediyorum. Günden güne büyüyen teşkilâtımız için pek ümitvarım. Tecrübe ettik, her yerde Rus kuvvetlerini bozduk. Şimdiye kadar binden fazla koyun, dört yüze yakın sığır ganimet alındı, Ruslara dehşet saldı" (Cemil: 48).

Y.H. Bayur, 'Türkiye'nin İnkılâbı Tarihi'nde belirttiğine göre, *"Rusya'ya yönelik bu saldırılar o boyutlardadır ki, Ekim ayı başladığında, 'Osmanlı sınırında gerçek bir savaş başlamış bulunuyordu* (Akçam, 2002: 215)."

Hikmet Çiçek'in yazdığına göre de, *"Cihan Harbi'nin Avrupa'da başlamasından bir ay sonra* (Eylül başı, yn) *Dr. Bahattin Şakir, Talat Paşa'ya gönderdiği raporunda şöyle diyordu: 'Bir haftadan beri Narman ve Hazankale teşkilatımızı teftiş ediyorum. Günden güne büyüyen teşkilatımız için pek ümitvarım. Tecrübe ettik, her yerde Rus kuvvetlerini bozduk* (Çiçek, 2004: 122)."

İ. İnönü de anılarında, İttihatçı politikaya değinmiş ve *"... diğer cihetten gerek Kafkasya, gerek Mısır, Cezayir, Afganistan ve Hindistan'a ihtilal çıkarmak için, adamlar gönderilmiştir* (İnönü, 1985:332) diye yazmıştır. İnönü, ayrıca, Ruslar tarafından ele geçirilen (5 ve 12 Ekim tarihli Avusturya'ya ait, Pavlov imzalı ve bir imzasız) telgrafları değerlendirdiğinde; *"Ruslar tarafından çalınan bu tel haberleşmeleri Osmanlı mukadderatını elinde tutan bir iki nazırın kesin olarak harbe karar verdiklerini, bu harbe Karadeniz'de donanmanın taarruzu ile başlayacaklarını ve bundan Rusların da haberi olduğunu gösteriyordu* (İnönü, 1985:335)." sonucuna varmıştır.

Görüldüğü gibi, daha Ağustos 1914'te Osmanlı yöneticilerin Almanlarla birlikte örgütlediği Teşkilât-ı Mahsusa çeteleri Rusya'ya saldırıya başlıyor. Buna karşın, savaşa girişi bir *'oldubitti'* olarak gösterme çabası, 'gemiler hikayesi'ne sarılmayı gerekli kılmıştır.

Olayları bir *'oldubitti'* olarak tanımlamak ve/veya Enver Paşa'nın kişisel tasarrufundan kaynaklandığını ileri sürmek sonradan uydurulmuştur. Bilindiği gibi, İttihat-Terakki Doğu'da, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden önce (resmi savaş ilanı 12 Kasım 1914) Rusya içlerine sızma ve sabotaj eylemleri düzenliyordu. Enver, bunları tek başına yapamayacağına göre, Osmanlı, örgütlü bir çaba sonucu, bilerek ve isteyerek savaşa sokulmuş olmaktadır. Gemiler meselesi, savaşa girme olayının görünen ve öne çıkarılan yüzünü oluşturuyor. Osmanlı'nın Doğu cephesindeki eylemleri, -savaşa girme sürecinde- daha önemli ve anlamlıdır. Çünkü, İttifak tarafından istenen de Rusya'nın gücünü bölmek için Doğu'da bir cephe açılmasıdır. Bu da, Bahattin Şakir grubunun "Turan'a buradan gidilir" sözleriyle örtüşmektedir. Kabine'de, gelişmelerden gerçekten haberi bulunmayanlar vardıysa da, bu sonucu değiştirecek bir veri değildir.

Savaşın resmi ilanı *post factum* bir işlemden başka bir anlam taşımıyor. Rusya içlerine düzenlenen eylemler, Osmanlı yöneticilerinin niyetini fazlasıyla ortaya koymaktadır. Osmanlı, Rusya'ya karşı ilan edilmemiş bir savaşı zaten, Kafkasya cephesinde başlatmıştı. Bu anlamda, Osmanlı donanmasının saldırı olayı olmasaydı da, Rusya –savaş ilanı ile- tepki verirdi!

Rusların hemen her şeyden haberli olduğunu, gemilerle ilgili gelişmeleri izlediğini, uygun bir an beklediğini, İnönü'nün anılarından öğreniyoruz.

Anlatılanların belirli bir plan çerçevesinde yapıldığı açıktır. Resmi tarih yazıcıları, *'oldubitti'* tezini çürüttüğü için, konunun bu yönü, yani Osmanlı-Rusya savaşı başlamadan önce Rusya'ya yapılan saldırılar üzerinde durmaz.

7 Değerlendirme

İngiltere'nin, Osmanlı'nın sipariş verdiği savaş gemilerine el koyması, İttihatçı yöneticilerin donanmanın güçlendirilmesi üzerinden yaptıkları hesapları bozdu. İngiltere'ye karşı oluşan iç tepki, İttihatçıların bir kanadının Almanlarla işbirliğini güçlendirmesini meşrulaştırdı. Akdeniz'de bulunan, Alman Kraliyet Donanması'na bağlı gemiler olan *"Goben ve Breslav'ın Osmanlı devleti donanmasına katılması Türk liderlerinin tek düşüncesi oldu* (Aybars, age.)." Almanlarla işbirliği içinde, donanmanın etkinliğini artırmak için gerekli görülen yeni savaş gemileri *edinme*, çözüme kavuşturuldu!

Sicilya açıklarında bulunan Goeben ve Breslau adlı kruvazörlerin, Alman Bahriye Nazırı Amiral Tirpitz'den gelen bir emirle (Sander, 2001: 370; İnönü, 1985: 326) İstanbul'a hareket etmeleri ile Enver Paşa'nın, gemilerin Boğazlar'dan geçişine izin veren emrinin (Balcıoğlu, 2004: 50) aynı tarihe (4 Ağustos) gelmesi, Almanlarla Osmanlı yönetimi arasındaki eş güdümü göstermesi açısından önemlidir.

Gelişmelerden çıkardığımıza göre, Boğazlar'a yönelme Souchon'u kişisel tasarrufundan kaynaklanmamıştır. Enver'in, 4 Ağustos tarihli emri 'bilinmediği' için, bazı tarihçiler Boğazlar'a yönelişi Amiral Souchon'un kişisel tercihine bağlamıştır. Tıpkı, gelişmeleri Enver'in aşırı kişisel isteklerine bağladıkları gibi.

Wangenheim'ın, Morgenthau'ya, gemiler Boğaz'a daha gelir gelmez (resmi anlatımdaki gemilerin ne olacağına ilişkin yapılan Nazırlar toplantısından önce), *"elbette siz, bu gemileri Türkiye'ye sattığımızı anlamışsınızdır!* (Morgenthau, 2005:64)" demesi çok önemlidir. Morganthau, bu konuşmayı aktardığı halde, üzerinde durmaya değer görmüyor. Osman-

li'nın yaşadığı mali sıkıntıyı bildiğinden, satın alma olayının olabileceğine inanmadığı anlaşılıyor. Morgenthau bunu: *"...ancak başından beri hepimiz biliyorduk ki, bu satış yalandan öte bir şey değildi. Türkiye'nin mali durumunu bilenler, bu modern gemileri satın alabileceği iddiasına yalnızca gülüp geçerlerdi. Dahası, gemiler asla Türk donanmasına dahil edilmedi; tersine, Türk donanması bu Alman gemilerine katıldı... Wangenheim, benimle yaptığı konuşmalarda, gemilerin hala Alman malı olduğunu hiç saklamıyordu* (Morgenthau, 2005: 68)." biçiminde ifade ediyor.

Bu bakış açısı, içinde bazı eksiklikler barındırıyor. Çünkü, her şeyden önce, satışın nakit ödeyerek yapılmış olması gerekmiyor. Satış işlemi, belirli bir mal ve / veya hizmet karşılığında ya da belirli bir süre sonunda ödemek koşuluyla da yapılmış olabilir. Gemiler, sözü edilen çıkarlardan bir veya birkaçı karşılığında Osmanlı'ya verilmiş de olabilir. Ancak yazılanlardan, ortada bir 'satma' işlemi olduğu ortaya çıkıyor. Gemilerin hangi koşullar karşılığında Osmanlı'ya getirildiği / gönderildiği de belgelenecek bir gün. Biz, yorumlarımızı elimizdekilerle yapmak zorundayız şimdilik.

Gemiler Boğaz'a geldiğinde, Enver Paşa'nın toplantıda *"gözünüz aydın, Goeben adlı bir çocuğumuz oldu* (Talat, 2003: 33)" demesi, sahiplenme içerdiğinden, gemilerin Osmanlı tarafından alındığını imliyor. Sonra, Aybars'ın, *"İngiliz donanması iki gemi kazanırken, Alman donanması iki gemi kaybediyor ve Osmanlı Devleti donanması da Rus donanmasına karşı kendini savunacak iki gemiye kavuşuyordu... İki Alman gemisinin satın alınması, öyle görülüyordu ki, Rusya'yı endişelendirmiş, Osmanlı devlet adamlarına da moral kazandırmıştır* (Aybars, age.)"; Mumcu'nun, *"Almanlarla gizlice anlaşan Enver Paşa, İngiliz donanmasınca kovalanan ve Osmanlı Devleti'ne sığınan iki Alman gemisini satın aldı* (Mumcu, 1986: 32)"; İnönü'nün *"Alman gemilerinin Osmanlı donanmasına katılmaları, yeni bir sorunu ortaya çıkardı* (İnönü, 1985: 328); Sander'in, *"Osmanlı devleti, İngiltere tarafından el konmuş bulunan Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarına karşılık olarak, 'Yavuz' ve 'Midilli' adlarıyla Osmanlı donanmasına kattılar. Bundan hemen sonra, Osmanlı donanmasının başına Amiral Souchon*

getirildi (Sander, 2001:372)"; Talat'ın *"Gemilerin satışı yalnızca bir gösteriş değil, gerçekti* (Talat, 2003: 35)" sözleri, bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Kaiserliche Marine başlıklı yazıda da "Am 16. August 1914 wurden S.M.S. Goeben und S.M.S. Breslau von der Türkei angekauft... / S.M.S. Göben ve S.M.S Breslav 16 Agustos 1914 tarihinde Türkiye tarafından satın alındı...(Kaiserliche Marine)" deniyor.

Leinemann'ın sözü edilen yazısında, "Nach dem Zusammenbruch der Mittelmächte und dem Abschluss des türkischen Waffenstillstands übergab der deutsche Admiral S.M.S. Goeben der türkischen Marine, wie es für das Ende des Krieges vorgesehen war. / Alman Amiralı, İttifak devletlerinin çöküşü ve Türk mütarekesinden sonra S.M.S. Göben'i, savaşın sonu için öngörüldüğü gibi Türk bahriyesine teslim etti." deniyor.

Gemilerin, bir oldubitti ile Enver'in keyfiyetiyle Osmanlı'ya geldiğini anlatanlar, Amiral Wilhelm Souchon'un nasıl ve neye karşılık Donanma Komutanlığı'na getirildiği üzerine kafa yormazlar! Gemilerin İstanbul'a varışı, satın alınmaları ve Souchon'un donanmanın başına getirilişi aynı tarihtedir: 16 Ağustos 1914 (Kaiserliche Marine; Sander, 2001:372). Gemilerin satın alınışı *göstermelik* bir işlemdiyse, Amiral'in donanmanın başına getirilişi de *göstermelik* olmalıydı! Oysa, Amiral Souchon, donanmanın komutasını gerçekten üslendi. Yalnızca bu 'hizmet' ya da 'ödüllendirme'; başka bir söyleyişle, donanmanın Alman Amiral'e teslimi bile, gemilerin karşılığı olabilir.

Gemiler sorununu tersten düşünecek olursak, şöyle bir soru da sorulabilir: Gemilerden Goeben (Breslau, 20 Ocak 1918'de batmıştı) savaş sonrasında neden ve hangi koşullarda Osmanlı'da (sonra da Türkiye'de) kaldı? Gerçi Morgenthau, Talat'ın gemilerden dolayı

"Almanlar'ın dediğine göre bize aitmiş," diyordu sırıtarak. "Mamafih, burada olmaları bizim için hayırlı. Harpten sonra, şayet Almanlar galip gelirlerse, her şeyi unutur ve gemileri bize bırakırlar. Mağlup olurlarsa, onları bizden almaya kuvvetleri yetmez! (Morgenthau, 2005: 69)" dediğini aktarmakta-

dır. Sonuçta, Almanlar yenildiği, güçleri gemileri almaya yetmediği için mi Goeben Osmanlı'da kalmıştır? Yazılanlara bakılırsa; Türkiye, 70'li yılların başında, dönemin Alman hükümetine Goeben'i (geri) satın alması teklifinde bulunmuştur (Kaiserliche Marine). Bunun anlamı da, gemilerin daha önceden Osmanlı tarafından alındığıdır.

Sander'in, *"Ancak, İttihat ve Terakki'nin müdahale yanlısı üyelerinin istekli işbirliği olmadığı takdirde, Almanya'nın bu kadar başarılı olamayacağı da doğrudur... Osmanlı devletinin 1. Dünya Savaşı'na girişi, Bab-ı Ali'nin birçok üyesinin yakın işbirliği ile planlanmış ve Osmanlı Savaş Bakanı'nın açık emri üzerine uygulanmıştır* (Sander, İnt.)." sözlerinden hareketle diyebiliriz ki; hem Enver'in emir veren kişi olduğu, hem de emrin yazılı olarak verildiği birçok kişi tarafından biliniyordu. Dolayısıyla, emrin içeriği de biliniyordu. Bu durum, Balcıoğlu yeni belgeler yayımlamadan önce de böyleydi. Cumhuriyet'in, aynı partiden gelen kurucularının bilmediğini düşünmemiz için de bir neden yoktur. Ancak, Osmanlı'yı bu savaşta masum gösterebilmek için –uygun bir can simidi olarak- gemiler hikayesine sarıldılar.

İttihat ve Terakki'nin 'devlet içinde devlet' ya da 'çete' usulü yönetim anlayışı bilindiğinde, gemiler ve savaşa sürükleniş hikayesinde geçen, *Kabine üyelerinin bilgisi dışında, Enver'in kişisel girişimleri* gibi anlatımların anlamsızlığı kendiliğinden anlaşılır. Olaylar, Kabine'nin bilgisi içinde ya da dışında; ama kesinlikle, iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki partisinin ilgisi, bilgisi ve eylemi dahilinde gelişmiştir.

Sonuç Yerine;

1- Gemilerin Boğazlar'a yönelmesi ve Boğazlar'dan geçmesi, Osmanlı yöneticilerin isteği ve buyruğu ile gerçekleşmiştir,

2- Osmanlı, gemileri –henüz belgelenmemiş olsa da - bir karşılık garanti ederek (satın) almıştır,

3- 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı'na giriş, bir *oldubitti* ile değil, Osmanlı yönetimini elinde tutan İttihat ve Terakki partisinin bilinçli eylemleri sonucu olmuştur.

Dipnotlar

1 **Ergün AYBARS**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 (internet sayfasından), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986, s 61-70, http://www.kurtulussavasi.org/asphtm/osmanli.php

2 http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/buendnis2/index.html

3 **Susanne Leinemann**, http://www.mare.de/mare/hefte/beitrag-buend.php?id= 854&&heftnummer=46

4 Kaiserliche Marine, http://www.deutsche-schutzgebiete.de/sms_-goeben.htm

5 ATASE Arş., Dolap 204, Göz 3, Kls. 6611, Ds.10

6 **Oral Sander**, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü (internet sayfasından), YAŞLININ AVRUPA'DA ÖLÜMÜ, III. YAŞLININ İNTİHARI: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, 3. İntiharın Aracı: Goeben, http://www.1001kitap.com/Tarih/Oral_Sander/anka/anka059.html)

7 ATESE Arş., Dolap 137, Göz 1, Kls. 1646, Ds. 30

8 *İlköğretim Okulları İçin* Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Yaz: **Güler Şenünver, H. Samim Kesim, Rifat Turgut, Aliye Akay, Nesime Ercan**, MEB Devlet Kitapları, 5. Baskı, MEB Basımevi, İstanbul 2004, s. 23

9 TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Yaz: **Ahmet Bekir Palazoğlu, Osman Bircan Bemkoza**, ltd 1997 [lise 11. sınıflar için]

10 Temel Britannica, İstanbul–1992, 3. Cilt, 'Birinci Dünya Savaşı' maddesi, s. 204

11 **Şenünver/Kesim/Turgut/Akay/Ercan**, age., s. 23

12 **Fuat SARIALİOĞLU**, İlköğretim Sosyal Bilgiler 7, İstanbul–2004

13 **Mehmet BAŞARAN**, "1940 Aydınlanmacılığı ve Hasan- Âli Yücel Döneminde Lise" başlıklı bölüm için bkz. Hasan- Âli Yücel Günleri, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, Aralık 1997, s. 42

Kaynaklar

AKÇAM Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, Ocak 2002

AKŞİN Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınları, 2001

BALCIOĞLU Mustafa, Prof. Dr., Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyet'e, Asil yayın dağıtım, 2. Baskı, Ankara, Ağustos 2004

Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Hatırat, Arma yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Eylül 1996

COPEAUX Etienne, Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) – Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mart 2000

İNÖNÜ İsmet, Hatıralar I. Kitap, Bilgi Yayınları, 1985 (100) başka bir anlatım için bakınız

KABACALI Alpay (Hazırlayan), tâlat paşa'nın anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Aralık 2003

MUMCU Ahmet, Açıköğretin Egitim Önlisans Pogramı Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi, 1986

NOVİÇEV A.D., Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur Yayınları, Birinci Baskı, Ekim 1979, Ankara

OZANKAYA Özer, Cumhuriyet Çınarı, İmge Kitabevi, 1996

SABİS. Ali İhsan, Harp Hatırlarım, İnkilap Kitapevi, 1943

SABİS, Ali İhsan, Harp Hatırlarım, 2. Cilt, Güneş Matbaası, Ankara 1951

SANDER Oral, Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'e, 9. Baskı, Ankara, Haziran 2001

ZURCHER, E.J., Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 2004

CEMİL ARİF Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa Arma y. Tarihsiz

Neden İnönü Değil, Niçin Bayar?!

1937'de Yaşanan Bir Politik Gerilimin Öyküsünü Yeniden Okumak!

Şükrü ASLAN

Giriş:

Cumhuriyet tarihi üzerine yapılan araştırmaların ortak özelliklerinden biri, genellikle resmi tarih tezleri doğrultusunda detaylara ulaşmayı amaçlamış olmalarıdır. Diğer bir deyişle resmi tarih içinde 1930'lu yıllardan bu yana savunula gelen pek çok tez, bu çerçevede yapılan araştırmalarla daha da temellendirilmeye ve sistemli hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bizim için "bilinen tarih", önemli bir kısmı akademide veya akademi dışında araştırmalarla temellendirilmeye çalışılan ama büyük ölçüde ders kitaplarından okuduğumuz resmi tarihtir.

Tarihi resmiyetin dışında okuma ihtiyacı, son yıllarda karşılığını daha fazla bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda farklı konulara ve farklı kaynaklara ya da aynı konunun farklı kaynaklarına yönelen araştırmalar, bilinen yargıları büyük ölçüde tartışma konusu yapmaktadır. Böylece cumhuriyet tarihinin toplumsal olaylarının değişik bağlamlarını okuma ve geleneksel yorumların dışına çıkma olanağı doğmaktadır.

Bu çalışmada ele alınacak olacak olan 1937 yılı Eylül ayında Başbakan İsmet İnönü'nün bir buçuk ay süreyle izne ayrılması olayı ve sonrasında yaşanan gelişmeler de bunlardan biridir. Amaç, bu olayın, bilinen yorumlarının ötesinde – onların doğruluğu ya da yanlışlığından daha çok- bilinmeyen ve etkili olma olasılığının yüksek olduğu başka faktörleri de tartışma düzlemine taşımaktır.

1. "Mesaiye Ara Verme" Kararı Ya da İnönü'nün Başbakanlıktan Ayrılması!

1937 yılı Eylül ayı sonuna doğru gazetelerin manşetleri, Cumhuriyetin kurucu önderi Atatürk ve en yakın çalışma arkadaşı İsmet İnönü'nün birlikte ve uyumlu çalışması, zaferleri ve başarıları üzerine adeta odaklanmış olan kamuoyunu şoke edecek bir haberi içeriyordu. "Başvekillikte Kat'i Değişiklik"! Atatürk'ün yakın arkadaşı ve Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde sürekli birlikte çalışmış ve neredeyse isimleri bir arada anılır olmuş olan İsmet İnönü, başvekillikten ayrılmış ve yerine İktisat vekili Celal Bayar getirilmişti.

Bu konudaki resmi tebliğ 20 Eylül 1937 tarihinde Anadolu Ajansında şu şekilde duyurulmuştu: "*Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ne talep ve ricası üzerine, reisicumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve başvekalet vekaletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir.*"[1] Karar, aynı zamanda görev tebliği olarak düzenlenip Celal Bayar'a da gönderilmişti. Sözkonusu tebliğ şöyleydi: "*Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü şiddetli süren teessür neticesi olarak mutlak istirahat şeklinde mezuniyete ihtiyaç hissetmekte olduğundan bahisle, tedavisini bitirebilmek üzere bir buçuk ay müddetle mezuniyet istemiş ve talebi tensip edilerek başvekillik vekaletine sizin tayininiz muvafık görülmüştür. Keyfiyet Büyük Millet Meclisine ve kendisine tebliğ olunmuştur.*" *ATATÜRK*[2]

Karar, yine resmiyetin istediği bir başka duyuruyla birlikte manşetten veriliyordu.

"*Tebeddül, hiçbir fikir ihtilafından doğmamıştır. Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki arkadaşlık ve sevgi her vakit ki kadar derin ve samimidir.*"[3]

Konuyu anlaşılmaz kılan tam da bu açıklamaydı. Evet, hiçbir fikir ayrılığı yoksa bu görev değişikliğinin, daha doğrusu İnönü'nün "görevden alınması" anlamına gelen bu kararın ne tür nedenleri olabilirdi? İster istemez akla bir dizi soru takılıyor, kafalar karışıyordu. Bir başbakanın, herhangi bir devlet

[1] Hasan Rıza Soyak; ATATÜRK'TEN HATIRALAR, Yapı Kredi Bankası A.Ş Yayınları. II. cilt, 1973 s. 711
[2] TAN Gazetesi, 28 Eylül 1937
[3] TAN Gazetesi, 26 Eylül 1937

memuru gibi izin dilekçesiyle bir süreliğine izne ayrılması ikna edici bulunmuyordu. TAN Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, bu konudaki kafa karışıklığının düzeyini şu sözlerle yansıtıyordu: "*Yalnız umumi surette okuyucular müspet bir haber almayınca herkesi merak sarmış ve kulaktan kulağa fısıltılar devam etmiştir. Biz, okuyucularımızın merakını açık bir surette halletmeği isterdik. Fakat tebeddülün saikleri hakkında kendimiz tamamıyla tenevvür etmedikçe okuyuculara kat'i haberler vermeğe kalkışmayı doğru görmedik. Ancak muhtelif ihtimalleri ima yoluyla anlattık.*"[4]

Yalman'ın notlarından anlaşılacağı gibi, genel bir merak vardı, dedikodular üretiliyor muhtelif yorumlar yapılıyordu. Belli ki resmi açıklama kimseyi tatmin etmemişti. Yalman, gazetenin ertesi gün yayınlanan sayısında "*mezuniyetin tarzı alışılmış şekillere uygun olmadığı*" *için bu değişikliğin, ecnebi propagandasına geniş bir faaliyet alanı verdiğini, işin içinde işler var gibi gösterip meseleyi büyüttüğünü, her köşeden akla hayale gelmez rivayetler fışkırdığını belirtecekti.*[5]

Yıllar sonra anılarını yazacak olan Erdal İnönü, bu olaydan sözederken, yapılan resmi açıklama ile gerçeğin aynı olmadığını "*tabii biraz zaman geçince durum anlaşıldı*" cümlesiyle dile getirecekti. Erdal İnönü, anılarında konuyla ilgili şunları yazar:

"*1937'de ben 11 yaşında idim. Ağabeyim 13, kızkardeşim 7 yaşlarında idiler. Babamın başbakanlıktan ayrılması bizim hayatımızda görünür bir değişiklik meydana getirmemişti. Hatta ne olduğunu önce pek anlamamıştık. Babamın, eskisine göre daha çok zamanını evde geçirmesi dinlenme ihtiyacı gibi gösteriliyordu. O günlerde özel kalem müdürü Vedit Uzgören'in ağabeyimle bana Anadolu Ajansının bir haberini gösterdiğini hatırlıyorum. Orada İsmet İnönü'nün kendi isteği üzerine, bir süre dinlenmek için başbakanlıktan izinli olarak ayrıldığı ve sayın Celal Bayar'ın başbakanlığa vekalet edeceği duyuruluyordu. (Adı geçen 20 Eylül 1937 tarihli Anadolu Ajansı, resmi tebliğinde şöyle yazıyor: Başvekil Malatya Me-*

[4] Ahmet Emin Yalman'ın Başyazısı, TAN 26 Eylül 1937
[5] Ahmet Emin Yalman'ın Başyazısı, TAN 27 Eylül 1937

busu İsmet İnönü'ne talep ve ricası üzerine, Reisicumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekalet vekaletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir.) Haberi biz de, ilk önce, yazıldığı gibi anlamıştık. Bunun kesin bir görevden ayrılma olduğunu düşünmemiş, geçici bir durum diye algılamıştık. Tabii biraz zaman geçince durum anlaşıldı. Fakat biz çocukların yaşayışı değişmedi. Okullarımıza eskisi gibi gitmeye devam ettik. Evdeki büyük değişiklik, babamın, haftanın birçok saatini İngilizce çalışarak ve okuyarak kütüphanesinde geçirmeye başlaması oldu."[6]

O dönem yayınlanan tüm gazetelerde "şaiyalar" kısmen ya da geniş şekilde yer almıştı. Zira ortam, "mezuniyetin" biçimi, ilk defa izin alan bir başvekil örneği vb. bir dizi anlaşılmaz ve çelişkili öğelerin varlığı, farklı yorum ve arayışları kaçınılmaz kılıyordu. Bunlar içerisinde partinin ve kabinenin gençleştirileceği, milletvekili temsil siyasetinin değişeceği, seçim sisteminin değişeceği gibi "ulusal" yorumlardan kişisel gerilimlere kadar bir dizi husus yer alıyordu. Kararın üzerinden bir hafta geçtiği halde bu konuda şaiyalar o kadar artmıştı ki, Cumhurbaşkanlığı bir resmi tebliğ yayınlayarak bu tür yayınların önüne geçmeyi amaçlamıştı. "*Cumhur riyaseti Umumi Katipliğinden Kabine Tebeddülüne ve Diğer Şaiyalara Dair Resmi Tebliğ*" adı altında gazetelerde yer alan uyarının son bölümünde şunlar söyleniyordu: "*Bazı gazetelerin, memleketimizin esaslı işlerle alakadar rivayetleri hiçbir kontrole tabi tutmaksızın, mesul ve selahiyetli mercilerden tahkik etmeden herhangi bir tarzda neşretmeleri, milletimizin yüksek menfaatleri ile hiçbir vakit kabili telif değildir ve Türk efkarı umumiyesinin böyle hareketleri tasvip etmeyeceğine şüphe yoktur.*"[7]

Otoritenin gücünün etkili biçimde hissedildiği o günlerde basın, artık bu tür şaiyalara eskisi gibi yer vermekten vazgeçecek ancak "makul" yorumlar dile getirilmeye devam edecekti. Yine de "başvekil"in daha izin süresi dolmadan, 25 Ekim 1937'de başvekillikten kat'i olarak istifa ettiği ve yerine Celal

[6] Erdal İnönü; Anılar ve Düşünceler (1), İdea Yayınları, İstanbul 1996, s. 66
[7] Son Telgraf Gazetesi, 28 Eylül 1937

Bayar'ın başvekilliğe, asaleten atandığı yönündeki resmi duyuru[8], olayın bilinmeyen bir arka planı olduğu kuşkularını iyice güçlendirecekti.

Yıllar sonra yazılacak olan anıların çoğunda görüleceği gibi bu konuda bir dizi kendine özgü yorum yapılmıştı. Ama çoğunlukla o dönem yönetimde ya da yöneticilerin çevresinde yer alan kişilere ait bu anılarda, sözkonusu görev değişikliği ekonomi ya da dış politikadaki görüş ayrılıklarına ya da iki lider arasındaki kişilik farklılıklarına bağlanacaktı. Ama yine de her "açıklama" ikircikli ifadeler taşıdığından adeta yetersizliğin itirafı gibiydi.

2. 1930'lu Yıllarda Türkiye'de Ulus Devletin Gerilimleri!

Kuşkusuz bu olayın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, öncelikle 1930'lu yılların Türkiye'sinde iç ve dış gerilimlerin doğru bir okumaya tabi tutulmasını gerektirir. 1930'lu yıllar, Keyder'in "tepeden inmeci modernleşme"[9] veya "devlet merkezli modernleşme" olarak tanımladığı, devletin hemen tüm alanlarda köklü dönüşümler içeren radikal uygulamalarının gözlendiği bir süreçti. Ulus devlet inşası bir dizi alanda çoğu kez aynı anda yürütülen ancak merkezi olarak disipline edilmiş bir çalışma sistemi içinde gerçekleşmekteydi. Gündelik hayatın batılı tarzda örgütlenmesinden başlayarak, ekonomi, sanat, yargı, planlama, eğitim ve sağlık hamlelerine kadar bir dizi alanda köklü değişiklikler o yıllarda gerçekleştirilmişti. Cumhuriyetin 10. yılında vurgulandığı gibi gerçekten de az zamanda çok iş başarılmıştı.

Cumhuriyetin modernleşme pratiklerinin fikri planına baktığımızda bütün dünyada genel bir eğilim olarak gözlenen "ulusçuluk" eğiliminin temel hareket ettirici unsur olduğunu görebiliriz. O yıllarda "ulus"a yapılan vurgu adeta onu kutsal sayan bir zihniyetin etkisini yansıtıyordu. Yapılan bütün çalışmaların, alınan kararların, meşruiyeti *ulusun yüce çıkarlarına*

---

[8] Nejat Saner; Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü, (1919-1938) Milliyet Yay. 1975 s. 223

[9] Çağlar Keyder; "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu" TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE ULUSAL KİMLİK, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31

dayandırılıyordu. Her şey ulusa göre tanımlanıyor, ulusun çıkarlarına göre kabul ya da ret ediliyordu. Tabii ki bu noktada "ulus"un tanımlanması büyük ölçüde toplumsal özelliklerin etkisini taşıyordu. Kemalist ideoloji, ulusu, aralarında hiçbir çıkar çatışması olmayan, birlikte uyum içinde çalışan farklı meslek gruplarından oluşan bütünleşmiş bir birlik olarak kavramsallaştırıyordu.[10] Ancak bu "tanımı" da tanımlayıcı bir söylem olarak vatandaşlar arasında en kuvvetli rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve kültürünü bihakkın yaymak ve inkişaf ettirmek esas kabul ediliyordu.[11]

İlgili kaynaklarda bu görüşler, Atatürk tarafından da dile getirilmişti.[12] Türk Milletini; "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkı" olarak tarif eden Atatürk, ulusu, "dil" unsuruyla birlikte ele aldığında aslında ulusun ne olduğundan çok, nasıl olması gerektiğine yönelik düşünceler de geliştirmişti. Ulus devletin inşası ile dil birliği arasındaki bağ cumhuriyeti yönetenlerin, özenle ilgilendikleri bir konuydu. Ulusal Dil üzerine yazan Şerafettin Turan'ın aktardığına göre kendi el yazılarında Atatürk, Türk ulusunu oluşturan altı etken içinde "dil birliğinin" büyük rol oynadığını belirtmekte ve Türk ulusunun dilinin Türkçe olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk'e göre "Türk dili, Türk ulusu için kutsal bir hazinedir. Türk ulusunun kalbidir, belleğidir..." "Türk demek dil demektir.. Türk ulusundanım diyen insanlar her şeyden önce ve ne olursa olsun Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk ekinine, topluluğuna bağlı olduğunu ileri sürerse buna inanmak doğru olmaz"[13] demektedir.

Böylece, ulus tanımının içeriği de değişime uğruyordu. Burada farklı etnik ya da kültürel gruplardan müteşekkil ama Türk dilini esas alan bir ulus yaratma projesinin etkili olduğu gözle-

---

[10] Ayşe Durakbaşa, Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 123

[11] İsmail Beşikçi; CHF'nin Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu Yurt-Kitap Yayın, Ankara 1991 s. 81

[12] Afet İnan, "Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları", Ankara, 1969

[13] **Turan, Şerafettin; Atatürk ve Ulusal Dil, Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 478, Ankara 1981 s. 15**

mıyordu. Bu bağlamda imparatorluk döneminde İttihat Terakki yöneticilerinin özellikle 1913 yılında başlattıkları ulusal homojenlik yaratma çabası[14] ile cumhuriyet döneminde farklı etnik toplulukları zamanla hakim kültür içinde eritmeyi amaçlayan proje arasında bir süreklilik vardı. Nitekim 1920'li ve 1930'lu yıllarda radikal dönüşüm kararlarının alındığı[15] yine bu dönemde "kültürün ulusallaşması" olarak nitelenebilecek ulusal eğitimin yaygınlaştırılması ve ulusal dilin benimsetilmesinin zaman zaman çok baskıcı bir nitelik kazandığı[16] bilinmektedir.

Türk etnisitesinin ve dilinin önemini vurgulayan politikanın bir örneği kuşkusuz 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskan yasasıydı.[17] Yasa açıkça Kürtlere göndermede bulunmasa da, "Türk kültürüne bağlı olmayanlar" diyerek Kürtleri ve Arapları işaret etmekteydi.[18] Bir milletvekilinin ifadesiyle yasa, "bir tek lisan konuşan, aynı düşünen ve hisseden bir memleket yaratmayı amaçlıyordu."[19]

Kuşkusuz bütün bu radikal kararların uygulanma süreci sorunsuz bir şekilde devam etmiyordu. Tam tersine Türk milliyetçiliği ve ona karşı tepkilerin açığa çıktığı gerilimli ortam oluşmuştu ve bu ortam adeta süreklilik kazanıyordu. 1920'li yıllarda başlayan Kürt isyanları bu gerilim ortamının ürünleri olarak sıklıkla cumhuriyet yönetimini meşgul etmişti. Öyle ki Cumhuriyetin ilanından sonra Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde dokuz yerel isyan gerçekleşmişti.[20] Ulus devlet belki de en büyük sorunu bu bağlamda yaşamaktaydı.

Resmi[21] ve kimi resmi olmayan metinlerde Kürt isyanları içinde dahil edilmekle birlikte "isyan" denilmesi son derece

---

[14] Hans - Lukas Hieser; İskalanmış Barış, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 710/712

[15] Agk. s. 744/745

[16] Ayşe Durakbaşa; Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2000,s. 81

[17] DÜSTUR, 3. Tertip Cilt 15, Ankara Başvekalet Matbaası, 1934

[18] Kemal Kirişçi – Gareth M. Winrow; Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi, Tarih Vakfı Yayınları, İst. 1997 s. 103

[19] Agk. s. 104

[20] Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 66-83

[21] Agk. s. 85

kuşkulu olan[22] ve bu nedenle tarihte kullanılan yaygın deyimle "Dersim Meselesi" de 1930'lu yıllar boyunca hükümetlerin adeta değişmez gündemini oluşturmuştu. Bölgeye ilişkin olarak arka arkaya hazırlanan raporlardan[23] sonra 1935 yılında çıkarılan Tunceli Kanunu ile Tunceli ili kuruluyor ve bu yeni ile olağanüstü yetkilerle donatılmış Dördüncü Genel Müfettişliğe General Abdullah Alpdoğan atanıyordu.[24]

Dersim meselesini diğer Kürt isyanlarından ayıran önemli bir yanı, Cumhuriyet rejimi açısından henüz bitmemiş bir sorun olarak algılanmasıydı. 1930'ların ilk yarısında resmi belgelere göre Dersim'de bir "isyan" yoktu ama bir "sorun" vardı. Yetkililerin farklı tarihlerde hazırladıkları raporlar, sonuç olarak bir "sorun" olduğunu ve bunun çözümü için devletin Dersim'e girmesi gerektiği noktasında birleşiyorlardı. Bütün bu raporlar Dersim meselesi konusunda sert tutumuyla bilinen dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın isteği üzerine "Dersim" adlı bir kitapçıkta toplanmıştı.[25]

Özetle 1930'lu yılların Cumhuriyet yönetimi açısından en önemli iç gerilim hususları, ulusun inşası için dil birliğini sağlama projeleri, bu bağlamda Kürt isyanları ve "temizlenmesi gereken" bir sorun olarak dersim meselesiydi. Bu son "mesele" 1930'lu yılların ortalarından itibaren sık sık ifade edildiği gibi siyasal iktidarın öncelikleri arasındaydı.

3. Gerilim Sürecinin Örgütlenmesinde Politik İstikrar Arayışı

Bu yoğun ve karmaşık süreç, şüphesiz ki politik istikrarı, diğer bir deyişle hükümet bunalımlarını dışta bırakan bir yönetim sürekliliğini temel koşul saymıştır. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyetin ilanından sonra hükümette yer alan kişilerin önemli bir bölümünün istikrarlı bir şekilde görev yaptığı göz-

[22] Şükrü Laçin; Dersim İsyanından Diyarbakır'a, Sun Yayıncılık, 1992, s. 40-42

[23] Faik Bulut; Dersim Raporları, Evrensel Basım Yayın, (3. Basım) Haziran 2005 s. 71-78

[24] İsmail Beşikçi, Tunceli Kanunu, Belge Yayınları 1991

[25] Faik Bulut; Dersim Raporları, Evrensel Basım Yayın, (3. Basım) Haziran 2005 s. 72/73

lenmektedir. Bu durum kuşkusuz kendine uygun bir siyasal yapıyı gerektirmiştir.

Türk modernleşmesinin erken cumhuriyet dönemindeki siyasal yönetim organizasyonu farklılaşma ve çoğulculuk üzerinde değil, genelde asker ve sivil bürokrasinin gücü üzerinde yükselmiştir.[26] Bu fazlasıyla merkezi bir devlet örgütlenmesidir. Bu yapıda görev alan öncü kadro, daha çok Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin bir araya getirilmesiyle 1923 yılında oluşturulan Cumhuriyet Halk Fırkasında birleşmiş ve fırka sonradan parti (CHP) adını almıştır. Sonraki yıllarda millet-devlet-parti özdeşleşecek ve toplum için öngörülen muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için radikal kararların alınması daha da kolaylaşacaktır.[27] Bu durumda Cumhuriyet hükümetleri ile parti ve devlet arasında önemli bir farklılık oluşmamıştır. Merkezi yönetim altında hükümet ve devlet aygıtındaki değişiklikler de yine en üst düzeydeki kararlarla gerçekleşmiştir.

Bu durum, hükümetlerin kuruluş ve işleyişini de büyük ölçüde etkilemiştir. Kurulan hükümetlerin sayısındaki artışa karşın, hükümetleri kuranlar genellikle değişmemiştir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurulan birinci İnönü hükümeti ile Celal Bayar'ın 01.11.1937 tarihinde kurduğu hükümete kadar sadece 22.11.1924 ila 09.03.1925 tarihleri arasında kurulan A. Fethi Okyar hükümetini saymazsak tüm hükümetler İnönü'nün başkanlığında kurulmuştur. Diğer bir deyişle bu sürede sekiz Cumhuriyet hükümeti kurulmuş ve bunların yedisinin başında İsmet İnönü bulunmuştur. İnönü'nü başbakanlıkta geçirdiği süre 16 yıl 11 ay 14 gündür.[28]

Atatürk, cumhurbaşkanı olduktan ölümüne kadar geçen sürede toplam dokuz kez hükümet kurma görevi vermiştir. Bunların yedisinde görev verdiği kişi İsmet İnönü'dür.[29] Diğer ikisi Fethi Okyar ve bu çalışmaya konu olan Celal Bayar'dır. Sadece birkaç aylık ömrü olan A. Fethi Okyar hükümeti dö-

---

[26] Muharrem Sevil; Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler, Vadi Yayınları, Ankara 1999, s. 112

[27] Agk. s. 115

[28] Türker Şanal; Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti, Sim Matbaacılık, Ankara 1995 s. 40

[29] Agk. s. 108

neminde yaşanan gerilimlerin Atatürk'de belirli kaygılar yarattığı göz önüne alındığında[30] İnönü hükümetlerinin hem istikrar ifadesi olduğu hem de cumhurbaşkanı açısından açıkça tercih edildiği söylenebilir. Nitekim bu süredeki tek hükümet olan Okyar hükümeti, birkaç ay sonra parti grubunda iç politika ile ilgili bir oylama sonucunda[31] güvensizlikle karşılanmıştır. Bunda İnönü'nün, hükümet politikalarını yetersiz bulması ve muhalefet etmesinin de büyük etkisi olmuş ve 60 lehte oya karşılık 94 oyla reddedilmiştir.[32] Hemen ardından görev yeniden İnönü'ye verilmiş ve güven oylamasında 23 güvensizlik, 2 çekimser ve 154 güvenoyu ile hükümet güvenoyu almıştır.[33]

Cumhuriyetin 1923-1937 arası dönemi politik istikrar açısından sorgulandığında, bu istikrarın iki kez "kriz" yaşadığı görülebilir. Bunların ilki Okyar hükümetinin yerine İnönü hükümetinin kurulması, diğeri de İnönü hükümetinin yerine Bayar hükümetinin kurulmasıdır. Ancak her iki hükümet değişikliği de, katı devletçi yapının özelliklerinden ve Atatürk'ün tartışmasız bir otorite olarak kabul edilmesinden dolayı önemli bir soruna yol açılmadan atlatılmıştır. Bununla birlikte iki hükümet değişikliği arasındaki fark, birincisinin nedenlerinin açık şekilde dile getirilmesi; diğer bir deyişle Okyar hükümetinin partide ve mecliste eleştirilmesi ve hükümet değişikliğinin adeta talep edilmesi olduğu halde ikinci hükümet değişikliğinde herhangi bir eleştiri olmaksızın, üstelik hükümet başkanının hiçbir şekilde istifasını gerektiren bir durumun olmadığını söylediği günlerde anıden ve belirsiz ya da ikna edici olmaktan çok uzak nedenlerle değiştirilmesidir.

Kuşkusuz burada esasa ilişkin ya da günlük konularda oluşmuş görüş ayrılıkları ve buna bağlı olarak güven/-güvensizlik ilişkilerinin etkili olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda 1937 yılı Eylül ayında, Atatürk'ün bir anlamda İnönü'yü

---

[30] *Prof Dr. Ergün Aybars; İstiklal Mahkemeleri" Milliyet Yayınları (II. Baskı) s. 227/228*

[31] Türker Şanal; Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti, Sim Matbaacılık, Ankara 1995 s. 130

[32] Osman Okyar -Mehmet Seyitdanlıoğlu; Fethi Okyar'ın Anıları; Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 1997, s. 41

[33] Agk. s. 42

devre dışı bırakmasında hangi görüş ayrılıklarının ne ölçüde etkili olduğuna bakmak gerekmektedir.

4. Anlatılarda Atatürk/İnönü Gerilimi ve "İzne Ayrılma" Öyküsü!

Cumhuriyetin 1930'lu yıllarında Atatürk ve İnönü'nün çevresinde bulunmuş ve sadece devlet yönetimine değil onların gündelik hayatlarına da çeşitli defalar tanıklık etmiş olan pek çok kişinin anılarında sözü edilen "mesaiye ara verme" olayı irdelenmektedir. Bir bölümünün doğrudan, bir bölümünün de dolaylı olarak tanıklık ettikleri bu olayla ilgili anılarda yer bulan anlatılar belli noktalarda paralellikler içerdiği gibi farklılıklar da içermektedir. Bu bölümde sözü edilen anlatıların bir kısmına yer vereceğiz.

İnönü'nün "görevden alınma" öyküsünü yorumlayanlardan birisi 1960'lı yıllarda devlet arşivlerinden de yararlanarak Atatürk üzerine kapsamlı bir çalışma yapan İngiliz yazar ve gazeteci Lord Kinros'tur. Kinros'a göre 1937'ye gelindiğinde "*Atatürk'ün çevresinde gizliden gizliye tatsız bir anlaşmazlığın dedikoduları dolaşmaya başlamıştı. Dedikoduların konusu İsmet İnönü idi. Atatürk'ün ahbapları öteden beri İnönü'yü sevmezlerdi. İsmet İnönü'nün, Dolmabahçe ve Çankaya'daki para ve mevki peşinde koşan bu sefahat düşkünü ve çoğu ahlaksız adamlarla çok az ilişkisi vardı.*"[34]

"*Atatürk'ün sağlığı bozuldukça İnönü ile aralarındaki önemli yaratılış ayrılığından kaynaklanan çekişmelerde artmaktaydı. İkisi de karşılıklı olarak birbirlerini iğneliyor ve bundan alınıyordu. İsmet Paşa Atatürk'ün kaprislerine, vekillerini tenkit etmesine, kabineyi hesaba katmadan emirler vermesine içerliyordu. Gittikçe Atatürk'ün birbirini tutmaz hallerini ve taşkınlıklarını çekemez olmuştu... Atatürk, yıllarca İnönü'nün ince eleyip sık dokumasına, bilgiçlik taslamasına, karar vermedeki yavaşlığına göz yummuştu. Ama İsmet Paşanın bu eksikleri birde kendine karşı büyüyen güveni ile birleşince, artık Atatürk'ün sinirine dokunmaya başlamıştı.*"[35]

---

[34] Lord Kinros; Atatürk; Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Sander Yay. İst. 1978, 6. Baskı s. 730

[35] Agk. s. 731

Kinross'a göre Atatürk ve İnönü arasındaki gerilimler sadece bu kadar da değildi. Ekonomik politikalardaki ayrılıklar, özellikle dış siyasetteki ayrılıklar son derece önemliydi. Kısaca neredeyse anlaştıkları nokta kalmamıştı ve artık "başbakanı değiştirme zamanı gelmiş idi." 14 yıl birlikte çalıştıktan sonra "*böyle birden bire bir kenara itilmek İsmet İnönü'ye çok dokunmuştu. Kararından dönmesi için pişmanlık teskereleri yollamıştı ama Atatürk bunlara cevap vermemişti.*"[36]

Kinross'un değerlendirmelerinde kesin yargılar dikkat çekicidir. Öncelikle cumhuriyeti birlikte kuran bu iki lider arasında neredeyse hiçbir konuda görüş birliği olmadığını söylerken, iki lider arasında *yaradılış farklılıklarını* da vurgulayarak adeta ortak noktaları sıfırlamaktadır. Bu durumda iki liderin yıllarca birlikte nasıl çalıştıkları sorusu boşlukta kalmaktadır.

Kinross'a göre, Atatürk, Bayar'a görev verdikten bir süre sonra, eski başbakanını aramıştı. Çünkü "Bayar, eski başbakan gibi aklı işe eren bir "kurmay başkanı" değildi. Bu yüzden işleri Bayar'ın eline öyle güvenle bırakmıyordu. Hatta yüzünü çok yorgun gören bir dostuna, '*bizim yeni başbakan yüzünden geceleri rahat uyuyamıyorum*' demişti"[37] Kinross'un değerlendirmeleri böylece büsbütün çelişkili hale gelecekti. Ayrıca Kinross'un; "evet, başbakan Celal Bayar'dı ama kumanda Atatürk'ün elindeydi" şeklindeki sözleri, yıllar sonra bu süreci dolaylı şekilde anlatacak olan Cüneyt Arcayürek'in notlarındaki "küçük" bilgilerle son derece önemli bir anlam kazanacaktı.

Konuyla ilgili bir değerlendirme de o sıralar Atatürk'ün Yaveri olan Salih Bozok'un yazılarında yer almaktadır. İki liderin de en yakınlarındaki kişilerden biri olarak Bozok'un değerlendirmeleri de elbette ki önemlidir.

Bozok'a göre zaman zaman gerilimler olsa da Atatürk ile İnönü arasında çok önemli sayılabilecek sorunlar yaşanmamış ya da kopuş sayılabilecek bir durum oluşmamıştır. O kadar ki İnönü'nün başvekillikten alınması sırasında dahi bu böyleydi. İnönü'ye karşı alınmış kişisel bir tavır ya da dışlama gibi bir durum sözkonusu değildi. Bunun en açık göstergesini Bozok

[36] Agk. s.732/733

şöyle aktarıyor: "*İşittiğime göre İsmet Paşa başvekaletten çekilmiş olmakla beraber, Atatürk kendisine otomobilini terk etmişler ve evvelce maaşından başka kendisine hesabından 1.000 lira verirlerken 3.000 lira verilmesini emir buyurmuşlardır... İsmet Paşa başvekaletten çekilince Ankara'da öbür mebuslar gibi yaşıyordu...*"[38]

Böylece Bozok'a göre başvekillikten alınmasından önceki yaşamı ile sonraki yaşamı arasında olumsuz şekilde bir değişiklik olmaması, İnönü'nün, Atatürk ile ilişkilerinin değişmeden devam etmesi ve yine Atatürk'ün, '*bizim aramızda dargınlık ne demek! Biz daima arkadaşız*' demesi, önemli bir gerilim olmadığını göstermektedir.

Bozok'un aktardığına göre İsmet İnönü'nün bu konuda verdiği bilgiler de kendi değerlendirmeleriyle paralellik göstermektedir. Anılarında, bir gün mecliste, İnönü'nün de bulunduğu bir anda, İnönü'ye hitaben, başvekillikten alınma gerekçesini açıklamasını istediğini, İnönü'nün de kürsüye gelerek bu konuda bilgi verdiğini anlatıyor ve bu bilgiyi kitabında aktarıyor. Konuşmasında İnönü, Atatürk'le bir sorunlarının olmadığını, uzun yıllar birlikte çalıştıklarını, her defasında Atatürk'ün kendisini koruduğunu ve hatta öne çıkardığını, başvekillikten ayrılmasının kendi isteği ve ricası olduğunu, çok yorulduğunu, dinlenmek istediğini, Atatürk'ün de bunu anlayışla karşıladığını belirtiyor. Celal Bayar'ın kendi yerine göreve getirileceğini bildiğini, bunun da doğru bir karar olduğunu, Bayar'ı överek aktarıyor.[39]

Bozok'un olaya ilişkin anlatısı genel olarak resmi belgelerde dile getirilen açıklamalar çerçevesinde kaldığından, aslında bir "açıklamamaya" dönüştüğü söylenebilir. Çünkü bu durumda Atatürk'ün neden İnönü'yü başbakanlıktan aldığı anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte iki lider arasında bir gerilim olmadığını vurgulaması ise önemlidir. Çünkü kişilik, mizaç ve yaradılış farklılıklarının bu kararda etkili olduğunu içeren kimi görüşler, birinci dereceden bir tanık tarafından desteklenmemektedir.

---

[38] Salih Bozok; YAVERİ ATATÜRK'Ü ANLATIYOR, (Yayına Hazırlayan Can Dündar), Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2001 s. 136/137

[39] Agk. s. 139-147

Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihini anlattığı kitabında "Cumhuriyetin 14. yaşına girdiği 1937'de iç/dış siyasada olumlu gelişmeler görüldüğünü, sanayi planları doğrultusunda demiryolu ve altyapı yatırımlarının sürdürüldüğünü, boğazlar sorununun çözüme bağlanmasından sonra Hatay sorununda belirli bir yol alındığını belirtir ve "*Böyle olmasına karşın o yılın baharında Dersim'de baş gösteren ayaklanma, bölgesel de olsa bir huzursuzluğa yol açmıştı. Sonbahara gelindiğinde de Başbakan İsmet İnönü görevden çekilmiş, Atatürk ile olan yakın işbirliği böylece aralanmıştı.*" der.[40]

Ş. Turan'a göre bu durum "beklenmeyen bir gelişmeydi" Gerçi "*demokrasilerde, başbakanların belli aralıklarla ya da seçim sonuçlarına göre değişmeleri çok doğaldı. Ancak İsmet İnönü'nün kişiliği ve yıllardır cumhurbaşkanı Atatürk ile uyum içinde çalışması, cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve Fethi Okyar'ın 103 gün süren hükümet dönemi dışında yaklaşık 13 yıl 1.5 ayı dolduran başbakanlığının çok büyük bir anlaşmazlık göstermeden noktalanacağı düşünülmemişti.*"[41]

Turan daha sonra; Atay, Bozok ve İpekçi gibi çeşitli kaynaklardan yararlanarak İnönü ile Atatürk arasındaki anlaşmazlık hususlarının Hatay meselesi, (Atatürk, Hatay'ın anavatana katılmasını sağlamak için askeri harekâtı da bir seçenek olarak görürken İnönü, barışçıl siyasetten yana hareket edilmesi gerektiğini savunuyor) Nyon anlaşması (Atatürk anlaşmanın TBMM'de beklemeden onaylanmasını savunurken, İnönü temkinli hareket edilmesi gerektiğini savunur) ve Bomonti şirketiyle baş gösteren anlaşmazlık (Atatürk, devletle 10 yıllık sözleşme yapan şirketin çıkarlarından daha çok devletin yatırımlarını önemserken, İnönü buna karşı çıkıyor) olabileceğini ileri sürer. Bütün bunların sonucunda asıl sorunun iletişimsizlik olduğunu ve İnönü'nün buna vurgu yaptığını; iki liderin kişilik farklılığının da etkili olduğunu belirtir[42]

Dikkatli okunduğunda Turan'ın değerlendirmeleri içinde çelişkilerin bulunduğu görülebilir. Örneğin, hem iki liderin

[40] Şerafettin Turan; TÜRK DEVRİM TARİHİ, 3. Kitap Yeni Türkiye'nin Oluşumu 1923-1938, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, (Birinci Basım) s. 190
[41] Agk. s. 202
[42] Agk. s. 202-206

birlikte uyum içinde çalıştıklarını söyler, hem de kişilik farklılıklarının görev değişikliği kararında etkili olduğunu belirtir. Ancak Turan'ın yazdıkları içinde bir husus oldukça önemlidir: "O yılın sonbaharında Dersim'de başgösteren ayaklanma bölgesel de olsa huzursuzluğa yol açmıştır." Huzursuzluğun, bu olayda etkili olup olmadığına ilişkin bir açıklama Turan'ın değerlendirmelerinde yer almamaktadır.

Türkiye Tarihi üzerine araştırmalar yapan ve yaptıkları çalışmayı Çağdaş Türkiye adıyla yayınlayan akademisyen ve tarihçi bir grup içinde yer alan Cemil Koçak'a göre, Atatürk ve İnönü arasındaki "*bu çatışma ve ayrılık, döneme damgasını vuran en önemli siyasal gelişme olarak kabul edilmelidir.*"[43] Gerçi yakın çalışma arkadaşlığı içinde gerek günlük siyasal olaylar, gerek dış politika konuları ve gerekse parti ve hükümet konularında kısaca yeni bir devletin kurulma sürecinde ve günlük yönetim alanında karşılaşılan sorunlar hakkında her zaman aynı fikir, görüş ve uygulama yanlısı olmamaları ve bu nedenle Atatürk ile İnönü arasında belli konularda anlaşmazlıklar ve tartışmalar olması doğal görülmelidir" ama görevden ayrılma kararı çok önemli siyasal bir olaydır.

Koçak'a göre anlaşmazlık, üç temel konuda özetlenebilirdi. *İlki, "cumhurbaşkanı Atatürk'ün, İnönü başkanlığındaki hükümete sürekli olarak dışarıdan müdahale eğiliminde bulunmasıdır.... İkinci konu dış politika alanındadır. Hatay konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıklarıdır. Atatürk'ün sert politikalarına karşı İnönü daha ılımlı bir politika izlemekten yanadır.... Üçüncü konu ise ekonomik politika alanındadır. Atatürk her zaman devletçi bir ekonomik politikanın başarısından kuşku duymuştur... İnönü ise aksine sanayileşmenin devletin öncülüğünde yapılabileceğine inanıyordu...*"[44]

"*İnönü 20 Eylül 1937'de başvekillik görevinden ayrıldı. Gerçi ayrılık, istirahat amacı ile bir izin alma şeklinde açıklanmıştı. Fakat aradan bir hafta geçtikten sonra ayrılığın kalıcı olduğu resmen açıklandı. İnönü'nün yerine Bayar'ın başvekil olması, ayrılığın ekonomik politikadaki tercih sorunu*

---

[43] TÜRKİYE TARİHİ (ÇAĞDAŞ TÜRKİYE 1908-1980), Cem Tarih Yay. s. 116

[44] Agk. s. 116/117

olduğunu gösteriyordu. Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarında büyük siyasal sorunların çözülmesi için İsmet İnönü'yü tercih ettiği gibi, bu kez ülkenin ekonomik sorunlarının hızla çözülmesi için Celal Bayar'ı tercih ediyordu. Böylece İnönü'nün devlet müdahalesini genişletme eğilimlerine karşı tutum almış oluyordu."[45]

Koçak'a göre İnönü'ye karşı Bayar'ın tercih edilmesinin nedenini –ki partide başka adaylar da vardı- "*Atatürk ile İnönü arasında ekonomik konularda gittikçe genişleyen görüş ayrılığında aramak gerekir.*" Ama Koçak kendi tezini kısmen tartışmalı hale getiren şu saptamaları da yapıyor: "*Bayar hükümetinin yaklaşık bir yıllık faaliyeti göz önüne alındığında, siyasal ve ekonomik kararları İnönü hükümetlerininki ile karşılaştırıldığında, bazı yeni ekonomik politika eğilimleri sezilmekle beraber, arada önemli bir fark olmadığı görülüyordu.... Zaman daha uzun olabilse ve Atatürk'ün hastalığı gibi olumsuz koşullar olmasa, muhtemelen ekonomik alanda Bayar hükümetinin farklı tutum alacağını düşünmek mümkündür.*"[46]

Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk'ü, "hiçbir zaman bir hükümetçi, bir büro adamı ve hükümet takipçisi olmayan bir lider olarak anlatır. Yapılan işlerde onun hakim olan gölgesini ve tasvip edici işaretlerini görmek gerekir. Atatürk ancak yukarıdan nezaret eden bir başkandı. Zaten, "çocuklar, eğer ben Çankaya'da böyle rahat oturuyorsam bu, hükümetin başında İsmet paşanın bulunması sayesindedir." sözünü de Atatürk söylemiştir. "*Gerçi bir gün İsmet paşa hükümetin başından ayrıldı. Onun yerine yetkilerinde, görev anlayışında, sert hatta kıskanç bir başvekil değil de, kendi vazifeleri yanında, Atatürk'ün sükun ve istirahatini bozmamayı vazife bilen daha başka mizaçta bir başvekil geldi*" diyen Aydemir'e göre Atatürk için durum değişmemişti ama bu İnönü ile Bayar arasındaki önemli bir farktı. "Atatürk'ün sükun ve istirahatini korumayı kendine vazife bilen" biri olarak tarif ediyordu Bayar'ı![47]

---

[45] Agk. s. 117

[46] Agk. s. 119

[47] Şevket Süreyya Aydemir; TEK ADAM MUSTAFA KEMAL, Yükselen Matbaası, İst. 1969 s. 376/377

Aydemir bir başka çalışmasında İnönü ile Atatürk arasındaki gerilimi kendisinin de tanık olduğu ve başka kişilere de gönderme yaparak belirttiği bir olayı anlatarak aktarır. 1932 yılında Atatürk Yalova'dadır. İnönü'de zaman zaman Yalova'ya gelip gitmektedir. Ama kendi ifadesiyle "Yalova'nın havası esrarlıdır." O kadar ki İsmet paşa Atatürk'e görünmek bile istemez ve sessizce geldiği gibi banyosunu alır gider.

O günlerde meydana gelen olaylardan birisi, İktisat Vekili Mustafa Şeref beyin, bir akşam sofrasında kendi bakanlığındaki iki kişiyle ilgili olarak Atatürk tarafından azarlanması ve bunun sonucunda istifa etmesidir. Aydemir'e göre sofrasında her zamanki gibi "mutat zevat" olarak tarif ettiği kişiler vardır. (Afet hanım, Leman Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Nuri Conker, Kılıç Ali) Kabinesindeki bir bakanın, hiç hak etmediği halde böyle azarlanması, kabinenin başındaki İsmet İnönü'yü rahatsız etmiştir.[48]

Ertesi akşam yine sofrada buluşulmuştur. O gün İnönü'de davetlidir ve "mutat zevat" büyük gürültü olacağı beklentisi içindedir. Hatta İnönü hakkında eğlendirici hikayeler bile üretilmiştir. İnönü, saat 19.00'da buluşulması gereken sofraya saat 23.00 sularında gelir. Kimse nedenini soracak kadar cesaretli değildir. Sofrada gazete okur. Atatürk'le göz göze gelmemeye çalışır ve ilgisiz davranır. Hatta Atatürk'ün ortamı yumuşatmak için dile getirdiği İngilizlerin "Dizbağı Nişanı" hikayesinde açıkça Atatürk'ü bilgisizlikle suçlar. Ortam gerilince Atatürk sofradakileri gönderir ama İnönü'den kalmasını ister. Sonra başbaşa kalır ve konuşurlar. Sorun kalmaz ve eski ortamlarına dönerler.[49] Nitekim ertesi gün bir arada, barışık ve neşelidirler. Aydemir'e göre sorun büyük ölçüde mutat zevattan kaynaklanmaktadır.

İktisat Vekili Mustafa Şeref "sıhhi sebeplerle" istifa etmiştir ama yerine getirilen Celal Bayar, artık İnönü kabinesinin bir vekilidir ve Atatürk'ün Mustafa Şeref'i azarlamasında etkili olduğu düşünülen Sellüloz ve Kağıt Sanayinin devlet tarafından kurulması olayında o da tıpkı Mustafa Şeref gibi devletin

---

[48] Şevket Süreyya Aydemir, İKİNCİ ADAM, Remzi kitapevi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 455

[49] Agk. s. 458/459

kuruculuğunu savunmuştur. Yani devletçi olmak konusunda İnönü ile aralarında bir politika farklılığı yoktur.[50]

Aydemir'e göre İsmet Paşanın başvekillikten ayrılışı üzerine yazılan ve bu iki lider arasındaki kişilik farklılıklarına, politika farklılıklarına vb. vurgu yapan bütün açıklamalar "basit ve değersizdir." O kadar ki tam da bu ayrılış dönemine denk gelen ve sağlığının giderek son bulduğunu hissettiği günlerde Atatürk, doktorların raporunu, İnönü'nün de hazır bulunmasını istediği bir ortamda okutmuştur. Ve özellikle "yüksek sesle okuyun, paşa da dinlesin" diye emir vermiştir." Onlar, kaderleri bir olan biri ilk diğeri ikinci adamdırlar. Bu doğal bir durumdur. O kadar doğaldır ki doktorlar, "artık hükümetin tedbir alması uygundur" diye içişleri bakanına bilgi verdikleri zaman, meclis üyeleri İnönü'yü aramışlardır.[51]

Aydemir, istifa süreci üzerine de bilgiler aktarır. 1937 yılı Eylül ortalarında İngiltere'de Nyon'da önemli bir konferans toplanmaktadır. Her sözün, her taahhüttün önem taşıdığı bir konferanstır bu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras İngiltere'de, Atatürk Florya'da, İnönü Ankara'da konuyla ilgili çalışmaktadırlar. Gelişmeler düzenli olarak Atatürk'e aktarılmaktadır. O günlerde Atatürk'ün görüşleri ile hükümetin görüşleri arasında bazı çelişkiler olduğu söylenir. Bu çelişkiler İnönü'yü rahatsız eder. Hatta İnönü, bu durumu "bir hükümet buhranı" olarak yorumlar. Bu yüzden Florya'ya gitmeye karar verir ki Atatürk'ün Ankara'ya geleceğini öğrenir. Nitekim 17 Eylül 1937'de Atatürk Ankara'ya gelir. Meclis bir gün sonra bu anlaşmayı görüşecektir. İnönü, Atatürk'ü Gazi Çiftliği istasyonunda karşılar. O gün akşam İnönü, Çankaya'ya çıkar. Görüşürler ve Atatürk, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen'i eleştirir, ondan memnun olmadığını ifade eder. İnönü'de sert tepki gösterir. Kabineye müdahale edilmesinden, başvekilin atlanmasından, önemli kararların sofrada verilmesinden vb. şikayet eder. Bu çıkıştan sonra toplantı sona erer.[52]

Burada ilginç olan iki liderin görüşmesinde "Nyon" tartışmasından hiç söz edilmemiş olmasıdır. Üstelik Atatürk, bu

---

[50] Agk. s. 460
[51] Agk. s. 465/467
[52] Agk. s. 483/484

önemli konuda aktif müdahaleci de olmamıştır. Öyle ki ertesi gün (18 Eylül) meclis konuyu görüştüğü halde, Atatürk; *"akşama doğru bir aralık yaverini ve Celal Abbas'ı da yanına alarak bir otomobil gezintisine çıkar, Keçiören'e vurur, baraja döner, oradaki küçük köşkte bir süre tek başına kapanır. Sonra gene şehre... Yanındakilerle hiç konuşmaz, içine kapanık ve sıkkındır. Sonra birden meclise gitmeğe karar verir. Belki müzakereleri dinleyecek, belki bazı kimselerle konuşacaktır. Fakat meclise vardığı zaman bir boşlukla karşılaşır; müzakereler bitmiş, Nyon anlaşması kabul edilmiş ve meclis dağılmıştır."*[53] Yani aslında zihninde dile getirilmemiş, ***dolayısıyla sadece kendisinin bildiği*** başka sorunların olduğunu, Nyon konferansıyla sanıldığı kadar ilgili olmadığı düşünülebilir.

Aydemir'in yorumu şudur; Atatürk, son zamanlarında sinirliydi. Hasta olmasından kaynaklanan gerginlik halleri de vardı. İnönü ise inatçı ve hırslıydı. Kendi doğrularını uygulamak eğilimindeydi. Bu değişiklikte Atatürk'ün "uysal ve itaatli bir başvekil" bulma arzusu etkin olmuştur. Celal Bayar, bu bakımdan elbette önemli bir seçimdi.[54]

Görevden alma öyküsünün tanıklarından birisi de Falih Rıfkı Atay'dır. Atay, 2 Mart 1968'de, kitabı için yazdığı önsözde şunları söyler; *"Atatürk daveti üzerine olan hatıralarımı Dünya Gazetesinde yayınlamıştım. Bu eserin iki eksiği vardı: biri, Atatürk devrini bilenler için olmak, öteki de o günlerde sırasız sayılabilecek bazı olayları açıklamamak. Şimdi bu iki eksiği tamamlayarak Çankaya'yı yeniden yayınlıyorum."*

Atay'ın sözünü ettiği "sırasız olaylardan" birisinin de iki lider arasındaki gerilimdir. Atay'a göre Atatürk hayatının son yıllarında yorgun, bezgin ve sinirliydi. Özellikle 1937'den sonra sinir dengesi gitgide bozulmuş, pek alıngan olmuştu.[55] Atay, bu duruma neden olarak eskiden beri süregelen ama artık ciddileşen sağlık sorunlarını düşünmüştü. Tabii ki memleket meseleleri üzerine aşırı hassasiyeti de etkili olmuştur. "Hatay, büyük ıstırabı idi. Sanki bir can sevgilisi ağyar kucağında imiş gibi çırpınıyordu" der. Çevresindekiler; *"paşam, ne diye ken-*

---

[53] Agk. s. 485
[54] Agk. s. 490
[55] Falih Rıfkı Atay; "Çankaya", Bateş yayınları, İstanbul 1980 s. 483/487

dinizi bu kadar üzüyorsunuz? Yarın bir tümen asker yollarsanız Hatay'ı alırsınız. Almanlar Renani'ye girdiler de sanki Fransızlar ne yaptılar? Renani için harekete geçemeyenler, Suriye'nin bir sancağı için mi Türkiye ile harbe kalkışacak? diyerek "yol" gösteriyorlardı.[56]

Bu olayla ilgili olarak Atatürk; "*Evet, yarın sabah bir tümen asker yollasam Hatay'ı alabilirim. Renani için harekete geçmeyen Fransızlar, bir Suriye sancağı için bizimle harbe girmezler. Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer, şeref ve namus meselesi yaparlarsa? Milletler belli olur mu? Ben, bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokmam*" diyerek net şekilde yanıt verir. Atay'a göre, Atatürk'ün Hatay konusundaki görüşü de askeri önlemlerden çok diplomasi yollarını kullanmak yönündedir ve İnönü'nün görüşleriyle paraleldir.[57]

Atatürk ve İnönü arasındaki ilişkilerle ilgili Atay'ın saptaması önemlidir: "*İhtilal liderleri, hıyanetten korkarlar. İnönü, Atatürk'e, onun kafasına ve gönlüne hiçbir şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı idi" Atatürk büyük hareketlerin adamıdır. Teferruatlarla uğraşmaz ve hükümet işleriyle pek baş ağrıtmamıştır. Dolayısıyla İnönü, hükümet işlerinden doğrudan sorumludur. İnönü'ye müdahale edebilmek, Atatürk'ün nüfuzunu kullanarak İnönü'den bir şey istemek cesaretini bile kimse gösteremez. Başka bir anlatımla İnönü, kendi kabinesine hakimdir. Atatürk de bunu bilir ve sofrasında İnönü aleyhine latife dahi etmez.*[58]

Ancak durum değişmiş ve İnönü hakkında yapılan telkinler son zamanlarda Atatürk'ü de etkilemiştir. Bu etkiler içinde zaman zaman bazı notları Atay ve arkadaşlarına vererek gazetede yayınlanması ister ama Atay ve diğer ilgililer, bu notları "gelişigüzel" ve "dikişsiz" buldukları için gazeteye koymaz, ertesi gün bunu Atatürk'e anlattıklarında ise Atatürk'ün bunu hoşgörüyle karşılar.[59]

Atay, Atatürk ile İnönü arasında tartışma konusu olan "Bira Fabrikası" konusunda sorunun aracılardan kaynaklandığını

---

[56] Agk. s. 488
[57] Agk. s. 489
[58] Agk. s. 492/493
[59] Agk. s. 494

anlatır. İnönü'nün de bu duruma tepki gösterdiğini ve bu konunun konuşulması için yapılan toplantının, Atatürk'ün emriyle son bulduğunu ve konunun konuşulmadığını belirtir.[60] Kaldı ki, bu konunun bir hükümet krizi olabileceğini, hatta İnönü'nün görevden alınmasına kadar gidebileceğini ileri sürmek için ciddi bir neden yoktur. Atay, bu durumda hastalık halinin yarattığı gerilimin bu kararda etkili olduğu sonucuna varır.

Bazı anlatılarda devletçilik ve hür teşebbüs politikalarına ilişkin Atatürk ve İnönü arasında görüş ayrılıkları olduğuna dair bilgilerle ilgili olarak Feroz Ahmad'ın görüşleri sağlıklı yorum yapmayı kolaylaştırıcı niteliktedir.

Feroz Ahmad, Türk milletinin kaderine yol gösterecek olan altı ilkenin (milliyetçilik, cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik, devrimcilik) 1937'de de anayasaya konularak kurumsallaştırıldığını belirtir. Bu ilkeler içinde devletçiliğe Atatürk'ün özel bir önem verdiğini vurgular. Ahmad'a göre esasen "ekonomik faaliyette devlet müdahalesi, Türkler için hiçbir şekilde yeni bir deneyim değildi. İlk Dünya Savaşı sırasında, "Devlet İktisadiyatı" adı altında denenmiş; 1930'larda bu terime çekidüzen verilmiş ve "devletçilik" adını almıştı."

CHF programında da açık şekilde vurgulandığı gibi, "özel teşebbüs ve faaliyeti temel bir fikir olarak kabul etmekle birlikte, esas ilkelerden biri milleti ve ülkeyi en kısa zamanda refaha kavuşturmak amacıyla devletin, özellikle ekonomi alanında, milletin genel ve hayati çıkarlarının sözkonusu olduğu konularla ilgilenmesini sağlamaktır." "Devletin ekonomik işlerdeki rolü, özel teşebbüsleri teşvik etmenin yanısıra bunları bizzat gerçekleştirmek ve aynı zamanda yapılan çalışmaları düzenlemek ve denetlemek şeklinde olacaktır."

Ahmad'a göre kendisi sonuna kadar liberalizme bağlı bir kişi olan Bayar; Türk burjuvazisinin zayıf olduğunun ve bu nedenle devletin ekonomik alanda başı çekmesi gerektiğinin farkındaydı.[61] Nitekim, İnönü'de bizzat işadamlarına "devlet müdahalesinin yalnızca burjuvazinin kendi başına yapmayı

---

[60] Agk. s. 496

[61] Feroz Ahmad; İttihatçılıktan Kemalizm'e, Kaynak Yayınları, (4. Baskı) İst. 1999 s. 197

beceremeyeceği geçerli bir sanayi temeli yaratmak amacına yöneldiği konusunda güvence vermişti."[62]

Dolayısıyla devletçilik noktasında İnönü ve Bayar arasında köklü ayrılıkların olduğu – ki bunun doğru olduğu kabul edilse bile- ve bunun başbakanlık krizini etkilediği tezi somut ve inandırıcı dayanaktan yoksun görünmektedir. Evet, partide ve hükümette aşırı devletçi bir düşünme çizgisi vardır ve bunu da parti genel sekreteri Recep Peker temsil etmektedir. Ancak Peker, 1936 yılında tam da bu "aşırı fikirleri nedeniyle" istifaya zorlanmıştır.[63]

Bayar'ın İş Bankasını kurması, genellikle İsmet Paşanın devletçiliğine karşı özel girişimciliği seçmesi diye yorumlanmıştır. Oysa ansiklopedik bir çalışmada da vurgulandığı gibi bu ayırım çok keskin değildir. Gerçekte ne İnönü'nün devletçiliği kapitalizmden kaçınan üçüncü bir yoldur, ne de Bayar'ın özel girişimciliği batı liberalizminin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesini savunur. Her ikisinin ortak amacı devlet desteğiyle batıdaki gibi varlıklı bir orta sınıf yaratmaktır. Bu anlayışın işlevi DP'yi de niteler. Ancak CHP'nin uyguladığı devletçilik, savaş koşulları yüzünden, olduğundan daha katı görünmüş, bu da DP'nin ekonomide ondan daha liberal sanılmasına yol açmıştır."[64]

Bir bütün olarak bakıldığında devletçilik/özel teşebbüsçülük konusunda olduğu gibi Hatay, Nyon, Çiftlik gibi konularda iki liderin uzlaşılamaz görüşlere sahip olduğu yönündeki değerlendirmeler sürece tanıklık edenlerin ortak görüşünü yansıtmamaktadır. Hatta aktardığımız örneklerde görüldüğü gibi, olayın tanıkları kimi zaman birbirlerinin tezlerine karşı tezler ileri sürmektedirler.

Bu konuda son bir yorum olarak Tarihçi Cemal Kutay'ın değerlendirmesine yer vereceğiz. Bu konuda yapılmış değerlendirmelerin çoğunun tutarsız senaryolar olduğunu belirten Kutay'a göre Atatürk- İnönü; İnönü- Bayar arasında olan bi-

---

[62] Kadro, Sayı: 22, Ekim 1933, s. 4-6

[63] Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizm'e, Kaynak Yayınları, (4. Baskı) İst. 1999 s. 195-198

[64] TÜRKİYE ANSİKLOPEDİSİ, 1923-1973, Kaynak Kitaplar, Cilt I s. 351/352

tenler, olayın yapısında kışladan sivil hayata geçiş gibi çok önemli bir dönüşümle ilgilidir ve işin güç inanılır tarafı da bu geçişin, çağının en büyüğü olduğu zaferlerinin tasdikinde olan bir ASKER tarafından başlatılmış olmasıdır. Başka bir deyişle Kutay için başvekillik görevinin İnönü'den Bayar'a geçmesi aslında Türkiye Cumhuriyetine ilk sivil başbakanın gelmiş olmasıdır ve bu yüzden çok önemlidir. Ama asıl önemli olan bu değişimin Atatürk'ün bizzat kararı ve girişimiyle gerçekleşmiş olmasıdır ki bu da Atatürk'ün sivilleşmeye verdiği değeri gösterir. Zira, "milli mücadele ve cumhuriyetin ilk kabinesinde başbakanlık yapanların hepsi askerdir. Kendisi, Fevzi Çakmak, Hüseyin Rauf Orbay, Ali Fethi Okyar, İsmet İnönü, yine Ali Fethi Okyar ve yine İsmet İnönü..."

Kutay, bu değerlendirmesini o kadar önemser ki, 1950'de cumhurbaşkanlığı için bir sivilin düşünülmesinin de ancak Atatürk'ün şahsen açtığı bu "sivilleşme" yolunda gerçekleştiğini vurgular.[65]

5. İnönü'nün Anlatılarında Olaya İlişkin Değerlendirmeler!

İnönü'nün konuya ilişkin değerlendirmelerini iki grupta toplamak mümkün. İlki, Bozok'un anılarında da aktarıldığı gibi, başbakanlıktaki görev değişikliğini izleyen günlerde yaptığı açıklamalardır. İnönü, burada büyük olasılıkla Atatürk'ü ve tabii ki rejimi sıkıntıya sokmamak adına tümüyle resmi söyleme uygun açıklamalar yapmıştır. Yani çok yorulduğunu, rahatsız olduğunu, izin istediğini, Bayar'ı kendisinin de uygun bulduğunu vb. söylemiştir.[66] Oysa bunların doğru olmadığı, daha "izin süresi" bile bitmeden İnönü'nün kesin istifasıyla ortaya çıkacaktı. İkinci grupta tanımlayabileceğimiz değerlendirmeler ise, olayın üzerinden yıllar geçtikten sonra ve önceki kaygılar taşınmadan yapılmış değerlendirmelerdir.

Bu ikinci grupta yer alan değerlendirmelerden biri Salih Babacan tarafından derlenen İnönü'den Anılar başlıklı kitapta

---

[65] Cemal Kutay; Atatürk Bugün Olsaydı, Aksoy Yayıncılık, Kasım 1999 s. 106/107

[66] Salih Bozok; Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, (Yayına Hazırlayan Can Dündar), Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2001 s. 136/137

yer alan ve Abdi İpekçi tarafından yapılan söyleşide yer almaktadır. İnönü ile Atatürk'ün gerilimine İnönü'nün nasıl baktığını göstermesi açısından son derece önemlidir ve İnönü'nün Atatürk'le aralarında ciddi bir görüş ayrılığı olmadığının teyit edilmesi gibidir. İpekçi, İnönü'nün kendilerine şöyle söylediğini aktarır:

"Atatürk ile bir gün oturmuş vaziyeti mütaala ediyorduk. Birden bana şunları söyledi: Rejim aleyhtarlarının tek bir ümitleri kalmıştır: Aramızda çıkacak ihtilaf... seninle benim aramda çıkacak ihtilaf.. İçerde dışarıda ümit buna bağlanmıştır. Hatırında olsun bu... İşte ondan sonra her kes her şeyi her vesile ile söyledi. Bunlar tesir etmezdi Atatürk'e... Hasta olduktan sonra tesir etmeye başladı. Hastalığı ilerledikten sonra dedikodulardan müteessir olmaya başladı. Benim teşhisim budur."[67]

Atatürk'le ilişkilerinin seyrini de değerlendiren İsmet İnönü şunları söylüyor:

"36 senesi ve 37 başı, olayların gittikçe birikerek yorgunluk ve gerginliğin artmış olması devridir. Türlü meselelerden Atatürk'le aramızda münakaşa çıkmıştır." Bunlardan birisi Hatay meselesi üzerinedir. Atatürk sorunun çözümü için askeri harekattan yana olma eğiliminde gözüküyordu. Ancak bunun, siyasi teşebbüsleri kullanmadan mahzurlu olacağını düşünüyordum: *"..Nihayet Ankara'ya dönerken yolda Atatürk ile Eskişehir'de görüştüm. Uzun boylu tekrar anlattım. Bir askeri harekat şıkkına girmenin mahzurlu olacağına onu ikna etmeye çalıştım ve muvaffak oldum. Dinledi uzun boylu. Böyle bir harekat yapmayacağını, yaptırmayacağını söyledi."*[68]

İkincisi, Nyon olayıdır. Akdeniz ülkelerinin katıldığı bir konferansta imzalanması gereken ortak bildirinin bir maddesinde anlaşmazlık çıkıyor. Anlaşmayı imzalayacak bakan Başbakandan farklı, Atatürk'ten farklı talimat alıyor ve Atatürk'ün talimatına göre hareket ediyor. Bu durum, iki tarafında sinirlerini geriyor. Bu gerilimin sonucu için şunları söylüyor İnönü: *"Gelip görüşmek için izin istedim ben. Görüştüm mütabakata*

---

[67] İnönü'den Anılar, Derleyen Salih Babacan, Bilgi Başarı Yayınları kültür dizisi No: 6. İstanbul 2005, s. 108

[68] İsmet İnönü; Hatıralar- II , Bilgi Yayınevi, İstanbul Kasım 1987 s. 283-284

vardık."[69] İnönü, bir söyleşide, Atatürk'le ilişkilerinde Nyon konferansında izlenecek politika farklılıklarının etkili olup olmadığı yönündeki bir soruya, "aslında bu hadise fazla ehemmiyetli değildi"[70] diyerek cevap veriyor.

Üçüncü görüş ayrılığı da çiftlik meselesidir. İnönü'ye göre bu Nyon meselesinden önceki bir hadisedir. Ama Nyon meselesindeki gerilim bunu da gündeme getirmiştir.

Abdi İpekçi'nin kendisiyle yaptığı söyleşide İnönü, Atatürk'le tartışmanızın nedeni neydi sorusuna da "türlü meseleler.. Filan mesele nasıl oldu, falan mesele nasıl oldu.. Şimdi teferruatı ile hatırlamayacağım.. Birtakım meseleler, günlük meseleler.." diye yanıt veriyor.[71] İlerleyen dönemde (1938 yılı Mart ayı) Atatürk'ün kendisini çağırdığını, bir hafta kadar Atatürk'e misafir kaldığını da vurguluyor.[72]

Bütün bu değerlendirmeler bir arada düşünülünce, belki de başka bir açıklama ihtimali kalmadığı için İnönü'ye göre asıl mesele kendisinin yorgunluğu ve Atatürk'ün de sıhhatinde başlayan bozukluklarla sükünetini kolaylıkla kaybeder hale gelmesidir.[73] Nitekim bu durum, görevden ayrılmasından bir gün önceki vekiller toplantısında ortaya çıkmış, Atatürk vekillere karşı kırıcı davranmış ve İnönü'de vekillerini savunma ihtiyacında hissetmiştir. Bu görüş, döneme tanıklık eden başka kişilerin anılarında da dile getirilmiştir. Ancak, Celal Bayar'ın, yine Abdi İpekçiyle bir söyleşisinde bu konuda söyledikleri, sözkonusu değerlendirmeyi tartışmalı hale getirmektedir.

Abdi İpekçi, Atatürk'ün rahatsız olduğu günlerde onun asabileştiği ve ikna olmasının daha da güçleştiği kısaca tutum değişikliğinin ve bu arada İnönü ile olan geriliminin de hastalığından kaynaklandığı yönündeki değerlendirmeleri içeren bir soruya, Celal Bayar, gayet açık bir şekilde; "*İddia ediyorum ki Atatürk hastalığı esnasında ne idiyse sıhhatli zamanında da oydu. Sıhhatli zamanındaki görüşleri, muhakemeleri ve kendi*

---

[69] Agk. s. 286

[70] Abdi İpekçi; İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Dünya Yay. (İlk Bas. 1968), Eylül 2004 s. 12

[71] Agk. s. 12

[72] Agk. s. 14

[73] İsmet İnönü; Hatıralar- II , Bilgi Yayınevi, İstanbul Kasım 1987 s. 289

iradesine sahip olmak hususları hastalığı zamanında tamamıyla berkemaldi, işliyordu."[74] diyerek yanıtlıyor.

Sonuç olarak gelişmeler, nereden bakılırsa bakılsın İnönü'ye göre, kendisinin "görevden alınmasını" gerektirecek hiçbir unsur taşımıyordu. Atatürk'le ilişkileri normaldi ve "görüş ayrılıkları"nın olduğu iddia edilen konularda Atatürk'le mutabık idi. O kadar ki başvekillikten alınmasından çok kısa bir süre önce: "*Son günlerde hükümeten çekileceğim hakkında veya bazı vekillerin çekilmesi suretiyle kabinede değişiklik vukubulacağına dair şayialar olduğunu bazı neşriyattan anlıyorum. Vatandaşlarımı ve Türkiye cumhuriyeti hükümetiyle alakadar olanları tatmin için söylemeye lüzum görüyorum ki, benim hükümet başından çekilmemi icap ettirecek hiçbir sebep ve zaruret yoktur*"[75] diyordu.

6. Görevden Alınma/Ayrılma Anı ve Ayrıntılar:

Bu konudaki en önemli anlatım Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olarak, Atatürk ve İnönü arasındaki gerilimi ve ilişkilerini yakından bilen ve iki lider arasındaki "mesaiye ara verme" konuşmasının olduğu yolculuktaki kişilerden biri olarak Hasan Rıza Soyak'tır. Soyak, sözü edilen yolculukta Atatürk ve İnönü'nün konuşmasından sonra Atatürk'ün kendisine birebir söylediklerini şöyle aktarır:

"Gel. Gel.. Meseleyi hallettik; otur da anlatayım' dedi .. 'İnönü ile yalnız kalınca; Ee.. şimdi ne yapacağız diye söze başladım; iki eliyle yüzünü kapadı, heyecanlanmıştı. Teskine çalıştım.; 'sakin ol da meseleyi sükunetle konuşup halledelim' dedim ve şöyle devam ettim: 'Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın, uzun zaman istirahate ihtiyacın var; bu itibarla mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz muvafık olacaktır... Şimdi karar verelim, yerine kimi tavsiye edersin?' diye sordum. Bu sualime, 'sen kime emreder ve zahir olursan o muvafak olur'cevabını verdi. Tekrar sordum, Celal Bey muvafık mıdır'? Bunu da aynı şekilde cevaplandırdı. Fakat arkasın-

[74] Abdi İpekçi; İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Dünya Yay. (İlk Bas. 1968), Eylül 2004, s. 143

[75] Mustafa Müftüoğlu Yalan Söyleyen Tarih Utansın, (7. Cilt) Çile Yayınları, İstanbul, 1986 s. 162

dan 'Anayasaya göre yeni hükümetin bir hafta zarfında Büyük Millet Meclisinde programını okuyup, itimat istemesi lazım geldiğini, halbuki meclisin daha yeni dağıldığını, ikinci bir olağanüstü toplantının içeride ve dışarıda türlü tefsirlere yol açabileceğini, binanaleyh bu mühim noktanın da gözönüne alınması gerektiğini' ileri sürdü. Ben de öyle biliyordum... 'O halde sen, meclis açılıncaya kadar resmi bir mezuniyet alırsın, Celal bey şimdilik vekalet eder, meclis açıldıktan sonra da icabı yapılır' dedim. Bunda mutabık kaldık... Ayağa kalktı, yorgun ve uykusuz olduğundan bahsederek sofrada bulunamayacağını söyledi. Ve müsaade alıp ayrıldı. İşte şimdilik vaziyet budur. Yalnız kafam bir noktaya takıldı; acaba anayasadaki hüküm bizim bildiğimiz gibi midir, ne dersin"[76]

Böylece olay somut olarak birinci ağızdan, Atatürk'ten aktarılmış olur. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İnönü, böyle bir "öneriyi" beklememektedir. Bundan dolayı şaşkınlık geçirdiği, moralinin bozulduğu vb. anlaşılmaktadır. Dahası Atatürk'ün aslında daha önceden kararını verdiği, Celal Bayar'a ilişkin kafasının net olduğu vb. okunabilmektedir.

Hazırlıklı olunamayan ve Atatürk'ün "kafama takıldı" dediği tek şey, anayasal prosedürdür. Sonradan Soyak'ın da bu konuda verdiği bilgileri, diğer bilgileriyle birleştiren Atatürk, İnönü'nün sözkonusu görüşmede bununla ilgili önerisini "belki de vakit kazanmak için böyle söylemiştir" diye değerlendirmiştir. [77]

Konuyla ilgili süreci anlatanlardan biri Şevket Süreyya Aydemir'dir. Buna göre olay, şöyledir: 19 Eylül 1937'de Atatürk Ankara'dan özel bir trenle İstanbul'a hareket eder. Bir gün sonra Dolmabahçe'de II. Tarih Kurultayı vardır. Trende İnönü'de bulunmaktadır. Hareketten bir süre sonra Atatürk, yanındakilere, "bizi paşayla yalnız bırakınız" der. Öyle de olur. Hususi trenin arka salonunda başbakanla bir müddet başbaşa kapanırlar. Diğer yol arkadaşları da sofrada beklemektedirler. Uzunca bir müddet sonra evvela İnönü görünür. Fakat, yüzünde hususi bir ifade olmaksızın yemek salonundan geçerek

[76] Hasan Rıza Soyak; ATATÜRK'TEN HATIRALAR, Yapı Kredi Bankası A.Ş Yayınları. II. cilt, 1973 s. 710
[77] Agk. s. 710

kendi kompartımanına çekilir. Sofraya oturmaz. Az sonra Atatürk görünür, sofraya oturur ve sadece bir iki arkadaşına bakarak "oldu, bitti" haberini verir. İşte bu olup biten, İnönü'nün başbakanlıktan ayrılışıdır.

Bu olaydan sonra Atatürk'ün sinirli, gergin hali üzerine bir tanıklık yoktur. Tren ertesi sabah Haydarpaşa'ya vardığında, İnönü'ye yaklaşarak "paşam sarayda odanızı hazırlattım" diyen Afet İnan'a, Atatürk, "paşa evinde istirahat edecektir" diye şahsen cevap verir.[78]

Bu konuda son olarak İnönü'nün kendi anılarında yer verdiği bilgileri aktarabiliriz:

1937 yılı 18 Eylül akşamı trenle İstanbul'a birlikte gideceklerdir. İnönü, ayrılış öyküsünü şöyle anlatır: "*trene girer girmez Atatürk beni yalnız yanına aldı. Akşam vukuu bulan çekişmelere, hadiselere, tartışmalara kısaca işaret ederek, şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir dedi. Ama bu kadar açıktan, bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi. Ben, onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım. Çok müteşekkir olurum dedim. Hakikatten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz çok müteşekkir kalacağım dedim. Onun üzerine derhal benim yerime getirmek istediği zatın ismini söyledi. Celal Beyi getireceğim dedi. Pek münasip olacağını, isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki samimi kanaatimi söylüyordum. O günkü mevzubahis olan beraber çalışma devrinde en iyi seçmenin bu olacağını samimi olarak söyledim.*"[79]

İnönü'nün anlatılarında dikkat çekici olan husus, kendisi hakkında "çalışmaya biraz aralık verme" kararı verilmesinden sonra kendisinin izin talebinde bulunmuş olmasıdır. Hatta sadece çalışmaya aralık verilmesi değil, yerine kimin getirileceğinin belli olmasından sonra yorgun olduğunu, dinlenmeye ihtiyacı olduğunu söylemiş olmasıdır. Bu, önemli bir ayrıntıdır. İnönü'nün bu "izin" önerisini görevden sürekli olarak ayrılmak

[78] Şevket Süreyya Aydemir; İKİNCİ ADAM, Remzi kitapevi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 485-487

[79] İsmet İnönü; Hatıralar- II , Bilgi Yayınevi, İstanbul Kasım 1987 s. 290

gibi anlayıp anlamadığı çok net değildir. Ama Atatürk'le bir çatışmaya girmek istemediği çok açıktır.

7. Görevden Ayrıldıktan Sonra İnönü'nün Atatürk'le İlişkileri

İnönü ve Atatürk arasındaki ilişkilerin, sözkonusu olaydan sonra nasıl geliştiği, bu olayın arkaplanındaki çelişkinin niteliği ve derinliği hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Ne var ki bu konudaki anlatılarda bir dizi farklı bilgi ve yorum vardır. Kimi anlatı ya da yorumlar, iki lider arasındaki ilişkilerin tümüyle koptuğu ve Atatürk'ün İnönü'yü gözden çıkardığını; Atatürk yaşasaydı, İnönü'ye bir daha iktidar imkanı doğmayacağını[30] ileri sürerken kimisi de yakın arkadaşlık ilişkilerinin devam ettiğini söyler.

Salih Babacan tarafından derlenen kitapta anıları bulunanlardan Kazım Özalp, Atatürk ile İnönü arasındaki ilişkileri değerlendirirken ilginç bilgiler aktarır. Örneğin rahatsız olduğu dönemde İnönü'nün Atatürk'ü hiç ziyaret etmediğini belirtir. Özalp, bu durumdan üzüntü duyduğunu ve İnönü'nün, Atatürk'ü ziyaret etmesi için başvekil Bayar'a danıştığını, Bayar'ın itiraz etmediğini ve Atatürk'e bu düşünce iletildiğinde onun da memnun olduğunu aktarır. Ardından İnönü'ye gittiğini, düşüncesinin İnönü tarafından da benimsendiği söyler. Hatta İnönü, bu durumdan dolayı çok sevinmiştir. Bundan sonra girişimler başlar. Özalp, Pembe Köşke İnönü'yü almaya geldiğinde, İnönü'nün bu ziyaretten vazgeçtiğini görür, nedenini sorar ama İnönü fazla ayrıntıya girmek istemez. Daha sonra etraftan aldığı bilgilere göre Refik Saydam, bu ziyareti engellemek için İnönü'ye karşı İstanbul'da ve yolda bir planın olduğunu, durumun tehlikeli olduğunu, hatta İnönü gelmek için trene binecek olursa bizzat kendisinin trenin önüne yatarak ziyareti engelleyeceğini söylediğini aktarır. İnönü'de bunları duyunca ziyaret fikrinden vazgeçer. Kazım Özalp, İnönü'nün bu güvensizliğine de üzüldüğünü belirtir. Böylece İnönü, ra-

---

[30] *Cemil Koçak; Türkiye Tarihi (ÇAĞDAŞ TÜRKİYE 1908-1980), Cem Tarih Yay. s. 121*

hatsızlığı süresince bir kez bile Atatürk'ü ziyaret edemeden Atatürk ölür.[81]

Özalp'in aktardığı bilgilerin bir bölümü başka kaynaklarda desteklenmediği için abartılı gibi gözükmektedir. Bununla birlikte İnönü'nün, görevden ayrıldıktan sonra sıkıntılı bir süreç geçirdiği ve ancak Atatürk'ün kendisiyle ilgili olarak *"bundan sonra İnönü'yü gördüğünüz her yerde hürmet edeceksiniz"* sözünü duyduktan sonra *"artık tabii bir hayata girdim"*[82] sözüyle anlayabiliyoruz.

"Atatürk 12-20 Kasım 1937'de Diyarbakır taraflarına uzunca bir seyahat yaptıktan sonra Ankara'ya döndü. Bu kış boyunca hemen hemen haftada bir defa beni köşke çağırırdı. Onunla ve arkadaşlarla beraber yemek yerdik. Atatürk ile görüşürdük. Nihayet Atatürk 1938'in ilkbaharında İstanbul'a gitti ve bir daha gelmedi. İstanbul'da Dolmabahçe'den bir gün bana Atatürk'ün hasta olduğunu haber verdiler. Derhal gelip görmek için müsaadesini istedim. Cevap verdiler. Çağırıyordu. İstanbul'a geldim. Sarayda beni misafir etti. Bir hafta kadar kaldım. Eskiden olduğu gibi arkadaşça bir hafta geçirdik ve Ankara'ya döndüm."[83]

İnönü, bunun dışında Celal Bayar, Sabiha Gökçen, Behiç Bey, Salih Bozok ve Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla sürekli Atatürk'ten haber ve selam getirildiğini, götürüldüğünü; kendisinin de mektuplar yazdığını ekliyor. Bazılarının sonradan bu mektuplara farklı siyasi anlamlar yüklediğini, oysa tamamen insani ve sıhhi nedenlerle ilgili olduğunu özellikle vurguluyor. İnönü, Atatürk'le olan ilişkiler ve başvekillikten ayrılmasıyla ilgili şunları söylüyor: *"Benim büyük Atatürk zamanında başvekillikten ayrılmam, siyasi hayatımızda vakit vakit istismar konusu olmuştur. Büyük siyasi sebeplere, büyük bir düşmanlık ifadesine bağlanmak istenir."*[84] diye yakınır. Çünkü İnönü'ye göre Atatürk'le aralarında düşünüldüğü gibi büyük siyasi ayrılıklar ya da sorunlar yoktur.

---

[81] İnönü'den Anılar, Derleyen Salih Babacan, Bilgi Başarı Yayınları No: 6, İstanbul 2005 s. 101-104

[82] İsmet İnönü; Hatıralar- II , Bilgi Yayınevi, İstanbul Kasım 1987 s. 298

[83] Age. s. 299

[84] Age. s. 299/300

Falih Rıfkı Atay, Celal Bayar'ın, başbakanlığı sırasında İnönü aleyhine hiçbir hareket ve söyleme izin vermediği, İnönü'nün etkinliğinin kırılması için somut ve istekli bir politikadan yana olmadığı yönünde değerlendirmeler yapar. Bu konuda yapılan telkinlerin Bayar tarafından uygulanmadığını bilgisini de aktarır.[85] Bayar'ın köklü bir politika değişikliğinin ürünü olarak değil belki de somut ve tekil bir nedenle görevlendirilmiş olması bunda etkili olabilir.

8. Gerilimi Yeniden Okuma İhtiyacının Nedenleri!

Bir bütün olarak bakıldığında Bayar'ın da "normal bir süreç değildi"[86] dediği 1937 yılı Eylül ayındaki bu görev değişikliğinin nedenlerine ilişkin olarak ileri sürülen tezlerin tam olarak ikna edici olduğunu söylemek zordur. Çünkü "gerekçe" olarak değişik anlatılarda ileri sürülen tezler ya doğrudan değişimin aktörlerinin açıklamalarında çürütülmekte ya da büyük ölçüde çelişkili ve tutarsız kalmaktadır. Kaldı ki bu tezlerin tümü doğru kabul edilse bile, bunların bir görev değişikliği için yeterli olduğu konusu da tartışmalıdır. Üstelik, görev değişikliğinin aniden yapılması ve bunun için gösterilen "yasal nedenin" gerçekte geçerli olmadığının çok kısa süre sonra ortaya çıkması bu konunun arkaplanında başka sorunların olduğu inancını hep korumuştur.

Yıllar sonra Abdi İpekçi, Celal Bayar'la yaptığı ve Milliyet Gazetesinin 12 Kasım 1974 tarihli sayısında yayınlanan söyleşisinde özellikle İnönü ile Atatürk arasındaki ihtilafın **gerçek nedeninin ne** olduğu sorar. Bayar'ın yanıtı; "ben o meselede İnönü'yü haksız bulurum. O çok uzundur" şeklinde belirsizlik içeren bir cevaptır. İpekçi "kısaca lütfetmez misiniz" diye sorunca yanıtı daha da manidardır: "Kısaca izahı mümkün değildir"![87]

---

[85] Falih Rıfkı Atay; "Çankaya" , Bateş yayınları, İstanbul 1980 s. 498/499

[86] Nursen Mazıcı; Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939) Der Yayınları, İstanbul s. 122

[87] Abdi İPEKÇİ; İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Dünya Kitapları, Nezih Demirkent kitaplığı, (birinci Basım 1968) Genişletişmiş birinci Basım 2004 s. 144

İpekçi daha da ısrarlı olup "bir iki temel noktayı lütfetseniz.. Çünkü yıllardır tartışılmış tarihi bir olay" deyince, Bayar, "bunu size ayrıca bahsederim" diyerek, İş bankası Genel Müdürlüğünden, İktisat Vekilliğine getiriliş öyküsünü, hazırladığı beş yıllık planı, Atatürk'ün bu konudaki eğilimlerini, İnönü ile aynı kabinede beş yıl iktisat vekilliğini nasıl uyum içinde yaptıklarını anlatan ama asıl konuya girmeyen uzun bir cevap verir.[88] İpekçi'nin "peki nasıl oldu da görüş ayrılıklarınıza karşın beş yıl İnönü'nün hükümetinde uyum içinde çalıştınız" diye sorunca Bayar, kendisinin İnönü'ye saygı gösterdiğini, her konuda ona bilgi verdiğini, İnönü"ün de kendisine yardım ettiğini, yani anlaştıklarını, ama Atatürk'ün dar devletçilikten tedricen beriye geldiği halde İnönü'nün olduğu yerde kaldığını söyleyerek söyleşiyi bitirir.[89]

Bu söyleşinin en sonunda İpekçi, İnönü'ye yönelik ama somut olmayan eleştirilerle ilgili ikna olmamış gözükmektedir. Söyleşiyi "izin verirseniz bu konuları ilerıde daha geniş olarak ve buyurduğunuz gibi belgelere dayanarak konuşalım" diyerek bitirir!

Cumhuriyet tarihinin belki de hakkında çok konuşulan ama aynı zamanda ortak bir değerlendirmenin sağlanamadığı ve bu yüzden kimsenin tam olarak ikna olamadığı anlaşılan bu gerilim konusu, yıllar sonra, yine devletin en üst kademelerindeki konuşmaların içinde yer alan bir ayrıntı ile dikkat çekmektedir. Cumhurbaşkanlığı döneminde Süleyman Demirel'in Çankaya köşkündeki konuşmalarını aktaran Cüneyt Arcayürek, bu önemli konuda Demirel'in ağzından şu sözleri aktarır:

"Atatürk ve mareşal Çakmak oturmuş, konuşmuşlar. Tunceli'yi temizlemek lazım geldiğine karar vermişler. İnönü'nün temizlik yapmaya fazla istekli olmadığını bildiklerinden, Celal Bayar'a sormuşlar; "yapar mısın?" Celal bey bize anlattıydı. "Yaparım" demiş. Girişmişler. İsmet paşada bir parça Kürt kanı vardı. Erdal bey de bir iki kez 'bizde biraz Kürt kanı vardır' dedi."[90]

---

[88] Agk. s. 144-153

[89] Agk. s. 153

[90] Cüneyt Arcayürek; Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler (8), Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 81

Başbakan olduğu dönemde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kürt sorununa ilgili kimi açıklamaları ve konuşmalarından rahatsızlık duyan özellikle, Özal'ın Irak'taki Kürt liderlerle yaptığı görüşmelerin neler içerdiğini bilmemekten yakınan Demirel; "neler konuşmuşlar bilmiyoruz, açıklayın diyoruz açıklamıyorlar" diyerek, devletin arşivinde bu konuşmaları açıklayacak belge olmaması"nı eleştiriyordu.[91]

Devleti yönetenlerin görüşmelerini gizli tutmaları ve dolayısıyla resmi belgelere buna ilişkin bilgileri aktarmamalarını eleştiren Demirel, belki de fakında olmadan bu düşüncesiyle tutarlı bir tavır içinde bulunarak cumhuriyetin 30'lu yıllarında gerçekleşen ama devletin resmi belgelerine girmemiş bir "giz"i 1990'lı yıllarda artık giz olmaktan çıkarıyor ve 1937'deki bu gerilimin yeniden okunması için yeni bir pencere açıyordu.

Resmi belgelerde bildiğimiz kadarıyla hiçbir zaman yer almamış olan bu ayrıntı, konuyla ilgili genel tablo içine oturtulduğunda anlamlı hale geldiği söylenebilir. Bunun izlerini Celal Bayar'ın söylem ve icraatlarında görmek mümkündür.

Başlangıçta da vurguladığımız gibi, bu olayın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, 1930'lu yılların siyasal iktidarı için önceliklerin doğru anlaşılmasıyla büyük ölçüde ilgilidir. İç politika açısından bakıldığında, Dersim meselesinin öncelikler içinde yer aldığı görülebilir. Hatta 1930'lu yılların ikinci yarısında iç gerilimler bakımından iktidarın en öncelikli konusu Dersim meselesidir. Bunu doğrulayan onlarca Dersim Raporu[92], Bakanlar Kurulu kararları, Genelkurmay başkanlığı raporları[93] bulunmaktadır. Tunceli üzerine bir kanun[94] çıkarılması da –ki kanun üzerine yapılan konuşmalar incelendiğinde- bu önceliği göstermektedir.

Böyle olduğu halde, 1937 yılında Başbakan İnönü'nün, görevden alınması anlamına gelen görev değişikliğine ilişkin tartışmalarda, değerlendirme ve tahminlerde bu öncelikli sorunun neredeyse hiç sözkonusu edilmemiş olması ilginçtir.

---

[91] Cüneyt Arcayürek: Kriz Doğuran Savaş, (Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler 3) Bilgi Yayınevi, Ankara 2000 s. 324

[92] Faik Bulut; Dersim Raporları, Evrensel Basım Yayım s. 73/74

[93] Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, Yön Yay. Temmuz, 1991

[94] İsmail Beşikçi, Tunceli Kanunu, Belge Yayınları 1991

İsmet İnönü için, başvekilliğinin son günlerinde 1937 Eylül ayında artık Tunceli (Dersim) sorunu bitmiş bir konuydu. İnönü'ye göre "Gereken yapılmış ve devlet otoritesini tesis etmiştir." 18 Eylül 1937'de Mecliste yaptığı konuşmada "birkaç aydır Türk efkarı umumiyesini işgal eden fakat ***bugün artık maziye karışmış olan Tunceli hadisesi***" hakkında bilgi verirken, bu harekatın sonucu 51 yaralı ve 30 şehittir. "isyana iştirak edenlerin sayısı ise 265 maktul, 20 yaralıdır,[95] müşevvik ve Sergerdeler faaliyet imkanlarından tamamıyla mahrum bırakılmışlardır[96] diyordu. İnönü, konuşmalarında devletin Dersime girdiğini, bundan sonrasında artık dönüşüm sürecinin uygulanacağını söylemekteydi. O günlerde günlük basın, devletin Dersim'deki başarısını anlatan haberlerle doluydu. Üstelik "Dersim İsyanı"nın elebaşı olduğu ileri sürülen Seyit Rıza dönemin basınına yansıyan bilgilere göre teslim olmuş[97] ve Elazığ'a sevkedilmiş[98] diğer bazı aşiret önderleriyle birlikte tutuklanmıştı.

Ne var ki İsmet İnönü'nün, başbakan olduğu dönemde, Eylül 1937'de artık ***maziye karıştı,*** dediği sorun, birkaç ay sonra Celal Bayar tarafından adeta yeni başlamış bir sorun gibi anlatılıyordu. Buna karşılık Dersim sorununun Bayar hükümetinin öncelikleri arasında yeniden yer alması[99] dikkat çekiciydi. Bayar hükümeti için "Dersim sorunu" o kadar önemliydi ki görev süresi içinde pek çok kez konuyla ilgili demeçler verdiği, raporlar hazırlattığı, soruna yönelik önlemleri bizzat takip ettiği vb. gözlenmektedir.[100] Daha İktisat Bakanlığı yıllarında "Şark Raporunu" hazırlaması konuyla ilgili bilgi ve ilgi düzeyini göstermektedir.[101] Bu rapordan anlaşıldığı gibi Bayar iki kez Dersim'e gitmiştir ve Dersim meselesiyle ilgilidir.[102] Başbakan vekili olarak göreve başladıktan hemen sonra ilk yurt

[95] TAN Gazetesi, 19 Eylül 1937
[96] TAN Gazetesi, 19 Eylül 1937
[97] TAN Gazetesi, 13 Eylül 1937
[98] TAN Gazetesi, 15 Eylül 1937
[99] Nursen Mazıcı; Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939) Der Yayınları, İstanbul s. 150
[100] Agk. s. 76-84
[101] Agk. s. 28
[102] Agk. s. 31

gezisini Atatürk'ün başkanlığında bir heyetle "Doğu İlleri"ne yapması da[103] bu açıdan anlamlıydı.[104] Celal Bayar hükümeti için Dersim meselesi o kadar önemli bir sorun olarak algılanmış olmalı ki daha hükümetin ilk günlerinde, Atatürk'ün başkanlığındaki heyet Elazığ'a varmadan yasal prosedür zorlanarak hareketin önderleri olduğu iddia edilen kişiler idam edilmişti.[105]

Başbakan olmasını izleyen aylarda da Bayar'ın söylem ve pratiklerinde, Dersim meselesi hep önemli bir yer edinmiştir. Başbakan olmasını takip eden bahar aylarında, 29.06.1938'de TBMM'de yaptığı "Memleketin Umumi İşleri"ne Dair konuşmasında sözü Dersim meselesine getirme ihtiyacı hissetmiş ve şunları söylemişti:

"Bu senenin dahili işleri noktayı nazarından size ***ehemmiyetle bahsetmeğe değer bir mevzuu*** vardır, o da Dersim meselesidir. Dersim'de bir ıslahat programımız vardır, bu program yürümektedir. Yol, köprü ve mektep inşası suretiyle geçen sene askeri harekat yapıldı. Bu, bütün teferruatıyla herkesin malu-

---

[103] M. Orhan Bayrak; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü, Milenyum Yayınları, İstanbul 2000, s. 352

[104] Atatürk, yanında başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Pilot Sabiha Gökçen, milletvekilleri, başyaver Celal Üner, Muhafız komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve başkaları da olduğu halde Ankara'dan ilkin 13 Kasım 1937'de Sivas'a gelir. Oradaki incelemelerden sonra aynı ekiple 14 Kasım 1937'de Malatya'ya, 15 Kasım'da yine aynı ekip ve özel trenle Diyarbakır'a ve oradan da 16 Kasım 1937 gecesi yine özel trenle Elazığ'a gelir. Heyet, Elazığ'da Dördüncü Genel müfettiş Abdulah Alpdoğan, Vali Şefik Bicioğlu, Belediye Başkanı Hürem Müftügil tarafından karşılanır. 17 Kasım sabahı heyetin programında Tunceli sınırları vardır. Atatürk önce dördüncü Genel müfettişliğe gelerek Elazığ ve çevresi sorunları hakkında geniş bilgi alır. Bir süre sonra Pertek ilçesinde Soyungeç Köprüsünün açılışını yapar ve köprüye "Singeç" ismini verir. Böylece yıllardan beri süregelen ulaşım sorununun çözümlendiği söylenir. Ardından Halkevinde Pertekli gençlerle konuşur ve akşam saat 19.00'da Elazığa döner. O gece Elazığ Halkevinde büyük hazırlıklar vardır. Atatürk ve konuklar için büyük gece düzenlenmiştir. Buradaki törenlerden sonra Adana ve oradan da Mersine geçer. (Bkz. ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİ, Mehmet Önder, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, No: 159, Ankara 1975)

[105] İhsan Sabri Çağlayangil anılarında bu olayın ayrıntılarını anlatmaktadır. Bkz. Çağlayangil'in Anıları, Çağlayangil'le Anılar, Büke Yayınları, İstanbul 2000, s. 68-78

mudur. Bu sene de programa göre askeri harekatın geçen seneye nazaran, burada bu sene daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır, birkaç yerde ufak tefek müsademeler olmuştur. Dersim için tatbik ettiğimiz programın icabı olarak ***bu meseleyi sureti katiyede tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır.*** Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle ordumuz Dersim için vazife alacak ve umumi bir tarama hareketi ile tedip kuvvetlerine destek olaraktan, bu meseleyi kökünden söküp atacaktır. (Bravo sesleri, alkışlar..)

Konuşmasını, "Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden her sedayı, kendi menfaatlerine göre muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şevkat olduğu kadar kudret vardır. (alkışlar..) Bu ikisinden birisini seçmek kendilerine aittir. Bilmelidirler ki şefkatimiz de kahrımız da boldur."[106] diye bitiren Bayar yoğun bir şekilde alkışlanır. Bu konuşma, aynı günlerde yayınlanan Ülkü Dergisinde de yer alır.[107]

1938'de Dersim'de yapılacak harekat için her şey hazırdır. O kadar ki o yıllarda Elazığ'da Turan Matbaasında köy baskınlarının, ev yakmaların nasıl yapılacağını vb. anlatan bir kılavuz kitap bile bastırılır.[108]

Genelkurmay tarafından hazırlanan bir rapor Bayar hükümeti döneminde, 1938 yılı boyuca neler yapıldığı hakkında bir fikir vermesi açısından oldukça ilginçtir.[109] Rapora göre Dördüncü Genel Müfettişlik ile İçişleri Bakanlığı arasında süren yazışmalar yeni bir harekatın 1 Haziran tarihine kadar yapılmasını öngörür. Bu harekatın maliyetine ilişkin hesaplamalar da yapılır. Buna göre 100 günlük bir harekat için 979.007 liraya ihtiyaç duyulacağı belirlenir. Genelkurmay Başkanlığı de 21 Mart 1938 de hükümetin kararını bölgeye bildirir: "Bu yıl, Haziran'dan itibaren Tunceli'de geri kalan tenkil ve silah toplama harekatı yapılması hükümetçe karar altına alınmıştır.[110]

---

[106] Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (1920-1953)
Derleyen Özel Şahingiray, İstanbul, Kasım 1999 s. 354/355
[107] Ülkü Dergisi, Sayı: 65, Temmuz 1938, Cilt 11, s. 385-394
[108] Nokta Dergisi, Sayı: 25, 28 Haziran 1987, s 21
[109] ***Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, Yön Yay. Temmuz, 1991***
[110] Agk. s 244/245

Bakanlar Kurulu 6 Ağustos 1938'de daha önce belirlenmiş iki yasak bölgenin birleştirilerek 3 numaralı yasak bölge yapılmasını, yasak bölgelerin içinden ve dışından 5-7 bin kişinin Batı illerine nakil ve iskanını, yasak bölge dışında bulunan ama yerlerinde kalmaları sakıncalı olanların da Batı illerine naklini, bölge halkının silahtan tamamen tecridini, Batıya nakledileceklerin ne kadarının hangi endüstri merkezlerine nakledileceğinin saptanmasını, ele geçen mahkumların cezalarının infazını, asker kaçaklarının askerlik hizmeti gördürüldükten sonra Batıda mürettep oldukları yerlere sevkini kararlaştırır.[111]

Rapor, 1938 yılı bahar ve yaz ayları boyunca neredeyse gün gün, ve insanı dehşete düşüren ve çok sayıda çalışmaya konu olmuş bölgedeki uygulamaları ve sonuçlarını aktarır. Ve 1938 yılı Kasım ayına gelindiğinde resmi söylem artık ve yeniden "Dersim sorununun tarihe karıştığı"[112] şeklindedir.

Yeni hükümetin programında öncelikli bir yer alan ve uygulamada belirgin bir şekilde izlenebilen Dersim Meselesi tam da Arcayürek'in, Demirel'in ağzından aktardığı bilgilerle örtüşürken; Bayar'ın göreve getirilmesinde en önemli neden olarak bir çok aydının vurgu yaptığı[113] "ekonomik politika ve program" konusunda Bayar, ilginç bir şekilde önceki hükümetle farklı bir yaklaşımları olmadığını açıkça belirtir. Şöyle der Bayar:

"Bizimki gibi parti hükümetlerinin kendilerine mahsus bir programı yoktur. Takip edecekleri program şahıslarımızda ve meclisin yüksek manevi şahsiyetinde kuvvetle, şerefle temsil edilmekte olan ve büyük Türk milletinin arzu ve iradelerini toplayan, Cumhuriyet Halk Partisinin realist ve dinamik programıdır.

Hükümet, şefin bu kürsüden verdiği ana direktiflerin ışığı altında daima daha kuvvetli, daima daha refahlı, hür ve müsta-

---

[111] Agk. s. 264

[112] Nurşen Mazıcı; Celal Bayar Başbakanlık dönemi, Der Yayınları, 1997, s. 112

[113] Birçok örnekte gördüğümüz gibi, Bayar hükümeti dönemini özel olarak inceleyen Nurşen Mazıcı'da bu değişimin, dönemin ekonomik politikasıyla ilgili olduğunu savunmaktadır. (Bkz. Celal Bayar'ın Başbakanlık Dönemi, Der Yayınları, s. 16)

kil Türkiye halinde ifade edilmesi de mümkün olan bu programın başarılması işini üzerine almış bulunuyor."[114]

Celal Bayar, daha İnönü'nün kabinesinde İktisat Vekili olarak görevdeyken yaptığı bir konuşmada da o zamanki hükümetin, özel teşebbüs ve devletçiliği birleştiren temel ekonomik politikasını kararlı bir şekilde savunur. Özetle; memlekette özel sermayeyi desteklediklerini ama gücünü de bildiklerini, sanayileşme ve aynı zamanda özel teşebbüsü desteklemek için de devletin belirleyici rol almasının zorunlu olduğunu, aksi halde sermayenin hesapsız bir rekabet içine gireceğini, bir kısmının kendi çıkarları açısından yabancı sermayeye paravanlık yapacağını, bir kısmının memleketin ve ulusal ekonominin çıkarlarını hesaba katmadan kendi çıkarı için hareket edeceğini vb. gerekçeler ileri sürerek devletin etkin olduğu ama özel teşebbüse de imkan tanıyan politikayı, Atatürk'ten alıntılar yaparak savunur.[115] Bu görüş, gerçekte hükümetin, devletin görüşüdür. Dolayısıyla özel sermaye ve devletçilik noktalarında Bayar'ın İnönü'ye muhalif olduğu tezinin yeteri kadar dayanağı gözükmemektedir.

Bayar ve İnönü hükümetleri arasındaki süreklilik, Bakanlar Kurulu üyelerinin neredeyse hiç değişmeden devam etmesi örneğinde de görülebilir. Bayar'ın boşalttığı İktisat Bakanlığına Şakir Kesebir -ki zaten kabinede Ziraat Bakanıdır- onun boşalttığı Ziraat Bakanlığına Faik Kurdoğlu ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Refik Saydam'ın yerine – ki o da Bayar'ın kabinesine girmek istememiştir- Hulusi Alataş getirilmiştir.[116] Açıktır ki amaç İnönü'nün kişisel olarak karar verici konumdan uzaklaştırılmasıdır. 1925'de hükümeti Fethi Okyar'a bıraktığında İnönü parti başkanlığını korumuştu. Bu kez parti başkanlığından da alınmıştı.[117] Karar yetkisi tümüyle Bayar'a bırakılmış ama nedenleri belirsiz kalmıştı.

---

[114] Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (1920-1953) Derleyen Özel Şahingiray, İstanbul, Kasım 1999 s. 313

[115] "Bayar'ın, Endüstri Planımız Üzerine Söylevi" Ülkü Dergisi, Sayı: 37, Mart 1936 s. 9-15

[116] Nurşen Mazıcı; Celal Bayar Başbakanlık dönemi, Der Yayınları, 1997, s. 42

[117] **Nejat Saner; Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü, (1919-1938) Milliyet Yay. 1975 s. 223**

İnönü'nün yerine Bayar'ın hükümeti yönettiği günlerde basının tutumu da yeni hükümeti genel olarak olumlarken, İnönü dönemine eleştirel bir ifade kullanmamaları ve yeni hükümetin de zaten partinin programını uygulayacağı yönünde ifadeler kullanmaları da ilgi çekicidir.[118] Çünkü ortada, eskiyi eleştirmeyi gerektiren somut bir durum, olay vb. yoktur.

Atatürk'ün ölümüyle birlikte gündeme gelen cumhurbaşkanlığı sorununun çözümünde Bayar'ın tutumu sonuç olarak İnönü'nün lehinedir. Milletvekillerini oylamada serbest bırakmış ve İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının yolunu açmıştır.[119] İnönü'nün cumhurbaşkanı olarak hükümeti kurma görevini yeniden Bayar'a vermesi bu bağlamda anlaşılabilir bir durumdur. Ama kabinede olmasını istemediği kişilerden birisinin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya olması önemlidir. Çünkü İnönü, Şükrü Kaya'yı, Doğu illerinde devleti güç durumda bırakan bazı yasadışı icraatları nedeniyle istememektedir.[120] Şükrü Kaya, Dersim meselesiyle yakından ilgilidir. Dersim'le ilgili raporları tek bir kitapta toplama talimatı onundur, koyu milliyetçi ve şiddet kullanma yanlısıdır, hatta kaput ve kalın fanila altında üşüyen askerlerin yerine Dersim'lileri harpte kullanmaktan yanadır.[121] Hem süreci hem de Şükrü Kaya'yı çok iyi bilen/tanıyan İnönü'nün, yeni kabinede Şükrü Kaya'yı istememesi herhalde bu yazının konusunu da anlamamıza katkıda bulunacak önemli politik mesajlar ve dersler içermektedir.

9. Sonuç!

Bir bütün olarak İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması olayına baktığımızda, olay ilişkin gerekçelerin iki grupta toplanması mümkün görünüyor. Bunlardan birincisi olayın kamuoyuna duyurulması sırasında resmi olarak gösterilen gerekçelerdir ki bunların gerçek durumla ilgisinin olmadığı çok kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Gerçekte ne İnönü görevini yürütemeyecek kadar hastadır ne de Atatürk'ten izin istemiştir. Bu açık-

[118] Nurşen Mazıcı; Celal Bayar Başbakanlık dönemi, Der Yayınları, 1997 s. 46-60

[119] Agk. s. 116

[120] Agk. s. 124

[121] Faik Bulut; Dersim Raporları, Evrensel Basım Yayım s. 73/74

lama, gelebilecek tepkilere karşı düşünülmüş bir önlem izlenimi vermektedir.

İkinci grupta anlatılan gerekçeler, resmi açıklamaların inandırıcı olmaktan uzak olması nedeniyle süreci yaşamış ya da ilgilenmiş kişilerin yorumları, değerlendirmeleridir. Bu bağlamda özellikle iki liderin yakın çevresinde bulunmuş kişilerin anılarında yer alan değerlendirmeler önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki sözü edilen değerlendirmelerin büyük bölümünün ortak yanı tahmin ya da varsayıma dayanıyor olmalarıdır. Diğer bir deyişle iki liderin çevresinde yıllarını geçirenler için bile, sözü edilen görev değişikliğinin somut, açık bilinen bir nedeni yoktur. Bu yüzden, somut bir nedenden değil de bir dizi nedenden sözetmek daha uygun bulunmuştur. Dolayısıyla farklı anlatılarda farklı nedenlerin dile getirildiği gözlenmektedir. Bütün bu nedenlerin kısmen doğru olma olasılığı kuşkusuz vardır. Örneğin kişilik farklılıkları, tartışmalar, Atatürk'ün çevresinde bulunanların bir kısmının İnönü'yü istememesi, zaman zaman ortaya çıkan görüş ayrılıkları vb. Bununla birlikte, sözkonusu farklılıkların, İnönü'nün başbakanlıktan alınması kararına ne ölçüde katkıda bulunduğu tamamen yanıtlanmış bir soru değildir.

Tarihi doğru yorumlamak doğru anlamakla mümkündür. Bu ise daha çok somut bilgi gerektirir. Arcayürek'in, Demirel'in konuşmalarından aktardığı bilgiler, bu sorunu doğru anlamamızı mümkün kılan yeni ve önemli bir bilgi olarak dikkat çekmektedir. Celal Bayar hükümetinin söylem ve pratikleri de bu bilgiyle uyumlu gözükmektedir. Öyleyse tarihimizin bu önemli siyasal olayına, diğer görüşlerin yanısıra artık yeni bilgi ışığında da bakılabilir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, 1937 yılında gerçekleşen ve İnönü'nün görevden alınması anlamına gelebilecek başbakanlıktaki değişiklik kararını etkileyen farklı olasılıkları da tartışma alanına dahil edebilmektir. Bu anlamda sorunun, yeniden okunmasına bir çağrı olarak düşünülmelidir.

Kaynakça :

Arcayürek, Cüneyt; BÜYÜKLERE MASALLAR KÜÇÜKLERE GERÇEKLER (8), Bilgi Yayınevi, Ankara 2000

Arcayürek, Cüneyt; KRİZ DOĞURAN SAVAŞ. (Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler 3) Bilgi Yayınevi, Ankara 2000 Arcayürek, Cüneyt ; BİR İKTİDAR BİR İHTİLAL (3) 1955-1960, Bilgi Yay. İst. Ekim 1985

Aybars, Ergün; İSTİKLAL MAHKEMELERİ" Milliyet Yayınları (II. Baskı)

Aydemir, Şevket Süreyya; TEK ADAM MUSTAFA KEMAL, Yükselen Matbaası, İst. 1969

Aydemir, Şevket Süreyya; İKİNCİ ADAM, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1966

Atay, Falih Rıfkı; "ÇANKAYA" Bateş Yayınları, İstanbul 1980

Ahmad, Feroz; İTTİHATÇILIKTAN KEMALİZME, Kaynak Yayınları, (4. Baskı) İst. 1999

Babacan, Salih : İNÖNÜ'DEN ANILAR, Bilgi Başarı Yayınları Kültür Dizisi No: 6, İst. 2005

Bayrak, M. Orhan; TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ SÖZLÜĞÜ, Milenyum Yayınları İstanbul 2000

Beşikçi, İsmail; TUNCELİ KANUNU, Belge Yayınları 1991 Beşikçi, İsmail; CHF'NİN TÜZÜĞÜ (1927) ve KÜRT SORUNU, Yurt Kitap Yay. Ank. 1991

Bozok, Salih; YAVERİ ATATÜRK'Ü ANLATIYOR. (Yayına Hazırlayan Can Dündar), Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2001

Bulut, Faik; DERSİM RAPORLARI, Evrensel Basım Yayın, (3. Basım) Haziran 2005

Bulut, Faik: DEVLETİN GÖZÜYLE TÜRKİYE'DE KÜRT İSYANLARI, Yön Yayı.1991

Cılızoğlu, Tanju; ÇAĞLAYANGİL'İN ANILARI, ÇAĞLAYANGİL'LE ANILAR , Büke Yayınları, İstanbul, Mart 2000,

Durakbaşa, Ayşe; HALİDE EDİP, Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2000

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 66-83

Hıeser Hans- Lukas; ISKALANMIŞ BARIŞ, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

Halıcı, Şaduman ; "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu sırasında Ali Fethi Okyar ile Mahmut Esaat Bozkur'un Polemikleri" (Atatürk dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ATATÜRK

ARAŞTIRMALARI MERKEZİ DERGİSİ, Sayı: 59, Cilt: 20, Temmuz 2004)

İnönü, Erdal: ANILAR VE DÜŞÜNCELER (1), İdea Yayınları, İstanbul 1996)

İnönü, İsmet ; HATIRALAR- II , Bilgi Yayınevi, İstanbul Kasım 1987

İpekçi, Abdi ; İNÖNÜ ATATÜRK'Ü ANLATIYOR, Dünya Kitapları, Nezih Demirkent Kitaplığı, (Birinci Basım 1968) Genişletişmiş Birinci Basım 2004

Keyder, Çağlar; "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu" TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE ULUSAL KİMLİK, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998

Kinros, Lord ; ATATÜRK: Bir milletin Yeniden Doğuşu, Sander Yay. İst. 1978, 6. Baskı

Kirişçi, Kemal– Winrow Gareth M., KÜRT SORUNU KÖKENİ VE GELİŞİMİ, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997

Kutay, Cemal; ATATÜRK BUGÜN OLSAYDI, Aksoy Yayıncılık, Kasım 1999

Laçin, Şükrü; DERSİM İSYANINDAN DİYARBAKIR'A, Sun Yayıncılık, İstanbul, 1992

Mazıcı, Nurşen; CELAL BAYAR'IN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ (1937-1939) Der Yayınları, İstanbul, 1997 Müftüoğlu, Mustafa; YALAN SÖYLEYEN TARİH UTANSIN, (7. Cilt) Çile Yay. İst., 1986

Okyar, Osman –Seyitdanlıoğlu Mehmet; FETHİ OKYAR'IN ANILARI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 1997

Önder, Mehmet; ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİ, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, No: 159, Ankara 1975

Saner, Nejat; ATATÜRK DÖNEMİ, 19 Altın Yılın Öyküsü, (1919-1938) Milliyet Yay. 1975

Sevil, Muharrem; TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE MODERNLEŞ-TİRİCİLER, Vadi Yayınları, Ankara, 1999

Soyak, Hasan Rıza; ATATÜRK'TEN HATIRALAR, YKB A.Ş Yayınları. II. cilt, 1973

Şahingiray, Özel : CELAL BAYAR'IN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (1920-1953) İstanbul, Kaşım 1999

Şanal Türker; TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE 50 HÜKÜMETİ, Şim Matbaacılık, Ank. 1995

Turan, Şerafettin; TÜRK DEVRİM TARİHİ, 3. kitap Yeni Türkiye'nin Oluşumu 1923-1938, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996,

TÜRKİYE ANSİKLOPEDİSİ, 1923-1973, Kaynak Kitaplar, Cilt 1

TÜRKİYE TARİHİ (ÇAĞDAŞ TÜRKİYE 1908-1980), Cem Tarih Yayınları
* ÜLKÜ DERGİSİ * TAN GAZETESİ * NOKTA * SON TELGRAF * KADRO DERGİSİ